FUNDAMENTE, EPISTEMOLOGICE ŞI METODOLOGICE, ALE ŞTIINŢEI ECONOMICE

Ion Pohoaţă

Cuprins

CUPRINS..... 2

PREFAŢĂ..... 6

PARTEA I – NEVOIA DE EPISTEMOLOGIE ECONOMICĂ.....8

Obiectul epistemologiei; la modul general 8

Cu ce se ocupă epistemologia economică? 10

De ce epistemologie economică? 12

Origine și continuitate în epistemologia economică 16

Începuturi în epistemologia economică românească 21

PARTEA A II-A - OBIECTUL ŞTIINȚEI ECONOMICE ÎN DISPUTA EPISTEMOLOGICĂ.....26

Cu ce trebuie să se ocupe știința economică? 26

Un singur obiect – mai multe definiții 28

De unde derivă dificultatea definirii științei economice? 32

Efectul tautologizant indus de definirea întregului.....32
Ideea și materia în obiectul științei economice.....38
Între cotidian și iluzia universalității.....46

Șantierul practicii științifice – o soluție? 50

PARTEA A III-A – STATUTUL ŞTIINȚEI ECONOMICE.....55

Despre științificitate, în general și în economie, în special 55

Sursele cunoașterii științifice în economie 59

A. Reprezentarea obiectivă în economie 59

Despre validare în știința economică.....67
Empirismul.....69
Apriorismul.....74
Raţionalismul.....80
Etimologie, semnificaţie şi tipologie.....80
Pro şi contra raţionalităţii.....84
Pledoarie pentru raţionalism.....84
Homo oeconomicus, sinteză a spiritului raționalist.....84

Poziţionări critice la adresa lui homo oeconomicus....86
În apărarea lui homo oeconomicus....90
Argumente „oficiale" favorabile lui homo oeconomicus....90
Pentru un homo oeconomicus mai uman....92
Concluzii la homo oeconomicus....95
Abstracţia și modelul economic....96
Nevoia de abstracţie....97
Modelul - „copilul" abstracţiei ştiinţifice....98
Un model reprezentativ ca instrument de analiză – echilibrul general walrasian....99
Matematica şi modelul....103
Un exemplu edificator de „matematică aplicată". Nicolae Georgescu Roegen: de la cauză-efect şi aritmomorfism la dialectică....107
Argumente compensatorii pentru raţionalitatea limitată....114
Piste de judecată....114
Abordare în stil instituţionalist....114
Raţionalitate „procedurală"....116
Contractul incomplet....116
„AS IF"- o soluţie pentru raţionalitatea limitată şi irealismul ipotezelor de lucru....117
De la „ajustări necesare" la „anticipaţii adaptive"....124
Homo oeconomicus extralucid şi anticipaţiile sale raţionale....125
Poziţionări critice la adresa raționalismului....127
Impuritatea terminologică....127
Paradoxuri şi dileme....129
Realismul ipotezelor de lucru. Verificaţionism, refutaţionism....133
Karl Popper şi principiul contrazicerii (falsificabilităţii)....135
În prelungirea discursului lui K. Popper. Paradoxul Quine-Duhem....139
Milton Friedman — un Popper pe terenul economiei....142
Validarea între pozitiv şi normativ....147
Ideologia şi obiectivitatea ştiinţei economice....153
Câteva exemplificări....159
Karl Marx....159
Adam Smith....163
În prelungirea lui A.Smith....165
John Maynard Keynes....168

B. Reprezentarea cauzală în economie 171

Cauzalitate și obiectivitate....171
Cauzalitatea și natura umană în economie. Problema izolării fenomenelor economice....172
Concluzii la problema izolării fenomenelor economice....177
Circumstanțe ale relativității cauzale în economie....178
Concepte fără borne certe....179
a) Valoarea....179
b) Capitalul și derivatele sale: acumulare, economisire, profit, dobândă....182
c) Moneda și piața....190
Cauzalități la pachet; timpul, spațiul și matricea culturală....192
a) De la cauzalitatea liniară la cauzalitatea în circuit....192
b) Cauzalități circulare....194
b_1) „Triunghiul de aur"....194
b_2) Echilibrul de subocupare....195

b_3) Reîntoarcerea la Say: politica ofertei şi curba Laffer....196
Cauzalităţi la pachet şi legităţi economice. Concluzii generale....197

PARTEA A IV-A - ŞTIINŢA ECONOMICĂ ÎN DISCURSUL METODOLOGIC....201

Clarificări necesare 201

Prima etapă. Discuţii în interiorul clasicismului economic 202

Contestarea metodologiei clasice; istorismul şi instituţionalismul 205

Revenirea la matcă. Neoclasicismul 209

În prelungirea discursului metodologic clasic şi neoclasic 217
Purismul contra anarhismului metodologic....218
Esenţialismul contra fenomenalismului....220
Antiempirismul contra hiperempirismului....223

Nou şi vechi în lupta pentru metodă. Unitate sau pluralitate metodologică? 225

În completare. Câteva discursuri contradictorii în jurul metodei 232
Individualism versus holism....232
Micro sau macroanaliza?....238
Statică sau dinamică....240
Termeni fizici (reali) sau monetari....243

PARTEA A V-A DINAMICA ŞTIINŢEI ECONOMICE....245

Natura şi sursele progresului în economie 245

Obstacole în calea progresului 248
„Principiul tenacităţii”....248
„Ortodoxizare” via ideologie....249
„Complexul de inferioritate” sau „criza ştiinţei economice”....251
Câteva împrejurări ce creează aparenţa de criză a ştiinţei economice....253
În apărarea statutului ştiinţei economice....256
Tehnologia progresului ştiinţei economice....261
Viziunea cumulaţionistă....261
Viziunea reformatoare, mutaţionistă....262
Viziunea revoluţionară....268
Momente paradigmatice cu semnificaţie epistemologică în istoria ştiinţei economice....275
Şcoala clasică....275
Metodologia la K.Marx....277
Geometria internă a paradigmei neoclasice....280
Şcoala istorică germană şi a instituţionalismului american....283
Paradigma keynesiană....285
Economia politică a socialismului....291
Starea actuală şi perspectiva ştiinţei economice....295
Pe unde se află ştiinţa economică actuală ?....296

Ştiinţa economică, încotro ?.....303

Bibliografie..... 309

Prefaţă

Rândurile cuprinse în această carte, grupate pe teme mari ale filosofiei economice, sunt variaţiuni pe aceeaşi gamă; una prin care ne propunem să relevăm că un studiu critic al ştiinţei economice ne poate îmbogăţi cunoaşterea, dezvăluindu-ne propriile greşeli şi failibilitatea noastră.

Cutezanţa într-un perimetru, deopotrivă, preţios, pretenţios şi greu bornabil se vrea a se produce în nota unei reeditări. Gândurile prinse sub coperţile acestei cărţi sunt o dezvoltare, pe verticală şi orizontală, a ceea ce a oferit conţinut şi formă lucrării *Paradigme de gândire. Introducere în epistemologia economică* publicată de Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi în 1994. Reeditarea vrea să însemne: o aducere la zi şi primenire a unor idei; păstrarea, cu mici retuşuri, a părţii referitoare la ştiinţa economică în discursul metodologic; renunţarea la multe capitole şi introducerea unor teme noi. În parte, rodul acestor eforturi de modernizare a fost risipit, sub formă de articole, în reviste de profil din ţară. Pentru aceste raţiuni, pentru că faţa nouă a acestei cărţi se sprijină pe o structură mai veche, trimiterile bibliografice îmbracă o formă dublă; unele, cele din textele păstrate, referitoare la cărţi care, în parte şi între timp, au fost traduse în limba română sau reeditate, au rămas neschimbate; altele, din textele nou introduse, trimit la bibliografia „la zi". Am procedat astfel gândind că importă mai mult fidelitatea unei surse decât „modernismul" tehnologiei de a o pune în evidenţă.

Cu rol adăugitor, spunem acum, în 2011, că epistemologia ştiinţei economice este mai necesară ca oricând. Examenul dur pe care ştiinţa noastră îl dă cu proba faptelor, prin etajul normativ, al politicii economice, examen din care nu iese măgulită, la care se adaugă „invazia hermeneutică" a cunoscutelor şi păgubitoarelor „poliloghisme", în forma unor false modernisme, plus tentaţia facilă şi de neînlăturat a invazivului cotidian sunt doar câteva motive care să justifice o disertaţie eseistică consumabilă în registrul epistemologiei economice.

Încercarea noastră este şi nu poate fi altfel decât eseistică. Ca să evidenţiezi obiectivitatea relativă a propoziţiilor ştiinţei economice, problemele pe care le are cu raţionalitatea, cauzalităţile slabe sau cu definirea unor noţiuni cheie, nu poţi aborda stilul finalurilor de drum şi a adevărurilor definitive. Dialectica e necesară nu doar pentru a oferi, complementar, rotunjimea necesară analizelor cantitativiste cerute de locurile, puţine la număr, unde spiritul geometric reclamă mai multă matematică dar mai ales, pe teritoriul întins al acestei ştiinţei unde obiectivitatea constă tocmai în recunoaşterea subiectivismului ei. Abordarea eseistică nu ne

scuteşte de responsabilitatea celor scrise. Cu atât mai mult cu cât în intenţie avem în vedere nu doar publicul „copt”, hărşit de exerciţiul cugetării în ale economiei ci şi pe cei aflaţi la început de drum în procesul dezvoltării cunoaşterii, studenţi, masteranzi şi doctoranzi. La modul general, dar cu deosebire pentru aceştia din urmă, cartea se doreşte o invitaţie la dialog, deschis şi fertil; unul din care câştigaţi să fim fiecare în parte dar şi ştiinţa căreia încercăm să-i oferim însufleţire.

Autorul

Partea I – Nevoia de epistemologie economică

Obiectul epistemologiei; la modul general

Etimologia termenului epistemologie trimite la cuvintele greceşti *epistemé* care semnifică ştiinţă, cunoaştere, şi *logos* care înseamnă teorie, studiu, idee, raţiune. Pentru încercarea de a trasa, grosso-modo, contururile obiectului epistemologiei, potrivit e, credem, să ne oprim la *studiul ştiinţei,* unul critic, realizabil de profesionişti, cu mijloace specifice. Apelul la mijloace, căi, metode etc. introduce în limbajul specializat al epistemologiei noţiunea de *metodologie*. Nu găsim necesară o explicitare a modului în care metodologia se raportează la metodă sau metodică. Limbajul curent, neprodus sub zodia ştiinţificului, le amestecă, fără a aduce, numaidecât, un prejudiciu procesului de înţelegere, explicitare sau chiar minimă analiză. Pe teritoriul dorit al ştiinţei, mixarea nu e binevenită. Aici, socotim absolut utilă clarificarea relaţiei, conceptual vorbind, dintre epistemologie şi metodologie. După opinia lui Fritz Machlup, metodologia înseamnă „…studiul principiilor care ghidează pe cei care studiază un domeniu oarecare al cunoaşterii" [Machlup, 156, p.54] sugerând, cu totală transparenţă, că el asimilează metodologia unui studiu critic al metodei(lor), în alţi termeni, unei filosofii a metodei(lor), cu punerea în balanţă a plusurilor şi minusurilor acesteia (acestora) în procesul cunoaşterii şi în raport cu finalităţile acestuia. Aceeaşi semnificaţie este reţinută pe filieră francofonă – de teorie ori studiu critic asupra metodelor – în timp ce epistemologiei îi sunt rezervate chestiuni legate de *statutul* unei discipline ştiinţifice. Cele două laturi care dau unitate travaliului prin care procesul cunoaşterii este supus analizei critice nu sunt şi nu pot fi concepute a se produce independent. Aceasta şi pentru simplul motiv că „…problemele epistemologice derivă din cele metodologice dar epistemologia se serveşte de metodologie pentru a găsi răspunsuri la problemele sale", ne spune avizatul economist Claude Mouchot [Mouchot, 178, p.12]. Pe acest temei el crede, logic, şi precizează că „distincţia epistemologie-metodologie este relativ puţin operatorie; anglo-saxonii folosesc un singur cuvânt, «methodology» pentru a oferi acoperire şi a surprinde, cumulat, sensul celor două cuvinte franceze. Noi utilizăm, deci, «epistemologie» atunci când avem în faţă probleme legate, în mod strict, de statutul ştiinţei (cunoaşterii) şi «metodologie» în celelalte cazuri" [Mouchot, 178, p.12-13]. Confirmarea unităţii de tratament vine şi din partea altor epistemologi. A. Mingat, P. Salmon şi A. Wolfelsperger simt nevoia să spună că „În ceea ce ne priveşte, noi nu facem distincţie între metodologie şi epistemologie şi evităm chiar orice

ruptură categorică cu logica" [Mingat, Salmon, Wolfelsperger, 168, p.138]. Cu precizarea necesară că nici aceştia nu înţeleg prin metodologie simpla descriere a metodelor; că discursul metodologic nu pune pe primul plan prezentarea metodei, ca atare, ci raţiunea, principiile în numele cărora respectiva metodă este acceptată sau nu, cu toate consecinţele care derivă din folosirea sau nefolosirea ei. Altfel spus, metodologia nu se rezumă la prezentare; ea este şi înseamnă discurs filosofic; înseamnă proces de reflexiune şi dialog plurivalent deschis şi întreţinut asupra plusurilor, slăbiciunilor, bazei de sprijin, a punctelor de contact dar şi de incompatibilitate a diverselor metode; înseamnă, în ultimă instanţă, epistemologia metodei. Numai în această unitate cele două concepte primesc reala şi lămuritoarea explicaţie. Abordarea lor separată nu e justificată decât din raţiuni pedagogice. Pe acelaşi registru, al metodologiei cunoaşterii, este plauzibilă „autonomizarea" unui domeniu distinct - cel al *metodologiei cercetării ştiinţifice* – pentru a exploata din latura mai tehnică a procesului şi a reliefa, tot critic, plusurile şi minusurile instrumentarului la care se recurge în procesul de producţie al ştiinţei economice, inclusiv scrisul academic, finalizat într-o lucrare care poartă însemnele ştiinţificităţii. Dar, şi în acest caz, cu grija manifestă şi cu conştiinţa întregului; a faptului că ne aflăm pe teritoriul a ceea ce cuvintele de origine, epistemé şi logos, desemnează: studiu critic al ştiinţei.

Cu rezerva că ne aflăm pe un loc comun, dar invocând nevoia de coerenţă demersului nostru, reţinem că nu există o ştiinţă a ştiinţei la modul general, ca experienţă umană global condensată, ci una manifestă pe „felii", pe areale determinate ale universului ei. Pe cale de consecinţă, şi studiile critice vor asimila această diviziune, se vor produce pe ramuri ale ştiinţei, nu pe cel al metaştiinţei.

Orice ramură a ştiinţei îşi are un obiect al său particular. Analiza ştiinţifică a acestui obiect este apanajul respectivei ştiinţe. Studiul critic al ştiinţei diferă însă de analiza ştiinţifică, de ştiinţa căreia i se aplică. Ştiinţa îşi propune să descopere, să cunoască lumea, pe un anumit segment al ei. Analiza modului în care este îndeplinit acest obiectiv nu mai este monopolul respectivei ştiinţe. Studiul critic asupra ştiinţei ţine de, şi vine, dinspre filozofie. Acest discurs critic asupra cunoaşterii ştiinţifice, indiferent de domeniu, este tocmai epistemologia. Deşi are ca obiect materialul din care însăşi ştiinţa se nutreşte şi-şi construieşte osatura-i teoretică, epistemologia se situează la alt nivel decât ştiinţa; deşi vine din interiorul ei, apare ca o reflecţie a gândirii asupra gândirii. Aparţine, prin urmare, atât ştiinţei, din a cărei substanţă îşi trage izvoarele, cât şi filosofiei, de la care ia metodele de analiză spre a-şi construi critic, demersul. Ea este, aşa cum, sintetic, reţinea epistemologul român Ştefan Georgescu, „…acea ramură a teoriei ştiinţei şi, totodată, a filosofiei care cercetează originea, structura, metodele şi validitatea cunoaşterii ştiinţifice…Ea are drept sarcină să stabilească condiţiile, valoarea şi limitele

cunoașterii științifice, să reliefeze gradul de îndoială și de certitudine pe care îl comportă știința dobândită, precum și metodele prin care se poate atenua îndoiala și spori certitudinea" [Georgescu, 85, p.13].

Se află, în rândurile citate, structura schematizată a principalelor probleme care cad în sarcina epistemologiei. O sarcină deloc facilă dar recunoscut necesară și cu însemnate valențe constructiv prospective pentru ceea ce se vrea a fi traiectul unei științe.

Cu ce se ocupă epistemologia economică?

În ansamblul științelor umane, știința economică este cea mai aridă. Dar, în pofida acestui fapt și spre confirmarea importanței ei în ansamblul existenței umane, ea și-a atras și revendicat o filozofie critică pe măsură. Constituirea și statuarea obiectului acestei umbre critice a însoțit procesul însuși de *formare* dar și de *divizare* a științei economice.

Până să capete forma unui întreg bine articulat, ideile despre economie au fost inserate, de neeconomiști, în lucrări de istorie, filozofie, etică etc. De la *Economia* lui Xenofon până la *Economia politică* a lui Antoine de Montchrétien au trecut două veacuri. Gândită ca o *artă a gestiunii* treburilor comune ale cetății, știința economică a celor vremuri, dacă se poate vorbi despre ea în acești termeni, nu și-a conturat un obiect al filosofiei ei critice pentru simplul motiv că ea însăși era prinsă în procesul „facerii".

Clasicismul și neoclasicismul încheie procesul. În același timp însă, știința economică părăsește arta gestiunii pentru a se consacra studiului macro sau microeconomic, *în abstract*. Două figuri reprezentative ale momentului fac *excepție*: J. B. Say pentru clasici, A. Marshall pentru neoclasici. Pe primul îl interesează întreprinzătorul și organizarea unei întreprinderi industriale; al doilea dovedește preocupări pe terenul economiei și psihologiei industriale fără a-i scăpa atenției rolul bunelor practici a instituțiilor, în reușita unei afaceri. Abordarea abstractă, pe filiera echilibrului general și a optimului social de sorginte walraso-paretiană, a aruncat firma și problemele ei concrete de gestiune în anonimat. Se „coboară" din turnul de fildeș prin replica viguroasă a taylorismului. Problemele de gestiune încep, încet încet, să-și dobândească autonomia. „Marea schismă", desprinderea disciplinelor de ramură de întregul *Economics*-ului se produce la început de secol XX. Organizarea mașinistă a producției, a resurselor umane, gestiunea costurilor și prețurilor, problemele de aprovizionare etc. anunță începutul științelor de gestiune. Contabilitatea analitică de desprinde de cea națională și, în același timp, se diversifică. Dificultățile generate de prima criză mondială sunt imbold pentru apariția marketingului, econometriei și calculului economic. Gestiunea financiară a firmei face casă bună cu organizarea

științifică a muncii. Pragmatice și empirice, noile științe se separă de teoria economică și de drept. Își propun scopuri proprii și recurg la metode specifice de cercetare. Și, în virtutea unui benefic proces de diviziune a muncii, își aduc, fiecare în parte, contribuția proprie la procesul cunoașterii economice.

Consolidate și recunoscute, fiecare dintre aceste ramuri ale științei economice – Finanțe, Statistică, Marketing, Management, Contabilitate etc. se pretează mai mult sau mai puțin unei abordări epistemologice. Încercările în această direcție nu lipsesc [Martinet, 163; Ionașcu 116]. Credem însă că cel mai bine se pretează studiului critic întregul. Vom considera, de aceea, că științele de gestiune nu sunt decât „copii legitimi" ai Teoriei economice (*Economics*-ului sau, corespunzător, *Economiei Politice*). Centrăm, ca atare, demersul nostru spre filosofia critică a științei economice așa cum se prezintă ea în sistemul închegat al *Economics*-ului. Socotim că ceea ce se poate deduce, concluziv, din analiza întregului din care s-au desprins, în încercarea unui proces de autonomizare, este valabil și pentru fiecare „fiică", în parte, pentru că despărțirea de întreg nu înseamnă și nu implică ruptură și luptă, ci un normal și explicabil proces de divizare a eforturilor în procesul cunoașterii.

De pe această poziție, a întregului, vom încerca să evidențiem sarcinile epistemologiei economice. Vom constata că, în nota și spiritul epistemologiei în general, epistemologia economică își propune studiul critic al posibilităților și condițiilor de producție a cunoștințelor științifice în economie; a statutului științei economice în raport cu alte științe; a modului în care, apelând la principii, ipoteze și raționamente proprii, știința economică caută să-și impună adevărurile; a manierei în care încearcă să-și valideze spusele, să le probeze caracterul lor științific, să-și construiască propria-i pistă și să-și apere și întărească statutul. Vom constata și evidenția principalele salturi pe care Economics-ul le-a făcut atât sub raportul obiectului său de studiu cât și a metodologiei la care a recurs, pentru ca, determinând originea logică a plusurilor și minusurilor, să-i configurăm sursele progresului și viitorul; al ei și al disciplinelor adiacente ei.

De ce epistemologie economică?

Importanța unui studiu critic al condițiilor, posibilităților și finalității cunoștințelor științifice este, de principiu, asimilabilă nevoii cunoașterii de sine. Până să se ajungă aici, până când conștiința acestei necesități și-a găsit reflectarea concretă în lucrări consacrate, pe deantregul acestei preocupări, din partea unor avizați ai gândului și condeiului critic, a trecut multă vreme. Sau, dacă momentul s-a produs, el s-a întâmplat cu mult în urma celor care aveau în vizor tirul critic al științelor tari. De altfel, este recunoscut că cele patru mari nume de care se leagă

începuturile și evoluția filosofiei critice contemporane (Gaston Bachelard – *Le Nouvel Esprit scienifique* [17]; Karl Popper – *La Logique de la découverte scientifique* [213]; Thomas S. Kuhn – *Structura revoluțiilor științifice* [130]; Imre Lakatos – *Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes* [133]) n-au avut sub observație economia ca știință atunci când și-au scris lucrările ce țin de fundamentele domeniului; au avut în vedere științele fizice. Dacă, prin extensie și generalizare, de analiza lor se poate profita și pe terenul economiei, și se poate, lucrul este de dorit și de natură să ridice cota științei noastre. Pe subiectul abordat plasându-ne, trebuie să spunem că filosofia critică a științei economice a apărut cu mult timp în urma epistemologiei științelor fizice pentru că însăși știința economică este relativ cu mult mai tânără decât matematica, fizica sau biologia.

„Tinerețea" (discutabilă, de-acum, mai ales în raport cu ea însăși) științei economice este doar *un motiv* ce explică ecartul, în timp, al filosofiei sale critice în raport cu cel al altor științe. Un *altul,* din interior, vine să completeze. Aici, în interiorul științei economice, ca și în cel al altor științe, au existat, de la început, și mai există și astăzi voci și condeie care au plasat și plasează epistemologia pe terenul superfluului, al speculației sterile. Așa cum un Auguste Comte socotea filosofia, inclusiv epistemologia, ca desuetă, „specializată" în generalități, fără putința de a pretinde, vreodată, un statut științific (ar trebui să-l pretindă?), tot așa, dinspre domeniul care ne interesează, au fost, și din păcate mai sunt, unii convinși că dacă economia reală poate funcționa, poate merge bine și fără știința economică, atunci, cu atât mai mult, nu-i împiedicată de lipsa epistemologiei; că mutațiilor fundamentale în domeniul teoriei economice nu le-au corespuns schimbări pe măsură, în evoluția faptică a economiei reale; că, în sfârșit, nu sunt puține situațiile când știința economică se află la remorca mecanismului economiei reale spre a-i explica, post factum, logica mișcării. Cu titlul de exemplificare, amintim că, înscriindu-se în optica lui Menger, Vilfredo Pareto, sociolog și economist, scria, la început de secol XX că „Discuțiile asupra metodei sunt o simplă pierdere de vreme. Scopul științei este de a cunoaște uniformitățile fenomenelor și, prin urmare, trebuie să urmăm orice cale, orice metodă care duce la scop" [Pareto, 191, p.24].

Din fericire, numărul „cârcotașilor" la adresa epistemologiei economice s-a relativizat, până la bagatelizare. Prin ceea ce gândesc și scriu, din cei care au rămas, unii se dezmint. E de ajuns să lecturăm textul laudativ pe care-l semnează același Samuelson la adresa cărții lui Nicholas Georgescu-Roegen, nu orice carte, ci una de epistemologie economică foarte profesionalizată – *Analytical Economics: Issues and problems* [86].

Vrem să spunem că, în realitate, deși în istoria științei economice a existat o fază precritică când știința s-a produs prin harul celor care nu-și puneau întrebări despre modul în care

își realizează obiectivele, retrospectiv privind lucrurile, trăim convingerea că progresul cumulativ, cantitativ și calitativ, realizat de această știință n-ar fi fost posibil fără epistemologie; sau, cel puțin, nu la aceeași scară. Punctul acesta de vedere începe să fie unanim acceptat în lumea comunității științifice. În alte cuvinte, se crede că epistemologia *este necesară*.

Epistemologia economică este necesară, mai *întâi*, și în mod esențial, în măsura în care, așa cum s-a subliniat deja în acest paragraf, știința economică vrea să se cunoască pe sine; să-și afle, din interior, suișurile și coborâșurile, perimetrul de acțiune și interferențele; să-și definească statutul și cota în raport cu alte științe; să-și găsească rutele care o duc spre analize pertinente, cu percuție la politica economică; etc. Sunt acestea sarcini facile? Se pare că nu! Spre a răspunde unor atari comandamente, știința economică nu-și poate fi de folos prin ea însăși, nu-și este suficientă. Ea are nevoie de ajutor, iar el vine dinspre epistemologie.

Odată această chestiune admisă, odată stabilit că știința economică trebuie să-și aibă și să se „uite" permanent, în propria-i oglindă, celelalte argumente care vin să impună și justifice necesitatea epistemologiei au o natură derivată.

Astfel, numai o bună și temeinică cunoaștere de sine ajută știința economică, și pe cel care o slujește, să-și cunoască marginile cunoașterii. Pentru așa ceva e nevoie de *simț critic*. El se dobândește prin contact intim cu epistemologia. Și, odată pus la punct cu „meșteșugul" exercițiului critic, afli ce trebuie aflat pentru sănătatea științei pentru care te consumi. Conștientizezi că lumea cercetării economice este una a întrebărilor, cu răspuns sau fără răspuns; că lipsa întrebărilor face știința ta, dacă nu primejdioasă, în mod cert neinteresantă; că în această lume nu totul e posibil a fi împărțit în logic și nelogic, fals și adevărat și că rămâne un mare spațiu al nedeslușirilor. În raport cu o astfel de realitate ar fi trist să fii și să rămâi în acord etern cu toate opiniile altora și cu toate opiniile tale. Fără simțul critic, și fără conștiința importanței lui, riști să dobândești exclusivismul entuziast al propriilor opinii și, pe cale de consecință, refractar sau disprețuitor cu ceea ce ți-ar arăta critica. Tocmai prezența simțului critic te poate ajuta să înțelegi că te poți afla în conflict cu tine însuți și, cu toate acestea, să oferi proba vitalității analizelor tale. Cu simțul critic de parte-ți, discerni între valori și nonvalori; te poți lupta cu șanse împotriva mediocrității, tocmai cea căreia îi lipsește acest exercițiu și, de aceea, ori e potrivnică „din principiu" valorilor, ori nu le înțelege sau le deformează dar le aprobă din lașitate. Într-un cuvânt, fără a te raporta, critic, la valori și fără a te cruța chiar de propriile-ți concluzii nefavorabile, riști să „trăiești liniștit" pe terenul mișcător al științei. De aceea, susținem, că numai studiul critic, identificabil, de altfel, cu epistemologia, îmbie știința economică să fie vigilentă cu propriile-i demersuri; să-i pună tot timpul în față oglinda și s-o oblige la maximă luciditate, spre a o ajuta să afle dacă se înscrie pe o pistă a realului sau pe una

utopică, nefirească. Altfel spus, prin natura sa critică, epistemologia înseamnă controlul și autocontrolul permanent, „frâna la patină", asemuibilă rolului opoziției în raport cu puterea într-un regim democratic.

În al *treilea* rând, și tot ca un fapt derivat, adiacent argumentului principal – al importanței cunoașterii de sine – numai o înțelegere largă, la nivelul unei analize multidimensionale a cunoașterii, situată dincolo de perimetrul strict al obiectului științei economice, permite reînnoiri și primeniri; numai deschiderea analizei spre „împrejurimile" economiei, spre realul existențial din care economia este doar o parte, face din știința economică un domeniu demn de interesul științific. Nu este deloc întâmplător faptul că revoluții în știința economică, rupturi și schimbări de paradigmă, au realizat marele spirite care, fie că au intrat în economie pe alte „cărări" (filozofie, istorie, drept, matematică, psihologie etc.), fie că, după o viață consumată cu folos pentru progresul științei economice, au încheiat fericit prin a face filosofia științei pe care au slujit-o. A. Smith, K. Marx, J. S. Mill, J. M. Keynes, Fr. Hayek, L. Mises, J. A. Schumpeter, M. Friedman, N. G. Roegen etc., sunt doar câteva nume de economiști al căror exercițiu ideatic s-a înscris pe traiectul amintit. Pe direcția aceasta, epistemologia își leagă menirea de ceea ce am putea numi „năravul" culturii. Unul care trimite mintea la lecturi fundamentale spre a se obișnui cu exercițiul gândirii abstracte; care te angajează în necesara cunoaștere a întregului, din care subiectul propriu de meditație e doar o componentă, și fără de care riști a te afla pe teritoriul unor „robinsoniade" științifice. Vorbim de acea cultură care te ferește de programele computerizate sau de bibliotecile pline de lucruri mărunte și servituți mentale, fruct al unor pigmei lăsați să se manifeste în disprețul științei; de cultura mare care te deosebește de falșii cultivați; de cea care-i ajută pe cei aflați în perimetrul ei să facă distincția între „meseriași" (economiști-funcționari sau funcționari-economiști) și virtuoșii gândului sau condeiului. Vrem să spunem, pe scurt, că fără cultură economică în sens larg și fără filosofia științei economice ai șanse să te produci sub cota științificității, să te manifești, neplenar, doar în spațiile auxiliare ale științei economice. Economia face parte și aparține vieții. Ce e viața fără cultură economică și fără filosofia ei critică?

Și, în sfârșit, în al *patrulea* rând, epistemologia își justifică rațiunea de a fi și pentru că are marea calitate să ajute știința care-i stă în obiectiv să înțeleagă în ce măsură trăiește sau nu certitudinea, atât cât ea există; să-i faciliteze celui interesat calea și nivelul înțelegerii naturii contradictorii a economiei. „Epistemologia fără contact cu știința – scria Einstein, gândindu-se la relația dintre cele două – devine o schemă goală. Știința fără epistemologie, în măsura în care se poate cât de cât concepe, e primitivă și nebuloasă" [Einstein, 69, p.268]. De aceea, pentru a o feri de primitivism, știința economică trebuie să-și găsească în epistemologie un însoțitor permanent.

Numai astfel ea își poate afla rostul ei, de a trezi și cultiva bucuria analizei și exprimării creatoare, pe acest teren „sec” pe care și l-a luat spre explorare – economia. Și, uzând de epistemologie, să facă din cunoaștere un instrument al cunoașterii; al „individului economic” și al vieții economice. În plus, mergând pe această cale, adunând și subordonând ideile instrument, ideile „meseriașe” – industriale, comerciale, financiare, contabilicești etc. – care țin de exploatarea pe concret a spiritului și gândului despre economie, să sprijine marea transformare, a vieții la nivel micro și macroeconomic, a sistemului și legilor economice, a construcției instituționale.

Origine și continuitate în epistemologia economică

După *Enciclopedia universalis,* termenul de epistemologie are o existență relativ tânără întrucât „… nu este întâlnit decât începând din secolul al XIX-lea în vocabularul specializat al filosofiei” [2, p.370] Aceasta, credem, sub raport formal, în perimetrul pretențiilor științificității discursului produs în registrul academismului doct și rafinat, pentru că, faptic, la nivelul spontanului, al „bunului simț”, mai mult sau mai puțin științific, epistemologia s-a manifestat cu mult timp înainte să fie obligată să accepte rigoarea, tiparele și canoanele unui discurs critic înfăptuit de specialiști ai domeniului; înainte să-și primească un nume care s-o consacre, epistemologia s-a manifestat în baza unui dogmatism spontan, însuflețită fiind de cei care, „fabricând știință” găseau firesc să se gândească și *asupra* științei pe care o fac. De la faza de simplă și directă meditație până la cea a dobândirii conștiinței necesității felului în care cunoașterea are loc, a valorii și finalității acestei cunoașteri, s-a scurs un timp îndelungat. Ecartul, necesar a fi parcurs pentru ca epistemologia, făcută elementar, de pe poziția ordinii naturale spontane să treacă și să se constituie într-o ramură a metaștiinței, este explicabil prin cel puțin *două* împrejurări. *Întâi*, din motive de logică, trebuie admis că era nevoie să apară și să se consolideze însăși științele pentru a se crea, ulterior, teren pentru critica lor științifică. Aceasta dacă mai admitem că filosofia, în general, nu se poate nutri din propria-i substanță; nu reprezintă o specialitate în sine. Al *doilea*, în chiar interiorul filosofiei, a fost necesar un răgaz suficient de îndelungat pentru ca o anumită ramură a ei să se consacre problemelor ontologice. Pe total, au fost necesare progrese considerabile, atât din punctul de vedere al științelor cât și al filosofiei ca disciplină științifică, pentru ca savanții să treacă de la faza dogmatismului spontan, când făceau știință și o aplicau corect fără să se întrebe de unde și prin ce mijloace le vine harul, la faza „dogmatismului reflectat” [Negulescu, 183, p.153 și următ.], când ei, savanții (în fapt, alți

savanți) n-au mai construit decât la modul relativ, raportabil la un anumit registru, paradigmă etc. și sub ochiul critic al filosofilor.

Aceste considerațiuni generale sunt întru totul valabile și pentru știința economică și filosofia ei critică. Atunci când se încearcă stabilirea originilor științei și epistemologiei economice, „tinerețea" științei noastre se constituie în argument pentru a justifica relativele-i rămâneri în urmă față de alte științe, cele fizice, în principal. Se ia ca bornă de plecare momentul clasicismului, bagatelizându-se sau chiar eludându-se etapele preclasice în emergența științei economice pentru ca, în raport cu această aritmetică temporală, să se vorbească despre „tinerețea" unei științe de la care nu trebuie să pretindem prea mult din moment ce se află în plin proces de consolidare. Dacă, în alți termeni, fizica își trimite începuturile la Arhimede, cu aproape trei secole înainte de Hristos, economia are de partea sa doar trei secole de existență dacă fixăm startul evoluției ei de la 1776 când a apărut *Avuția națiunilor* lui Adam Smith. Se neagă, repetăm, sau se diluează, nejustificat, o întinsă și fructuoasă *fază preclasică* cu rol important în afirmarea științei economice. Numai parcurgerea, posibilă și necesară, și a acestui interval ne abilitează în a discuta despre economie în termenii maturității ei științifice. Și suntem îndrituiți s-o facem pentru că, așa cum arată, întemeiat, Claude Mouchot, „dacă fizica se poate revendica de la Aristotel același lucru îl poate face și economia: toată istoria gândirii economice este penetrată de ideile marelui filosof care a găsit timp și pentru domeniul nostru" [Mouchot, 178, p.469]. Dar nu numai prin Aristotel știința economică își trimite rădăcinile în antichitate; Platon sau Xenofon pot fi revendicați la fel de întemeiat. Tocmai grație lor, și ulterior lui Thomas d'Aquino, istoria gândului despre economie, la fel de veche și matură ca și istoria fizicii sau matematicii, a fost însoțită încă de la începuturi și de o anumită filozofie a ei, cantonată pe, și sondând, îndeosebi, terenul moralului și socialului. A fost profitabil, pentru epistemologia economică, că primii cugetători în ale economiei, neeconomiști de profesie, au fost și filosofii propriilor creații. De la ei și până la clasici traseul evolutiv al științei economice n-a fost văduvit de umbra-i critică.

Astfel, prin *Tratatul de Economie politică*, Antoine de Montchrétien nu doar că dă nume științei noastre dar leagă economicul de politic anticipând semnificația etajului normativ dar și a ideologiei în devenirea ei ca știință. Cu excepția lui, ceilalți *mercantiliști* produc scrieri de circumstanță cu orientare practică. Neinteresați de vreun „sistem de referință" și preocupați de câștigul material imediat ei vor rămâne departe de orice propensiune spre filosofare. *Disertație asupra naturii bogățiilor* al lui Pierre de Boisguillbert sau *Eseu general asupra comerțului* semnat de Richard Cantillon sunt doar două exemplificări în acest sens.

Fiziocraţii, în schimb, n-au construit nici impersonal şi nici neutru. Lui Quesnay sau Turgot nu le-a fost deloc indiferent dacă sistemul şi doctrina lor perturbă sau se încadrează elementelor filosofiei de comun acceptată, cea a ordinii naturale. Ei construiesc un „sistem" şi-i dau un nume: economie naturală. Nefiziocrat dar contemporan cu ei, Jean-Jacques Rousseau scrie, pentru *Enciclopedia* lui Diderot şi d'Alembert, articolul *Economie (Morală şi Politică)*, republicat, în 1758, cu titlul *Discurs asupra economiei politice* [Rousseau, 230]. Aici, el se face avocatul caracterului inviolabil şi sacru al libertăţii individuale şi al proprietăţii private; ne atenţionează asupra diferenţei între modul general de guvernare a unei familii şi cel al unui stat cu referire la semnificaţia etimologică a economiei politice: oikos = casă, nomos = legitate; ne pune în gardă asupra faptului că aceeaşi problemă economică are o soluţie politică, deliberată, regăsibilă în contractul social, şi una economică, spontană, concretizabilă în faimoasa „mână invizibilă". Pe filiera deschisă, teoretic, de Rousseau, un Louis Dumont va dezvolta, mult mai târziu, ideea evoluţiei epistemologiei economice din perspectiva autoafirmării individului şi a individualismului, comportamental şi metodologic [Dumont, 66; 67]. Aceasta în opoziţie cu un Karl Polanyi, care, nedispus, precum Dumont la o opoziţie holism-individualism via stat-individ, va vedea economia ca pe un „proces instituţionalizat" [Polanyi, 206] în care relaţiile economice sunt «embedded», organic prezente în textura relaţiilor sociale [vezi Larrère, 141, p.332]; de unde dificila autonomizare a unui comportament individualist a lui homo-oeconomicus, cu final de drum în haina „idioţilor raţionali" a nobelizatului Amartya Sen [246].

Clasicismul economic, de la care se revendică falsa tinereţe a ştiinţei economice, n-a dus lipsă nici de filosofi economişti şi nici de sisteme de referinţă situate dincolo de economie deşi, nu putem adăuga momentului o filozofie critică în sensul modern al cuvântului. „Mâna invizibilă" a lui Adam Smith, sinteză a filosofiei ordinii naturale iluministe, obliga discursul economic să se producă interdisciplinar, să reverse din economic spre social, moral, politic, etic etc. În acelaşi timp, clasicismul economic a făcut dovada unui infatuat egocentrism. Lipsa unei reale concurenţe, din afară, i-a închis graniţele, l-a silit să se dezvolte ca un sistem în sine, fără bază de raportare. Aşa a apărut «ştiinţa economică a apusului», cu pretenţie de sistem standard, de creditor general de idei, valabile oricând şi aiurea. Împrejurarea că această ştiinţă dădea roade, îndeosebi pe teren englez şi francez, şi se oferea a fi sugestivă şi inspiratoare şi pentru alţii, făcea neavenită o critică serioasă a susţinerilor ei. Eseul lui John Stuart Mill, *Despre definiţia economiei politice şi metoda de investigaţie ce i se potriveşte* (1836) este, ce-i drept, primul demers ştiinţific dezvoltat de clasici despre metodologia ştiinţei economice [Mill, 167]. Din dezvoltările sale teoretice se va alimenta viitoarea şi celebra *Methodenstreit*, „cearta metodelor",

de la sfârșitul secolului XIX. Dar, deși a rămas de referință, bornând, serios, dinspre stânga intervalului, travaliul pe terenul epistemologiei economice, el s-a produs „din interior spre interior”; a rămas ca expresie a unei încantări nedisimulate și nereținute despre propria știință economică; o manifestare de încredere totală în utilitatea unei științe fără concurență, cu mare valoare pedagogică pentru descifrarea abeceului metodologiei critice, dar, în sine, fără necesarele accente critice, așa cum i-ar fi stat bine unui eseu cu atare titlu.

A trebuit să vină *Marx* pentru ca, dintr-o direcție de gândire paradigmatic opusă, să supună unei severe analize critice întregul eșafodaj clasic și să scrie *Critica economiei politice* (clasice – n.n.), ca subtitlu al operei sale fundamentale *Capitalul.* Din acest punct de vedere, ne place sau nu, opera lui Marx, și, îndeosebi, *Capitalul*, reprezintă prima încercare epistemologică de anvergură pe terenul economiei în sensul modern al cuvântului; încercare făcută, adică, în mod explicit declarat și uzând de mijloace științifice (utilizabile și aplicabile în interiorul „catedralei” teoretice marxiste, cu specificul ei, se înțelege); cu scopul cristalin precizat: de a scoate în evidență plusurile și, mai ales, minusurile științei clasice, „burgheze”, și de a pune ceva în loc. Lăsăm la o parte evoluția nefericită a lumii faptelor după modelul gândirii și filosofiei sale critice. Ne interesează, aici, doar *atitudinea* sa, temerară și singulară, în a pune în cauză un sistem care-și dobândise bonitate universală și de a oferi o altă paradigmă; implicit o altă metodologie. Numai din această latură, epistemologia modernă își leagă începuturile de numele lui Marx.

Demarajul odată realizat, seria filozofiei critice a științei economice a înregistrat progrese considerabile. Atitudinile anti status-quo vin, în secolul XIX, fie din interiorul unor școli, fie din disputa dintre acestea. Între timp, clasicismul își găsește prelungirea firească în *neoclasicism.* Întâmplarea, fericită pentru evoluția disciplinei noastre, a fost că „încheietorii de pluton” ai celor două mari școli, clasică și neoclasică, respectiv J. S. Mill și L. Walras, au fost și ereticii doctrinari ai filosofiei propagate – liberalismul cât și ai filosofiei pe care acesta se sprijinea. În afara acestor singulare note critice, aidoma clasicismului, neoclasicismul se dezvoltă fără a se sprijini și raporta la studii critice.

La adresa lor se manifestă *școala istorică germană, a naționalismului economic* și cea a *instituționalismului american.* Prin ele se dezvoltă o atitudine critică față de filosofia cosmopolită, abstracționismul exacerbat și pretenția de unici școli adevărate, a clasicismului și a neoclasicismului. Cercetarea economică e invitată să ia contact cu socialul și moralul, cu eticul și studiul regulilor, a bunelor sau proastelor practici.

În secolele XX și XXI, epistemologia a dobândit și dobândește noi valențe, dar și noi trăsături.

Pe de o parte, epistemologia câștigă sub raportul academismului, a rafinamentului științific. De filosofia economiei se ocupă profesioniști, maeștri ai domeniului. Deschide seria John Neville Keynes, tatăl lui John Maynard Keynes prin eseul *Domeniul și metoda economiei politice* (1917); un produs științific, doct, cuprinzător, cu incursiuni interdisciplinare, cu raportări la moral, etic, psihologic, filosofic și practic. Pe aceeași linie, a ținutei academice, se înscrie Max Weber cu studiul său *«Obiectivitatea» în știința socială și politica socială* (1949). Ghilimelele din titlu sugerează, din start, că pentru autorul lucrării știința economică are probleme cu obiectivitatea pretinselor sale adevăruri. Figurile reprezentative ale acestui secol (începutul și prima jumătate a acestui interval) rămân, de departe, Friederich von Hayek [104; 108], Ludwig von Mises [169], Frank Knight [128], Joseph A. Schumpeter [244], J. M. Keynes [121], Lionel Robbins [221] și Terrence Hutchison [113]. Ei aparțin aristocrației spirituale a acestui secol; aduc și conduc analiza filosofico-economică pe terenul strict al științificității. Li se adaugă și vin să dezvolte și să întregească edificiul epistemologiei moderne, prin percutante și pe ample dimensiuni desfășurate, eseurile unor economiști filosofi precum F. Machlup, H. Simon, P. Samuelson, J. Attali, R. Barre, G. Grellet, F. Kahn, J. Hicks, S.C. Kolm, S. Latouche, W. Leontief, Th. Veblen, N. G. Roegen, A. Rugină, A. Marshall, G. Myrdal, J. Rueff, A. Wolfelsperger, L. Lachmann și mulți alții, de care ne vom „folosi" în demersul nostru.

Așa cum prima jumătate a secolului XX și-a avut figurile ei reprezentative, pentru cealaltă parte a acestui secol, trimiterile se pare că au și capătă o bază de referință constantă în lucrările unor nume de rezonanță precum Mark Blaug [33, 34], Milton Friedman [79], Amartya Sen [247] și Israel Kirzner [127] sau Murray Rothbard [226]. Pentru ca, în prelungirea lor și pentru reușita demersului filosofico-economic, începutul de secol XXI să vină, de asemenea, cu nume de anvergură. Ne gândim, cu titlu de exemplificare, la Bernard Guerrien [98], Jon Elster [70], Jacques Sapir [237], Christian Laval [147], George Akerlof [7] ș.a.

Pe de altă parte, economiștilor filosofi le vin în ajutor, inspirându-i și furnizându-le modele de analiză, filosofi de profesie; specializați în ontologie, axiologie etc., din opera cărora epistemologia economică nu a avut și nu are decât de câștigat, ei au creat și creează „tribunale" ale ideilor, „curți de apel" spre a evalua eficiența producției științifice. Nu amintim decât câteva nume de rezonanță care, deși și-au construit epistemologia pe scheletul științelor fizice, vom căuta la ele sprijin în întreprinderea noastră pe terenul economiei: Karl Popper [212], Thomas Kuhn [130], Imre Lakatos [133, 135], Daniel Hausman [101], Gaston Bachelard [17].

Și, în sfârșit, *dintr-o altă latură,* epistemologia economică devine tot mai impregnată de ideologie – și pentru că știința economică suferă același proces. Disputele între școli, curente, economiști și filosofi se orientează, predilect, spre normativ-doctrinar și politic. Dacă acest lucru

înseamnă un plus sau un minus pentru știința economică, pentru devenirea ei dar și pentru umbra ei critică – epistemologia, vom încerca să aflăm în paginile următoare.

Începuturi în epistemologia economică românească

Este meritoriu, onorabil și spre profitul progresului științei economice că primii economiști români au înserat sau au însoțit «introducțiunile», «deschiderile» sau chiar manualele de economie de chestiuni legate de logica producției științifice a conceptelor, legilor, teoriilor și metodologiei care a stat la baza acestora; cu alte cuvinte, și-au făcut o frumoasă carte de vizită, ancorându-și demersul economic pe terenul epistemologiei; la modul elementar, fără profesionalismul științificilor filosofi, dar limpede, încântător sub raportul formei și puterii de percuție. Numai așa se explică de ce la 23 noiembrie 1843, când, la Academia Mihăileană din Iași, Ion Ghica inaugura primul curs de economie politică din România, au participat, cum singur o mărturisește, printre cursanții direct interesați, și „mulți boieri ce ascultau cu atențiune" [Ghica, 91, p.162] sau, după ecourile consemnate în presa timpului, oameni de cultură precum G. Sion, Gr. Alexandrescu, Ion Ionescu de la Brad ș.a. Cursul a avut, adică, audiență nu numai la cei doritori să afle câte ceva din tehnicile economiei, ci și la marile spirite ale timpului, doritori de cunoaștere, în general. Explicația e una singură: cursul lui I. Ghica era un act inedit de cultură, de mare rezonanță și însemnătate spirituală; cu trimiteri consistente spre istorie, sociologie și filozofie, interdisciplinar și deschis spiritului critic. Și tot atât de frumos, și poate mai aproape de ceea ce am putea numi începuturile epistemologiei economice moderne românești, este cursul inaugural de economie politică ținut de Ioan Strat la 9 octombrie 1860, tot la Universitatea din Iași, curs care va prefața cel dintâi manual de economie politică din România [Strat, 260]. Problema obiectului economiei politice, metodei, noțiunilor folosite, a interferențelor cu alte științe, a legăturii cu praxisul și politicul etc. sunt puse, aici, cu maxim de claritate de către Strat. Nu lipsite de interes sunt și disertațiile de la obiectul științei economice realizate de un N. Șuțu, P.S. Aurelian, A. D. Xenopol, Ion Ionescu de la Brad și alții.

Pe total, putem spune că secolul XIX și, în principal, cea de-a doua jumătate a acestui interval, a însemnat o *introducere în epistemologia economică românească*; fără pretenția și rigoarea cerute de discursul științific, însoțind o știință, ea însăși aflată, la noi, în proces de constituire și afirmare; primind foarte puțin ajutor din partea filosofiei.

Începutul de secol XX și, în principal, faza de renaștere materială și spirituală bornată de cele două războaie mondiale, a adus plusuri considerabile pe terenul afirmării științei economice și a filosofiei sale critice. Consemnăm, ca un fapt de maximă importanță, că această perioadă „l-a

produs" pe Mihail Manoilescu, „prima străpungere românească în gândirea universală" (Costin Murgescu). Cel socotit a fi cel mai mare economist al românilor a fost și primul care a încercat o epistemologie a științei pe care a slujit-o cu dăruire și talent. Așa cum bine remarca profesoara Sultana Sută-Selejan, „Mihail Manoilescu ne apare ca un deschizător de drumuri în domeniul epistemologiei economice, întrucât a dovedit astfel de preocupări încă din deceniile trei și patru ale secolului nostru" [Sută-Selejan, 261, p.168]. Preocupările sale pe linia menirii științei economice, a clarificării sistemului noțional operant și chiar a îmbogățirii acestui sistem cu noțiuni și categorii ce-i aparțin, a stabilirii sensului relațiilor de cauzalitate și interdependență în economie, a interferenței, mai ales metodologice, a economiei cu alte discipline, în speță cu matematica și statistica, etc. sunt dovezi concludente despre vocația de filosof economist a lui Manoilescu [Manoilescu, 158; 159].

Tot cu sorginte în această perioadă, dar cu finalizare editorială în 1947, este și primul manual axat, pe de-întregul, unor probleme de metodică, metodologie și chiar epistemologie, *Cunoaștere și metodă în știința economică*, al cărui autor este Gromoslav Mladenatz [173]. Am putea adăuga, pentru întregirea imagini a ceea ce a însemnat contribuția interbelică la dezvoltarea epistemologiei economice românești, capitolele consacrate obiectului și metodei din cursurile de economie politică ale lui Virgil Madgearu, ținute la Academia de Înalte Studii Comerciale din București; din cursurile de același profil ale lui Gh.Zane, predate la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, ca și în teza de doctorat a acestuia, intitulată *Metode și sisteme contemporane în teoria valorii economice* (1923).

După 1945 discuțiile privitoare la problemele epistemologice s-au produs, când s-au produs, sub zodia sectarismului, dogmatismului și timidității. Ceea ce s-a înregistrat a fost, oricum, un regres. Explicațiile și cauzele sunt multiple.

Prima, și cea mai importantă, ține de ideologizarea științei economice, în general, și a sistemului său conceptual cuprins în structura economiei politice, în special. Ideea constituirii unei secțiuni noi a economiei politice orientată numai spre studiul problemelor socialismului, și care va ajunge să cuprindă peste două treimi din economia manualelor, a fost de rău augur și cu rezultate catastrofale pentru știința economică. Concretizată prin editarea, în 1954, a *Manualului de Economie Politică*, sub egida Academiei de Științe a U.R.S.S., această inițiativă s-a tradus și și-a găsit concretețe în manualul unic, difuzat în toate țările socialiste, în a căror limbă s-a tradus, și a venit să întregească fatidicul triptic: un singur partid, o singură ideologie, un singur manual; devenit, prin forța lucrurilor, doctrina economică oficială a lumii socialiste, cu mici modificări, inflexiuni și particularități până la nivelul anilor '89. Trasând „linia", un asemenea «opus» a făcut caduc orice discurs epistemologic, iar când l-a admis „deschiderea" a fost spre o singură

direcție: spre a pune în umbră „știința economică burgheză” și slujitorii ei acuzați de miopie și lipsă de clarviziune. Epistemologia a îmbrăcat, altfel spus, o haină cu totul particulară și un caracter univoc; având ca adresă și țintă critică specifică știința economică a apusului, „în criză”, „burgheză”, incapabilă să furnizeze răspunsuri demne de luat în considerare și ca sistem de referință „pozitiv”, Marx și marxismul, materialismul dialectic și istoric și socialismul științific.

A *doua* explicație a regresului înregistrat de filosofia economică critică românească, vizează izolarea aproape completă față de cartea străină, de noile probleme abordate, de noile orientări și, se înțelege, de realizările obținute pe plan mondial. În afara replicii, orice demers doctrinar comparativ și cu atât mai mult epistemologic, devine imposibil.

În al *treilea* rând, suntem nevoiți să constatăm că și în această perioadă filozofia, din latura ei epistemologică, s-a apropiat cu timiditate de economie sau chiar a neglijat-o. Deși bine plasată pentru investigația epistemologică, poate mult mai bine decât alte științe sociale, economia și-a găsit un nemeritat de mic spațiu în colecția „Teorie și metodă în științele sociale”. Epistemologii de profesie au găsit puțin răgaz pentru a se apleca și spre economie. Reținem doar studiul lui Ilie Pârvu, *Introducere în epistemologie* (1984) și prefața aceluiași autor, la *Istoria științei și reconstrucția ei conceptuală. Antologie.*

Și, în al *patrulea* rând, impasul îi vizează pe economiștii înșăși. Teama paralizantă de a ieși din tipare, de a pune întrebări, de a se îndoi de adevărurile furnizate, normativ, pe o singură direcție, cea trasată de partidul unic, a caracterizat atmosfera generală postbelică. Dacă ceva s-a realizat pe acest teren, al epistemologiei, apoi aceste realizări nu pot fi înscrise decât la rubrica «subteranului», a «scăpărilor» neobservate. Cu pondere structurală acordată demersului epistemologic marxist (altfel nici n-ar fi avut șansa să vadă lumina tiparului) cele câteva lucrări care au abordat chestiuni ale epistemologiei economice au avut marele merit de a asigura fragila, dar mult necesara continuitate [vezi 114; 160; 174; 180; 196; 215; 216]. Nu trebuie să uităm valoarea și importanța excepțională a unor lucrări de profil, scrise de această dată la modul cu totul liber și inspirat, de economiștii români de peste graniță. Îi numim pe Nicolae Georgescu Roegen, cu *Analytical Economics: Issues and problems* (1966) și pe Anghel Rugină, cu *Principia Oeconomica: New and Old Foundations of Economic Analysis* (1986); *The Third Revolution in Economic Thinking. A New Methodology of Orientation, Classification and Development of New Knowledge* (1987) etc.

Pe acest suport, așa sărac cum a fost, deschiderile realizate după 1989 au însemnat și pentru știința economică, dezlegarea și ruperea zăgazurilor. E adevărat că multe studii critice realizate și publicate în această din urmă perioadă vin să confirme o tendință a noastră de a bascula între extreme; multe înseamnă o revărsare împotriva lui Marx și a tot ceea ce este legat

de numele lui. Sunt însă și studii realizate dincolo de resentimente, fără prejudecăți, de pe poziții strict științifice, echidistante. Între acestea situăm cartea neobositului și prolificului academician Aurel Iancu, *Știința economică și interferențele ei* [115]. O considerăm, pentru domeniul ce ne interesează, de referință. Pe aceeași linie vin și completează, fericit, încercările în filosofia științei economice lucrările unor reputați teoreticieni cu aplecare și chemare în domeniu. Ne gândim la profesorii Dinu Marin [161], Gheorghe Popescu [208], Valentin Cojanu [53] și Tiberiu Brăilean [40]. Și, de ce nu, merită semnalate cutezantele încercări pe terenul epistemologiei științelor de ramură aparținătoare profesorilor Dumitru Zaiț pentru ceea ce se vrea a fi epistemologia managementului [277] și Ion Ionașcu pentru epistemologia contabilității [116]. Acestea, și multe altele, nenumite, sperăm că vor asana și vor așeza mediul ideatic și registrul analizei economice pe ruta echidistanței și normalității; vor face posibile lecturi nepătimașe unde interesul cunoașterii ca atare va fixa tonul, nota și metoda.

Partea a II-a - Obiectul științei economice în disputa epistemologică

Cu ce trebuie să se ocupe știința economică?

Am căzut de acord că, dacă pe spațiul cugetării economice nu se grădinărește doar de vreo trei-patru secole, știința de care ne ocupăm nu e chiar „relativ tânără". Are, adică, o vechime și un loc bine conturate în lumea mare și recunoscută a științelor. În plus, și în beneficiul ei, a trecut și prin necesara fază de clasicizare. Atunci s-au pus temeliile și s-a spus ceea ce era, în mod fundamental, necesar a se spune. De acest important popas suntem îndrituiți să legăm și fixarea obiectului, a menirii și metodei ei de cercetare.

Rațiunea de a fi a științei economice a fost surprinsă la modul lapidar, dar cristalin, de părintele spiritual al clasicismului economic – Adam Smith, în chiar titlul lucrării sale de căpătâi – *Avuția națiunilor. Cercetarea asupra naturii și cauzelor ei* [249]. Prin titlu și prin conținut, cartea sa ne pune în gardă că scopul științei economice este de a ne învăța cum se ajunge, mai repede și mai eficient, la bogăție. În alți termeni, tema fundamentală care definește, acoperitor, obiectul științei economice rămâne *dezvoltarea.* Credem, în acest registru, că *sarcina supremă a științei economice și a economistului trebuie să se limiteze la ceea ce a stabilit A. Smith*. Dacă el, economistul teoretician, nu se mulțumește cu această simplă și, aparent, neînălțătoare misiune, riscul de a relativiza și a evada pe teritorii ce nu-i aparțin prin „false" modernisme și nejustificate „deschideri" este mare.

Rămâne, desigur, de văzut, ce a însemnat și *ce înseamnă azi* a te ocupa de avuție sau bogăție națională și individuală. Lucrarea lui Smith, și toate care se revendică din ea, descriu de fapt un domeniu, o *procesualitate* în baza căreia se ajunge la producție pentru a se trece, apoi, prin repartiție, schimb și consum. *Proces* în care „*uneltele*" – moneda, prețul profitul, salariul, renta, circulația, diviziunea muncii etc. ca și *instituțiile* ce-și trimit practicile asupra lor, nu lipsesc. Toate acestea formau „*cultura bogăției*" în momentul clasicismului. Epistema acestei culturi s-a modificat astăzi și e găsibil investită fie în teorii și doctrine moderne, fie în practici efective. Cu toate aceste mutații, pe fond, lucrurile nu s-au schimbat. Pe fond, „analiza bogățiilor" a fost și „… este față de economia politică ceea ce este gramatica generală față de filologie sau istoria naturală față de biologie. Și așa cum nu putem înțelege teoria verbului și a numelui…fără să ne referim, prin gramatica generală, la acea rețea arheologică ce le face posibile și necesare…tot așa nu ar fi posibil să găsim legătura de necesitate care înlănțuie analiza

monedei, preţurilor, valorii, comerţului dacă n-am aduce la lumină acest domeniu al bogăţiilor care este locul simultaneităţii lor" [Foucault, 74].

„Loc al simultaneităţii", al sintezei analitice, studiul facerii şi distribuţiei bogăţiei rămâne încercarea fundamentală a ştiinţei economice. Loc şi obiect de discuţie pot face evoluţia *noţiunii* şi *conţinutului* bogăţiei, a mijloacelor ultramoderne prin care se ajunge la ea; a manierei în care disciplinele desprinse din întregul ştiinţei economice servesc obiectivul general. Putem accepta invitaţia lui Louis Dumont de a cugeta, în plus, pe registrul preeminenţei relaţiei om-lucruri faţă de relaţia om-om şi de a revizui filosofia despre sensul şi conţinutul valorilor materiale şi nemateriale odată cu trecerea de la tradiţional la modern [Dumont, 66, p.13]; putem reflecta, odată în plus, dacă glorificarea reuşitei materiale este sau nu scopul marketingului; dacă e bine sau nu să transformi o ţară într-un atelier producător de bogăţie sau o societate comercială; dacă e înţelept să converteşti moneda dintr-un mijloc într-un scop sau să te serveşti de contabilitate şi statistică nu pentru a măsura ci pentru a „demonstra" etc. etc. Toate acestea ţin de „meşteşugul" procesual prin care se urmăreşte ţinta. El poate fi modernizat, anchilozat, fetişizat, deformat, angajant sau confiscator. *Ţinta*, însă, cu dimensiuni variabile în funcţie de calitatea exerciţiului economic la care se recurge, a „meşteşugului", rămâne aceeaşi – *bogăţie* şi, de aici, *dezvoltare.* Că dezvoltarea trebuie să însemne un bine, individual şi colectiv, este, de asemenea, un lucru acceptat de ştiinţa economică. Fără să inventeze munca, A. Smith a legat, în mod fundamental noţiunea de bogăţie de cea de *muncă*. În acelaşi timp, a văzut binele social şi a definit bunăstarea generală nu liniar ci stratificat în funcţie de poziţia, statutul şi rangul fiecăruia în societate. Nu muncim în mod egal şi nu ne încadrăm pe aceeaşi rubrică la capitolul bunăstare. Din această perspectivă mesajul lui trebuie înţeles corect. Menirea ştiinţei economice se traduce într-o „învăţătură" despre modul de a obţine bogăţie. Dar la bogăţie se ajunge diferenţiat prin consumul de muncă realizat pe seama iniţiativei şi libertăţii individuale. De aici, preconceperea, proiecţia inginerească şi toate tentativele de a organiza binele, de a vedea în el nu o rezultantă ci expresia unei anticipaţii s-au dovedit interpretări şi aplicaţii cu rezultate funeste.

Un singur obiect – mai multe definiţii

Ca orice altă ştiinţă care-şi merită statutul, cea despre economie are dreptul la o definiţie prin care să spună, concis, ce este, cu se ocupă şi ce urmăreşte. Nu sunt puţini cei care au încercat să-i prindă în tuşele unei definiţii esenţa şi să-i lămurească rosturile, dimpotrivă. E greu de acceptat că toţi aceştia, foarte mulţi la număr, n-au contactat cu opera lui Smith. Este greu explicabil că modul în care clasicul englez a stabilit scopul şi raţiunea de a fi a acestei ştiinţe a

avut o influență atât de redusă asupra celor cu înclinații consumate în epistemologia științei economice.

„Un conflict de definiții" își intitulează Jacques Sapir unul dintre capitolele cărții sale *Quelle économie pour le XXIème siècle?* [237] Un conflict pentru că autorul, și nu-i singurul, constată că doar o „natură conflictuală", de sorginte metodologică, poate să ofere explicație la multitudinea de definiții, diferite, ce s-au dau și se mai dau științei economice.

Iată, un scurt inventar pe subiect oferit de Serge Latouche [143 p.48-51]:

- Antoine de Montchrétien, autorul primului tratat de economie politică, crede că aceasta se ocupă cu „administrația patrimoniului cetății";
- Neoclasicul Stanley Jevons vede în știința economică o „disciplină normativă", foarte utilă deciziei politice;
- Karl Marx stabilește că în atenția științei economice stă „studiul relațiilor de producție și al legilor economice ce le guvernează pe diferite trepte de dezvoltare a societății";
- Lionel Robbins, cel mai citat dintre economiștii contemporani pentru definiția sa, caracterizează știința economică drept una „care studiază comportamentul uman ca și relația dintre finalități (obiective) și resursele rare în utilizări alternative";
- Raymond Barre crede că economia este „știința administrării resurselor rare într-o societate umană; ea studiază formele pe care le iau comportamentele umane și relațiile sociale în amenajarea oneroasă a lumii exterioare și actele ce se propun de a se reduce tensiunea care există între dorințele nelimitate și mijloacele limitate ale subiecților economici";
- Paul Samuelson, cel de pe a cărui *Economics* au învățat zici de generații de studenți din lumea anglo-saxonă, consideră că „știința economică cercetează modul cum oamenii decid, folosind sau nu moneda, de a afecta resursele productive rare la producția (în cursul timpului) de mărfuri și servicii variate și de a le distribui, în scopul consumului prezent și viitor, între diferiți indivizi și colectivități ce constituie societatea".

Ne rezumăm doar la atât din inventarul oferit de Serge Latouche. Mergem pe alte registre spre a afla și alte păreri; pentru a afla de la Karl Polany că economiei îi revine ca sarcină să afle maniera în care oamenii transformă natura în folos propriu, spre a-și satisface nevoile [Polanyi, 206]. La rându-i, John Kenneth Galbraith, parafrazându-l pe neoclasicul Alfred Marshall, scria că „Economia nu este altceva decât studiul umanității în conduita vieții sale cotidiene. Și, adaugă de la el economistul american, economia este și studiul organizațiilor, a manierei în care oamenii au de a face cu marile întreprinderi, cu sindicatele și cu guvernele pentru a satisface nevoile lor economice; studiul scopurilor urmărite de aceste organizații în măsura în care ele sunt de acord sau se opun interesului general. Și, în fine, maniera de a face să prevaleze interesul colectivității" [Galbraith, 81, p.11]. Fără pretenția unei definiții, încercând doar lămuriri referitoare la statut, academicianul Aurel Iancu este de părere că „știința economică reprezintă o schemă a analizei și

interpretării realității economice. Această schemă este concepută nu pentru a realiza o descriere sau o fotografiere a vieții economice curente, a faptelor cotidiene (tipice și atipice) în desfășurarea lor, ci pentru a lua în considerare acțiunile economice tipice, repetitive, pentru a desprinde anumite regularități în comportamentul agenților economici care își desfășoară activitatea în scopul realizării unor obiective sau finalități într-o lume cu resurse limitate (cu penurie de resurse), folosind instituții și instrumente economice adecvate, în condițiile unor implicări ale puterii publice (ale statului) în realizarea unor ajustări ale mecanismului de funcționare a economiei" [Iancu, 115, p. 16].

Inventarierea încercărilor de definire ar putea continua. Șirul lor nu este infinit dar mult prea lung pentru a nu pune, tocmai prin supradimensionare, întrebări. Ce-ar însemna, concis, acesta?

Întâi, a defini înseamnă a esențializa, cu riscul acceptat de a pierde, astfel, din specificitate. De la a spune într-o propoziție de maximă sinteză cu ce se ocupă știința economică și până la o broderie gen Samuelson sau Galbraith prin care suntem plimbați de la monedă la organizații, de la „studiul umanității în conduita vieții" la „cercetarea modului cum oamenii decid" în a folosi resurse rare, făcând loc, eventual, și sindicatelor sau guvernelor, diferența este mare. Și ea va fi și mai mare dacă fiecare dintre cei care-și consumă energia pe terenul economiei, negăsind că ce a stabilit Smith este clar și suficient, se vor „simți" chemați să ofere propriile lor definiții. Definiții pe care, în cel mai fericit caz, doar autorii lor vor reuși să le învețe și să le rețină, în condițiile în care este un lucru bine știut că definițiile „se învață"; sunt „ingurgitabile", clare și ușor de reținut la prima lectură tocmai pentru că trimit la un miez. Cine poate învăța definiția lui Galbraith? Sau chiar a lui Samuelson?

Al *doilea*, cele mai multe definiții trimit la proces și uită scopul. „Formele pe care le iau comportamentele umane", distribuția rezultatelor producției pentru consumul curent sau cel viitor, implicarea instituțiilor, organizațiilor sau a statului etc. țin de anatomia și fiziologia procesului prin care, într-adevăr, se ajunge la avuție. Smith a *definit scopul* lăsând pe seama *analizei* procesualitatea prin care el e atins. Făcînd invers, substituind definiția cu structura analizei, nu facem decât să aruncăm ceață; rămânem în afara definiției din moment ce încercăm să *descriem la ce se recurge pentru...*

Al *treilea,* definiții cu pretenție de „etalon", precum cea oferită de Robbins, suferă, concomitent, de reducționism și exces de generalitate. „Studiul comportamentului uman ca relație între scopuri și mijloace rare, susceptibile de utilizări alternative" se potrivește doar economiei? Și, dacă e să ne oprim tot la proces, așa cum o face Robbins, la atât se reduce analiza economică? Pe linia lui de gândire, demne de reținut, ca forță exemplificatorie, sunt și încercările

contemporane care văd în economie o „știință a așteptărilor (anticipațiilor) raționale”. Aceasta își doresc oamenii de la economie? Ce înseamnă, de fapt, așteptări și câți dintre ei și-au văzut împlinite așteptările ca să legăm, atât de riscant, soarta științei economice, de această sarcină? Și apoi, este aceasta menirea economiștilor?

Al *patrulea*, o parte din definiții, cu deosebire cea a lui Marx (care preia ceva din Mill și Menger) vorbesc de „legități”, obiective, manifeste dincolo de voința umană. În afara faptului că nici asemenea încercări nu țintesc unde trebuie, ele deschid poarta unor abordări în care determinismul, nu doar economic ci și social, este la el acasă și trimite concluziile în zone în care, într-adevăr Marx s-a dovedit maestru.

Al *cincilea,* observăm că încercările de definire se opresc fie la știința economică, fie la economia politică cu care, adesea, este identificată. Tendința este veche, explicabilă și, încă, manifestă. Drumul parcurs de la Xenofon care, primul vorbește despre știința economică și Antoine de Montchrétien care uzează, cel dintâi, de terminologia *Economie politică*, și până azi este lung. Ceea ce definește însă acest lung traseu în care știința de care ne ocupăm este denumită, pe rând, „știință economică”, „economie”, „economie socială”, „political economy”, „economics” sau „economie politică”, nu vizează orientarea ei până la îngemănare cu politica, așa cum, îndeobște, se crede atunci când expresia uzitată este cea de economie politică, ci moduri, etimologic diferite, de a percepe același fenomen: de evoluție în interiorul științei economice dinspre economia domestică, individuală, spre cea socială, generală. Pe același traseu, așa cum am mai arătat, s-a produs și o „schismă”: din trunchiul mare, teoretic, s-au desprins disciplinele de ramură, cu pretenție, azi, de statut științific propriu cu obiect și metodă specifice. Este de înțeles că dacă la începuturile formării ei știința economică mergea până la identificare cu economia politică (economics-ul), azi nu se mai poate spune același lucru; se poate vorbi doar de un loc al economics-ului în sistemul științelor economice. Dar, chiar și în aceste condiții, încercările de a defini știința economică prin economics nu trebuie să deranjeze. Aceasta pentru că, locul amintit al economiei politice (economics-ului) în ansamblul științelor economice a fost și rămâne același, unul central, ce ține de miezul sistemului. Economia politică a rămas încă trunchiul; ea furnizează osatura teoretică, sistemul noțional și categorial; ea dă tonul și metoda. A face, de aceea, epistemologia economiei prin intermediul epistemologiei economics-ului este logic și acoperitor. Acoperitor pentru că, deși există încercări, unele, am arătat, reușite, celelalte ramuri ale științei economice se pretează mai puțin dezbaterii filosofice.

Și în al *șaselea* rând, și acesta este ideea de esență ce dorim a fi reținută din cele de mai sus, știința economică, indiferent de denumirea sub care a încercat să i se ofere acoperire, *pare greu definibilă* prin obiectul ei. Dacă printr-un acord unanim economiștii teoreticieni s-ar rezuma

la ce a stabilit Smith, problema s-ar rezolva, simplu. Un asemenea acord nu există și nici nu încercăm să credem că e posibil. Dorința de originalitate, firească până la un punct, „va cere" fiecărui economist o definiție personală, „a lui". Fenomenul pare de neocolit. Ceea ce rămâne de făcut e să constatăm că marea majoritate a acestor încercări de „personalizare" poposesc la proces, socotind obiectul, apriori, cunoscut. În condițiile acestea economia, ca fenomen real, apare ca un șantier de construcție a bogăției iar știința care o inspiră ca o „sumă de cunoștințe despre..." „a body of truths" cum reținea, într-o primă versiune, John Stuart Mill în *Sistemul logicii* [Mill, 166]; ca o *practică științifică,* un laborator mereu angajat la prefaceri, mici sau mari, după cum îi „dictează" șantierul faptelor.

De unde derivă dificultatea definirii științei economice?

Să acceptăm că „șantierul" este cuvântul cheie care explică de ce economia face parte dintre domeniile care nu se lasă prinse în vreo explicație sau definiție ultimă; că teoreticienilor economiști le este mai la îndemână să meargă pe mâna lui Mill decât pe cea a lui Smith și să se oprească la o „sumă de cunoștințe" și nu la o definiție bătută în cuie. Care ar fi cauzele care explică o atare abordare? De ce este, până la urmă, greu să prindem într-o singură definiție obiectul științei economice?

Efectul tautologizant indus de definirea întregului

Dacă e să anunțăm, printr-o singură propoziție, despre ce vrem să vorbim într-un paragraf cu acest titlu ne îngăduim să-l citățm pe Claude Mouchot după care „s-ar putea spune că totul este economie chiar dacă știința economică nu este peste tot" [Mouchot, 177, p. 195]. În traducere directă, epistemologul francez consideră că în ceea ce înseamnă întregul, cu numele existență umană, componenta economică nu doar că are greutatea specifică cea mai mare, în raport cu celelalte elemente, dar că economicul „este peste tot"; își pune, adică, amprenta pe întreaga textură existențială. Curgerea vieții economice nu este însă autonomă; este o parte inseparabilă a vieții sociale. În cadrul acestui mariaj, fiecare componentă se circumscrie unității ansamblului căruia îi dă ceva și de la care, de asemenea, primește ceva. Imposibilitatea de a „segrega" aspectele economice de cele sociale, politice, culturale etc. a preocupat nu doar pe economiști. Pornind de la încastrarea („embedded") economicului în textura socială, Karl Polanyi, de pildă, are rețineri în a opera cu noțiunea de „știință economică"; i se pare mai potrivit conceptul de „economie". Diferența dintre lumea conceptelor și cea a fenomenelor reale pe care acestea le

descriu îi apare ca fiind, realmente, posibilă tocmai pe terenul economiei din lipsa șansei de a distinge economicul de întreg și a-l trata cu specificitatea științifică meritată [Polanyi, 206, p.243]. O explicație interesantă pentru acest gen de atitudine o livrează Louis Dumont. Și pentru el e dificil, dacă nu imposibil, de izolat fenomenele sau „aspectele economice"; e impropriu, de aceea, a emite pretenția că facem știință economică „pură". Economia i se pare locul potrivit unde „omul modern știe sigur ce face - «o analiză» - dar nu știe despre ce este vorba cu certitudine" [Dumont 66, p.32]. Spre exemplificare, Dumont se oprește la Schumpeter. Cu statutu-i și recunoscuta-i erudiție, Schumpeter n-a emis totuși, pretenția de pură științificitate; și-a intitulat glorioasa-i operă nu *Istoria științei*... ci *Istoria analizei economice* [Schumpeter, 242] tocmai pentru că și-a dat seama că și-a plimbat mintea și condeiul prin prea multe domenii ale lumii reale, nu doar economice; că n-a oferit un produs ultraspecializat, pur științific, ci doar „o încercare", o analiză; și că, deși a văzut peste tot pe unde „s-a plimbat" economie, știință economică nu poate fi peste tot, așa cum corect reținea Claude Mouchot.

Imposibilitatea de a izola realitatea economică și a construi, doar pentru ea, o știință specială, îl determină pe Louis Dumont dar și pe Jacques Sapir să creadă că „o perspectivă holistă", atotcuprinzătoare și integratoare este, apriori, de neevitat atunci când pretindem o înțelegere adâncă a economiei. Vom reveni asupra acestei opinii atunci când în discuție va fi problema relației individualism-holism. Aici și acum, anticipând, trebuie să spunem că cei doi autori citați nu au în vedere un holism în haina colectivismului pauşalist de sorginte marxistă; nici determinismul economic și social ca produse derivate. Ei vor doar „un demers global" în care, și prin care, trebuie să dovedim că înțelegem și acceptăm semnificația unor lucruri; că economicul aparține socialului dar că relația e biunivocă; că indivizii aparțin familiei, națiunii, firmei etc. dar că și reciproca e adevărată; că, în sfârșit, apartenența la un context colectiv nu distruge opțiunile și comportamentele individuale, dimpotrivă, le stimulează și se raportează la ele nu ca factor inițiator ci ca rezultantă [vezi Sapir, 237, p.20-23].

Tocmai pentru că economia ni se prezintă ca o realitate ce invadează întregul organism social, o totalitate, prezentă și perceptibilă pretutindeni, a o defini înseamnă a tautologiza, a defini o totalitate prin totalitate. Or „A defini înseamnă a *distinge*; a defini obiectul unei științe înseamnă a-l distinge de alte aspecte ale lumii Reale. Este știut că nu se poate distinge un aspect decât în interiorul unei *Totalități*; iar Totalitatea, ea însăși, nu poate fi distinsă (de ce?); ea este...pur și simplu Totalitate!" [Martinet, 163, p.67, sublinierile și majusculele aparțin autorului]. În alți termeni, Alain Charles Martinet ne spune că a defini știința economică echivalează, ca intenție, cu a extrage apa din ocean și a defini, ulterior, oceanul. Acesta este sensul tautologiei la care ne-am referit, ca motiv ce face dificilă definirea științei economice; o știință care are în aria

sa de analiză fenomene care, ele însele, nu se lasă prinse în vreo explicație sau definiție ultimă; nu suportă etichetări care să le reducă sau anuleze ceea ce au unic, esența; o știință cu un domeniu ce nu reclamă, predilect, definiții exacte ci mai degrabă vagul, relativul și neelucidările complete.

Și, cu toate acestea, „lucrul" efectiv, exercițiul analizei, obligă știința noastră la decompactări, la delimitări temporale și spațiale, la a acorda regim privilegiat doar unor domenii din care să-și extragă propozițiile. O face cu riscul unor *adevăruri parțiale,* consonante sau nu cu legitățile care stăpânesc întregul. Riscurile sunt cu atât mai mari cu cât „feliile" pe care nu judeci sunt importante pentru armonia ansamblului. Eliminarea lor ține de ideal. Economia nu se reduce și nu se manifestă ca o sumă articulată de regularități, anticipabile și programabile. Pe „ogorul" ei, obiectivul este îngemănat cu subiectivul; raționalitatea îmbracă haina pluralului și a contradictoriului; economicul este deschis, uneori invadat, de istoric, social, juridic, psihologic etc.; nu totul se supune cauzalității, reclamând fine și nuanțate dialectici. Toate aceste împrejurări care țin, deopotrivă, de obligația științei economice de a delimita și a distinge un interior al ei, aparținător întregului existențial dar și de faptul că pretenția unei viziuni „organiciste", înglobatoare, raportabilă la acest întreg, se lovește de „mari opoziții" și reale „rațonalități contradictorii" [Mouchot și Martinet, 178 și respectiv 163] fac cu atât mai dificilă definirea științei economice. Cei doi autori, nominalizați, se referă la rațonalități diferite și contradictorii legate de factorii *timp* și *spațiu* sau de *puncte de vedere* diferite relativ la aceleași realități economice; la mari opoziții între dimensiunea micro și cea macro a economiei, între momentele reproducției (producție-repartiție-schimb-consum) sau între economia nominală și cea reală, între static și dinamic sau echilibru și dezechilibru. Interpretându-i și interpelându-i, vom spune că atât rațonalitățile contradictorii cât și marile opoziții țin de *natura lucrurilor* și de cea a *oamenilor*; sau de relațiile dintre oameni și lucruri. E excepțional de generoasă gama exemplificatoare pentru ceea ce poate fi numit, generic, contradictoriu și de natură să facă greu definibil obiectul științei noastre. Surprindem doar câteva aspecte.

În *lumea lucrurilor*, obiectivarea și cauzalitatea ar trebui să dea maxima măsură. Timpul, ca și spațiul, încurcă, adesea, judecățile lineare. Mărirea timpului de muncă, reclamată, de nevoile producției, vine în contradicție cu nevoia de odihnă, „loisir" etc. în afara cărora e greu de definit sănătatea aceleiași forțe de muncă. Economia spațială vine și ne spune că geografia așezării firmelor este o problemă serioasă și deloc facilă. Naționalismul economic își are și dimensiunea sa spațială – obiectivele economice ale unei nații, binele și răul ei, se definesc în perimetre naționale. Integrarea acestor obiective în spațiul filosofiei globalizării nu poate eluda aspectele contradictorii, cu accente, uneori, antagonice. La întrebarea „nebună", de ce o firmă nu

ocupă tot spațiul economic, Ronald Coase [52], n-a pus în paranteză factorul spațiu în explicația oferită. „Înghețăm" economia pentru a împărți variabilele economice în dependente și independente și a afla, pe cale pedagogică, natura relației, cerere-ofertă-preț și a desprinde legități, când, de fapt, interdependența, acțiunea instantanee și reciprocitatea rezumă fenomenul. Disjungem un prezent și ne concentrăm asupra lui spre a-l înțelege, credem, mai bine. Uităm că trecutul lucrează, uneori fundamental, și că există și se manifestă o „dependență de cale", infinit mai luminatorie.

Lumea lucrurilor nu e inertă; e „însuflețită". Mărfurile se produc prin mărfuri nu în baza unui mecanism divin, ci unul *omenesc*. Procesul economic de creare a bogăției este subiectivat, structurat, instituționalizat. Se operează cu raționalul dar și cu neeconomicul, cu iraționalul; cu spiritele carteziene dar și cu „spirite animale", acelea de care se folosea Keynes spre a explica marea depresiune a anilor '30 din secolul trecut [Keynes, 124] dar și Akerlof și Shiller pentru a elucida aspecte relevante ale celei din primul deceniu al secolului 21 [Akerlof, Shiller, 8]. Și primul și ultimii încearcă să ne convingă că, în principal, raționalul definește economia dar că o mare cantitate de fapte economice se produc grație acelui „optimism naiv", a spiritelor animale, care îi îndeamnă pe întreprinzători să investească și pe consumatori să consume în baza unei „beții emoționale" care pune în paranteză riscurile și incertitudinile legate de profit sau satisfacție. Cu cât o economie este mai complexă, cu atât apelul la spiritele animale este mai consistent! Iată contradictoriul și paradoxul. Și mai contrariant este că „neîmblânzirea" spiritelor animale scoate, finalmente, economia din cadrele ei firești și o aduce în crah; monetar, fizic și, în principal unul de încredere. Aici apare rolul statului, gândit de clasici în postura pedagogului luminat care creează cadre necesare creativității și angajat în a arbitra ca regulile jocului să fie respectate. De la această schemă ideală și până la realitate, diferența este, uneori, enormă și plină de contradictoriu ca și de opoziții. Acesta pentru că, pe fond, statul a fost creat pentru a-i servi pe cetățeni. Faptic se constată, însă, că cetățenii servesc statul. Și, nu numai că-l servesc dar trăiesc irațională credință că există „rațiuni de stat". De ce? Pentru că, la start, „se nasc supuși". Izvorât din natura umană și pentru a pune stavilă excrescențelor ei, statul se autonomizează. Aceeași natură umană structurează și instituționalizează. Individul, apariția lui pe lume, este precedat de apariția structurilor, a statului. Viziunile structuraliste supun și încadrează acțiunile individuale „logicii" structurilor statale, economice și neeconomice. Cele materialist naive și marxiste merg mai departe pentru a afirma că prestabilitele condiții materiale de producție sunt cele care determină raporturile dintre oameni; nu invers. Viziunile liberale își propun să scoată individul din această schemă. Șansele sunt mici; intervine contradictoriul și, uneori, opoziția umană.

Diminuarea puterii statului se dovedește o operațiune grea sau imposibilă. Odată născuți în interiorul unui stat, într-o structură dată, indivizii, conștient sau nu, își leagă binele sau răul de existența acestuia. E greu de înțeles că un instrument creat spre binele lor li se poate întoarce împotrivă. Tentația de a deveni sclavii fericiți și asistați ai unui stat care, la o adică, poate chiar gândi pentru ei, e mare. Predarea puterii către stat pare a fi, istoricește vorbind, ireversibilă. Dezarmat de o atare logică, un Hobbes crede că individul nu-și dorește până la urmă libertatea totală; își dorește o libertate definibilă doar în perimetrul unui stat, unde are, de altfel, și ce face cu ea. Mai optimist decât el, un James Buchanan găsește o soluție: statul însuși (indivizii care îi dau însuflețire) să fie „instituționalizat", supus unor reguli care să-i redistribuie puterea și s-o canalizeze doar acolo unde e nevoie de el; la un minim nivel [Buchanan, Tollison, 47]. „Raționalitatea" existenței statale nu se suprapune, deci, cu raționalitatea fiecărui cetățean.

Care și cui îi aparține nu e singura problemă de natură contradictorie ce derivă din spiritul oamenilor și din relația lor cu statul. Oamenii au puncte de vedere diferite și în relația dintre ei și lumea faptelor reale. Economia nu se împarte, singură, în reală și nominală. O facem noi, tot din rațiuni pedagogice, de pretinsă pretenție de a înțelege mai adânc și mai temeinic. Temeinicia devine iluzorie când separăm net cele două planuri ale discuției. Facem o știință (monetară, financiară) pentru palierul nominal și alta pe cel real. Când baloanele se sparg la etajul nominalului ne apare contrariant că afectate sunt și structurile intim fizice ale economiei. Cu puncte de vedere diferite, abordăm iluzia monetară și cea bancară (economia e în derivă iar banca merge bine); relația inflație-șomaj; rolul impozitelor indirecte în structura unei politici macroeconomice de salvgardare a crizei. Păreri diferite avem despre „gradul admis" despre corupție și despre modul în care, conjugată cu oportunismul, se poate constitui într-un factor de amorsare a afacerilor („primul milion n-a fost nicăieri, cinstit"!). Nu avem același răspuns la întrebarea de ce intră economiile în criză și, mai ales, cum ies din ea; de ce unii indivizi au probleme cu împărțirea zilei naturale în cele două componente – muncă și odihnă iar alții nu-și găsesc un loc de muncă chiar atunci când întreaga economie ar trebui să fie un șantier și toate, sau aproape toate, sunt de făcut, refăcut, modernizat etc.; de ce, ajutându-i pe săraci facem, moralmente, o faptă bună dar economicește greșim creând comportamente de asistați, convertibile în servituți pentru bugetul public; etc.

Puncte de vedere diferite și raționalități contradictorii, cu sorginte în spiritul oamenilor nu găsim doar acolo unde în discuție sunt componente ale angrenajului general numit mecanism economic. Nici problemele teoretice nodale ale științei economice nu sunt scutite de abordări contradictorii. Teoria despre valoare oferă un bun exemplu. Construcția clasică (inclusiv marxistă) care face din muncă, deopotrivă, sursa și mărimea valorii pare a avea „rațională-i

proprie"; contradictorie doar în interiorul ei (salariul este cost dar și venit, valoarea e dată apriori, de unde opoziția profit-salar etc.) dar pe total, din exterior privită, impecabilă ca forță explicativă. La fel de impecabilă și rațională pare și logica neoclasică, subiectivă: lucrurile au valoare nu pentru că ele costă ci pentru că cineva are nevoie de ele. Munca rămâne sursă dar nu mai are legătură cu mărimea valorii. Cine are dreptate? Alfred Marshall va spune, prin metafora celor două lame ale foarfecelui, că și unii și alții. Așa și este însă pe noi ne interesează faptul că în raport cu noțiuni cheie ale științei și realității economice avem opinii diferite. Diferite și contradictorii sunt și raționalitățile care privesc relația cu mediul. De internalizarea costurilor poluării este interesat cel ce-și dorește un mediu curat. Pentru întreprinzător însă, principiul poluatorul plătește înseamnă costuri încărcate și un atentat la rentabilitate. Fiecare, deci, cu raționalitatea lui. Mai amintim că ceea ce se consumă este „împotriva" economisirii (ca două părți ale aceluiași întreg) și chiar dacă fiecare are un plan individual de viață și consumul este, după spusele lui Milton Friedman, predictibil, pe termen lung economisirea este supusă arbitrariului. În aceeași notă, a „reamintirilor", reținem că staticul și dinamicul sunt două puncte de vedere, contradictorii, asupra aceleași realități; una pe care, teoretic, o schematizăm și o surprindem în modele de echilibru deși știm că starea naturală este una de dinamică prin trecerea de la un dezechilibru mai mare la unul mai mic. Etc., etc.

Încheind cu seria exemplificărilor și *rezumând*, reținem, pentru justificarea titlului paragrafului nostru, că nici cu întregul existențial și nici cu subsisteme ale acestuia analiza economică nu este scutită de dificultăți. Interdependențele, evoluțiile contradictorii, relațiile nelineare și dinamismul greu tușabil sunt cele care impun schemele de analiză. Iar ele nu sunt fixe și nici simple. Dialectice și contradictorii ca însăși faptele pe care sunt chemate să le interpreteze, analizele economice trimit nu la definiri și structuri imuabile, ci la șantier; nu la știință osificată ci la programe de cercetare științifică. Dacă așa stau lucrurile, dacă nu e facilă construirea unei definiții atotcuprinzătoare a științei economice pentru că peste tot dăm de contradicții, interrelații și opoziții, nu avem decât să admitem că n-avem de-a face cu o știință economică unică ci cu teorii, puncte de vedere, poziții și opinii, contradictorii și, adesea, incompatibile care nu-și pot propune decât să *privilegieze* (sub aspectul ariei, timpului, metodei, reprezentativității etc.) un anumit segment al totalității sociale și, evident, al celei economice.

De altfel, limitele cunoașterii și imposibilitatea de a-ți trimite curiozitatea „globalizant", dincolo de ceea ce poate face obiectul unei discerneri serioase, ne obligă să ne mulțumim cu un segment. Iar la el trebuie să ajungem prin selecție și întinsă și responsabilă cumpănire, oprind ce-i important și lăsând deoparte ce e accesoriu. În paginile următoare vom cuteza a spune că nu toate mințile sunt disponibile pentru un atare exercițiu.

Ideea și materia în obiectul științei economice

Indiferent pe mâna cui mergem, A. Smith sau J.S. Mill, într-o maximă aproximare, *realitatea economică* formează obiectul de studiu al științei noastre; studiu întreprins de cei avizați spre a releva, esențialmente, căile prin care se poate obține dezvoltare și asigura prosperitate.

Am încercat să arătăm, în paginile anterioare, că acest real economic se regăsește impregnat în textura realului existențial, multidimensional, ca *materie* dar și ca *idee*. Ceea ce ne interesează, acum, e cum se raportează pretinsul creator de știință, cercetătorul economist, aflat pe șantierul practicii științifice în căutarea de soluții și piste prin care se ajunge la bogăție, la această structură a obiectului cercetării sale, la dozajul dintre material și ideal? Cu o asemenea problemă, cercetătorul nostru va intra pe un loc comun și va afla că preocuparea sa intră în cea filosofico-generală prin care s-a încercat, istoricește, distincția și s-a pus chestiunea raportului realității materiale asupra gândirii sau, invers, în ce măsură realitatea materială este o rezultantă a gândirii. Este știut și ține de asemenea de locul comun, că din acest punct de vedere filosofii s-au împărțit în *materialiști* și *idealiști*. Primii au făcut din materialitatea lumii factorul prim de judecată; ultimii au trăit convingerea că „la început a fost ideea". Obiectiva imposibilitate a disjuncției analizei pe cele două planuri a exclus „puritatea" deși, din varii motive, îndeosebi din propensiunea de a borna și exemplifica, s-au făcut, tradițional, trimiteri la Marx pentru a oferi adresă materialismului și la Hegel spre a identifica idealismul.

Minimul preambul necesar ne ajută să aducem întrebarea-problemă pe ogorul economiei. *Răspunsul principal* la întrebarea cum procedează și cum se descurcă cercetătorul economist cu mariajul dintre material și ideal în obiectul său de studiu ar fi următorul: arzând etapele istoriei dezvoltării, realitatea economică supusă cercetării este, *în principal,* rezultatul unei culturi economice. Se observă că această propoziție, pe care o socotim principală, are o premiză: un „noi începem de astăzi" e socotită o inadecvare intelectuală, și nu numai. Acceptăm să „ardem" etapele și să luăm lucrurile așa cum sunt, în structura și cu semnele lor artefactuale, gândind că tradiția africană, după care dincolo de șapte generații realitatea trece în mit, este rezolvatoare și benefică cercetării.

Așadar, la start, și luând drept suport propoziția principală avem: a) O realitate economică „gândită", prinsă în scheme, teorii, modele, doctrine, politici economice etc. fasonată și rod al unei culturi economice de un anumit tip. Ea ocupă spațiul cel mai întins în economia ansamblului, cu variații de la o zonă geografică la alta și de la o țară la alta, în funcție de nivelul de dezvoltare, de cunoaștere, atragere și folosire a resurselor; b) O realitate economică „virgină",

încă neexplorată. La început de secol XXI, greutatea ei specifică este, și în zonele cele mai puțin dezvoltate, redusă și cu tendință de reducere.

E clar și logic ca atenția cercetării să fie *orientată spre esențial*, spre „economia gândită", fără a neglija *partea* necunoscută dar cognoscibilă și important-necesară pentru dezvoltare. „Economia gândită" este o „oglindă"; afli despre realitatea economică din cărți, articole, din discursul oral sau de pe computer. Conștient că știința economică nu-i scutită de bovarisme, că *există și lumi care sunt altfel decât se văd*, cercetătorul economist va căuta sursa directă, va încerca să lucreze pe mâna sa; va întreprinde studii și investigații directe, „de caz", în firmă, bancă, magazin, organizație publică etc. în funcție de interesul său specific de cunoaștere. E un lucru bun și de dorit. La interpretarea datelor se va întoarce, însă, de unde a plecat. Va constata că nu poate scăpa de zestrea sa teoretică, de viziunea ideologică, de opiniile unor mentori suverani sau, pur și simplu, se va simți „încurcat" de păienjenișul de poziții teoretice deja exprimate în locul în care el vrea să-și afirme propria-i atitudine. Cu o reținere stânjenitoare și obosit de gândul că nu poate inventa roata, se va retrage în lumea ideatică a cărților, a „economiei gândite". În drumul spre viitorul său produs științific, trei tipuri de capcane sau de „inadecvări intelectuale" îl vor urmări și pe cercetătorul economist, ca, de altfel, pe orice intelectual interesat în cunoaștere: „Spiritul utopic (incapacitatea de a distinge între proiect și realitate), experimentalismul mental (plăcerea de a testa idei, fără referință la adevăr) și complexul de superioritate (sentimentul propriei îndreptățiri și al lipsei de îndreptățire a celorlalți). A se distinge, printre intelectuali, tipul cărturarului (prizonier al bibliotecii), tipul artistului (prizonier al imaginației) și tipul doctrinarului (prizonier al ideologiilor)" [Pleșu, 198, p.220-221]. Distinsul și reputatul filosof Andrei Pleșu, din care am citat, ne spune, pe scurt și lămuritor, care ar fi păcatele în care, potențialmente, cercetătorul economist, și nu numai el, ar putea cădea. Un alt filosof al științei, îl numim pe Gaston Bachelard încerca, la început de secol XX, să rezume cele de mai sus în ceea ce el numea „obstacol epistemologic" [Bachelard, 15] ceea ce, plastic vorbind, ar însemna „să vezi idei în loc de fapte"; să uiți, adică, de lumea reală, să-ți construiești un ecran protector dar frustrant și simplificator și să jubilezi călăuzit de principiul „bătătorit" după care „cărțile din cărți se fac". Bachelard are în vedere multe motive care explică obstacolul epistemologic. Îl consideră, în principal, de natură subiectivă și-l pune pe seama leneviei, a lentorii ideatice care, inerțial și confortabil, îl pune pe individ în postura comodă de a nu-și pune întrebări din moment ce există răspunsuri în baza cunoștințelor deja achiziționate. Pentru acest comportament, de „avariție a omului cultivat...victimă a propriilor mângâieri și măguliri" [Bachelard, 15, p.7] el găsește o *soluție*: „de a căuta și cerceta în lumea reală ceea ce contrazice

cunoștințele anterioare" [Bachelard, 16, p.9]. E în această „filosofie a lui NU" spre care Bachelard îl orientează pe cercetător, un embrion al viitorului principiu al contrazicerii (refutabilității) teoretizat, viguros, de Karl Popper.

Spiritul utopic, testarea mentală după propriile-ți adevăruri ca și complexul de superioritate prin refuzul dialogului sunt neavenite și în vremuri bune. Conceptele respective își pierd însă din „cumințenia" lor intelectuală atunci când servesc la constructe macro, economice și societare. Socialismul utopic și ulterior cel „științific" oferă periculosul exemplu când „artiști" în ale imaginației și robi ai unor ideologii au prefigurat o economie și o societate, tocmai fără vreo referință la adevăr, trimițând realitatea economică și „știința" care o slujea pe o pistă falsă.

Ca orice obstacol, și cel epistemologic trebuie *depășit* dacă se dorește acoperirea unei meniri pentru care cercetarea economică a fost amorsată. Problema nu e simplă.

În *primul rând,* cel angajat în cercetare e obligat să constate că „obstacolul epistemologic" induce și conduce spre „autoritatea ideii", accesul la ea; că el „vede idei" în loc de fapte dar că ecranul despărțitor nu e construit din idei de același calibru; că în determinarea forței, amplitudinii și trăiniciei unei idei intervine un complex de împrejurări. Astfel, de forța sugestivă, explicativă și predictivă a ideii responsabili ar fi:

- Puterea de abstracție a ideii ca și cea de percuție și sugestie asupra politicii economice aplicabile;
- Statutul și statura autorului ideii, căruia, logic, acesta îi e fidelă; o propoziție iscălită de un nume ilustru preia ceva din brand-ul acestuia. Rămâne de văzut și e important de știut dacă autorul e în viață sau nu!
- Numărul aderenților; statutul și forța celor cărora ideea li se adresează, cultura lor; felul acestora de a o interpreta, actualiza, evalua, aplica etc. Există situații când această împrejurare dobândește ascendență în raport cu forța gândului și condeiului care a scris ideea.
- Fidelitatea față de principiul și criteriul de bază în orice cercetare – concordanța ideii cu faptele. Este, acesta, factorul determinant în stabilirea anvergurii și forței unei idei, știut fiind că atunci când această concordanță, verificat, se rupe, știința economică intră pe teritoriul infidelităților, al utopiilor și „experimentalismelor mentale" și, sub presiunea faptelor noi, cărora nu le mai oferă registru explicativ, e supusă unor „revoluții", se schimbă.

E posibil ca amintita concordanță să fie asigurată chiar în condițiile existenței unui obstacol epistemologic; ideile sunt „credincioase" faptelor dar cercetătorul nu vede faptele. În deslușirea păienjenișului în care se află și în dezopacizarea zidului care îl desparte de lumea reală el are de rezolvat o „problemă cu ideile". Spre „a afla pe unde se află" el intuiește *două* căi: a) contactul cu *modelele,* cu spiritele emblematice, suverane pe temele sale de cercetare de la care

speră lămuriri clarificatoare sau cu o *școală* în registrele și paradigmele căreia speră, de asemenea, să găsească surse explicative complementare; b) păstrarea independenței de spirit, cutezanța personală în a crea și valida după criterii proprii. Cele două căi sunt extreme ale posibilului comportament al cercetătorului economist. Foarte puține cazuri vin să exemplifice cea de-a doua pistă. Intră, aici, creatorii de paradigme, de numele cărora sunt legate revoluțiile în știința noastră. Cei mai mulți se află în fața unei probleme de optimizare, de a alege între cele două extreme ruta care să le asigure atât succesul înțelegerii și creației în raport cu valorile comune acceptate cât și independența de cuget. Vor constata, în beneficiul exercițiului lor, că nu e facil să te izolezi de timpul tău și de cei care l-au impregnat cu idei; că adoptând puncte de vedere greșite, fără raportare la alții, poți trimite pe rute periculoase reguli și principii sănătoase; că un „protest" personal față de o idee „obosită" nu are în sine ceva negativ, dimpotrivă; că și eternitățile pot rugini după cum, îndrăzneala de început, chiar naivă și curată, poate fi un impuls creator. În același timp, cercetătorul economist este, înainte de orice un om iar oamenii, din varii rațiuni, inclusiv hedoniste, nu urmează în viață un set de practici riguroase sau principii teoretice prinse în reguli logice ci caută un model pe care aceste reguli le întruchipează și prin raport cu care află mai lesne unde se află cu înțelegerea lucrurilor.

Așadar, *plierea la model* pare a fi o soluție în depășirea „obstacolului epistemologic". Dar aceasta nu oricând și oricum. Mai *întâi,* trebuie știut că modelul e model în calitate de instanță, științifică și morală. Elitismul este subsumat modelului. Model este economistul de elită cu statutul trăgătorului de elită; un cercetător cu vocație și înzestrare aparte. Numai cu această autenticitate articularea la el, imitarea chiar, este sursă de progres în cunoaștere. În raport cu o asemenea instanță, cu înzestrare de monopol, discursul democratic scapă sensului obișnuit. Cum să discuți democratic cu Hayek, Mises, Keynes, Friedman, Rothbard sau Popper? Lor li te supui din respect pentru știința pe care au creat-o. *Apoi*, modelul trebuie „să se deschidă", să se ofere cu generozitate și să te lase să crești. Altfel, dintr-un spirit tutelar, menit a semăna convingeri, a zgudui și forma caractere puternice, el se poate transforma într-un formator de asistați, înlocuind cugetarea descătușată cu servitutea. Și, nu în *ultimul rând*, modelul nu e o eternitate; nu e o valoare intangibilă, incontestabilă, imuabilă etc. Pe corifeii gândirii economice îi lăsăm acolo unde i-a așezat istoria ideilor și faptelor economice; nu îi invităm la un vulgar exercițiu democratic dar dialogăm cu ei; dacă-i transformăm în statui, știința lor îngheață. „Atacul" statuilor trebuie făcut însă, exclusiv, pe terenul științei. Sublinierea e necesară în condițiile unei manifeste tentații a mediocrității, aceea de a decreta, din motive la fel de mediocre, idolii ca fiind anormali, de a-i da jos de pe soclu pentru a face loc pigmeilor.

Plierea sau afilierea la o *şcoală* are raţiuni similare cu orientarea spre un model. Ca şi în cazul modelului, menirea şcolii nu e de a prinde în clişee pe „enoriaşii" ei; de a nu sufoca spiritul critic şi, odată cu acesta, inteligenţa, perspicacitatea şi curiozitatea întreprinzătoare. Dimpotrivă, şcoala trebuie să fie un spaţiu al cărţilor, al bibliotecilor pline cu lucruri mari şi interzisă servituţilor mentale şi pigmeilor „zburdalnici" şi căţărători cu orice preţ pentru o diplomă de doctor în economie. Şcoala trebuie să facă din cunoaştere un instrument al cunoaşterii iar pe cei ce intră în „spaţiul" ei să-i facă virtuoşi ai gândului şi condeiului, în mod spontan şi natural, dincolo de orice schemă normativă sau administrativă. Bucuria exprimării creatoare, plăcerea de a cugeta, dispoziţia de a răsturna, motivat, pretinse mituri şi false certitudini trebuie să-i fie valorile promovate. Prin definiţie însă, şcoala înseamnă un mentor şi o *unitate de vederi.* Iar unitatea de vederi sugerează aliniere şi acceptarea dogmei, a matricei care-i uneşte pe cei care-i dau fiinţă. Spiritul sectar şi înregimentarea fac, aşa cum vom vedea, ca *Programele de cercetare* să fie preferate şcolilor tocmai pentru deschiderea şi generozitatea gamei de idei acceptate a fi discutate şi analizate.

Raportarea la model sau la registrele de judecată ale unei şcoli pot fi luminatorii şi ajutătoare în surmontarea „obstacolului epistemologic". În planul creaţiei este, însă, această cale aurorală? Se pare că nu! O operă inedită, autentică, care sparge tipare şi trimite gândul şi fapta economică pe alte planuri, aducătoare de progres aparţine, se ştie, cugetătorilor neînregimentaţi, intelectualilor cu vocaţie critică, *independenţi*. Momentele de revoluţie în ştiinţă, pe ei îi face cunoscuţi. Cutezanţa, „ireverenţa studiată" cu certitudinile acceptate şi nu măsura şi prudenţa au dus la realizări ieşite din matcă. Rezonabilitatea nu rezonează cu marile cuceriri. Aşa cum am precizat, cei care-şi fac din „spargerea" şi nerespectarea regulilor propria regulă de conduită, dotaţi cu nebunia de a îndrăzni, cu necesara „nesimţire metafizică" pentru a răsturna pietre de moară spre a-şi impune, astfel, opiniile sunt foarte puţini. Prin ei obiectul ştiinţei economice este trimis spre fundamental şi peren. Marea majoritate a economiştilor rezolvă „obstacolul epistemologic" pe registrul comun, al *circumstanţialului, compromisului* şi *oportunismului*. Sunt atraşi, adică, de teme circumstanţiale, aflate pe val, de care sunt preocupaţi contemporanii, colegi, mentori sau „şefi" în dauna unor teme de real interes, răscolitoare, de necesară clarificare a unor aspecte inedite. Poate interveni, aici, şi reciproca a ceea ce Giovanni Papini, în cunoscuta-i lucrare *Un om sfîrşit* numea „iubirea pentru marii dispăruţi în locul disprețului pentru mărunţii care trăiesc;" un abandon al „bătrânilor" dispăruţi, în scrisul cărora te poţi simţi tânăr şi viguros pentru că ei rămân, perpetuu, generoşi în sensuri şi înţelesuri, în folosul „mărunţilor" dar importanţilor contemporani pe care îi citezi din raţiuni utilitariste, oportuniste sau ideologice;

făcând, adică, un compromis în înțelesul cotidian al termenului. Pe aceeași arie, „călduță", a neieșirii din rând, se înscrie și arta așa zisului compromis științific; unul văzut ca o acceptare tranzacțională, din nevoia de a armoniza poziții divergente, fiecare conținând o frântură de adevăr, și a ieși, astfel, dintr-o fundătură. Mecanica sa intimă presupune *simțul oportunității*; nu al oportunismului privit din latura strict mercantilă ci de ceva opus inoportunului, opus, deci, a ceva care poate să distrugă o idee bună aflată la confluența unor idei contradictorii.

În fenomenologia ce definește „obstacolul epistemologic" intră și „complexul de superioritate", ne spune Andrei Pleșu. Privilegiul de a te manifesta solitar în peisajul cunoașterii, am văzut, nu-i permisibil oricui. Obligatoriu de reținut e că și marilor spirite nu le-a lipsit „îndreptățirea celorlalți"; nu le-a lipsit *dialogul*. Exclusivismul propriei opțiuni în dauna dialogului și disprețul savant pentru opiniile altora nu-i putea încununa cu lauri. Istoria lumii faptelor îi obliga la a lua act de pericolul neglijării dialogului. Marx nu a făcut-o și ne-a lăsat un sistem închis, bazat pe negarea tuturor altor contribuții. Minții deschise nu puteau eluda faptul că Olanda modernă, spre exemplu, și-a sprijinit începuturile pe un *Decret de toleranță.* Nu doar toleranța comportamentală dar, în principal, cea a ideilor și accepția dialogului. Promotori și susținători ai individualismului metodologic, un Mises sau Hayek nu au asemuit individualismul cu solitarismul. Au realizat că fiecare individ își are dileme, subtilități dialectice și păreri proprii; că a arunca din arenă pe cineva care nu-ți împărtășește părerile e neconsonant spiritului științei; că numai dialogul și sămânța ideii aruncată pe un ogor al toleranței conceptuale pot da roade. De altfel, din rațiuni de elementară logică, trebuie admis că viața economică, complicată și complexă, nu poate fi cuprinsă, în totalitatea ei, sau chiar numai părți din ea, în cadrul explicativ al unui singur adevăr. Nu există un singur adevăr, după cum, problema adevărat sau fals este o falsă problemă.

Într-o altă traducere, „obstacolul epistemologic" este perceput ca un obstacol pentru că el pare a te trimite într-un loc și un moment în care ești invitat să te oprești și să te întrebi ce-ți rămâne de făcut: să gândești și să scrii sub inspirația directă a faptelor sau sub inspirația directă a cărților? Pentru o minte comună, aceasta ar fi alternativa. Pentru cercetătorul avizat, dotat nativ și cu șlefuirea necesară, alternativa amintită e falsă. *Zestrea* lui îl va ajuta să înțeleagă că, pe fond, problema nu se pune și nu trebuie să se pună în acești termeni. Aceasta deoarece pentru ceea ce înseamnă fenomenul cunoașterii, iar economia nu este exclusă principiului, antiteza nu are sens. Și în economie, ca și în orice alt domeniu, *spiritul și materia nu sunt entități distincte* și net separabile sau opuse, dimpotrivă.

Cu zestrea asigurată și cu o astfel de premisă, depășirea „obstacolului epistemologic" e posibilă dacă se mai ține seama de faptul că:

- Viața economică nu poate fi înlocuită cu idei despre viața economică;
- O idee de principiu își merită numele dacă în ea „găsești" un fapt de viață. Altfel spus, dacă de la o idee plecând nu poți înțelege și explica un fapt de viață, aflat, cotidian, sub ochii tăi și, invers, dacă de la un fapt de viață economică, chiar mărunt dar revelator, nu poți sesiza esența pentru a trece la sistem și la formulare concisă, atunci te afli doar în cotidianul lumii reale și nu poți servi știința economică. Conștiința proprie-ți valori, a ști ce știi și poți și ce nu știi și nu poți, este absolut indispensabilă și în perimetrul vieții economice.
- Nu toată realitatea economică este cunoscută. Pentru partea „virgină" e admisibil un „noi începem de azi". Partea cunoscută, „economia gândită" e interpretabilă în funcție de matricea timpului, sub a cărei lupă se supune analizei. Dacă pentru prima parte punem întrebări de genul: de ce, de cine și până când este necunoscută, pentru cea de-a doua întrebăm cum e cunoscută. Un răspuns acoperitor depinde de zestrea de plecare. Poți pleca la drum cu o încărcătură afectivă, cu judecăți cu statut de verdicte simplificatoare aparținătoare unor „consacrați" sau cu opțiuni ideologice și rezultatul va fi o fundătură, de obicei dincolo de obiectul real al științei economice. Poți pleca, însă, cu propria-ți natură interioară, dotată și căptușită cu atribute ce rezonează cu specificul muncii de abstractizare, cu simțul eticii și dincolo de orice ideologie și, atunci, rezultatul este altul.

Între cotidian și iluzia universalității

O împrejurare-problemă, cu tendința de acutizare, sub imperiul căreia definirea obiectului științei economice devine tot mai improbabilă, își trage sorgintea din dificila departajare între ceea ce am putea defini endogen și exogen în perimetrul său de studiu. Istoria formării și constituirii ei a „sugerat" că așa vor sta lucrurile: primele idei economice n-au venit de la profesioniști ai domeniului ci dinspre filosofi, istorici, moraliști, matematicieni, clerici etc. Nu poate fi socotit un rău în sine că „ne tragem" din Aristotel, Xenofon sau Platon. Împrejurarea că oameni cu statura și preocupările lor au deșteleni pe ogorul nostru a oferit însă suport pentru o susținere care, și atunci și astăzi, nu ne este măgulitoare. Vrem să spunem că și după profesionalizare, și după ce știința economică a oferit probe indubitabile că-și merită un statut propriu, specializat, ideea și credința că pot sluji și face știință economică nu doar economiștii nu și-a pierdut susținătorii, dimpotrivă. Dacă științele „tari", matematica, fizica, biologia sau chimia nu pot fi revendicate decât de profesioniști ai domeniului, economia a lăsat și lasă, în continuare,

impresia că se deschide și este la îndemâna oricui; că ține, funciarmente, de domeniul *cotidianului.*

Explicațiile sunt multiple.

Una, obiectivă și de acceptat, ține de faptul că teoria economică, indiferent pe ce ramură este construită, vizează realul existențial numit economie reală. Acesta, am arătat, are ponderea cea mai mare în total existență umană. Nimeni nu-și poate permite luxul de a nu ști, atât cât e posibil, ce se întâmplă aici pentru că viața cotidiană îl trimite înspre acolo. Dar, de la preocuparea firească, zilnică, obiectiv necesară până la a „cugeta" cu pretenții de științificitate asupra domeniului este o diferență. Puțini sunt cei care înțeleg ce se întâmplă în economie; toți sunt, însă, preocupați de ea. Legea numerelor mari acționează într-un sens pervers, conducându-i pe toți la concluzia că preocuparea cotidian-economică înseamnă automat și știință. Tatăl lui John M. Keynes, logicianul John Neville Keynes surprindea magistral această situație: „Economia tratează fenomene care, deși înconjurate de dificultăți, se oferă observației cotidiene; și puțini din termenii ei tehnici nu sunt și termeni ai discursului cotidian. De unde consecința, firească până la un punct, că oamenii se cred competenți să raționeze despre probleme economice, oricât de complexe, fără un exercițiu științific pregătitor de felul celui pe care toată lumea îl consideră esențial în alte sectoare de cercetare" [Keynes, 126, p.71]. Așadar, „până la un punct", ne spune Keynes tatăl, ține de normalitate ca economia să umple sfera cotidianului. Dincolo de acest punct, apare suspect ca *oricine* să se considere abilitat a spune că teoria x sau y nu e bună de nimic din moment ce prețurile cresc iar nivelul său de trai scade în condițiile în care, toți sau niciunul nu se văd îndrituiti să conteste formula accelerației gravitaționale când, neatenți la o curbă, au ieșit cu autoturismul de pe carosabil.

O a *doua* explicație, tot sub zodia obiectivității aflată, trimite la ceea ce în economie, și nu numai dar mai ales aici, au relevanță și definesc comportamente umane cotidiene, noțiuni ca *bunul simț, simțul comun* sau *mediocritatea. Bunul simț* se prezintă ca o „sumă de capacități" (Auguste Comte) ce definesc forța unui individ ca, în baza experienței trăite, a informațiilor primite, introspecției, rațiunii și intuiției să-l ajute să „distingă în mod spontan adevărul de fals" [Lalande, 136, p.969]. Exercițiul departajării adevărului de fals are atributul spontaneității și e propriu tuturor celor care, cu faptele economice sub ochi, sunt încercați de tentația de a testa direct o teorie, o idee sau o opinie în raport cu faptul observat. Trebuie să admitem că un atare exercițiu, simplu și direct, nu poate fi pus pe seama științificilor, preocupați cu testări savante după criterii elaborate. Dar el este prezent în masa cotidiană de comportamente mentale și, chiar dacă nu-și găsește întotdeauna un corespondent într-o teorie închegată (mercantilismul ar putea fi socotit un exemplu singular și de pionierat, în acest sens), „știința economică mare" nu poate

face abstracție de el; și nu poate pentru că e un fenomen de masă și, în planul experimentului, are ceva de comunicat. Dacă bunul simț este privit ca un atribut al personalității, al spiritului, *simțul comun* trimite la reguli ce definesc o medie comportamentală, e acel *common sense* englez despre care Bernard Guerrien scrie în *L'illusion économique* [98, p.21], interpretându-l pe André Lalande, următoarele: „Englezul «common sense» poate fi tradus prin «bun simț» sau prin «simț comun». În timp ce primul termen desemnează o «facultate» de spirit, al doilea este «în limbajul filosofic contemporan, ansamblul de opinii în mod general admise, într-o epocă și un mediu dat»" [Lalande, 136, p.972, apud Guerrien, 98, p.21]. Este știut și admis că, înglobând bunul simț, *common sense*-ul englez este privit în această accepție, de reguli ce vizează comportamente mediu admise și care fixează acel teritoriu în care și partea de cotidian a științelor economice este explicabilă. Spre o asemenea explicație trimite și *mediocritatea* înțeleasă tot ca *medie* comportamentală; ca stare a celui care se află la mijloc, în sens reprezentativ, nici mai sus, la elite dar nici sub linia în care temperatura să nu te ajute să înțelegi și să judeci la nivel mediu; mediocritate diferită de *locurile comune* subsumate acelei stări de spirit care acceptă platitudinile, reușitele minime, de toată lumea știute sau sub formă de provincialisme. Dar cel mai bun exemplu pentru ceea ce înseamnă amprenta cotidianului asupra științei noastre și imprimarea liniei medii de analiză este tendința de generalizare a comportamentului lui homo-oeconomicus și formarea *clasei mijlocii*. Clasa mijlocie se află, într-adevăr, la mijloc, între „aristocrație" și „omul de rând" ocupând însă un loc privilegiat în structura manualelor de economie. Ponderea ei o formează întreprinzătorii aflați „la mijloc"; indivizi a căror „specialitate" nu e nici înțelepciunea și nici subtilitățile dialectice. Fără preocupări filosofice majore, dar cu ambiție personală ca unică busolă și dispuși să-și consume energia și talentul antreprenorial cu maxim profit, întreprinzătorii oferă cotidianului normalitate și-i justifică prezența în aria cercetării economice.

Și, în fine, o a *treia* explicație pentru ceea ce înseamnă pericolul cotidianului în încercarea de a demarca știința economică de „tentativele științifice" e legată de comportamentul celor care o slujesc. Spre deosebire de profesioniștii altor materii, îndeosebi cei ce încadrează științele naturii, economiștii nu numai că nu sunt încercați de nevoia unui minim efort de clarificare în a-și borna, pe cât posibil, terenul cugetării lor dar, atât cât este el conturat, nici nu-l apără, cum o fac primii. Și, ca o consecință a acestei atitudini pasive, lasă loc, pe acest areal care le aparține, să se dezvolte, în timp, un discurs subnivel, al subteranului, superfluului, vulgarului și veleitarului unde se desfășoară în voie și „fac știință" contabilul, negustorul dar și intervievatul de pe stradă. Ascendența greutății specifice a acestei zone cenușii e întreținută, uneori, chiar

formal. Să ne gândim, de exemplu, că responsabilul decident al unei structuri tehnice angajată într-un proces economic oarecare se numește, întotdeauna, inginer șef; prin comparație, decidentul economic poartă, cel mai adesea, numele de contabil șef; nu de economist șef. E, și acesta, un fapt care lasă impresia că impregnarea cu cotidian e chiar dorită.

Labilitatea demarcației între endogen și exogen în obiectul științei economice vizează și un al doilea aspect ce duce, de data aceasta, spre *tentația universalului*. Împrejurarea că economicul este infiltrat peste tot, induce concluzia că, pentru a obține rezultate satisfăcătoare, știința economică nu poate fi decât universală; că trebuie să stăpânească, deopotrivă, domeniul material și uman care compun și, respectiv, însuflețesc economia.

Pot fi evidențiate *două ramuri* ale acestui universalism. *Prima,* forțând termenii, am putea-o surprinde prin sintagma „universalism intern", manifest în interiorul spațiului în care ramurile științei economice își afirmă, concurențial, existența. Avem în vedere tendința disciplinelor care s-au desprins din întreg, din economics, de a-și revendica și impune cu orice preț un statut propriu, universalist. Un fenomen al „balcanizării cercetării științifice" [Grellet, 79, p. 24], în aparență cu tentă pragmatică pozitivă dar, în fapt, cu efecte negative care derivă din mutarea centrului de greutate al discursului științific din miezul sistemului, din economics, spre discipline desprinse din întreg; de a vorbi, la modul concret exprimat, de metodă și metodologie la contabilitate, finanțe, marketing, econometrie etc.; de a rupe, nejustificat și frustrant, de la disciplinele cu rol formativ care te ajută să-ți răspunzi, atât cât este posibil, de unde vii, unde te afli și încotro te îndrepți, care e, în alți termeni, „starea economică a națiunii" și ce o așteaptă, în folosul unor discipline care te deprind cu „meșteșugul" producției sau al contabilizării valorilor create. „Meșteșug" necesar, de altfel, numai că deriva spre metodologia acestuia înseamnă o direcție perdantă. Ne referim la pierderea pe care cercetătorul economist în devenire, cuplat la un atare exercițiu ideatic, o încearcă la capitolul viziune de ansamblu; viziune gen sistem, în accepțiunea filosofului și economistului român Petre Țuțea pentru care SISTEM = Economie politică + Drept + Filosofie. Nu insistăm în a găsi alte exemplificări spre a releva ce înseamnă lipsa de viziune pentru un economist deja școlit. Ne oprim doar la concretul economiei românești la care și în raport cu care se simte lipsa articulării, a coerenței actului de management la nivel macro; lipsă derivată tocmai din deficitul de viziune. Într-o altă exprimare, suntem dintre cei convinși că economistul bun, care știe să miște lucrurile pe direcția profitabilă printr-o decizie inspirată, este acela care uită de contabilul din el.

Cea de-a *doua* ramură a universalismului științei noastre este cea care ne spune ceva despre tendința prin care ea se „aruncă" dincolo de granițele ei firești. Lionel Robbins, unul dintre puținii contemporani care s-au încumetat să definească știința economică prin economics,

ca esență și formă primă a ei de manifestare, este exemplificat ca reprezentativ pentru modul universalist în care se consideră că trebuie abordată cunoașterea economică. Găsind „unitatea de obiect a științei economice în formele pe care le îmbracă comportamentul uman în utilizarea unor mijloace limitate” [Robbins 222, p.108] el trăiește convingerea că înarmează economics-ul cu o mare și acoperitoare forță explicativă. La nivelul anilor '70 ai secolului trecut, economiștii Jacques Attali și Marc Guillaume observau, întemeiat, că definiția lui Robbins, studiul comportamentului uman ca relație între scopuri și mijloace rare, nu poate fi reținută tocmai pentru că ea „dă iluzia de universalitate”; că pentru a evita acest „abuz de putere”, din parte-i, știința economică trebuie să se rezume la „studiul mecanismelor de producție, de schimb și de consum într-o structură socială dată și a interdependențelor între aceste mecanisme și această structură” [Attali, Guillaume, 14, p.10].

Pe de altă parte, prin însăși natura obiectului său, știința economică „nu poate scăpa” de tentația universalului. În fapt, ea are, ca știință socială, această vocație. Nu poate ajunge la judecăți de valoare temeinice fără apeluri consistente pe terenul dreptului, istoriei, filosofiei, matematicii, statisticii, psihologiei, eticii, etc. Lucrul este absolut normal atâta vreme cât, făcând astfel, ea caută să-și raționalizeze și obiectiveze propozițiile. Probleme intervin doar când universalismul, spre care o trimite menirea ei, devine un *exces;* fie unul la care se ajunge părăsind teritoriul propriu și „invadând” spații aparținătoare altor discipline, fie, invers, lăsându-se invadată de alte discipline care-i găsesc teritoriul propice studiilor lor. Indiferent de sursă, excesele trimit știința economică în criză.

Cu precizarea că vom vorbi de acest lucru în paginile următoare, pentru paragraful nostru *concluzia* care se impune, credem, este următoarea: basculând între cotidian și universal, știința economică trebuie ferită de banal și amatorism; n-avem cum s-o obligăm nici la studii insulare dar nici s-o scăldăm în provincialisme, în mediocrități; academismul, fără a friza sectarismul doct plus ancorarea permanentă în realitate îi pot fi avocatul cel mai bun în apărarea statutului său științific.

Șantierul practicii științifice – o soluție?

Dificultatea unei demarcații netede între material și spiritual, sau exogen și endogen în încercarea de a surprinde obiectul științei economice în cadrele unei definiții induce ideea relativului; a subiectivului și diversității; a șantierului în locul produsului finit; a practicii științifice în locul unei științe osificate.

Preocupat de aceste probleme, epistemologul Serge Latouche insistă în lucrarea sa *Procesul științei sociale* asupra a trei propoziții pe care le reținem și noi spre a oferi sens titlului paragrafului nostru. Astfel, el crede că: a) „Nu există fapte sociale ci puncte de vedere despre ...”; b) „Realitatea socială este constituită din activitățile practice ale oamenilor”; c) Realitatea socială nu este un lucru sau un ansamblu de date...ea este un *proces*, este viața însăși a societăților umane” [Latouche, 144, p. 64, respectiv 143, p.121; sublinierea noastră, I.P.]. Ceea ce vrea să ne spună autorul citat poate fi rezumat astfel: realitățile economice sunt sociale, omenești; științele sociale (și economia este vizată) nu au un obiect de studiu propriu-zis; atât cât există, acest obiect nu este unul *real*, în accepțiunea fizică a termenului; spre deosebire de științele exacte, cele sociale sunt condamnate să studieze „umbra” realului economic; acest real devine social și explorabil din punctul de vedere al cercetării numai din momentul în care se înscrie într-o conștiință colectivă, este, deci, deja „gândit”. În acord cu acești economiști, cărora le recunoaștem și actualitatea poziției, credem că, într-adevăr, părăsirea tradiției clasice și refugiul științei noastre pe locuri care au mai puțină legătură cu mecanismul de producție, distribuție și consum al bogăției nu este lipsit de pericole, relativ la nota și seriozitatea prin care trebuie privit obiectul său de studiu.

Între aceste tendințe și tentații mari, știința economică și-a căutat și-și caută măsura, definiția potrivită și statutul. Totul, suntem convinși, e o chestiune de delimitare și proporții.

Pe de o parte, frontierele ei nu pot fi net trasate din cauza invazivului cotidian. Cunoașterea economică se deschide tuturor pentru că toți sunt interesați de ceea ce se dovedește a fi cu rol fundamental în viața lor. Din perspectiva aceasta există tentația de a spune că știința economică este condamnată cotidianului; ba, mai mult, că s-ar putea vorbi chiar în termenii unui avantaj că putem aborda chestiuni economice fără cunoștințe specializate, așa cum se întâmplă în alte științe; că economia e o știință la îndemână de vreme ce accesul la ea e permisibil doar în baza intuiției, flerului sau a exercițiului de viață consumat. *Pe de altă parte*, amintitul avantaj trebuie privit cu rezerve. Există, într-adevăr, o parte a cunoașterii economice accesibilă tuturor. Dar există și o parte accesibilă doar științificilor. Cei care-și consumă energia în prima parte, inclusiv economiști, ziariști sau gospodine, n-au legătură cu știința economică.

Ne-am ocupat de semnificația relației dintre realul palpabil și realul „gândit”. Aici, reținem și subscriem la concluziile economistului filosof citat, interesați fiind de o altă nuanță a propozițiilor lui; ne preocupă caracterul de *pluralitate* și *procesualitate* al obiectului de studiu al științei economice, faptul că realitatea economico-socială se prezintă ca proces, în mișcare; că este percepută la nivelul „punctelor de vedere” și, din atari considerente, refuză dogma, schema fixă de abordare și nu se împacă cu știința osificată. Altfel spus, e mai realist să privim știința

economică ca un *exercițiu*, viu și permanent, o *practică științifică* în sensul atât de fericit surprins de Renato di Ruzza, de „activitate laborioasă care uzează de mijloacele și metodele prin intermediul cărora oamenii pun, examinează și rezolvă problemele provenite din dorința lor de a structura, pe calea gândirii, un obiect real, cu scopul cunoașterii, stăpânirii și transformării sale" [Ruzza, 231, p.17].

Cele de mai sus induc ideea că știința economică este *substituibilă* unei practici științifice sau, mai mult, unei sume de cunoștințe economice? Numai și pentru că suntem economiști, obligați în consolidarea statutului științei noastre nu trebuie să împingem concluziile până la un asemenea punct. Intuind pericolele unei posibile interpretări de acest gen, Pierre Bourdieu notează: „A înțelege «cu obiectivitate» lumea în care trăim fără a înțelege logica acestei înțelegeri și ceea ce o separă de înțelegerea practică înseamnă a-ți interzice să înțelegi ceea ce face această lume să fie viabilă și de trăit, altfel spus, înseamnă a trimite pe terenul superfluului însăși această înțelegere practică" [Bourdieu, 39, p.31-32].

Dincolo de labirinticul exprimării, citatul ne pune în gardă cu câteva lucruri.

Întâi, știința înseamnă ceva mai mult decât cunoașterea și suma de cunoștințe rezultate prin această cunoaștere. Ea are de partea ei „dublura", conștiința faptului, reprezentarea. Ne atenționează asupra acestui lucru chiar John Stuart Mill în *Introducere* la al său *Sistemul logicii* [166]. Ne spune, acolo, clar, că există două moduri de a dobândi *cunoștințe*: unul bazat pe observație și intuiție; altul pe deducții logice. Primele le prefațează pe cele din urmă, cu statutul de premise, dar ele nu înseamnă știință. Abia cunoștințele integrate într-o structură formală, rațională, conștientizată, cu reprezentare, „prinse" într-o teorie prin care se gândește, formează știința; o teorie sau o sumă de teorii corelate și unitare în a susține puncte de vedere. Din această perspectivă, poți să aparții științei sau doar unui exercițiu cu pretenție de științificitate, aflat la primul nivel al laboratorului practicii științifice. Spre a-ți răspunde pe unde te afli e bine de știut că a aparține sau nu științei nu echivalează cu o opțiune pe care o exprimi ca pentru o meserie oarecare. Nu ajungi la știință printr-o alegere cuminte, din rațiuni utilitariste sau mimând un exercițiu democratic. Știința înseamnă abstracție, deducție logică, rafinament intelectual, elitism.

Al *doilea*, procesualitatea prin care, tehnic vorbind, se creează știință, în consonanță cu procesualitatea lumii reale, duce discuția spre relația static-dinamic. Din punctul acesta de vedere, știința apare ca o sumă de adevăruri cucerite, recunoscute și cu autoritate de lucru judecat, ca un inventar de produse finite, suprașlefuite, de răspunsuri pline, totale, de finaluri de drum dincolo de care nu mai există nici întrebări nici loc de întoarcere. Practica sau cercetarea științifică, dimpotrivă, admit că nimic nu e perfect ci doar perfectibil; se acceptă relativul și tranzitoriul, beneficiul de inventar și nu inventarul exhaustiv.

Din cuplarea analizei relației dintre știință și practică științifică la cea a legăturii static-dinamic trebuie reținută sugestia; trebuie înțeles că știința poate fi ușor asimilată statismului dacă nu se deschide tot timpul șantierului, practicii științifice; trebuie reținut că, o ferește de dogmatism și osificare, accepția dialogului în defavoarea demonstrațiilor pedagogice, a unui dialog plurivalent în care un răspuns se poate constitui într-un motiv pentru o altă întrebare, și așa mai departe. În aceeași notă, știința economică nu va mai fi asimilată cu un capăt de drum înfundat dacă nu ne vom umple cărțile cu adevăruri moarte, bătute în cuie. Sunt de preferat, în loc, chiar neadevărurile vii, personale și scormonitoare. Abordarea „sistemică" îi poate fi, de asemenea, o piatră de mormânt dacă sistemul închide; și, de obicei, închide. Îndoiala metodică o poate salva oferindu-i un punct de sprijin. Teoria valorii este un bun exemplu despre modul în care metoda a schimbat planurile; abordarea clasică nu și-a dovedit puterea și autoritatea de lucru judecat, a lăsat deschisă poarta spre o analiză subiectivă care, cu toate lacunele ei, a trimis cercetarea spre dinamism și pluralitatea punctelor de vedere.

Al *treilea,* relația știință-practică științifică îmbie la a reflecta pe terenul legăturii școală economică – program sau laborator de cercetare. În timp ce școala „leagă spiritele", încercând un numitor comun și încadrarea într-o paradigmă, programul se lasă deschis dialogului, divergențelor de opinii, curiozității personale întreprinzătoare; în timp ce școala „omogenizează" adunând cercetători cu „răspunsuri la toate", programul permite specializări; permite cercetătorului să trăiască tensiunile și dilemele sale proprii, să se implice și să se complice fără a da socoteală unui mentor grijuliu de sănătatea cugetării sale. Tocmai pentru că unui asemenea cercetător îi este permis un spirit de tranziție, opera lui nu poate fi decât vie și cu șanse reale de a servi mai bine știința economică. O operă care, tocmai de aceea, refuză formalizarea maximă și admite dialectica. Exemplul oferit de economistul-matematician Nicolae Georgescu-Roegen care, deși îndrăgostit de tușele elegante pe care știința ce a servit-o le-a primit prin formalizările matematice recunoaște că, până la urmă, subtilitățile unei analize dialectice ne duc la miezul înțelegerii într-o știință socială, precum economia.

Pe total, știința economică e obligată la a studia un obiect greu definibil. Varii împrejurări o trimit spre adevăruri relative, semiadevăruri și chiar compromisuri. Dar, așa cum s-a subliniat deja, ca o reală compensare, ceva o face să rămână vie; o face „șantierul", laboratorul, prefacerea permanentă, inducând în eroare pe cei care caută să-i pună în discuție statutul.

Partea a III-a – Statutul științei economice

Despre științificitate, în general și în economie, în special

Economia este și rămâne o știință. Pentru realizări deosebite pe teritoriul ei, din 1968, se primesc premii Nobel. Dar simpla afirmație că economia este o știință nu este și suficientă. Spre deosebire de fizică și biologie, unde felul de a fi al lucrurilor este vizibil cuprins în adevărurile formulate sau chiar de abstracta matematică unde, de asemenea, acceptarea științificității pare a fi unanimă, în economie trebuie făcute demonstrații în plus spre a convinge. De altfel, pe ce baze sunt sau nu sunt acceptate teoriile economice a fost una din principalele controverse metodologice. Faptul că, nu de puține ori, economiștii au pornit de la simple platitudini, locuri comune sau tautologii spre a construi, pe un asemenea eșafodaj, socluri teoretice epatante, mărețe dar iluzorii sub raportul mișcării practicii în sensul dorit de colectivitățile umane, a fost de natură să semene îndoială, economistul să fie privit cu suspiciune, adesea acuzat de șarlatanie, iar știința lui să fie pusă serios în discuție. Spre a contracara asemenea tendințe, sunt necesare eforturi. Eforturi cu atât mai necesare cu cât, prin obiect, metodă și finalitate, știința economică trăiește și se afirmă prin contradictoriu. În plus, mai trebuie avut în vedere și faptul că nu doar în raport cu științele exacte economia este o știință deosebită; ea este o știință aparte chiar față de celelalte științe sociale din care face parte.

La modul simplu exprimat, științificitatea economiei constituie o problemă. Cum își afirmă ea adevărurile, le verifică, cât de adecvate sunt propozițiile ei concluzive la lumea reală, în ce măsură recurge la rațiune sau experiment pentru a-și valida rezultatele, cât de obiective sau subiective îi sunt susținerile etc., sunt chestiuni epistemologice care dau miez dezbaterilor cu privire la științificitatea economiei în raport cu ceea ce poate fi acceptat ca științificitate în general.

Este, acesta, unul dintre cele mai fertile și generoase terenuri de filosofie economică. Pe el s-au produs și consumat minți cu mare acoperire în știința economică, pe întregul ei traiect istoric. După opinia noastră, registrul cadru ce a adăpostit disputele epistemologice cu privire la științificitatea economiei poartă o puternică tușă kantiană. Câteva jaloane ale acestei paradigme, credem, de aceea, necesar a fi reamintite.

Știm (sau pretindem doar) că prin *Critica rațiunii pure,* Kant a încercat să explice că rațiunea pură e, dacă nu o formă fără fond, atunci o ficțiune. Demonstrația sa se vrea o sinteză între G. W. Leibniz și D. Hume.

De numele lui Leibniz (și al lui Descartes) se leagă *raționalismul* și cunoașterea *obiectivă, cauzală* și *apriori.* Raționalismul pretinde posibilitatea cunoașterii la modul absolut și obiectiv, dincolo de subiectivitatea și experiența observatorului. Distincția dintre subiect și predicat e netă. Intelectul, „principiile înnăscute" sunt intrinsec adevărate și suficiente pentru a descrie lumea *așa cum este* și nu așa cum rezultă dintr-un „punct de vedere" sau dintr-o experiență trăită. Mai mult, chiar „punctele de vedere" pot fi agregate spre a oferi o imagine rațională a lumii, una sprijinită pe două principii fundamentale: cel al contradicției (afirmația și negația nu pot fi, ambele, adevărate); cel al rațiunii suficiente, traductibil în relația cauzală după care orice lucru adevărat trebui să se bazeze pe o explicație suficientă.

De numele lui Hume se leagă cunoașterea *subiectivă* și *empirismul*. Rațiunea nu e refuzată dar ea, singură, nu oferă cunoaștere. Experiențele trăite se află la originea „impresiilor" senzoriale, concretizabile în gânduri, în idei care, numai ele, se oferă ca instrument al cunoașterii. Realitatea este „așa cum îmi apare mie". Obiectivitatea cunoașterii trece prin sita percepției personale, este contaminată de personalitatea cercetătorului și, pe această cale, devine subiectivă. Lumea nu este cum este ci așa cum este percepută pe baza probelor empirice.

Între cei doi, Kant realizează o sinteză. Este convins de dualitatea statutară a procesului cunoașterii. Rațiunea și experiența nu se pot constitui, independent, căi ale cunoașterii; ele trebuie să-și dea mâna pentru a face procesul posibil. Perspectiva individuală își pune amprenta, alături de rațiune, asupra procesului și finalității cunoașterii. Lumea reală există, în mod obiectiv, dincolo de voința mea dar obiectivitatea acestei lumi nu este străină de „experiența posibilă". Kant vorbește despre o experiență care poartă, în sine, semnele obiectivității pentru că trimite la un *spațiu* și la un *timp*; în plus, include relația de *cauzalitate.* În context, el acceptă că există judecăți *apriori adevărate* indiferent ce „spune" despre ele experiența și judecăți al căror grad de adevăr este în funcție de rezultatul experienței; sunt, altfel spus, *adevăruri aposteriori*. Mai reținem că, tot el, împarte adevărurile aposteriori în „analitice" și „sintetice", clasificare de care se vor folosi mai târziu economiștii filosofi Menger, Mises sau Hayek. Dar, dincolo de analiticul acestor demersuri ale sale, important e că el acceptă posibilitatea cunoașterii lumii prin simplă reflecție, apriori; că există legități obiective, universale care se impun ca adevăruri. Așa cum, de pildă, afirmația că „orice eveniment are o cauză" i se părea a fi un adevăr apriori, nenecesar a fi demonstrat, tot așa putem trăi și noi convingerea că nu-i nevoie să încercăm o experiență faptică pentru a ne da seama că reducerea PIB-ului ne face traiul mai puțin plăcut. Dar el are grijă să atenționeze la timp: nu există o cunoaștere apriori *în sine*. Ne permitem să vorbim de o cunoaștere apriori fără a face trimitere la imediatismul unei experiențe numai pentru că există un exercițiu faptic deja consumat din care derivă, în fond, cunoașterea apriori. În alți termeni, există

judecăți apriori dar nu atemporale și aspațiale. Rațiunea pură nu poate opera în afara timpului și spațiului și nici nu are conținut dincolo de o „experiență posibilă”. Știm, de pildă, că reducerea cantității de efort pe unitate de produs sau serviciu e un lucru pozitiv; vorbim de legea creșterii productivității muncii în termenii obiectivității, fără a mai fi preocupați de găsirea vreunei experiențe imediate care s-o confirme. De la François Quesnay și până azi, principiul hedonistic a fost acceptat ca o axiomă, ca o legitate obiectivă. Dar, chiar dacă nu avem nevoie în fiecare zi de o experiență probatorie nouă, formularea legității amintite face, totuși, trimitere la o „experiență posibilă”; una consumată înaintea lui Quesnay. Acesta n-a făcut decât să ofere formă unei convingeri deja încetățenite: că a obține cât mai mult cu efort cât mai mic e un lucru, în mod logic, de dorit. Pe scurt, în legitatea obiectivă, în judecata apriori acceptată, experiența e implicită. Absența referirii la experiență, ca la o ultimă instanță deschide calea utopiei. Este tocmai ceea ce Kant a dorit să evite atunci când și-a orientat tirul criticii sale spre „rațiunea pură”.

Spuneam că pe acest registru, care vine dinspre Kant, dar nu numai, economiștii filosofi dar și filosofii de profesie au găsit potrivit să analizeze și să judece statutul științei economice. Aceasta nu ușor și nu fără probleme. Preocuparea conformității ipotezelor cu lumea reală a produs discuții despre *adecvare* sau *validare*. *Apriorismul* și *empirismul*, dezvoltate din perspectivă economică, s-au nutrit tot din dilemele unor atari încercări. Milton Friedman se va dovedi un Popper pe terenul economiei când va încerca să afle ce și cât ne poate spune experiența despre durata de viață a unei idei. *Falsificaționismul* de tip Popper sau Lakatos vor găsi replici serioase în discursul lui Mark Blaug. Posibilitatea confruntării cu experiența, în anumite limite și pe anumite paliere, va induce credința unei *obiectivități* a științei economice aidoma celei din fizică, biologie sau chimie. Constatarea faptului că în economie experiențele se consumă prin implicarea directă a indivizilor, va trimite economia în familia științelor umane. Odată ajunsă aici, obiectivitatea ei pălește. Concură în acest sens o multitudine de împrejurări. *Raționalitatea* agenților economici se dovedește unul dintre cele mai generoase subiecte. *Ideologia* și relația dintre *pozitiv și normativ* ocupă un loc la fel de important. Spre a oferi o minimă compensare, epistemologii încearcă să aducă un plus de obiectivitate substituind „natura umană” cu relația de *cauzalitate* ca suport explicativ pentru originea fenomenelor economice. Pe aceeași direcție se înscriu tentativele de *modelare* pentru ca, de scutul necontestatului statut al matematicii, să se profite și să se adauge carate economiei.

Valorificând cuvântul scris și vorbit al economiștilor cu aplecare spre filosofare, vom aborda toate aceste probleme. O vom face încercând să aflăm, pe de o parte, în ce măsură propozițiile științei economice sunt adecvate, conforme cu realitatea și cu țelul ei de a conduce la

creștere economică; pe de altă parte, cum și în ce mod intenția ei de a fi obiectivă este afectată de imperfecțiunile agenților economici, de raționalitatea lor limitată, informația imperfectă sau tentația ideologică. Încercând un atare demers vom observa că nu vom descoperi „adevăruri economice" inedite, că ele, atâtea câte există, sunt exemplificări pentru cadrul general de analiză fixat de marii filosofi, cu deosebire Kant. Vom fi, astfel, obligați să acceptăm că nu ne e posibilă cunoașterea economiei prin pură reflecție; că în analiza economică e loc de formalizări matematice dar și de dialectică și metafizică; că judecățile sunt relative și în legătură cu timpul și spațiul; că empirismul și apriorismul nu sunt poli opuși ai cercetării și că poți pleca de la îndoială spre a ajunge la certitudini în stil Descartes, sau dimpotrivă, de la propoziții acceptate ca adevăruri pentru a căuta, apoi, proba empirică. Dar, oricum, acceptând îndoiala metodică și timpul ca reper de judecată, vom mai afla că rezultatele cercetării nu sunt niciodată finale și că e greu de precizat care e ultima secvență în viața unei idei. Nevoia de obiectivare ne va urmări și pe noi ca o obsesie, știind că de aici își trage sorgintea științificitatea, dar va trebui să acceptăm că și știința economică este un produs uman, cu slăbiciuni, spații palide sau greșeli. Dintr-o asemenea direcție vom afla că sunt probleme de validare; că reperele, sistemele de referință la care încercăm să ne raportăm susținerile, sunt impregnate de uman, cu plusurile și minusurile lui; că adevărul poate fi fardat prin limbaj sau ascuns sub masca unei ideologii; că depinde de ideologia care fasonează construcția socială pentru a afla ce-i adevărul, inclusiv în economie; într-o lume liberă e real ceea ce-i real; într-o lume perfect organizată, e real și adevărat ceea ce e recunoscut a fi de cei ce te organizează; în plus, aici, dacă faptele nu confirmă teoria, se schimbă faptele și nu teoria. În sfârșit, atenționați de dualitatea statutară a economiei ca știință, de faptul că sunt suficiente locuri unde o putem asemui cu fizica, de exemplu, vom fi obligați la repere și judecăți relative aparținătoare socialului. Hedonismul, raționalitatea, informația perfectă sau interesul individual ajută la construcții elegante, abstracte, cu nimic mai prejos decât cele oferite de matematică. La tot pasul o voce avizată ne va șopti că acțiunea economică este funciarmente umană. Or, aici, operează și mândria, statutul social sau grandoarea. În numele lor poți construi piramide în deșert sau turnul Eiffel. Dacă e avantajos că ai făcut-o, afli post factum.

Sursele cunoașterii științifice în economie

Economistul francez Claude Mouchot a găsit, reprezentativ, să-l citeze pe M. Paty pentru a defini *cunoașterea științifică* drept „reprezentarea cauzală și obiectivă a realității" [Mouchot 176, p.32, apud Paty, 193, p.16]. Ar fi cea mai lesnicioasă cale de a apăra statutul științific al

economiei, oprindu-ne doar la reprezentarea cauzală și obiectivă a realității. Chiar dacă cele două surse menționate sunt dintre cele mai importante și, realmente, reprezentative, ele nu acoperă, în suficientă măsură, gama explicativă necesară pentru a afla dacă ne aflăm sau nu pe terenul științificității. Ne interesează, de aceea, și problemele de validare (adecvare) a teoriilor economice. Suntem, apoi, nevoiți să acordăm atenția cuvenită împrejurărilor care ne obligă să acceptăm că pe terenul unei științe sociale ca economia nici măcar obiectivitatea nu e eternă. Și, când gândim astfel, avem în vedere relația empirism-apriorism; realism-instrumentalism; raționalitate-iraționalitate; pozitiv-normativ; și, nu în ultimul rând, efectul pervers al ideologiei asupra nivelului cunoașterii științifice.

A. Reprezentarea obiectivă în economie

Ce înseamnă o cunoaștere obiectivă în economie? Etimologia cuvântului sugerează o apropiere de „obiect", de realitate. Evidența faptică ar fi expresia cea mai potrivită la care, raportându-ne, am afla cât de obiectiv ne este discursul. Dacă ne este permis să coroborăm acest prim răspuns cu ceea ce M. Paty înțelegea prin cunoaștere științifică deducem că este obiectivă acea cunoaștere prin intermediu căreia lumea reală ne este prezentată în „naturaleța" ei. De o obiectivitate în sens deplin am putea vorbi în condițiile unei fidelități de 100%: discursul științific s-ar rezuma la a fi oglinda perfectă a realității. O situație de acest gen este nu doar extremă și imposibilă dar și de nedorit. Cunoașterea, ca atare, este o reprezentare abstractă, și, prin urmare, o „schiță" a realității. Suprapunerea de 100% nu frizează doar un empirism naiv dar ea nu poate fi asimilată științei. În alți termeni, în mod obiectiv, suntem obligați să abordăm obiectivitatea în termeni relativi; pentru că numai așa este reală și posibilă; pentru că numai în această formulă își poate reclama dreptul de a aparține cunoașterii științifice.

Numeroase sunt împrejurările care se oferă ca argument pentru susținerea relativității pretinsei cunoașteri obiective în economie. Ne vom opri și le vom trata separat pe acelea care se constituie în „piese distincte" și de anvergură rămânând ca aici, și acum, să le invocăm pe acelea cu un *caracter mai general*.

Astfel, reprezentarea cauzală și obiectivă a realității ca atribut al cunoașterii științifice, induce nu doar ideea că această realitate se lasă reprezentată dar că realitatea însăși există, obiectiv, dincolo de voința noastră și dincolo de faptul că ea face sau nu obiectul unei cunoașteri, mai mult sa mai puțin științifice. Există, adică, o realitate cunoscută și o alta necunoscută dar, potențialmente, posibil a fi cunoscută în viitor. Relativitatea cunoașterii obiective are, într-o primă instanță, o dimensiune *cantitativă*: ceea ce cunoaștem „azi" nu e totul. Dimensiunea a ceea

ce cunoaștem trimite la „limitele cunoașterii” și la argumentul transcendental al lui Kant. Pe terenul economiei el a fost „tradus” de Tony Lawson. În lucrarea *Economics and Reality* acesta scrie lămuritor: „Admit că lucrurile există și acționează în mod independent de descrierea lor; gândesc aceasta nu dintr-o postură absolutistă…despre cunoaștere ci în baza unui *relativism epistemologic*, potrivit căruia noi putem cunoaște lucrurile numai prin descrieri specifice și în mod potențial modificabile” [Lawson 148, p. 58, sublinierile autorului]. Cunoaștem, deci, ceea ce e „descris” în mod specific și avem șansa, potențială, de a cunoaște și altceva sau de a încerca o metamorfoză a ceea ce e deja cunoscut. Interpret al lui Kant pe terenul economiei, Lawson nu pune în discuție doar obiectivitatea raportului discurs economic – realitate, subliniind nevoia unui „relativism epistemologic” în abordarea problemei; el deduce relativismul și din natura, tot relativă, a raționalității agenților economici.

Invocarea *argumentului transcendental* spre a lărgi cât mai mult limitele cunoașterii este legată și de o altă împrejurare, de modul în care cunoașterea atâta cât, cantitativ, este realizată, se diseminează, se raportează la puterea medie de înțelegere și percepție a indivizilor. Reținem de la Lawson că avem putința de a judeca obiectivitatea discursului scris sau oral dacă el ni se prezintă ca descriere a lucrurilor. Dar știința nu se reduce la descriere; ea analizează, interpretează, oferă, inclusiv, judecăți de valoare. Prin însăși metodologia îmbrățișată ea se *subiectivizează*, se îndepărtează de la funcția de oglindă. Constatând acestea, H. Poincaré este obligat să admită că „ceea ce noi numim realitate obiectivă înseamnă, în ultimă instanță, ceea ce este comun unor spirite și ar putea deveni comun tuturor” [Poincaré, 204, p.3]. Iată, o accepțiune a obiectivității diferită viziunii empiriste. Ea e contingentă tot laturii cantitative. Azi, evidența e asimilată acelei realități acceptată și recunoscută de ceea ce am putea denumi spiritul comun. Așa cum, în fizică, până la Copernic, în accepția spiritului comun, Soarele se învârtea în jurul Pământului, tot așa, în economie, evidența, în accepție clasică și neoclasică, înseamnă că un nivel de trai ridicat e legat de permanenta creștere a PIB-ului. Economia valorii în accepțiunea modernă (creșterea utilității bunului cu păstrarea dimensiunii lui), teoria dezvoltării durabile sau a descreșterii, toate cuplate pe schema roegeniană a legii entropiei în domeniul economic, vor impune o altă evidență. Până se ajunge acolo operăm cu mai multe „obiectivități” atâta vreme cât acordul unanim, al tuturor spiritelor, că nu e obligatoriu să mărim, an de an, dimensiunea PIB-ului ca să fim mai fericiți, încă nu există.

De *obiectivități parțiale* putem vorbi în economie și în procesul de formare și impunere a instituțiilor, în sensul de reguli, de bune practici. Emblematice sunt cazurile apariției *monedei* și *proprietății private*. Recunoașterea monedei ca *instituție socială* a avut nevoie de un traseu istoric îndelungat. Transformarea unei mărfi în echivalent general și universal n-a fost posibilă

prin voința și acțiunea unui personaj sau a unui guvern. Moneda este rezultanta acțiunii umane și a acordului tuturor spiritelor convinse că, spre a face schimbul facil și cu costuri minime, e nevoie de o unitate de măsură care, acceptată și generalizată (în baza unui dificil proces de trecere de la „evidențe parțiale și zonale" la evidențe generale, de comun acceptate) să devină regulă și normă de conduită cu caracter obligatoriu pentru toți; să devină instituție. Procesul e similar în cazul proprietății. Și aici avem de a face cu „evidențe parțiale" sau „zonale" acceptate de spirite singulare. Cu titlu de exemplu, reținem că pentru M. Thiers *munca* consfințește dreptul asupra rezultatelor; Proudhon leagă originea proprietății de *dreptul primului ocupant*; Marx de *acumularea primitivă*; J. Locke se întoarce la muncă ca un factor ce rupe cursul natural al lucrurilor și operează o departajare a lor în comune și private. Veblen, căruia îi erau cunoscute toate aceste „evidențe parțiale" – munca, violența, ocuparea unui teritoriu urmată de apărarea lui – încearcă o trecere de la particular la general, de la o accepție restrânsă la un grup la una plasabilă într-un cadru general care admite că „Proprietatea nu este o noțiune simplă ce poate apărea pe bază de instinct și poate fi redusă la un efort productiv sau la o folosire comună. Ea este un *fapt convențional* ce trebuie *învățat;* este, dacă se vrea, un *fapt cultural* care a devenit instituție printr-un lung șir de deprinderi, transmisibil de la o generație la alta ca orice fapt cultural" [Veblen 264, p.5, sublinierile noastre, I.P.]. Pe aceeași linie, neoinstituționalistul D. North va vedea în proprietatea privată acea evidență a cărei obiectivitate derivă din rațiunea unui proces de rentabilizare socială chemat să producă trecerea de la o exploatare prădalnică, haotică și ineficientă, la o instituție recunoscută a fi în stare să facă economii de costuri prin stabilirea de responsabilități clar determinate, generatoare de emulație și de eficiență în folosirea fondurilor, indiferent care ar fi ele. Și aici, ca și în cazul monedei, procesul istoric a fost lung și, uneori, dureros.

Mai adăugăm că impunerea unei evidențe trece prin sita *intereselor*. Prezența lor este, ea însăși, o realitate obiectivă pentru că „Nu există știință economică dezinteresată din motive de logică, spune Gunnar Myrdal. Economiștii, continuă el, ca și oamenii de stat, sunt produșii propriei lor epoci; ei pot face știință în ultimă instanță, după cum li se plătește nota. Și, în felul acesta, toată cunoașterea ca și toată ignoranța tind să devieze de la realitate într-o direcție oportunistă…" [Myrdal, 182, p.86]. Laureatul premiului Nobel ne atenționează că domeniul intereselor, atât de prezent în analizele economice, este și un loc generos al bătăliei pentru obiectivitate. Și el are perfectă dreptate. Trecute prin filtrul intereselor, spiritele se pervertesc sau convertesc iar evidența pe care ele o vor recunoaște va îmbrăca, și ea, haina compromisului sau oportunismului. Din această perspectivă a fost posibil să vorbim, în momente trecute, e adevărat,

de o știință „burgheză” – vulgară și subiectivă, și una „proletară” – obiectivă și bazată pe o gândire sănătoasă, ca să folosim termenii celui care a produs perversiunea și a întors pe dos evidențele; îl numim pe Karl Marx. Dar, dincolo de Marx și de schema lui de un „obiectivism” propriu, pericolul de a denatura judecățile și de a vedea și recunoaște o realitate ca fiind obiectivă numai pentru că anumite interese așa o cer e unul prezent și stânjenitor. În numele unor interese, dispariția unui bun comun (o flotă comercială, să zicem) poate îmbrăca, juridic, și contabilicește, însemnele evidente ale unui rapt. În numele altor interese, același fenomen economic poate fi abordat în termenii eficientizării. Intervin și au ceva de spus, aici, aspectele *morale* și *juridice,* influența lor asupra considerațiilor și judecăților care conduc la obiectivitate și pentru care economiști precum Myrdal, Weber, Veblen, Walras, Galbraith și-au consumat multă energie.

Lăsăm ca discutabila rațională a agenților economici să facă obiectul unui paragraf distinct. Pentru coerența discursului, amintim și de o dimensiune *calitativă* a relativei cunoașteri obiective. Nu doar că ceea ce cunoaștem nu e totul dar și ceea ce cunoaștem e relativ. În linii generale, intervine, și în economie, contaminarea subiectivă a celor implicați în procesul cunoașterii. Contaminare care ne obligă la a privi obiectivitatea cu rezerve; de a lua în considerare faptul că factori perturbatori cu sorginte în complexa și contradictoria natură umană vin, tot timpul, să relativizeze obiectivitatea științei noastre.

Reținem, *întâi* de toate, *specificitatea relației subiect obiect* în economie. O putem privi desfășurându-se pe *două* paliere. La un *prim* etaj avem de aflat cât de adecvată este ipoteza după care știința economică este obiectivă în măsura în care susținerile ei acceptă confruntarea cu realitatea și iese bine din această confruntare. Vom constata, imediat, că nu-i ușor deloc de dovedit obiectivitatea din acest unghi. De ce? Pentru că această confruntare se cere a fi biunivocă: știința economică este chemată să reprezinte, pretins cauzal și obiectiv, realitatea; realitatea însăși este, în cea mai mare proporție, una „gândită”, primind, pe latura normativă a politicii economice, culoarea și specificul unei anumite gândiri. Raportăm nu idei la fapte ci idei la fapte gândite. Dacă lumea faptelor „pure” poate emite pretenția unei obiectivități depline, cea a lumii faptelor produse sau fasonate pe calea gândirii economice nu o mai poate face; poarta către relativitate în aprecierea acestei lumi este larg deschisă.

Un al *doilea* palier nu este mai puțin descurajant în determinarea obiectivității științei noastre. Avem în vedere faptul că, asemenea tuturor celorlalte științe sociale, dar spre deosebire de științele fizice, în știința economică *subiectul este, în același timp, obiect de studiu.* Indiferent în ce circumstanță privim individul, producător, consumator, întreprinzător, muncitor etc. relația de cauzalitate își are, aici, o specificitate anume și nu conduce la același grad de obiectivitate ca în fizică sau chimie.

Prezența individului, în dubla sa calitate, de subiect și de obiect de studiu, și afectarea nivelului obiectivității științei economice a fost și a rămas una dintre cele mai interesante probleme de epistemologie economică. Un exemplu pilduitor îl oferă epistema acestei probleme în interiorul Şcolii austriece. Borna cu statut de principiu de judecată pare a fi fixată de Mises. Intitulându-și cartea sa de căpătâi *Acțiunea umană* el a vrut, din start (pe parcursul cărții demonstrația e prezentă pe fiecare pagină) să ne spună că „…obiectivitatea științei noastre constă tocmai în subiectivismul ei. Ea ia, ca date de analiză, scopurile ultime alese de oamenii care acționează; ea este în întregime neutră față de ele și se abține să facă judecăți de valoare. Singurul criteriu pe care îl aplică este de a ști dacă mijloacele adaptate sunt sau nu de natură să conducă la scopurile ei… Pentru că este subiectivă, ea ia judecățile de valoare ale oamenilor ca date ultime, nesusceptibile de vreun examen critic … ea este universal valabilă și, la modul absolut și simplu, umană" [Mises, 170, p.24-25]. Fondul demonstrației lui Mises se învârte în jurul pretinsei raționalități perfecte a individului; de aici va concluziona și va sublinia, în principal, subiectivitatea științei noastre. Din citatul reținut, rezultă că, prin statut și obiect, știința economică este, funciarmente, umană și că, pe acest temei, pretențiile ei la obiectivitate trebuie să fie limitate.

Conștient de „pericolul" pe care natura umană invocată de Mises, îl are asupra amplitudinii obiectivității, un alt austriac (ca origine teritorială dar nu ca apartenență ideatică), Joseph Schumpeter încearcă tentativa de a scoate omul din cercetarea economică. O face imprimând analizei acea notă mecanicistă în virtutea căreia important e mecanismul și nu partea lui „însuflețită". Acest lucru i s-a părut posibil „…îndreptând atenția către «bunuri» care urmau să fie văzute ca și cum ar suporta operații ce *nu* sunt rezultatul acțiunii umane", ne ajută să înțelegem sensul acțiunii schumpeteriene un alt austriac (prin idei și poziție doctrinară) – Israel Kirzner [127, p.64, sublinierea autorului]. Kirzner consideră, întemeiat, că tentativa schumpeteriană se traduce într-o încercare de a trimite știința economică la origini, la momentul ei clasic, la faza când obiectivitatea ei nu era pusă în discuție pentru că se asemuia, prin descrierile oferite, cu ceea ce oferea și mecanica. Bascularea perpetuă între cerere și ofertă, egoismul cu rol de liant în a gresa angrenajul economic și cu homo oeconomicus ca personaj principal menit a furniza energia necesară, sub patronajul „mâinii invizibile", ofereau acestui mecanism forma unui tablou comparabil concepției mecanice, recunoscut, obiectivă. Încercând să se inspire din Smith sau Say (mai puțin din Mill la care componenta socială era prea prezentă), Schumpeter încearcă să forțeze nota și să ofere „o bază științifică definitivă economiei, înălțând un edificiu de o logică fermă, întemeiat pe fundamentele neinfluențate de nisipurile mișcătoare

ale speculațiilor metafizice" [Kirzner, 127, p.63]. Noi știm că tentativa lui nu e singulară. Întreaga știință neoclasică (echilibrul general walrasian si optimul paretian având rol de referințe pilduitoare) a încercat același lucru. Recursul la matematică, „curbele de indiferență" ale lui Edgeworth, „mecanica utilității" a lui Jevons etc. nu sunt decât alte expresii pentru ceea ce Schumpeter a numit „cantități economice", operabile într-o știință ce poate emite pretenția obiectivității pentru că se oferă, de pe aceeași poziție ca și mecanica sau matematica, comportamentelor maximizatoare determinabile prin funcții, integrale, derivate etc. Mai știm că atari tentative sunt prezente și astăzi, în efortul concertat spre a oferi o bază cât mai solidă obiectivității analizelor economice.

E greu de spus dacă atari încercări s-au soldat sau nu cu reușite. Dacă da, rămâne de văzut în ce măsură plusul de obiectivitate câștigat pe această cale nu este un tribut prea mare plătit în dauna credibilității. Pentru că, până la urmă, entuziasmul lui Schumpeter pentru matematică (în paranteză fie spus, chiar dacă, personal, n-a dat curs ideii dovedește, și pe această cale, că nu este un „austriac") este o excepție în cadrul Şcolii austriece; prestanța și credibilitatea acestei școli în lume s-au dobândit nu prin uz de matematică, ci prin lipsa ei în analize. Analize în care nu s-a făcut rabat de la demnitatea recunoscută a analizei abstracte; aceasta rămâne foarte prezentă, dar într-o formulă specific austriacă, profundă și elevată, în mod fundamental calitativă.

În al *doilea* rând, pentru a *reprezenta,* știința economică, ca și orice altă știință, recurge la un *limbaj*. Or, din punctul acesta de vedere „șansa" de a relativiza pretinsele adevăruri în jurul cărora știința economică își proclamă obiectivitatea este reală. Pentru că limbajul poate, cu voie sau fără voie, oculta, farda, mușamaliza, deforma etc. Lumea celor interesați în cunoaștere a fost preocupată de găsirea unor soluții care să facă exprimarea prin cuvinte cât de cât pliabilă pe realitate. În două direcții s-au consumat eforturile având ca țel fidelizarea limbajului: 1) „Una constă în voința de neutralizare…a limbajului științific până acolo încât, dezarmat de orice singularitate proprie… el să poată deveni reflectarea exactă, dublul meticulos, oglinda perfect limpede a unei cunoașteri…"; 2) „A doua preocupare … a constat în căutarea unei logici independente de gramatici, vocabulare, forme sintetice, cuvinte: o logică în stare să scoată la lumină și să utilizeze implicațiile universale ale gândirii, ținându-o, însă, la adăpost de particularitățile unui limbaj gata construit care ar putea să le oculteze" [Foucault, 74, p.402]. Michel Foucault teoretizează pe linia eforturilor depuse spre a găsi limbajul cel mai adecvat pentru a exprima realitatea la modul general, nereferindu-se la o știință anume. Ce crede această voce atât de autorizată despre finitudinea unor atari demersuri? Riscăm a forța nota citându-l excesiv însă îi socotim răspunsul funcțional. Iată-l: „Exprimându-și gândurile în cuvinte peste

care nu sunt stăpâni, adăpostindu-le în forme verbale ale căror dimensiuni istorice le scapă, oamenii care cred că vorbele pe care le spun ascultă de ei, nu știu că ei sunt, de fapt, cei care se supun imperativelor lor" [Ibidem, p.403].

Așadar, dezarmarea e totală. Deși creație umană, cuvintele ajung să-și stăpânească creatorii; pe ei, în mod direct sau pe cei care recurg la ele. Problema limitelor cunoașterii are strânse legături cu faptul că, odată trimise pe scenă, conceptele joacă feste. Iar cunoașterea economică nu e străină fenomenului. Cele două tendințe amintite de Foucault menite a face cât mai cristalin limbajul și a-l aduce la forma de „limbaj tablou", cu miez pozitivist sau a-i oferi „răceala" logică, plasându-l dincolo de volutele stilistice au consumat energii și pe tărâmul economiei. O direcție a fost de specializare, evident manifestă în finanțe, contabilitate, marketing sau management. Principiile logicii formale au venit în sprijinul limbajului econometriei, statisticii și, în general, al analizei cantitative. În micro, dar mai ales în macroeconomie și, în general, în teoria economică se practică, dacă nu o acrobație, în mod cert o „diplomație". La „diplomație" se referă Gunnar Myrdal atunci când, luând exemplul sintagmei de „țară în curs de dezvoltare" arată că prin și cu ajutorul ei se poate jongla cu curtoazie și ascunde realități în mod oficial, la nivelul unor instituții internaționale de prestigiu. Tocmai relativitatea construcției terminologice, lipsa forței ei logice și de concizie permite ca „el (termenul) să nu exprime ideea care se ascunde cu adevărat în spatele său: că o țară este subdezvoltată, că ea vrea să se dezvolte și că trebuie să fie planificată pentru a se dezvolta" [Myrdal, 182, p.86]. Sintagma cu fason modern – „țară emergentă" a rezolvat problema? Nu suntem pe terenul răspunsurilor cu DA și NU pentru că nu știm cine pune problema. Oricum, un lucru este constatabil: adevărații creatori de teorie economică au manifestat minima grijă de a-și crea și un soclu epistemologic propriu, un sistem conceptual care să le exprime cu fidelitate gândurile. Dacă au reușit, aceasta n-a însemnat și o condiție suficientă pentru obiectivitate. La clasicii Smith, Ricardo, Mill se simte sincera lor năzuință de a găsi limbajul adecvat spre a prezenta realitatea așa cum le apărea sub ochi, obiectiv. La clasicul Marx e de observat altceva: cu un sistem noțional și categorial propriu a înfățișat lumea așa cum și-a dorit să fie . Pentru cei care și-au însușit mesajul său, stratagema, „diplomația" i-a reușit; pentru o impardonabil de lungă perioadă. Proba, pe invers, a faptelor a secătuit entuziasmul aderenților; nu însă și forța ocultantă și amăgitoare a limbajului.

Oricum, pe total, limbajul economiei nu este revendicat ca motiv de laudă. Economiștii se înțeleg greu între ei iar în multe locuri, tocmai grație limbajului, nici nu se înțeleg. Pentru cei din „afară", oferim, adesea, sensuri și interpretări echivoce pentru același fenomen. Au de ce să pună în cauză obiectivitatea discursului nostru și să creadă că avem cea mai păsărească limbă, în ogorul general al cunoașterii.

Despre validare în știința economică

Validarea unei teorii, fie ea și economică, este, până la urmă, o problemă de *confruntare cu realitatea*. În raport cu această împrejurare, se poate spune că o teorie este validată când realitatea, evidența faptică, îi confirmă susținerile. Atunci suntem abilitați și să spunem că teoria intră în teritoriul științei. A aparține sau nu științei nu e o chestiune net tratabilă. Linia despărțitoare între știință și nonștiință nu-și are contururi geometrice. Pentru științele fizice, proba experimentului, la îndemână, rezolvă, nu definitiv şi instantaneu, dar mai facil problema. Faptul că hârtia de turnesol se înroșește nu lasă loc de interpretări. Nu poate fi asociată acestui procedeu matematica, care nu găsește corespondent direct în realitatea factuală pentru instrumentele-i operante, punctul sau linia, de exemplu, motiv pentru care recurge la logica formală spre a dobândi validare. De principiu însă, științele „tari" nu au o *problemă de demarcație* așa cum are economia și celelalte științe sociale. Aici, experimentul nu operează pe toată gama fenomenelor studiate, iar acolo unde se lasă accesat se dovedește cu trăsături specifice. În plus, faptul economic nu este niciodată neutru ci, în mod aproape natural, normativ. Realul economic aparține realului existențial, impregnat de prezența umană. De aceea, aici, evaluările și validările, chiar când se produc grație unor experimente, vin cu o notă specială. Se întâmplă așa pentru că procesele economice „cer" poziționări, *judecăți de valoare* în raport cu marile categorii care definesc valorile umane: bine – rău, just – injust, etc. Aceste judecăți le fac oamenii și aici nu ne ajută nici hârtia de turnesol nici pendulul lui Maxwell. Dacă mai adăugăm și faptul că economicul poate fi supus politicului și că „dreptate" au cei care conduc, trebuie să admitem că economia are o problemă reală cu validarea susținerilor sale teoretice; problemă indusă atât de faptul că acțiunea economică este, în esență, acțiune umană, cât și de faptul că procesul de evaluare și validare ca atare nu este, de asemenea, neutru.

„Conștiința" acestei împrejurări, a faptului că la complexitatea și specificitatea metodei și obiectului de studiu, economia mai adaugă și problemele ei speciale de validare a fost John Neville Keynes cu al său eseu *Domeniul și metoda economiei politice* [126]. Considerăm lucrarea ca fiind una de referință, de la care au plecat și au adus discuția la zi Milton Friedman cu *The Methodology of Positive Economics* [79], Ludwig Mises cu *Epistemological Problems of Economics* [169] sau Karl Popper cu *Logica cercetării științifice* [212].

Să ne oprim la Keynes pentru a desprinde o primă direcție în care epistemologia economică s-a consumat spre a aduce minimele lămuriri în problema demarcației. În lucrarea-i de referință el scrie că „ [...] procesul prin care se ajunge la o concluzie afectează caracterul și

valabilitatea acesteia, precum și rezervele și limitările sub care trebuie acceptată. Dacă este pur *empirică*, ea nu poate fi stabilită decât cu un grad mai mare sau mai mic de probabilitate și nu poate fi extinsă mult dincolo de perimetrul spațial sau temporal în care au fost culese cazurile particulare pe care ea se bazează. Pe când, dacă se obține pe cale deductivă, ea rămâne ipotetică până când nu s-a stabilit, în ce măsură și în ce condiții supozițiile pe care se sprijină sunt realizate în fapt" [Keynes, 126, p.70-71, sublinierile noastre, I.P.].

Empirismul și apriorismul, sugerate de Neville Keynes ca două piste spre a dibui linia care separă științificul de neștiințific, nu sunt singurele domenii de interes pe subiectul în discuție. Relația dintre pozitiv și normativ și, în context, rolul ideologiei în subminarea obiectivității științei noastre se încadrează aceluiași registru. Raționalismul, pozitivismul, constructivismul și principiul falsificării vin să întregească gama dezbaterilor despre confirmare, adecvare și validare în economie.

Empirismul

Se spune, și se acceptă, că o teorie economică are un conținut empiric în accepțiunea că înglobează o experiență; este, în ultimă instanță, reflectul unei trăiri faptice directe a unui fenomen sau proces economic. Ne referim aici nu atât la adjectivul „empiric" care spune despre ceva că se bazează numai și numai pe experiență, fără suport teoretic, ci la curentul filosofic care, *în principiu*, accentuează rolul experienței și observației în cunoaștere, în defavoarea cunoașterii logice. În alți termeni, raportarea teoriei la realitate nu se identifică cu empirismul. Aceasta ține de logica oricărui demers științific care-și dorește validare. În „Postcriptumul metodologic" la lucrarea *Teoria economică în retrospectivă,* Mark Blaug nota că „Încă de pe vremea lui Adam Smith, știința economică a constat din manipularea ideilor foarte abstracte, determinate fie pe baza introspecției, fie pe baza observațiilor empirice-cauzale. Chiar dacă unele idei au introdus variabile neobservabile, deducțiile pe seama acestor idei au fost, în ultimă instanță, legate de lumea observabilă: economiștii doreau «să explice fenomenele» economice așa cum le observă" [Blaug, 33, p.773]. Pe scurt, cunoscutul economist și epistemolog M. Blaug vrea să ne spună că la temelia edificiului teoretic poate sta observația faptelor sau o altă idee dar că, indiferent ce pistă s-a ales, finalmente, toți cercetătorii economiști simt nevoia confruntării, a confirmării empirice și că teoria trebuie să aibă și o valoare empirică.

Așadar, nu trimiterea la realitate definește empirismul. Empirismul înseamnă *accentul* pus pe *experiență* ca principală sursă a cunoașterii. De la primii ei reprezentanți – Aristotel,

Toma d'Aquino, Hobbes, Bacon, Locke sau Hume – ştim că experiența, cuvântul cheie în definirea empirismului, însemna „trăirea realității"; o trăire realizată senzorial, fizic și psihic. În această accepțiune, „naivă", empirismul consideră că, la naştere, cunoașterea umană e o „foaie albă", una care va primi semne odată cu trăirea experienței. Până să devină pozitivism logic, empirismul a îmbrățișat ideea unui individ „tabula rasa" la punctul de plecare. Pe traseul spre pozitivismul logic, empirismul n-a refuzat categoric raționamentul logic dar a făcut din observație și nu din intuiție sau credință factorul prim și sursa principală a cunoașterii.

Două principale atribute caracterizează acest proces al cunoașterii: a) *Imediatismul*; b) *Gradualitatea*.

Primul aspect ne sugerează o cunoaștere „la cald" a realității, în plina ei procesualitate; o cunoaștere a „fenomenelor în funcțiune" [Durkheim, 68, p.44], observându-le și filmându-le.

Gradualitatea derivă din faptul că empirismul recurge la *inductivism*, la tipul de judecată de la simplu la complex. Se pleacă de la un fapt singular deoarece se crede că numai așa este posibil. Simplul enunț aferent faptului particular nu are pretenția științificității. Abia cel obținut gradual, „picătură cu picătură", prin generalizarea unor experiențe particulare poate primi, după adepții empirismului, girul științificității.

Am abordat problematica empirismului în contextul larg al *validării* unei teorii. Asigură el realizarea acestui obiectiv?

Într-o *primă* aproximare, se pare că empirismul nu are o problemă epistemologică de validare. Dacă se nutrește direct din realitate și se oferă ca o oglindă a ei, problema confirmării pare lovită de caducitate. Aceasta la o privire neatentă. Din dorința de a fi o oglindă cât mai fidelă a realității, empirismul devine hiperempirism. E un risc, cu deosebire, pentru ştiinţele de gestiune care se vor cât mai „practice" şi, în această intenţie, supradimensionează rolul „studiilor de caz", „anchetelor de teren", „monografiilor" etc. Acest câştig în vigoare şi concreteţe se poate dovedi cu risc mare. Pe o astfel de direcţie, lipsa măsurii poate văduvi analiza de scopul ei fundamental care nu este de a o *explica* şi *descrie* ci de a *prescrie*. Analiza nu consumă energii pentru scopuri iluministe, de pură şi dezinteresată cunoaştere. Scopul fundamental al analizei e de a deschide porţi spre normativ or, aici, nu studiul de caz ci *teoria bună* e cea care poate mişca lucrurile. Studiile de caz şi monografiile nu au justificare în sine şi nu validează nimic; ele sunt necesare numai în măsura în care oferă suportul concret pentru susţinerea şi consolidarea structurilor logice ale teoriei.

La o *analiză mai atentă,* empirismul are probleme reale; nu atât cu validarea (care e a unei teorii) ci chiar cu *reprezentativitatea.*

Ca filosofie şi mod de cunoaştere, empirismul nu a făcut din găsirea corespondentului direct şi concret al unei idei ipoteza sa de bază. „Experienţa trăită" nu se suprapunea cu experimentul. Era şi greu de găsit un corespondent pentru linia sau punctul matematic şi de a face din asta un criteriu de validare al unei ştiinţe care nu avea nevoie de asemenea probe empirice pentru a se impune. Cu timpul, însă, recursul la experiment a intrat în gama instrumentală a empirismului. În pofida avertismentului lui J.S. Mill, că experimentul nu e potrivit economiei, începând cu anii ′90 ai secolului trecut, studiile experimentale au devenit o modă. În 2002 a fost chiar acordat un Nobel în economie lui Daniel Kahneman şi Vernon Smith pentru studii experimentale. Primul, psiholog de profesie, a fost gratulat pentru lucrarea sa, sugestiv intitulată pentru subiectul nostru, *Teoria prospectării* în care a încercat să găsească suport logic unor structuri teoretico-economice prin experimente întreprinse pe terenul judecăţii umane în condiţii de incertitudine. Al doilea, Vernon Smith este fondatorul şi preşedintele Fundaţiei Internaţionale pentru Cercetare în Economia Experimentală. A împărţit premiul Nobel cu Kahneman pentru experimente cu pretenţie de pionierat în problema convergenţei preţurilor şi cantităţilor către valorile teoretice de echilibru pe o piaţă liberă.

Atari studii consfinţeau, de fapt, o tradiţie, ajunsă acum pe val dar amorsată încă din anii 1940 de Edward Chamberlin care a încercat să simuleze un mecanism de piaţă împărţindu-şi proprii studenţi în vânzători şi cumpărători ai unui bun fictiv.

Acceptând experimentul şi făcând din el un instrument modern de analiză, empirismul şi-a asumat şi *riscuri*. Iată câteva împrejurări relevante în acest sens:

a) Observaţia, ca metodă la care recurge empirismul nu poate fi niciodată „pură"; din cel puţin două motive:
   - *Întâi*, acelaşi fapt poate fi „văzut" în feluri diferite de către diferiţi subiecţi economici;
   - Al *doilea*, subiectul economic care realizează observaţia nu este, el însuşi, neutru. El „construieşte" cadrul observaţiei în funcţie de matricea teoretică căreia îi aparţine şi-i este fidel. Un liberal va vedea „bine" piaţa şi „rău" planul centralizat. Un socialist va vedea invers.

b) Deşi ar părea un nonsens, empirismul poate să aibă probleme, aşa cum deja s-a reţinut, chiar cu reprezentativitatea. Inducţia la care recurge înseamnă, implicit, că nu sunt supuse observaţiei toate faptele ci doar o parte dintre ele. Tacit, e admisă ipoteza că, oricând, e posibil să apară sau să existe alte fapte, aflate dincolo de câmpul experimental, care să infirme concluziile. Spre a reduce cât mai mult un atare risc, se

caută *agentul reprezentativ*. E posibil şi uşor de găsit şi operat cu un atare concept? Răspunsul nu poate fi decât *nuanţat* avându-se în vedere că:

- Indiferent în ce calitate se află, de producător sau consumator, agentul economic cu care operează ştiinţa economică este un „agregat", un ins sau firmă, multiplicat(e), *numeric* şi *comportamental*. Ştim că există două concepţii care guvernează efortul analitic pe subiect: a) agregativă – indivizii formează un grup dar rămân autonomi; b) integrativă – grupul este, mutual, adus la acelaşi numitor. Cu cea de-a doua concepţie operează teoriile holiste, pauşaliste unde organica grupului reprezentativ se manifestă pe teritoriul economiei şi societăţii socialiste. Teoria bună recurge la prima viziune. Dar, şi în aceste condiţii e greu de realizat vreun proces sumativ fără a-ţi asuma riscuri; atât numeric, ca atare (cum să aduni indivizi de vârste, ocupaţii şi culturi diferite sau firme de profile diverse) cât, mai ales, comportamental. Puşi în faţa aceluiaşi stimul, spre a vinde sau cumpăra, agenţii economici reacţionează diferit. Atunci când vorbim de „menaje" sau „firme" trebuie să avem în vedere acest lucru; vorbim de *grupuri* de actori cărora le-am agregat comportamentele dar care, faptic, pe palierele administrativ, cultural, informativ, etc. ocupa poziţii diferite. Şi, cu toate acestea, ştiinţa economică, în haina neoclasică, a „excelat", uneori până la premiul Nobel – Robert Lucas, Finn Kydland şi Robert Prescott nefiind decât doar 3 exemple – prin analize în care agentul reprezentativ e o construcţie robinsoniană, un individ unicat care consumă, produce, munceşte sau se odihneşte „exemplar"; un „xerox" multiplicabil în perspectiva timpului şi spaţiului.
- Spaţiul de analiză, *micro* sau *macro* are ceva de spus în problema construcţiei conceptuale şi faptice, a agentului economic reprezentativ. La scară micro, experimentul se încearcă cu şanse de reuşită. Managementul organizaţional, marketingul, sistemul de asigurări sau cel bancar, contabilitatea firmei, etc. sunt domenii care „spun" că experimentul este posibil şi ceea ce vrea să însemne agentul economic reprezentativ e, în anumite limite, un obiectiv realizabil. La nivel macro, riscul se măreşte. Când ne adresăm unui grup restrâns de agenți economici, chiar dacă nu-i socotim identici și perfect raționali, ne este la îndemână să găsim elemente comportamentale comune, medii, și să le supunem trendul comportamental unor funcții, de cerere sau

ofertă. La nivel macro, ne lovim adică, de limite ale agregării. În ceea ce privește nivelul pozitiv al macroeconomiei, fără a se forța excesiv nota, s-au construit funcții agregat ale cererii sau ofertei cu probleme specifice puse de Teorema Sonnenschein-Mantel-Debreu privind regula repartiției și independenței prețurilor și Teorema Hildebrand privind dispersia prin bogăție și preferințe [vezi Lerroux, 151, p.103-122]. Pe dimensiunea pozitivă a macroeconomiei normative, dacă se poate discuta în acești termeni, apare o problemă a construcției unei funcții a bunăstării colective unde Pigou, Dalton, Pareto, Arrow, Samuelson ș.a. sunt invocați pentru contribuții notabile. Tot la acest nivel de analiză, putem constanta că agentul economic reprezentativ poate veni în conflict cu principiul individualismului metodologic; că reprezentativitatea lui poate fi doar una locală, zonală dar nu și națională. Problema capătă o conotație aparte când macroeconomia aparține normativului. Nici la nivel micro nu se poate izola dimensiunea economică de cea social-umană a agenților economici. Nici la acest nivel nu se poate emite pretenția unei reprezentativități desăvârșite. Țintirea unui atare obiectiv implică ipoteza unei raționalități perfecte și a unor pulsații exclusiv mercantile din partea agenților economici. Or, este știut că piața înseamnă și relații difuze; înseamnă și un loc în care, pe lângă dimensiunea economică, comportamentul actorilor economici este definibil și prin onoare, reputație, sentimentul justiției, dorința de a învinge, etc., adică atribute comportamentale greu izolabile. Inseparabilitatea celor două laturi face ca la nivel macro un experiment economic să fie asimilat cu unul pe viața unei generații, și nu numai. Experimentul proprietății private sau colectivist-socialiste, cel al planificării centralizate sau pieței libere nu pot fi simple încercări sau jocuri de alocare a resurselor sau de găsire a prețurilor de echilibru. Noi știm că, de exemplu, experimentul socialist al planificării a însemnat și unul despre cum se poate muri, sau, ceea ce înseamnă, aproximativ, același lucru, un experiment despre ce vrea să însemne un rău pentru a realiza semnificația unui bine viitor. Sunt de asumat riscurile unor atari tentative?

Apriorismul

Nu spunem o noutate, amintim doar că apriorismul vizează, concomitent, o concepție filosofică și o metodă; o *filozofie* potrivit căreia există cunoștințe apriorice, fără referință la o experiență imediată, adevăruri aflate dincolo de ființa umană (sau imanentă ei); o *metodă* bazată pe raționamentul deductiv, de la cauză la efect, sau de la general la particular.

În această accepțiune, apriorismul e legat de Kant și de argumentul transcendent; e legat de reacția critică la empirism căruia i se impută că-și sprijină eșafodajul teoretic după ceea ce auzi, vezi, miroși sau pipăi. În același timp, are importanță și faptul că apriorismul s-a conturat din disputa produsă între bornele secolului XVIII între reprezentanții „ideilor înnăscute" și cei ai „ideilor achiziționate".

Ca procedură, apriorismul înseamnă un început de analiză bazat pe un adevăr presupus, o ipoteză asumată care rămâne de dovedit, aposteriori, prin raportare la lumea reală și evaluare. *Intuiția* cercetătorului este, aici, capitală pentru a asigura ca sensul și semnificația ipotezei să fie indubitabile, dincolo de orice provizorat; o intuiție necesară și pentru a selecta, din multitudinea de ipoteze posibile și compatibile cu mulțimea faptelor aflate sub lupă pe cea mai reprezentativă. „Procedură" este numită și de Kirzner calea de cunoaștere ce se bazează pe un *raționament strict logic* (praxeologic, îl numește autorul citat) și care este „..în sine cu totul independentă de faptele la care este aplicată. Ea ar putea fi aplicată unor condiții inexistente. În sine, ea este contribuția exclusivă a raționamentului și logicii umane. Acesta este sensul în care teoremele științei economice, oricât de adânc s-ar referi la realitatea concretă, vor fi descrise ca a priori. Ele sunt pur și simplu *deduse* din cunoașterea pe care mintea omenească o are despre categoria de acțiune". [Kirzner, 127, p.168, sublinierea noastră, I.P.]. Când vorbește de „condiții inexistente", Kirzner are, probabil, în vedere matematica. Ea este cea care operează cu abstracții supreme, sub formă de teoreme indiscutabile, dincolo de spațiu și timp. Știința economică poate tinde spre dar nu poate pretinde atari adevăruri sublime. Provizoratul îi este permanent „în curte" pentru că, oricând, un nou câmp de fenomene îi poate răsturna sistemul de pretinse legi pe care se sprijină. În aceleași rânduri, Kirzner ne trimite cu gândul la Kant, la necesara experiență trăită ca sursă a gândirii, în general, și recunoaște că teoremele științei economice, și nu numai ale ei ci ale tuturor științelor sociale, sunt *deduse* din cunoaștere; materialul aperceptiv rămâne cu un sâmbure „material".

Intuiția, ca și flerul, atât de implicate în judecata apriorică, trimit la *imediatism*, ca formă de judecată și expresie a inspirației spontane. Contrar sensului cotidian, imediatismul nu e

sinonim cu concretul brut sau empirismul naiv. El poate fi, foarte bine, o specie a abstractului pentru că formele imediate de judecată nu exclud concizia.

De unde *nevoia* de apriorism? S-a născut el pentru a suplini minusurile vreunei alte metode prin care s-a încercat obiectivarea și perenizarea cunoașterii?

Nedispus a oferi o gamă argumentațională de natură să-i justifice poziția, una cu efect adăugitor la cea a maestrului său spiritual, Mises, Israel Kirzner e convins că gândirea și raționamentul praxeologic sunt, în mod intrinsec apriorice; că o „teoremă a științei praxeologice oferă informații pe care le-a adus prin simplu raționament; este produsul logicii pure, fără ajutorul vreunei observații empirice. Ca atare, o teoremă praxeologică este de aceeași natură cu una geometrică" [Kirzner, 127, p.166]. Faptul că prețul scade când oferta crește este o teoremă de aceeași „certitudine apodictică" cu cea care ne spune că dreapta este linia ce unește două puncte, ar vrea să ne lămurească Kirzner. Pe această linie de gândire n-ar fi necesar a demonstra, odată în plus, necesitatea apriorismului; el se impune prin natura lucrurilor, prin faptul că acțiunea umană urmează întotdeauna o logică.

Există însă și o altă linie de judecată. Recursul la apriorism poate să apară ca un compromis între tentația de a trece în revistă întreaga lume „pământeană" a faptelor economice și nevoia de a simplifica și ușura, prin abstractizare și deducții logice, munca analitică. Nu doar în aparență ci dintr-un „puseu" empiric, cercetătorul e tentat să pună sub lupă multitudinea de fenomene cărora le este martor. Pe această cale, „ortodoxă", grupează fenomenele după criterii de el știute și găsite astfel încât să-l ajute să descopere legăturile esențiale dintre fenomene, legitățile. Din treaptă în treaptă, selectează și grupează și aceste legități, deslușind trendul fenomenologic de ansamblu, legile mari care configurează osatura întregului, sistemul. Această înclinație naturală de a face analiză are un risc. Dorind să cuprindă în câmpul său de cercetare cât mai mult, cercetătorul se va vedea sufocat de dimensiunea materialului de lucru. Mulțimea faptelor, vii, mișcătoare și de o bogăție nesfârșită, poate umbri și relativiza judecata, trimițând-o, concomitent, pe prea multe paliere, dezmembrând-o și îmbrăcând-o în temporal și efemer. Ieșirea constă în sinteza conferită de abstracție, de judecata deductivă. E o pierdere, desigur. Părăsim lumea „vie" a faptelor concrete, cu specificul și frumusețea ei în haina empirică! O facem de nevoie pentru că nu putem s-o trecem pe toată în revistă. Dar beneficiem de o compensație. Părăsim, temporar, lumea concretului și recurgem la sinteze deductive pentru a da profunzime și dimensiune gândului și a-i asigura perenitate. Există și aici un risc. Nu toate mințile sunt pregătite pentru acest exercițiu. E nevoie de minți mari pentru ca raționamentul aprioric să-și valorifice avantajele. Și ce face o astfel de minte? Pentru că-i este la îndemână „gândirea

geometrică", procedează invers. Nu începe de la fapte ci fixează o ipoteză, o preconcepție, pe cale pur intuitivă. De aici pornind, își sistemizează materialul, desprinde legități iar de la legități ajunge la concluzii. Suma acestora, a legităților şi concluziilor, formează o teorie. Ea are valoarea unui model, este expresia unui mod de gândire. Urmează ca proba empirică să-i confere validarea. Chiar dacă pare desprinsă de veșmântul concret al faptelor vii, pierzând din aroma și particularitatea acestora, o asemenea cale, „neortodoxă", de judecare de la întreg la parte, apelând la concepte universale, închegând sisteme şi potolind foamea de empiric, este cea prin care s-au construit cele mai bune teorii și s-au obținut cele mai multe progrese în știință. De altfel, o sumară statistică a premiilor Nobel relevă faptul, emblematic, că în fizică nici un fizician nu ajunge să ia Nobelul dacă predicțiile sale nu au și proba empirică în timp ce în economie doar Daniel Kahneman și Vernon Smith, până în prezent, au fost gratulați cu această onoare pentru „contribuții empirice". În rest, toți ceilalți au primit marele premiu excelând pe terenul apriorismului deductiv.

Premisa asumată că apriorismul e chemat, printre altele, de a potoli foamea de empiric induce acceptarea implicită a faptului că sensul în care se susține că știința economică este una a cunoaşterii apriorice nu e unul exclusivist. Divorţul apriorismului de empirism e doar parţial şi aparent; proba empirică e necesară pentru validarea judecăţilor abstracte după cum, în sens kantian, experienţa trăită se află la sorgintea conjecturilor, a ipotezelor de plecare abstracte. În alţi termeni, abordările pe acest teren, plecând de la premisa că natura umană e foarte prezentă în cunoaşterea economică, nu trebuie să opereze cu departajarea netă idei achiziţionate – idei înnăscute. Tocmai natura umană ne face să acceptăm că există ceva dincolo de om, de posibilităţile lui de înţelegere; că el nu e doar depozitarul unor idei achiziţionate pe cale senzorială şi trecute prin filtrul conştiinţei modelatoare. Ceva se află dincolo de această schemă după cum, ce intră în schemă, suportă logica apriori şi proba empirică.

Dacă e să conturăm, schematic, traiectul apriorismului în economie, trebuie să ştim că nu puţini au fost economiştii care au conştientizat şi au trăit convingerea că în ştiinţa economică, la fel ca şi în celelalte ştiinţe sociale, perspectiva e legată de analizele abstracte, deductive.

Începuturile trimit la nume precum N. Senior, E. Cairns, J.S. Mill ş.a. *Contribuţia lui Mill* am putea-o încadra, din acest punct de vedere, la trei rubrici. *Întâi*, fundamentează apelul la apriorism din zădărnicia de a găsi adevărul căutând în lumea infinită a faptelor concrete; din limitele empirismului cu alte cuvinte. Scrie, lămuritor, că deoarece „este zadarnică speranţa de a ajunge la adevăr în economia politică sau în vreo altă ştiinţă socială, examinând faptele în concret, îmbrăcate în toată complexitatea cu care le-a înconjurat natura... nu ne rămâne nici o altă

metodă decât cea *apriorică* sau a « speculaţiei abstracte »" [Mill, 165, p.60, sublinierea autorului]. Al *doilea*, şi în acelaşi registru al argumentării necesităţii apriorismului, crede, ca şi Kirzner şi ceilalţi austrieci, mai târziu, că apriorismul derivă din logica lucrurilor; din inerentul comportament logic al omului economic. Prins într-o asemenea explicaţie, asemuieşte logica economică cu cea matematică şi scrie că „Geometria presupune o definiţie arbitrară a liniei « ceea ce are lungime dar nu şi lăţime »". La fel presupune economia politică o definiţie arbitrară a omului ca fiinţă care, invariabil, face ceea ce-i permite să obţină cantitatea maximă de lucruri necesare, utile sau de lux, cu cantitatea minimă de muncă şi abnegaţie fizică cu care acestea pot fi obţinute în starea dată a cunoaşterii" [Ibidem, p.58]. Şi, în sfârşit, în al *treilea* rând, contribuţia lui Mill înseamnă şi încercarea sa, cu valenţe de pionierat în epistemologia economică, de a sesiza pericolul utopiei atunci când apriorismul rupe definitiv cu lumea faptelor reale. El se aşează în linia celor convinşi că soclul teoretic al ştiinţei economice nu poate face din experiment un reazem fundamental. În acelaşi timp e conştient că, raţionând doar prin premise asumate, ştiinţa economică poate fi învinuită că furnizează doar concluzii în abstract, eterice, rupte de lume. Face, de aceea, o concesie şi admite apriorismul ca pe un rău necesar, de care nu se poate dispensa nici o ştiinţă socială. Dar, în acelaşi timp, atenţionează că pentru a se bucura de acelaşi statut cu ştiinţele fizice, cele sociale, inclusiv economia, trebuie să opereze eventuale adaptări; să facă „ajustările necesare" atunci când simt că devin paralele cu lumea reală. În acest sens el îl avertizează pe cercetătorul economist „să aibă grijă de a nu atribui concluziilor care se întemeiază pe o ipoteză un alt gen de certitudine decât cea pe care *în fapt* o au. Ele ar fi adevărate fără restricţii, continuă Mill, numai într-un caz ce este pur imaginar. În măsura în care faptele reale se îndepărtează de ipoteză, el trebuie să admită o abatere corespunzătoare de la litera strictă a concluziilor sale; altfel spus, ea este adevărată numai despre lucruri aşa cum le-a presupus el în mod arbitrar, nu despre lucruri cum sunt în realitate. Ceea ce este adevărat în abstract este adevărat şi în concret dacă facem *ajustările* necesare" [Ibidem, sublinierile noastre, I.P.]. Pretinsul apriorist pur "îndulceşte" discursul şi acceptă că, la urma urmei, realitatea nu doar că trebuie să-ţi fie reper dar că te şi urmăreşte în chiar timpul exerciţiului deductiv, obligându-te la necesare ajustări.

Mai aproape de timpurile noastre, Lionel Robbins reînnoadă tradiţia kantiană pentru a releva că nu e nevoie de experimente directe şi controlate pentru a susţine o teorie bună. Exerciţiul logic, deductiv, este principala cale către o teoremă cu bătaie lungă. Dar, nu se poate nega că experienţa trăită nu are vreun rol în formularea ipotezelor de plecare. Iată-i modul tranşant de a pune problema: „Propoziţiile teoriei economice, ca şi ale oricărei teorii ştiinţifice,

sunt, evident, deduse dintr-o serie de postulate. Iar în acest caz toate postulatele principale sunt supoziţii în care intervin, într-un fel sau altul, fapte de experianţă simple şi incontestabile privitoare la modul cum disponibilitatea limitată a bunurilor, care constituie obiectul ştiinţei noastre, se manifestă în lumea reală.. Acestea sunt postulatele în cazul cărora nu încape prea multă discuţie, dacă corespund sau nu realităţii, odata ce am înţeles până la capăt natura lor. Nu avem nevoie de experimente controlate pentru a stabili valabilitatea lor; ele sunt atât de prezente în experienţa cotidiană încât e suficient să fie enunţate pentru a li se recunoaşte evidenţa". [Robbins, 222, p.111 - 112]. Nu experienţa directă, „controlată", are relevanţă în formularea unor ipoteze de plecare inspirate. Dar experienţa de viaţă trăită nu e străină de sănătatea bazei de plecare ca şi a concluziilor desprinse din analiză. Cu deosebire, în această fază, a finalurilor concluzive, investigaţia empirică trebuie să fie angajată în a „prezenta datele unei situaţii particulare pentru ca ea, (ştiinţa economică – n.n) să poate să tragă concluziile inevitabile privitoare la implicaţiile lor" [Ibidem, p.118]. Iar implicaţiile pot fi pozitive sau negative. La originea acestora din urmă stau „cauze perturbatorii" care apar pe parcurs. Dacă în cazul empirismului ele ţin de omiterea unor circumstanţe, a unor fapte de care este legată reprezentativitatea eşantionului iar soluţia la îndemână se găseşte în „ajustările" lui Mill, în cazul apriorismului putem avea de-a face cu erori de gândire. Într-o atare situaţie, baza însăşi a raţionamentului suferă şi e nevoie de evaluarea aposteriori a concluziilor rezultate din teorie pentru a afla dacă ne-am situat pe terenul realului sau falsului.

În precizarea liniei sinuoase pe care s-a înscris apriorismul în istoria analizei economice, nu poate fi omisă poziţia Şcolii austriece. Aceasta a fost, din start şi fără ezitări, apriorică. Pe soclul teoretic venit dinspre Menger [164], Bawerk şi Wieser şi-a clădit Hayek splendida teorie despre individualism iar Mises a sa „praxeologie" sau „ştiinţa acţiunii umane", regăsibilă în nu mai puţin celebra sa carte *Acțiunea umană.* Contribuția lor se înscrie în limitele unei reacții la excesivul pozitivism, ca metodologie dominantă a acelor vremuri, cu o știință economică supermatematizată și „modelată". Austriecii contemporani, europenii Huerta de Soto sau Pascal Salin dar, cu deosebire, austroamericanii Rothbard, Kirzner sau Lachmann nu doar că păstrează linia dar, uneori, chiar forțează, conștient, nota pentru a atrage atenția și a sublinia relevanța apriorismului în raport cu alte metodologii concurente. Așa, de pildă, Rothbard, făcând din apriorism și corolarul său firesc, individualismul, norme integrale de judecată, manifestă nedisimulată deschidere, atractivitate și interes pentru opera celor a căror conversație și analiză nu pălește și nu se scufundă în contradicții fără sfârșit și care, în ochii săi, nu sunt decât „extremiștii teoreticieni" în a căror paradigmă coerentă simte că se include. Acesta este sensul

celebrei expresii „*doar extremiştii sunt coerenţi”* [Rothbard, 227]; „extremiști” în a refuza experimentul acolo unde teoria se sprijină pe deducții strict raționale.

Avem însă și un „austriac”, apriori suspect, în poziționarea sa față de apriorism, și nu numai. Îl numim pe Joseph Alois Schumpeter. Originar austriac dar străin principiilor și paradigmei Şcolii austriece, Schumpeter se declară potrivnic și apriorismului. Aceasta pentru că, în opinia sa, ipotezele de plecare în construcția unei teorii nu sunt în mod intrinsec, nici adevărate nici false. Acestea „explică”, mai mult sau mai puțin o realitate economică și țin de zestrea și abilitatea cercetătorului economist să aleagă o ipoteză sau alta în funcție de corespondența pe care o găsește între ipoteză și realitate. Asemenea poziții, Schumpeter și le exprimă într-una din cărțile sale fundamentale, *Istoria analizei economice* [Schumpeter 243], carte între coperțile căreia modelul echilibrului general al lui Walras este socotit „magna carta științe economice”. Schumpeter este, aici, „suspect” pentru că ce este modelul walrasian dacă nu o splendidă construcție teoretică sprijinită pe judecăți apriorice?; un model - tip, abstract, ideal, fără pretenția vreunei semnificații empirice.

Opoziția lui Schumpeter nu e singulară. Mulți autori au criticat „fundătura” sau circularitatea modului de judecată apriori: teorema apriori ne spune ceva ce deja știm prin premisele asumate ; sau, recursul la introspecție, ca metodă fără suport operaţional, de natură să semene îndoială în valențele apriorismului. Au fost, acestea, un front pe care austriecii Mises și Hayek au consumat eforturi susținute spre a releva substanța științifică a introspecției atunci când se face apel la ea cu mijloacele și în folosul științei [Mises 172; Hayek 108].

În *rezumat*, cei care susțin apriorismul, îl motivează prin logica-i intrinsecă sau pornind de la complexitatea vieții economice; de la imposibilitatea de a surprinde milioanele de detalii, altfel decât prin deducții logice. Economiștii sunt conștienți că această cale de a descifra legitățile economiei nu e lipsită de obstacole. Admit incertitudinile și erorile. Sunt și rămân însă convinși că, dacă aplică „ajustările necesare” sau recurg la confruntări aposteriori, ceea ce este valabil în abstract este valabil și în concret. Din acest punct de vedere, statutul științei economice nu este afectat.

Raţionalismul

Etimologie, semnificaţie şi tipologie

Într-o exprimare lapidară, raţionalismul ar putea fi definit ca fiind elogiul raţiunii; elogiul acelei facultăţi de judecată care face din raţionamentul deductiv starea de veghe permanentă în

procesul cunoaşterii. Etimologia cuvântului trimite, într-adevăr, la latinescul *ratio* care înseamnă raţiune, rezonabil, dispoziţie de a calcula, organiza, ordona în mod coerent şi după un criteriu dat; înseamnă logică formală şi introspecţie.

Artizanii raţionalismului sunt aceiaşi care au facut din apriorism şi deductivism constante ale gândirii: Platon, Aristotel, Bacon, Leibniz, Descartes, Voltaire, Locke, Kant, Bentham, Pascal, Ricardo, Condorcet, ș.a. În galeria raţionaliştilor Aristotel şi Descartes fac figură de autorităţi ilustre. Ne preocupă aceste două personaje pentru că „modelul" lor de raţionalitate e un bun reper spre a pricepe sensul şi dimensiunea raţionalităţii economice. De la cei doi aflăm că a fi raţionalist nu e la îndemâna oricui, dimpotrivă e apanajul minţilor „înalte" şi abstracte; al acelor minţi care nu se mulţumesc niciodată cu ceea ce se mişca în propriile vecinătăţi şi sondează adâncurile, năzuind şi la ceea ce le depăşeşte. Ţintind spre aşa ceva, părinţii raţionalismului n-au refuzat nici transcendenţa nici metafizica. Dovada certă e că Aristotel a scris „Metafizica" iar Descartes „Meditaţii metafizice". Au scris aceste cărţi pentru a ne lămuri că raţionalismul nu face din supranatural şi metafizică cuvântul de ordine în procesul cunoaşterii dar că ele există şi că nu trebuie ignorate. Tocmai acceptarea realităţii că raţionalitatea nu se opreşte la graniţele calculului rece, geometric dezvăluie *sensul larg* al raţionalismului, aşa cum vine el de la mentorii săi spirituali. Următorul citat din Descartes ne edifică în acest sens: „Deci, ce sunt eu? Un lucru care gândeşte. Şi ce este un lucru care gândeşte? Este un lucru care are îndoieli, care concepe, care afirmă, care neagă, care vrea sau nu vrea, care simte sau imaginează" [Descartes, 61, p.278]. Dubitativul, dilematicul, imaginativul etc. sunt recunoscute ca apaţinătoare gândirii. Descartes le recunoaşte ca atribute ale gândirii fără să facă din ele punţi serioase în procesul cunoaşterii.

Deşi despre raţionalitatea economică, ca expresie a limbajului ştiinţific, se vorbeşte destul de târziu (se pare, odată cu modelele economice ale lui Neumann si Morgenstern – 1944), originile, nu doar terminologice, îi reclamă pe economiştii clasici, în special Smith, Mill şi Ricardo.

Numele lui Adam Smith este invocat pentru a explica originea *sensului îngust* al raţionalismului, aşa cum se manifesta el pe terenul economiei. Urmărirea *interesului personal* în actul schimbului, şi accentul pus pe profitabilitatea ce rezultă dintr-un astfel de comportament, l-au transformat pe Smith, fără temei, într-un susţinător al raţionalismului îngust, circumscris perimetrului strict al hedonismului cu o rezultantă caricaturală în persoana lui *homo oeconomicus*. Nimic mai nedrept. Se uită că Smith a fost profesor de *Istoria doctrinelor morale.* Se eludează faptul că *Teoria sentimentelor morale* dar şi *Avuţia naţiunilor* nu-l scot pe individ

din matca vieţii sale complexe; că elemente precum „sentimente morale”, „generozitatea” sau „spiritul civic” nu sunt doar chestiuni de broderie stilistică ci puncte serioase de sprijin la care a recurs spre a releva calea care duce spre bogăția naţiunilor. Cu ştiință sau fără ştiinţă, aceste elemente au fost şi sunt ignorate atunci când în discuţie se pune problema raţionalismului în haina sa economică [vezi, spre exemplu Stigler, 256]. Este interesant că *Teoria sentimentelor morale* a servit în sens generos şi inspirator pe un Kant sau Condorcet în timp ce pe discipolii săi, sau care pretind această calitate, ori i-a influenţat foarte puţin ori deloc de vreme ce tocmai graţie lor viziunea îngustă, simplificatoare a raţionalităţii este pusă pe seama întemeietorului ştiinţei economice moderne.

În strânsă şi directă legătură cu „urmărirea egoistă a interesului personal” de sorginte smithiană, este legat numele lui John Stuart Mill. „Încheietorul de pluton” al şcolii clasice a fost încercat de necesara întreprindere de a oferi un plus de claritate unuia dintre postulatele fundamentale ale *şcolii*, acela care făcea din egoism o virtute. Mill este conştient de conotaţia cotidiană negativă a egoismului; de faptul că el face din *homo oeconomicus* nu doar o caricatură dar și un personaj antipatic. S-a străduit, de aceea, să releve sensul raţional al egoismului smithian. Apelând la preceptul biblic după care trebuie „să-ţi iubeşti aproapele ca pe tine însuţi”, îi este facil să convingă că e raţional şi firesc să te gândeşti întâi la tine, la interesele tale şi, odată înarmat cu această matrice, să tratezi, la fel, interesele altora; nu invers.

Prin rândurile de mai sus am dorit a se reţine că nu clasicii sunt la originea sensului îngust al raţionalităţii economice cu final de drum în persoana lui *homo oeconomicus*. Vrem, apoi, să adaugăm că nu toţi economiştii l-au înţeles greşit pe Smith, atribuindu-i, nemeritat, autoratul modelului economic cu homo oeconomicus drept cal de bătaie. Un exemplu pe această linie îl oferă Mises. În acelaşi ton cu fondatorii ştiinţei economice, el crede că „Acţiunea umană este în mod necesar şi întotdeauna raţională; că termenul ‹‹acţiune raţională›› este un pleonasm care trebuie, ca atare, evitat.” [Mises, 170, p.21]. Lucrurile stau aşa pentru că departajarea raţional-iraţional nu ţine de forma şi conţinutul obiectivului final al acţiunii umane. Acesta poate fi material sau imaterial - „idealuri”, „fidelitate”, „agrement” etc, într-un cuvânt o „dorinţă umană”. Delimitarea raţional – iraţional prinde sens dacă admitem că „Opusul acţiunii umane nu este un *comportament iraţional*, ci un răspuns reflex la stimuli, un răspuns declanşat de organele corpului şi de instincte care nu pot să fie controlate printr-un act de voinţă de către persoana în cauză” [Mises, 170, p.23, sublinierea autorului]. E limpede că atunci când prevalează instinctele animalice, necontrolate și netrecute prin filtrul raţiunii, nespecifice naturii umane, ne aflăm sub zodia iraţionalului; o zodie care ţine de excepţie și nu de regulă. De regulă, comportamentul

uman este raţional; nu infailibil raţional pentru că, admite Mises, „omul se poate înşela, adesea, în alegerea şi aplicarea mijloacelor de acţiune” [Mises, 170, p.23].

Cine, atunci, se află la originea *raţionalităţii economice* în sensul şi accepţia cu care ştiinţa economică standard operează azi? Răspunsurile indică, precumpănitor, *şcoala neoclasică.* Pe latura ei cantitativistă, modelatoare, şcoala neoclasică a avut nevoie de un agent economic redus la esenţa sa, una posibil de surprins în funcţiile sale maximizatoare, dacă se poate, cu o singură variabilă. Nu avem un autor și o operă care să țină loc de bibliografie „fixă” pentru *homo oeconomicus*. Imaginea lui străbate însă din toate lucrările preocupate de echilibru, optim, teoria jocurilor sau maximizarea unor funcţii de producţie sau consum. Interesul personal smithian se regăseşte în aceste lucrări sub expresia condensată de utilitate. Ea poate lua forma *profitului* pentru producător sau *satisfacţiei* pentru consumator. Celelalte aspecte ale vieţii contează mai puţin sau deloc. Nu că ele n-ar exista dar încurcă „aritmetica raţionalistă”. De aceea, printr-o operaţiune chirurgicală, individul este extras din mediul său imaginativ şi dubitativ (via Descartes) şi trimis să aleagă şi să maximizeze într-un mediu special şi consonant cu hedonismul său îngust – piaţa cu concurenţă perfectă. Nimic nu-i încurcă, aici, socotelile; concurența e o bătălie între mulți și egali, cu scor previzibil, iar informaţia totală şi perfectă. În plus, şi spre completare, fiecare pare a avea asentimentul celuilalt de a-şi etala judecata rece, imorală la nevoie, spre a-şi atinge scopul clar şi matematic formulat. Se acceptă, tacit, că raţionalitatea funcţionează doar individual.

Raţiunea acţiunii, scopul şi coerenţa ei au întodeauna o adresă individuală. Individualismul, ca principiu de judecată, ar face, aici, casă bună cu matricea neo-clasică dacă n-ar fi sufocat de reducţionismul comportamentului calculator prins în funcţii de maximizare cu o singură variabilă. Dintr-un alt unghi și de pe o cu totul altă paradigmă, Mises va clarifica lucrurile atunci când va spune că nu există raţionalitate colectivă; gândul ca şi „acţiunea sunt întotdeauna ale unor oameni individuali” [Mises, 170, p.152]. Individul raţionează, turma, nu, ne-o spune, e adevărat mai elegant, Mises.

Ştiinţa chemată să prindă în tuşe aceste comportamente schematizate, ştiinţa economică neo-clasică, nu poate fi decât impersonală, asentimentală, uniformă şi voit universalistă. Comportamentul consumatorului sau producătorului n-are treabă cu istoria sau geografia; este la fel, oricând şi aiurea. Indiferent pe ce piaţă ar fi aruncat, agentul economiei neoclasice are de rezolvat aceeaşi ecuaţie ingrată: de a pune în acord nevoile sale nelimitate cu resurse limitate. Soluţia nu poate fi găsită decât prin apel la unicul intrument: *raţionalitatea*. În alţi termeni,

individul este „condamnat” la raţionalitate, la o „dispoziţie pentru inteligenţă” [Berthoud 28, p.123], graţie zgârceniei naturii.

Pro şi contra raţionalităţii

Raţionalitea nu este nici pură şi nici întreagă. Chiar şi cei mai zeloşi apărători ai ei i-au admis imperfecţiunile. De reţinut e însă, la modul esenţial, că viaţa economică, ca şi acţiunea umană, nu se pot consuma în afara raţionalităţii. Dacă avem o problemă cu raţionalitatea ea nu este una de acceptare sau respingere ci doar de *grad*. Aşa se face că gama discuţiilor nu are decât o bornă externă, cea a *raţionalităţii perfecte*. Celălalt capăt al intervalului e unul al medierii, al recunoaşterii unei *raţionalităţi limitate*, dar, totuşi, raţionalitate. Pe acest interval, se duelează raţionaliştii şi aprioriştii convinşi cu raţionaliştii moderaţi sau critici ai raţionalismului cartezian. Primii fac din homo oeconomicus şi abstracţia ştiinţifică instrumente forţă ale analizei. Ca să suplinească unele slăbiciuni ale raţionalităţii, găsesc soluţii salvatoare în raţionalitatea pieţei sau a regulilor. Principiul „AS IF” (ca şi cum ar şti) sau raţionalitatea procedurală nu sunt decât două exemple. Moderaţii operează cu o raţionalitate limitată pentru ca, în sfârşit, criticii să vadă peste tot paradoxuri şi dileme ale raţionalităţii.

Pledoarie pentru raţionalism

Economiştii clasici, neoclasici şi contemporani au recurs la judecăţi de tip a priori nu numai din imposibilitatea de a cerceta faptele în multitudinea şi complexitatea lor, dar şi din convingerea că subiecţii economici sunt şi au un comportament raţional. Cu o asemenea ipoteză de plecare, ei au relevat că apriorismul lor nu e decât o altă faţă a raţionalismului. Lucrul e uşor observabil dacă ne oprim la principalele instrumente folosite spre a-şi construi teoriile: *homo oeconomicus*, *abstracţia* şi *modelul*.

Homo oeconomicus, sinteză a spiritului raționalist

Am încercat, în paginile anterioare, să atenționăm că în mod greşit istoria gândirii economice pune pe seama şcolii clasice, a lui Smith, în special, construcţia lui homo oeconomicus. Noi susţinem că imaginea, cu nuanţe caricaturale, a ceea ce, îndeobşte, este surprins sub numele de homo oeconomicus este o construcţie neoclasică. Jevons, Walras, Pareto, Marshall ș.a. oferă mai degrabă adjectivele prin care s-a prefigurat chipul lui homo oeconomicus.

În acelaşi timp, suntem nevoiţi să recunoştem că nu putem invoca neutralitatea totală a şcolii clasice în această chestiune. În *Teoria sentimentelor morale* avem dovada concretă a *omului total* cu care operează Smith; unul care îşi doreşte „înflorirea şi fericirea" nu doar prin urmărirea egoistă a interesului personal ci încercând şi sentimente obişnuite, normale şi naturale: gratitudinea, amiciţia, spiritul de solidaritate, de dragoste, afectivitate etc. Numai că atât în această lucrare cât şi în *Avuţia naţiunilor* el prefaţează şi pregăteşte un teren; unul de care neoclasicii se vor folosi, în sens reducţionist şi uneori dogmatic, spre a schematiza şi ultrasimplifica. Despre ce este vorba? Prezentând societatea ca pe un vast şantier populat cu indivizi aflaţi într-o reţea de interdependenţe economice, Smith demonstrează, fără să şi-o propună, că ceea ce-i adună pe oameni sunt lipsurile şi nevoile economice şi nu principiile morale şi juridice. Nu elimină morala din ecuaţie dar nu o consideră o piesă importantă; importante sunt raporturile comerciale, schimburile determinate, obiectiv, de diviziunea naturală a muncii. Federaţia de interese îşi găseşte împlinire şi sens sub o cupolă, una impersonală, cea a „mâinii invizibile". Este o altă expresie a „poliției naturale" de care vorbea predecesorul său J.P. Boisquillebert în *Dizertaţie asupra naturii bogăţiilor*, înarmată cu funcţia redistribuitorului personal, „grijuliu" cu ordinea şi armonia socială. În acelaşi timp, formula „mâinii invizibile" reprezintă cadrul pregătitor pentru refuzul normativului; pentru a conştientiza că nu există, în sine, raţiuni de stat şi că individul îşi cunoaşte şi îşi poate realiza mai bine interesele decât o poate face „marele legislator". Colegul său de pe continent, J.B. Say va merge mai departe şi va socoti că guvernul nu este cel mai important lucru pentru o societate. Statul minim, statul jandarm, „paznicul de noapte" smithian este un rău necesar, un accident chiar, reclamat doar de minusurile inerente naturii umane.

Acesta este cadrul de analiză clasic, unul în care este loc şi pentru interese și pentru etică sau morală. Pe acest schelet vin neoclasicii; şi construiesc. O fac prin maximă schematizare și abstractizare. Ce a ieșit de aici se ştie - un mediu de analiză plasat în turnul de fildeş, populat cu indivizi perfect raționali, pentru că sunt extralucizi şi super informaţi; populat de un homo oeconomicus multiplicat. Dacă în lecţia clasică a lui Smith sau Say acesta mai prezenta trăsăturile unui întreprinzător, prin condeiul lui Jevons, Walras sau Galiani el este supus unei trepanaţii morale pentru a fi transformat într-o jucărie economică perfectă, capabilă de calcule hedoniste și animat doar de gustul pieţei şi câștigului. Aşezat în certitudinile unui mecanism raţionalist imbatabil, neîncercat de subtilităţi metafizice, epurat moral şi dispus să-şi cuantifice, inclusiv, sentimentele, divorţat de etic şi religios, homo oeconomicus îşi ierarhizează, chiar cardinal, plăcerile şi nevoile, calculează şi află dacă e în câştig sau pierdere. Cantitativizarea

componentei „omeneşti” este totală. Distincţia dintre persoane şi bunuri se diluează impardonabil. Galiani scrie că „valoarea talentelor omeneşti trebuie să fie apreciată în exact aceeaşi manieră ca valoarea lucrurilor” [Laval 147, p.184 apud Galiani 82, p.59]. Redus la această dimensiune, angajat într-un comportament exclusiv mercantil susţinut de o psihologie elementară, homo oeconomicus s-a dovedit elementul ideal al unor analize care l-au plasat în ‹‹diagrame în cutie››, ‹‹curbe de indiferenţă››, funcţii de maximizare a profitului sau utilităţii (ofelimităţii, va spune Pareto); va fi pus, cu opţiunile lui cantitativiste, în ecuaţii sau ‹‹jocuri››, în modele de echilibru sau optim. Ştiinţa care-l va prezenta astfel va primi, prin grija lui Walras, atributul de „pură” şi va fi asemuită cu geometria, fizica sau chimia; i se va pretinde acelaşi statut. Şi o va face, cu deosebire, pe dimensiunile sale cantitativiste. Econometria e doar un exemplu prin care se încearcă stabilirea unor relaţii cauzale relativ simple cu puncte de plecare iluzorii. A se vedea acel ‹‹caeteris paribus›› sau ‹‹celelalte lucruri fiind date››, ipoteza himerică, dar care, odată admisă ca premisă de lucru, fac din ea, din econometrie, o ştiinţă epatantă şi protejată de dilemele omeneşti. Operând cu roboţi de tipul homo oeconomicus, teoreticianul econometrist se poate simţi confortabil în concluziile sale. Dacă îşi va popula câmpul analizei cu indivizi reali, ştiinţa lui nu se mai poate numi econometrie.

Ce se poate spune despre rostul și influența asupra analizei economice pe care a avut-o această construcție abstractă? Opiniile, vom vedea, sunt împărțite.

Poziţionări critice la adresa lui homo oeconomicus

Începem cu ele deoarece, contrariant dar adevărat, reţin atenția prin virulență și pondere. În vizor este atât homo oeconomicus „clasic”, să-i zicem, atât cât a fost el, mai mult, sugerat decât creionat de un Smith, Say sau Mill dar, cu deosebire, „omul caricatural” din schema neoclasică. Ne rezumăm la câteva opinii.

Emille James, de pildă [James 117, p.16-17] l-a acuzat pe autorul *Avuţiei naţiunilor* că l-a rupt pe individ de concretețea mediului complex în care trăiește pentru a-l înfățișa despuiat de haina umană, ca pe o entitate goală, abstractă. Prin aceasta, consideră autorul citat, știința economică și-a restrâns câmpul investigațional; că, în realitate, nu există un homo oeconomicus; că pentru a explica comportamente reale, trebuie făcut apel, mai ales, la mobilurile irațională ale omului; că individul acționează în grupuri sociale iar atitudinea unui grup social nu este identică cu suma comportamentalor individuale; că, în fine, există, tot timpul, factori externi perturbatori care pun în discuție infailibilitatea raționamentului individual, etc. etc.

Marie-Claude Bartholy și Jean-Pierre Despin [19, p.16] consideră, la rându-le, că „Pretenția științei economice de a-și construi modelele plecând de la o evidentă raționalitate a producătorului sau consumatorului este total iluzorie pentru că această pretinsă raționalitate nu se întâlnește niciodată în realitate”.

Un critic mai aproape de zilele noastre, Jon Elster, luându-și ca subiect de meditație *dezinteresul* [Elster, 70], tocmai pentru a-l opune nu doar logicii smithiene acuzată că a oferit o schemă în care rațiunea a fost pusă în slujba interesului dar pentru a satiriza presupusa hidoșenie a lui homo oeconomicus neoclasic, este emblematic prin demonstrația sa. Autorul e convins că printr-o atare manevră simplificatoare, știința economică standard încearcă să-și construiască, la nivel de design, o imagine de „știință pură și dură” [vezi d'Autume, Cartelier, 56]. Ar concura, la această marcă hard:

- Teoria consumatorului rațional care-și maximizează satisfacția (utilitatea);
- Teoria producătorului rațional care urmărește maximizarea profitului;
- Teoria jocurilor, cu rețeaua de interdependențe și interacțiuni între actori neutri sentimental și fără pasiuni;
- Matematizarea economiei, în general, și încercările de determinare a optimului economic prin optimul funcțiilor matematice, în special, pentru a crea „idealul științific al unei predicții unice" [Elster, 70, p.13] știut faptul că doar în matematică maximizarea unei funcții corespunde unei valori unice a variabilei luate în calcul.
- Etc.

Ipoteza interesului, ca acompaniament al profitului, nu este acoperitoare, crede autorul citat. Există foarte multe împrejurări care arată că o acțiune, chiar economică, este determinată mai curând de pasiuni decât de un interes propriu clar definit. Dar, deși așa ar sta lucrurile, tentația pentru o știință dornică să se producă sistematic și matematizabil aruncă în deriziune preocupările pentru „motivațiile dezinteresate": emoții, credințe, dorințe, obiceiuri, cod social etc. Deși toate acestea influențează serios fenomenele economice și trimit spre judecăți calitative, atitudinea economiștilor e una de reținere. În asemenea perimetru nu se poate opera lejer cu matematica sau econometria. A stabili o relație de cauzalitate între, să zicem, emoții și rata inflației echivalează cu a încerca să cuantifici efectul pe care luna plină îl exercită, cauzal, asupra mareelor. Un Keynes i se pare autorului nostru „obsedat de hedonism și de momentul prezent". Scepticismul său pe termen lung ar fi rezultanta unui calcul de o asemenea factură. „Pe termen lung suntem cu toții morți", cunoscuta replică a autorului *Teoriei generale* e interpretată de Jon Elster prin prisma unui deficit de altruism din partea lui Keynes: ideea unui sacrificiu în lanț, imperativul, uman, după care fiecare generație ar trebui să sacrifice ceva pentru binele generației viitoare, i-ar apărea ca o absurditate, opusă calculului fericirii imediate. Cu alte cuvinte, chiar costumat de un Keynes, căruia nu-i era străină nici psihologia și nici filosofia, homo oeconomicus poate fi încercat de „propensiuni" dar nicidecum el nu e dispus a juca rolul unui „vânzător" de înțelepciune preocupat de viitorul semenilor sau chiar apropiaților săi.

Pe scurt, invocându-l, în sprijinul demonstrației, pe Kant, citându-l și parafrazându-l, Jon Elster vrea, ca și marele filosof, să ne convingă că nu putem cunoaște niciodată adevăratul motiv al unei acțiuni, fie ea și economică [Elster, 70, p.26]. Și, se înțelege, cu atât mai puțin putem construi o mașină economică animată doar de câștig și botezată homo oeconomicus, plecând de la o atare apodictică predicție.

O voce critică, și pretins autorizată prin manifestarea ei sub umbrela unui Nobel pentru economie, Joseph Stiglitz își plasează potrivnicia pentru homo oeconomicus într-un context mai larg, al necesarei reformări a științei economice solicitată, imperios, de actuala criză economică. O criză care înseamnă, după opinia economistului american, un eșec, deopotrivă, al abordării clasice și neoclasice a teoriei creșterii și dezvoltării. Singurul model găsit „rațional" ar fi cel de inspirație keynesiană. Celelalte n-au făcut altceva decât să ofere modele schematice de pretinsă raționalitate în condițiile în care iraționalitatea a fost cea care a dat măsura lucrurilor. Într-un paragraf al recentei sale cărți *În cădere liberă. America, piaţa liberă şi prăbuşirea economiei mondiale* [Stiglitz, 259, p.391-402], intitulat chiar *Homo Oeconomicus,* Stiglitz încearcă să convingă că nu perfecta raționalitate ci tocmai iraționalitatea indivizilor a condus la criză. Gama aspectelor criticabile, în opinia sa, este largă. Astfel:

- „ Ceea ce vor sa spună economiștii prin *raţionalitate* nu se identifică exact cu sensul dat de majoritatea oamenilor". [Ibidem, p.391]
- „Din păcate, economiștii și-au împins modelul raționalității dincolo de limitele domeniului specific de aplicabilitate" . [Ibidem, p.392]
- „[...]raționalitatea în optica unui economist nu înseamnă că indivizii acționează neapărat în moduri care să corespundă și în plan mai general cu ceea ce îi face fericiți". [Ibidem, p.393]
- „De-a lungul timpului, economiștii n-au avut mare lucru de spus despre corelația dintre ceea ce fac indivizii și ceea ce dă naștere la fericire sau la un sentiment de bine [...]". [Ibidem, p.393]
- Etc.

După un inventar al iraționalităților și după ce scrie, negru pe alb că „[...]indivizii acționează sistematic de o manieră irațională” [Ibidem, p.398], Stiglitz se lasă convins de credința că rezultanta sinteză a acestora este tocmai criza. Lucrurile stau astfel pentru că „Aceste iraționalități sistematice pot da naștere și la fluctuații macroeconomice. Exuberanța irațională duce la baloane speculative și la boomuri; pesimismul irațional, la perioade de cădere economică. Pe durata exuberanței iraționale, oamenii subestimează riscul. Au mai făcut-o și în trecut, iar după ce amintirea acestei crize se va fi estompat, mai mult ca sigur că o vor face din nou” [Ibidem, p.398]. Indivizii sunt condamnați la iraționalitate, pare a fi concluzia lui Stiglitz. O concluzie care n-ar fi atât de contrastantă cu logica evoluției, prin raționalitate, a vieții economice dacă n-ar avea și un apendice. Stiglitz vrea să aducă și cu această ocazie, indirect, e adevărat, un omagiu mentorului de el prețuit – J.M. Keynes. O face elogiind statul intervenționist, stat despre care crede că „are un rol important de jucat: el trebuie nu doar să împiedice exploatarea iraționalităților individuale, ci și să-i ajute pe indivizi să ia decizii mai bune” [Ibidem, p.399]. Ar fi posibil, după marele nobelizat, un transfer de „raționalitate” de la *stat* către cetățeni. Nu punem în discuție contrastul dintre această opinie și cea exprimată din perspectiva individualismului școlii austriece; contrast traductibil, de fapt, într-o opoziție totală. Ne e teamă însă că Stiglitz, din exces de zel, se plasează pe o poziție străină chiar celui pe care și-a propus să-l gratuleze, J.M. Keynes. Cu toate cedările sale, determinate de un context inedit și nefavorabil, Keynes rămâne, pe fond, un liberal. A invitat la intervenție statală ca la o soluție ultimă dar suntem convinși că n-a văzut niciodată în stat ceea ce pare a vedea Stiglitz, un rezervor cu surplus de raționalitate, posibil a fi disipată spre potențiali interesați, în speță indivizi cu deficit de luciditate dar convinși că-și pot umple golul grație generozității în materie a statului.

În apărarea lui homo oeconomicus

Argumente „oficiale” favorabile lui homo oeconomicus

Smith, Ricardo şi Mill şi-au construit teoria plecând de la ipoteza raționalismului economic ce caracterizează un consumator și un producător normali. Pe această ipoteză, a omului normal în comportamentul său economic, se bazează filosofia lor liberală care a adus lumii progres şi civilitate; a individului convins că acționează într-un univers în care fiecare și toți deopotrivă sunt ghidați de aceleași principii izvorâte din și subordonate raționalătății. Clasicii amintiți n-au împărțit niciodată indivizii în *perfect* raționali sau irațională. Au avut în vedere *preponderenţa* laturii economice a comportamentului uman și din aceasta, numai din această direcție, au susținut că indivizii nu au șanse de a supraviețui decât dacă fac apel la raționalătate. De astfel, nu doar fenomenul în sine, manifestarea lui ca atare este o șansă și o condiție a dezvoltării. E nevoie, în plus, de *a învăţa* despre raționalătate spre a dobândi conștiința improbabilei ei necesități. Recunoscând acest lucru, încercând să-și răspundă la ce servește lecția despre raționalătate, Robert Nozick notează, lămuritor că „Raționalătatea ne oferă o cunoaștere mai mare și șansa unui mai mare control asupra propriilor noastre acțiuni și emoții, ca și asupra lumii” [Nozick 187, p.171].

Dacă intenția lor a fost, în parte, denaturată prin forțarea notei de către descendenții lor pe linie doctrinară, îi numim pe neoclasici, nu e vina lor. Dacă au „extras" din om partea cea mai angajată și „obligată" să fie rațională, pentru că pe această dimensiune, dacă eforturile nu se consumă rațional nu sunt șanse de reușită economică, n-au transformat, pe total, individul într-un robot. I-au recunoscut slăbiciunile și scăderile. Ba, mai mult, au admis, inclusiv discontinuitățile sau sinusoidele ce caracterizează raționalitatea. Următoarele rânduri scrise de Jacques Généreux credem că li se adresează și-i absolvă de orice scădere: „Profanul se înșeală adesea asupra sensului raționalității economice. Se reproșează adesea economiștilor că au o viziune prea reducționistă asupra omului. Omul nu este un calculator, la modul strict egoist și care nu se înșeală niciodată. Acest tip de critică este pe de-a-ntregul deplasată. Într-adevăr, raționalitatea economică nu înseamnă la modul absolut că indivizii sunt egoiști, infailibili, ci pur și simplu că, pornind de la resurse disponibile (printre care și informația) ei caută să obțină maximum de satisfacție posibilă. Aceasta nu implică altceva decât sursele de satisfacții individuale; bunăstarea procurată altuia sau comportamentele altruiste nu sunt neglijate într-o astfel de situație. De altfel, raționalitatea nu implică un comportament în mod sistematic contabilicesc. Dimpotrivă, calculul economic presupune timp, mijloace tehnice și informații. Toată această treabă are un cost pe care nu este rațional să-l suporți decât dacă se găsește o compensare prin avantajul așteptat ca urmare a deciziei luate. Din acest motiv este cu totul rațional, pentru majoritatea deciziilor din viața de zi cu zi... de a-ți face un obicei în a nu exploata decât o parte din informațiile disponibile decât de a întreprinde un calcul economic general și laborios. Deoarece indivizii raționali nu utilizează toată informația, fiind atât de costisitoare, este normal că ei se mai înșeală. *Raţionalitatea nu exclude eroarea; ea exclude eroarea sistematică, aceea care prin repetiţie n-ar putea fi niciodată corijată"* [Généreaux, 84, p.15., sublinierea noastră, I.P.]. Textul este lung dar l-am socotit pe de-a-ntregul citabil tocmai prin limpezimea mesajului pe care îl transmite: raționalitatea nu este absolută și nimeni nu a pretins așa ceva. Erorile, „cauzele perturbării", cum le numea Mill, sunt admise și printre contemporani, fără ca acest lucru să afecteze utilitatea principiului raționalității și, mai ales, fără a aduce atingeri științificității discursului economic.

Iată și părerea unui ne-economist. Printr-un titlu de carte sugestiv, „*Le vertu d'egoisme”,* Ayn Rand [218] ajunge la încredințarea că a servi, ca principiu, mai întâi, bunăstarea altora și apoi pe a noastră seamănă cu un soi de „masochism ca ideal de viață”, în stare pură. Autoarea operează, în aceeași accepțiune ca Mill, cu „egoismul rațional”, un concept prin care încearcă să legitimeze egoismul, ca aspirație normală și naturală de a-ți defini viața după principiul lui „self interest”. Sacrificarea propriului interes în favoarea altuia sau altora i se pare irațională. E posibilă o societate în armonie în care fiecare să-și vadă de interesele proprii, se întreabă Ayn Rand? E posibilă, în alte cuvinte o „federație de interese” smithiană construită pe urmărirea interesului personal sub ghidajul „mâinii invizibile”? Da, răspunde autoarea, pentru că interesul egoist, dacă este rațional, presupune ca *fiecare să nu-și dorească ce nu merită*. Într-un astfel de registru, conflictul de interese devine o idee goală. Lumea în armonie a lui Ayn Rand devine posibilă dacă statul, „mâna invizibilă” cu față pământeană a lui Mill, de data aceasta, se separă de economie și gestionează apărarea libertăților individuale „din afară”. Condiția necesară devine și suficientă dacă sistemul, permisibil pentru o atare filosofie, are un nume: capitalismul liberei concurențe.

Pentru un homo oeconomicus mai uman

Comportamentul rațional a fost, dintotdeauna, o trăsătură distinctivă a speciei umane. Neacceptarea acestei ipoteze ține de excepție. Una, caz singular, se pare, aparține economistului polonez Oscar Lange. El crede că „Pentru prima dată în istoria dezvoltării economice, principiul raționalității a apărut în întreprinderea capitalistă. El nu putea să apară mai devreme, în economia naturală... În condițiile acesteia din urmă, activitatea urma cutuma și tradiția, realiza obiectivele în mod tradițional stabilite cu ajutorul mijloacelor tradiționale" [Lange, 140, p.193-194]. Putem accepta că întreprinderea capitalistă a avut un rol aparte în evoluția raționalismului. Ea a creat ocazia ca, în perioada mercantilistă, dimensiunea economică a comportamentului uman să dobândească importanță și să fie exploatată precumpănitor. Dar raționalismul, în general, și chiar cel economic, nu aparțin în exclusivitate capitalismului. „Robinson-ii" economiei naturale nu excelau în spirit capitalist dar nici nu-și consumau energia în afara raționalității. De altfel, în aceeași vreme în care Oscar Lange încerca să convingă că raționalismul este un dat istoric și aparține exclusiv capitalismului, economistul francez Maurice Godelier demonstra, în spirit misesian, că raționalitatea este un atribut intrinsec naturii umane, dincolo de spațiu și de timp și că el nu ține doar de dimensiunea economică e aceea ce numim acțiunea umană. Scrie, în acest context, că „Practica economică este considerată, pe bună dreptate, ca sursă și matrice a întregii raționalități dar că, în mod progresiv, raționalul câștigă toate aspectele practicii sociale" [Godelier, 94, p.24].

Subscriind la aprecierea lui Godelier, reținând că raționalitatea este o trăsătură imanentă naturii umane, că nu are nici o conotație istorică, admitem că loc de discuție rămâne în legătură cu *gradul* de raționalitate pus pe seama indivizilor. Am văzut că, plecând de la raționalitate ca de la un principiu metodologic, un Smith, Ricardo, Mill și, înaintea lor un Quesnay, au construit universul ordinii naturale și al filosofiei economice liberale. Apriorismul, neafișat ostentativ decât la J.S. Mill, s-a bazat pe credința că indivizii sunt, prin natura lor, raționali. Acest fapt nu le-a adus nici o acuză. Ea va veni însă prin puntea pe care ei o deschid spre școala neoclasică. Punte pe care aceasta din urmă a clădit pe prototipul lui homo oeconomicus, reprezentare socotită reducționistă și caricaturală a obiectului științei economice.

Urmașii pe filieră austriacă ai școlii neoclasice, urmărind ca scop reabilitatea și întărirea credinței în ordinea naturală și filosofia economiei de piață libere, au găsit necesar să reconstruiască și să apere statutul științei economice plecând de la același principiu al apriorismului deductiv cu suport în raționalitatea subiecților economici. Chemând individualismul metodologic în apărarea valorilor liberale și convinși că introspecția și raționalitatea sunt elemente cheie în construcția unei științe, ei relativizează chiar rolul experienței, oferindu-i doar rolul de reper de ultimă instanță în a valida științificitatea discursului economic. Mises este cât se poate de clar în această privință atunci când scrie că „Ceea ce conferă științei economice un loc aparte în sfera cunoașterii pure, cât și în cea a utilizării practice a cunoștințelor, este faptul că teoremele sale proprii nu sunt susceptibile nici de a fi verificate, nici de a fi dezmințite pe bază de experiență" [Mises, 170, p.309].

Până la experiență, știința „austriacă" a găsit în apriorism și raționalism repere certe. Pe acest suport au operat și o „cosmetizare" a lui homo oeconomicus. Cărțile scrise de cei doi titani ai școlii, ne gândim la Mises și Hayek, dar în principal *Acţiunea umană*, a primului, și *Drept, legislaţie și libertate* a celuilalt, prin însăși titlurile lor, sugerează că la ei homo oeconomicus și raționalitatea își găsesc expresia într-un individualism de mai largă respirație, departe de imaginea caricaturală a ceea ce au lăsat neoclasicii fondatori. Mecanica rece, newtoniană, cu suport în logica hedonistică și interesul personal, devine o mecanică a organismului social. Individul nu mai este rupt din mediul său. El rămâne o entitate complexă și completă, supusă legilor dure ale concurenței, dar totuși uman, cu slăbiciuni și sentimente. Apriorismul deductiv și raționalismul de tip Mises sau Hayek nu conduc, astfel spus, spre construcții logice ireconciliabile cu realitatea. Cine citește cărțile lui Mises și Hayek nu trăiește aceeași impresie ca atunci când sub ochi îi stau lucrările lui Walras sau Pareto. Dimpotrivă, în pofida fantasticei lor forțe de sinteză, a magistralei lor construcții bazate pe apriorismul deductiv și raționalism, impresia e că cei doi nu plutesc în nori; că fiecare propoziție semnată de ei are un corespondent în pământean, în realitatea perceptibilă. Departe, deci, pentru cineva șansa de a susține, argumentat, ireconciliabilitatea științei lor abstracte, procesate prin introspecție, raționalitate apriori dar cu adresă complexa natură umană, cu spiritul și canoanele științei experimentale. Tocmai pentru că n-au circumscris principiul lor doar logicii hedoniste și strictului interes material, ci i-au dat extensie spațială, admițând excepția, greșeala specifică naturii umane, tocmai acest fapt a dat raționalității lor, ca suport metodologic, întregire și sens; i-a dat rotunjirea necesară.

O încercare temerară de a-l reabilita pe homo oeconomicus, oferindu-i alt veşmânt şi punând pe seama lui şi trăiri sociale, nu doar economice, aparţine profesoarei clujene Larissa Bătrâncea. Încercarea e produsă din interiorul *Teoriei jocurilor experimentale.* Faptul este semnificativ pentru că într-un atare perimetru, o autoare care trimite analiza cantitativistă spre excelenţă ar trebui să fie satisfăcută de instrumentul facil de lucru – homo oeconomicus. Dar, surprinzător, tocmai o cantitativistă redutabilă se simte „jenată" de simplismul unui joc însufleţit de un homo oeconomicus perfect raţional. Scrie, spre a se explicita, că „Ipoteza de raţionalitate postulată de modelele clasice, neoclasice şi modelele de joc constituie o idealizare a situaţiilor reale, întrucât s-a demonstrat în diferitele experimente organizate pe Teoria jocurilor că indivizii nu se folosesc doar de capacitatea raţională în luarea deciziilor, ci şi de latura lor emoţională" [Bătrâncea, 23, p.55]. Pe un asemenea temei, Larissa Bătrâncea îl construieşte pe *homo oeconomicus ludens*. Plecând de la conceptul lansat de Johan Huizinga [111], autoarea ne oferă *varianta personală* a unui „ludens" sinteză integratoare; unul care „ar trebui să aibă latura instinctuală a lui *homo behavioralis*, trăsăturile morale ale unui *homo ethicus*, însuşirea egalitaristă a lui *homo equalis*, caracterul apartenenţei la grup a lui *homo parochicus,* înclinaţia spre cooperare condiţională a unui *homo reciprocas*, tendinţe de conformare la un sistem normativ a lui *homo sociologus*" [Bătrâncea, 23, p.192].

Chiar dacă, cu nobilă modestie, autoare ne invită să reţinem că propriu-i *homo oeconomicus ludens* nu e decât o „sugestie antologică" textul cărţii ei *Teoria jocurilor. Comportament economic. Experimente* sugerează altceva. Noul concept se dovedeşte nu doar mai acoperitor dar şi operaţional într-o aritmetică prin însăşi natura sa reducţionistă cum e teoria jocurilor experimentale. E un motiv, printre multe altele, ca o atare iniţiativă să fie salutată.

Concluzii la homo oeconomicus

La confluenţa opiniilor pro şi contra, homo oeconomicus nu dispare din schemă. Analizele economice îl cosmetizează sau umanizează dar nu renunţă la el. Şi, după opinia noastră, nici n-au cum şi nici nu-i logic s-o facă.

Prezența lui homo oeconomicus este reclamată prin multe dintre trăsăturile care-l definesc. Egoismul, simțul libertății și al concurenței, perfecta lui adaptabilitate la mediul social sunt doar câteva. Dar, dintre toate, raționalitatea, ca trăsătură instinctivă care-l „instigă" pe individ să-și minimizeze costurile și să-și maximizeze câștigurile rămâne, de departe, atributul de marcă al personajului cu acest nume. „Păcatul originar", inecuația ingrată în care a fost așezat, din start, individul în lupta sa pentru existență îl obligă la raționalitate. E posibil să ne imaginăm peisajul vieții economice cu un personaj căruia îi lipsește acest atribut? Deocamdată, credem că nu. Dimpotrivă, avem încredințarea că el a fost și va fi un însoțitor „istoric" al economiei. Va exista, așa cum crede și Mises, atâta vreme, cât va exista acțiune umană. Și se va manifesta raționalist nu în sensul pur cartezian, ci cu suflet. Ce-ar face, de pildă, ramura științei economice, numită marketing, cu un individ perfect rațional, fără afecte, spontaneitate și eventuale inconsecvențe? Ce s-ar alege de mesajele subliminale sau neuroeconomice? Ceea ce nu înseamnă că urmărind realizarea unui obiectiv imaterial, o dorință, un „agrement" cum spunea Mises, îl vom socoti rațional pe acela care, consumând heroină sau etnobotanice, crede, individualist și egoist, că-și acoperă un ideal. Dar părerea că a fi un raționalist înseamnă a face abstracție de trăirile interioare, de sentimente nu poate fi decât caducă. Cu condiția să nu luăm drept „sentimente" apetituri neconforme și incongruente cu valorile umane în general și certate vădit cu luciditatea și raționalitatea. Cu condiția, așa cum spunea Ayn Rand să „nu ne dorim ce nu merită" sau, parafrazând-o, să nu ne dorim ce nu se cuvine. Sigur, rămâne de stabilit ce merită și ce nu; ce se cuvine să facem, să consumăm, să producem... și ce nu. Nimeni n-a emis pretenția că deține secretul posibile-i demarcații nete între DA și NU pe terenul raționalității sau, respectiv, iraționalității. În același timp, nici Mises nu credem că a forțat nota atunci când a susținut că orice acțiune umană este rațională în măsura în care există rațiuni care o explică. N-a dat de înțeles că a avut în intenție să generalizeze un principiu negeneralizant, cel al maximizării, și să postuleze că toată viața individului poată fi prinsă într-o funcție de maximizare. Dimpotrivă, intitulându-și lucrarea de căpătâi *Acţiunea umană* el a admis că știința economică este economie politică și, prin aceasta, se deschide socialului, juridicului, moralului, eticului etc. În plus, și aceasta este important, el și-a oferit concluziile prin analiza unei societăți de oameni normali. O societate în care normalitatea nu-ţi permite să te socoteşti normal atunci când, de pildă, consumi droguri.

Criticabil e, de asemenea, homo oeconomicus neoclasic, schema umană cea mai abstractă din analizele economice. Dar nici aici critica nu poate merge în extremis. Dacă suntem dispuși, putem vedea în el un *model* de analiză, specific obiectivului științei economice pe care a slujit-o, nu perfect dar satisfăcător. Dar a slujit-o cu aceleași funcții și aceeași menire ca atomul pentru fizică, linia pentru geometrie, ADN-ul pentru biologie sau formula apei pentru chimie. Ar fi grozav ca fizicianul să „vadă" și să „dialogheze" cu atomii sau chimistul cu moleculele. Dar n-o fac pentru că sunt tot atât de impalpabile și invizibile ca și homo oeconomicus. Și, cu toate acestea, asemenea instrumente abstracte au susținut analize pe care istoria cunoașterii le-a catalogat drept științe. De ce să luăm științei economice această șansă? Dacă vom emite pretenția să-l vedem în „carne și oase" pe homo oeconomicus ne vom plasa pe un teren improductiv; al himerelor. În fond, homo oeconomicus nu-i nici măcar un personaj. E o părere; o idee despre... Și, de ce să scoți, din schemă și din analiză, o idee?

Abstracţia și modelul economic

Ipoteza acceptată a apriorismului și raționalității comportamentului uman sugerează posibilitatea analizei unor fenomene economice complexe cu mijloace simple. În același timp, mai știm că pe dimensiunea economică a existenței sale, individul a fost confruntat mereu cu a compara și exploata oportunități; cu a alege varianta cea mai profitabilă de combinare a factorilor de producție rari spre a-și mări câștigul sau satisfacția. A fost pus, în alți termeni, să rezolve o problemă de maximizare sau să găsească o soluție de echilibru pentru o situație și un timp date.

Modul în care, fiecare în parte și toți deopotrivă au găsit finalitate acestor obiective nu e ușor de verificat. Spre a rezolva această problemă economistul cercetător recurge la o metodă, cea a *abstracţiei.* Cu ajutorul ei construiește un *model*, ca mod de gândire. El poate căpăta o formă literară sau cantitativă, matematică.

Nevoia de abstracţie

Nu pretindem pionierat în a explica rolul abstracției. Ne preocupă doar terenul economiei. Dar și aici, ca și pe oricare alt areal al cunoașterii, recursul la abstracție are aceleași rațiuni: a explica un număr cât mai mare de fapte economice printr-un număr cât mai mic de propoziții. Și, privind afirmația prin reciproca ei, un construct teoretic abstract este cu atât mai riguros și mai util cu cât în rețeaua lui de propoziții simple își găsesc corespondent și explicație, în număr cât mai mare, faptele reale. Este, de altfel, calea cea mai consistent invocată în construcția unei

discipline relativ noi, cea a *Economiei cercetării* unde optimizarea efortului de cercetare este de neconceput în absența abstracției[1].

Nu oricine se simte acasă în planul abstracției. Exercițiul este unul special și presupune un circuit, o relație între o minte echipată și dispusă la intuiții fine, adesea speculative, pentru esențe, mai mult sau mai puțin formalizatoare, și o realitate vie care se lasă surprinsă de această minte. Astfel spus, exercițiul abstracției se traduce într-o sumă de întrebări puse unui concret direct, vizibil și cu rezultat într-un text sinteză. Ca să fie socotit o reușită, textul trebuie să treacă de granițele și culoarea momentului din care se nutrește, de experiențele particulare vii a căror expresie este.

Comprimând o lume de fapte într-un mănunchi de idei, abstracția pare a conduce la finalități „ușuratice". Exprimând doar esențialul și lăsând de o parte lumea vie a datelor, cifrelor, exemplelor, trimiterilor la acte normative etc, o lucrare construită pe această cale poate părea superficială. Adevărul e însă cu totul altul. Clasicismul a devenit clasicism tocmai ca rezultantă a unui uriaș efort de abstractizare; unul care deși a avut în față lumea concret temporală a faptelor „la zi" uzând de abstracție, și-a trimis concluziile dincolo de contingențele temporale, în perspectiva timpului. Numai astfel, un Smith, Mill sau Ricardo pot fi raportați la orice moment al istoriei. Numai pentru că au creat în abstract, le putem descoperi oricând prezența și adâncurile, indiferent de noutatea faptelor care vin permanent peste noi. Din punctul acesta de vedere, preeminența „actualului", a „literaturii la zi" poate fi o falsă și periculoasă capcană. Numai dacă ești atent și ai de parte-ți semnificația momentului cu numele de clasicism constați că scrierile la zi sunt o valorificare, modernizare sau chiar mimare a textelor clasice.

Modelul - „copilul" abstracţiei ştiinţifice

Produsul prim al exercițiului de abstracție este modelul. Punctul de plecare îl reprezintă „adevăratul model", cel lăsat de Natura Mamă. Tocmai complexitatea ei ne obligă la o analiza frust, nu prin reproducere ci îngustând sfera, prin reducere, schematizare, esențializare. Făcând așa, ajungem la un model. Din punctul acesta de vedere modelul e o *rezultantă* a căutărilor reprezentative. Nu căutăm să introducem într-un model lucruri noi, pentru care el să „funcționeze"; acela nu mai este un model.

[1] A se vedea, cu titlu exemplificativ şi lămuritor Chauvire, Ch. „*L'économie de la recherche chez Charles Sonders Peirce.*" Revue de Méthaphysique et de Morale, Economie et philosophie aujourd'hui, nr. 3: 391-402

Din aceeași perspectivă, a relației dintre început și punctul terminus, ne putem întreba: cine pe cine cuprinde? Sub arhitectura abstractă a modelului, faptele, de azi și cele viitoare, doar se bănuiesc. În aparență se trăiește impresia că lumea faptelor e mai largă decât cea cuprinsă în model. Dar modelul își merită numele numai și numai pentru că el este mai amplu decât realul. Și este prin forța intuitivă pe care i-o dă abstracția ce a stat la baza construcției sale. În orizonturile lui, acest real se mișcă în voie fără a afecta forța intuitivă care subliniază și impune concluziile. Când această forță își consumă din caracterul și atributul ei, de a oferi gânduri sinteză, modelul își pierde reprezentativitatea și trebuie înlocuit. Până atunci, el își face datoria; reușește, adică, prin inelele lui de idei, ipoteze și principii generale, să lege, să explice și să articuleze puzderie de fapte, adunate de peste tot, în timp și spațiu, spre a le oferi veșmânt general și universal. Neînțelegerea corectă a relației dintre schema reprezentativă, care este modelul, și lumea faptelor pe care această „carcasă" le intuiește a dus, adesea, la punerea în discuție a modelului ca instrument de analiză, acuzat, se înțelege, de lipsă de reprezentativitate.

Aceste aserțiuni sunt valabile pentru orice *tip* de model. Ne gândim la un model de judecată sinonim paradigmei, la o matrice de valori și un registru de judecată care te abilitează să vorbești de un mod de a gândi à la Smith, Marx, Keynes, Manoilescu etc. În același timp, admitem un model inter, pluri sau transdisciplinar; de un model de decizie în management sau de promovare în marketing; de modelul pieței libere, cel al concurenței perfecte, sau de cel al planificării centralizate etc.

Ca instrument de lucru, limbajul specializat al științei economice are în vedere *modelul cantitativ*, econometric atunci când operează cu această noțiune. Și aceasta în opoziție și, nu de puține ori, în detrimentul modelului „*literar*" de analiză; acela care înlocuiește ecuația matematică cu o propoziție abstractă și face din analiza calitativă genul predilect de abordare; model care, pe filiera școlii austriece, a dat excelente roade.

Un model reprezentativ ca instrument de analiză – echilibrul general walrasian

Există numeroase modele de analiză pe care le-am putea lua și prezenta ca exemplificări din care să deducem, din perspectivă epistemologică, atitudinile pro și contra față de acest produs al abstracției științifice. Pentru problemele ce ne preocupă aici, „eșantionul reprezentativ" pare a fi teoria echilibrului general walrasian. Ea este una dintre primele construcții teoretice cu un grad ridicat de formalizare prin care un economist (de formație matematician) a încercat să demonstreze asemănarea dintre știința economică, în varianta „pură" [Walras, 269] și mecanica newtoniană. Întrebarea care s-a pus, și se pune încă, este dacă această magistrală construcție teoretică care a cucerit și cucerește înseamnă știință; dacă efortul lui Walras se asimilează unui progres de știință sau, dimpotrivă, prin teoria echilibrului general, a trimis, prin rupere de realitate, economics-ul pe terenul utopiei?

Răspunsurile la această întrebare n-au întrunit și probabil nu vor întruni niciodată unanimitate, pentru că, așa cum bine preciza H. Brochier, echilibrul general face parte din acele „utopii realiste", adică din acele teorii care nu sunt nici adevărate și nici false [Brochier, 43, p.113]. Că așa stau lucrurile, o dovedesc aprecierile contrastante, înscrise în extremis, unele considerând echilibrul general drept teoria fundamentală a științei economice, altele, dimpotrivă, nerecunoscându-i lui Walras nici un merit[2].

---

[2] Spre exemplificare, redăm, în acest sens, câteva opinii:

J.A. Schumpeter, impresionat de edificiul walrasian, scria: „În ceea ce privește teoria pură, Walras îmi apare ca cel mai mare economist. Sistemul său de echilibru economic relevă o originalitate revoluționară, având și calitățile unei sinteze clasice. Este singura operă economică care se poate pune în raport cu rezultatele fizicii teoretice" (J.A Schumpeter, *Histoire d'analyse economique*, Galimard, Paris, Tome III, 1983, p.110-111).

Mark Blaug împărtășește opinia lui Schumpeter că *Elementele*...lui Walras reprezintă „Magna Carta" științei economice. Mai circumspect în aprecieri, și avizat de minusurile analizei walrasiene, el este totuși de părere că „Trebuie să fim indulgenți și să închidem ochii la slăbiciunile acestei opere pentru că, ceea ce comunică ea în principal și anume interdependența tuturor cantităților și tuturor prețurilor este prima idee realmente nouă în economie de la Ricardo încoace...Când ne plângem de formalismul lui Walras trebuie să fim conștienți că toată economia de astăzi este de sorginte walrasiană" (M. Blaug, *La penseé économique. Origine et developpment,* Economica, Paris, 1981, p.689).

K. Bribram se simte îndreptățit să scrie că: „Marea reușită a teoriei lui Walras constă în stabilirea unui sistem complet de echilibru a mărimilor economice interdependente, fondat pe o analiză a comportamentului unităților economice individuale după principiul utilităților marginale. Ingeniozitatea de care a dat dovadă construind acest model de economie, perfect echilibrată... a fost foarte admirată de succesorii săi..." (K.Bribram, *Les fondaments de la penseé économique*, Economica, Paris, 1986, p.293).

Janos Cornai se situează de partea criticii. Nu atât logica sistemului îl deranjează cât ipotezele de lucru și instrumentele de analiză folosite. Mediul construit de Walras i se pare irealist iar teoria inoperațională. Kornai consideră că dezechilibrul este starea „normală" a economiei; echilibrul rămâne o tendință și nu o stare (J. Kornai,

Atât cei care susțin, cât și cei care neagă contribuția lui Walras caută să o facă argumentat. Semnificativă pentru întreprinderea noastră este mai ales poziția celor contra demersului economistului neoclasic. Ei se leagă de falsitatea „laboratorului de creație", a mediului de analiză. Într-adevăr, Walras își construiește modelul plecând de la regulile de joc ale unei societăți perfecte; o economie pură, fără piedici, incertitudini, constrângeri de preț sau cantitate și fără influențe monopoliste; agenții economici acționează de o manieră individualistă, eventualele asociații, alianțe etc. sunt excluse; timpul, ca și moneda nu sunt luate în calcul de o manieră explicită etc. Asemenea aserțiuni, (și s-au exemplificat numai câteva cu titlu exemplificativ) paralele cu realitatea faptică, îndreptățesc, cred opozanții, severele critici care i se pot aduce lui Walras și celor care se inspiră din el.

Anti-Equilibrum, Editura Stiințifică, București, 1974).

Fr.Perroux acuză teoria echilibrului general de a fi ignorat factorul de dominație în economie care este „disimetric și ireversibil" și nicidecum compensatoriu și echilibrant (Fr. Perroux, *L'Economie du XX-e siécle*, P.U.F., Paris, 1969 și Fr. Perroux*, Puvoir et economie*, Dunod, Paris, 1973).

Bernand Guerrien reduce „Legea Walras" la o simplă identitate contabilă: „În condițiile unor prețuri date, suma valorilor cererilor nete este nulă. Ea este, de fapt, o simplă identitate contabilă care decurge din constrângerea bugetară a fiecărui individ" (B. Guerrien, *L'Economie neo-clasique, La Découverte*, Paris, 1989, p. 41).

Jaques Attali și *Marc Guillaume* abordează problematica contribuției walrasiene prin titlu semnificativ: „Teoria echilibrului general: o cutie goală" (J.Attali, M. Guillaume, *L'Antiéconomique* PUF, Paris, 1974, p.35).

Într-un eseu sinteză (ce surprinde un foarte mare număr de păreri ale unor avizați autori contemporani) și sugestiv intitulat *Sunt explicative teoriile echilibrului general?*, epistemologul Daniel Hausman își formulează obiectivul în următorii termeni: „Voi apăra valoarea lor cognitivă, dar voi argumenta totodată că ele sunt virtual lipsite de putere explicativă" [Hausman, 101, p.314]. Nu-i este dificil lui Hausman să demonstreze că teoria lui Walras nu explică nimic. Suntem de aceeași părere cu el atunci când scrie că, „în măsura în care economiștii sunt preocupați *să explice*, ei nu pot evita să includă generalizări nomologice în modelele lor și să susțină că modelele lor se aplică realității" [Ibidem, p.317, sublinierea autorului]. Confirmă această susținere a lui Hausman faptul că Școala austriacă, subiectivistă, a descris și *explicat* același model de societate contemporană lui Walras mult mai bine și neutilizând nici o ecuație matematică. Hausman ne aduce aminte că toți economiștii sunt unanim de acord în a susține că starea de echilibru nu este faptică; că o economie nu se află niciodată în stare de echilibru și că, deci, obiectul unei *explicații* pe asemenea teorie nu există. Dacă așa stau lucrurile, se întreabă filosoful nostru, „trebuie să conchidem că teoriile echilibrului general, neexplicând trăsăturile vreunei economii reale, care mai este atunci valoarea lor? Opera celor ce au edificat teoria abstractă a echilibrului general este oare mai mult decât o interesantă construcție matematică? Pot avea vreo valoare teoriile abstracte ale echilibrului general dacă nu spun nimic despre economiile reale?" [Ibidem, p.321].

După ce trece în revistă o serie de păreri ale unor economiști precum Gerard Debreu, Kenneth Arrow, Frank Hahn, C.J. Bliss ș.a., pe care le cataloghează drept „derutante", autorul eseului apără, așa cum și-a propus, ne permitem să spunem, însă, că, la fel de „derutant", doar valoarea cognitivă a travaliului walrasian. Oare, ne întrebăm noi, numai pentru simpla valoare cognitivă un economist filosof de talia lui Schumpeter putea asemui teoria echilibrului general cu „Magna Carta" științei economice? Avem motive de îndoială!

Reținem că Walras nu poate fi acuzat de utopismul supozițiilor sale. El nu și-a propus niciodată să *explice*. Scrie negru pe alb că rezultatul analizei sale reflectă „o stare ideală și nu reală" [Walras, 269, p.194]. Și, cu toate acestea, acest rezultat al analizei sale a însemnat progres în dublu sens: cognitiv, cum spune Hausman și deci progres pentru știința economică ca atare, la nivel pozitiv; normativ și cu semnificație si conotație predictivă, fapt nesesizat de Hausman. Dacă sub raportul importanței demersului walrasian pentru progresul științei economice pozitive discuțiile nu ne-ar comunica nimic necunoscut, cu totul altfel se pune problema sub cel de-al doilea aspect, al semnificației normative. Din acest punct de vedere credem că Walras reprezintă o excepție de la regula acceptată de cei mai mulți economiști și formulată de M. Moroshimo astfel: „O propoziție care-și trage sorgintea dintr-un sistem de axiome rupte de faptele reale nu are capacitatea predictivă" [Moroshimo, 175, p.64]. Cum a fost posibil acest lucru? Credem că înțelegând și procedând în buna tradiție lăsată de J.S.Mill: elaborând teoria deductiv dar neuitând deloc că ea, teoria, trebuie să slujească deopotrivă adevărul, utilul și justiția; că astfel spus, indiferent de supoziții, teoria trebuie să sugereze pista de mișcare a realității în totalitatea sa, nu numai economică. Și dând Cezarului ce-i al Cezarului, trebuie să recunoaștem că normativ, doctrinar, Walras a inspirat ca nimeni altul. E adevărat, în multiple direcții, unele nebănuite de autorul teoriei generale a echilibrului. Dar nu e vina lui că, edificând în perimetrul doctrinei liberale, i-a inspirat pe reformatorii liberali ca și pe socialiști sau comuniști. Important, aici, pentru noi, rămâne de reținut că propozițiile modelului Walras au avut valoare predictivă și că, prin tot ceea ce a lăsat, opera lui Walras înseamnă știință.

De altfel, genul de punere în discuție și de evidențiere a lipsurilor modelului walrasian nu diferă cu nimic de atitudinile critice, standard, referitoare la modele[3]: lipsa de realism, instabilitatea, relativizarea sau aneantizarea dimensiunii morale, etice, filosofice, istorice etc. Noi credem că justa și corecta evaluare a utilității unui model presupune, implicit, o triplă raționalitate: a agenților economici; a celor care construiesc modele de analiză; a celor care analizează modul în care s-a făcut apel la modele ca instrumente de lucru. Altfel, discuția despre utilitatea științifică a unui model poate cădea ușor în deriziune. Putem, de pildă, acuza de cantitativism „deșănțat" un model de promovare a unui produs dacă cel care l-a conceput nu știe să dea socoteală de modul în care consumând x kg din produsul y se reduce colesterolul cu 95%; un model de analiză demoeconomică care poate induce ideea, „cantitativistă", că moartea a 5 chinezi nu are același efect asupra creșterii economice precum moartea a 5 olandezi; că lipsa unui dolar din gestiune reprezintă mai puțin decât lipsa unui milion, în ipoteza, posibilă, că tocmai respectivul dolar putea hotărî soarta firmei sau salva viața unui om; etc.

Vrem să spunem că modelul este și rămâne un instrument de lucru și atât; o schemă a realității şi nu realitatea. Doar când schema devine goală iar conceptele ei se „usucă", nu mai operează, atunci ea nu mai e model.

Socotim potrivite și binevenite în sensul demonstrației și faptul că uzând de un model atât de abstract, plin de false ipoteze, Walras nu s-a depărtat totuși de realitate și, în plus, a făcut știință. John Maynard Keynes, în corespondența cu prietenul și colaboratorul său, Roy Harrod, scrie la un moment dat că „știința economică este o ramură a logicii, un mod de gândire... că ține chiar de esența unui model să nu se introducă valori reale prin funcții variabile din el. Altminteri devine inutilizabil ca model. Căci procedând așa, modelul își pierde de îndată generalitatea și valoarea ca mod de gândire"[4].

[3] A se vedea de pildă, capitolul *Les limites d'un model*, Sapir, J. Quelle économie pour le XXI-éme siécle. Paris: Odile Jacob, 2005, p.277-279

[4] Corespondență reprodusă Hausman, M. Filosofia științei economice. Antologie. București: Humanitas, 1993, p. 274

Mai clar nici că se poate. Walras și ceilalți autori ai teoriei echilibrului, care, plecând de la ipoteza raționalității, au ajuns la model, nu pot fi acuzați că nu explică. Pentru ei, modelul este „un mod de gândire", expresia introspecției la care se recurge pentru a formula judecăți de valoare. Dar, ne atenționează același J.M. Keynes, „arta de a gândi cu ajutorul modelelor este o practică dificilă... Specialistul în fabricarea de modele nu va izbândi decât dacă-și corectează mereu judecata printr-o familiarizare intimă cu faptele la care modelul urmează a fi aplicat" [Hausman, 101, p.276]. Keynes este de părere că economiști, care să dispună de simțul necesar alegerii unor modele bune și de puterea de a observa atent faptele, sunt foarte rari. Walras, cu siguranță, este unul dintre ei. Numai așa se explică locul pe care critica economică i l-a rezervat în istoria gândirii economice. Și numai așa înțelegem cum raționalismul formalizat cu expresie în modele aparent false și utopice, poate însemna, în condiții bine precizate și pe care Walras le-a intuit cu măiestrie, progres științific.

Matematica şi modelul

Prestigiul cu care este gratulată matematica în lumea ştiinţelor ţine de excepţionalele sale reuşite în planul abstractizării. Ea se bucură, într-adevăr, de privilegiul de a reduce până la cel mai înalt grad numărul de fapte concrete şi de a le găsi corespondent şi acoperiş în legi universale. Încercările de asemănare a economiei, pe etajul ei pozitiv, cu matematica, spre a-i ridica, prin apropierea cu ea, cota şi statutul, au în vedere acest lucru; şansa unei ştiinţe de a fi socotită performantă se leagă de forţa ei de a-şi trimite, pe calea abstracţiei, concluziile pe dimensiuni atemporale şi aspaţiale. Un asemenea exerciţiu, se înţelege, nu se poate produce decât pe terenul apriorismului şi raţionalismului. Am fi îndrituiţi să spunem, de aceea, că orice construct teoretic care, schematizând, cuprinde economia în ecuaţii şi analize cantitativiste este, de facto, o demostraţie pro raţionalitate.

Istoria gândului despre economie arată că, în grade, proporţii şi, uneori, scopuri diferite, matematica a însoţit analiza economică încă din etapele constituirii ştiinţei economice ca atare. Urmărind evolutiv acest proces, credinţa noastră este că apelul pe care ştiinţa economică l-a făcut la formalizarea matematico-statistică a avut două principale motivaţii. *Prima* este subiectivă şi ţine de statut, de locul pe care această ştiinţa l-a ocupat şi-l ocupă în sistemul ştiinţelor. Motive, multe inexplicabile şi fără suport, la care vom face referiri în capitolele următoare, au creat ştiinţei economice şi celor care o slujesc un complex de inferioritate. Pentru a-l depăşi, economiştii au găsit o cale să implementeze matematica scrierilor lor, ca un semn al maturităţii, al măreţiei ştiinţifice; formalizând şi matematizând au încercat, am spus-o deja, convingerea că

se pun la adăpost sub blazonul şi marca cunoscută şi recunoscută a ştiinţei matematice de care s-au folosit. *A doua* este raţională, obiectivă şi vizează necesitatea de a da rigoare construcţiilor teoretice, ferindu-le de subiectivismul posibil indus prin stările, senzaţiile, aspiraţiile sau viziunea politică a subiectului cunoscător, a cercetătorului. Este ceea ce Cornel Popa numeşte desubiectivizarea conţinutului propoziţiilor prin extirparea dimensiunii programatico-emoţionale [vezi Popa, 207, p.169 şi următ.].

Fie că vin dintr-o singură direcţie, fie că vin din ambele, argumentele au făcut ca matematica să fie o prezenţă aproape constantă în analiza economică. Relativ la acest aspect problema care se pune îşi găseşte expresia într-o întrebare pe două niveluri: *întăi,* dacă matematica este necesară economiei? *al doilea*, dacă răspunsul este DA, de câtă matematică are nevoie economia?

Cât priveşte *primul* etaj al întrebării noastre, marea majoritate a economiştilor, din toate timpurile, au fost unanimi în a accepta adevărul că matematica poate fi de un real folos economistului. Notă discordantă face versiunea psihologică a marginalismului prin Şcoala austriacă; prin C. Menger, Friedrich von Wieser, E. Böhm-Bawerk şi continuatorii lor în secolul XX şi XXI, Ludwig von Mises, Friedrich von Hayek, Ludwig Lachmann, Israel Kirzner, Murray Rothbard ş.a. Ei reprezintă tabăra „literaţilor", aflaţi în declarată opoziţie cu „matematicienii" şcolii de la Lausane a lui Walras şi Pareto; autoconvinşi, cu „îndărătnicie", că pot ajunge la adevărul economic în baza unei analize pur calitative. În lucrările lor şi cele ale urmaşilor lor nu se găseşte nici o ecuaţie matematică. Opera lor, multivalentă, cu bătaie în timp, reprezintă o sfidare la adresa matematicii; o probă administrată, cu bună ştiinţă, spre a convinge că, în extremis, ştiinţa economică se poate nutri din propria-i substanţă, poate trăi şi fără matematică. Cu o condiţie, însă: fiecare propoziţie a textului „literar", prin forţa abstracţiei sub imperiul căreia este formulată, să dobândească atributele unei ecuaţii matematice; un text care, pe măsura lecturii, să-ţi creeze sentimentul că „ai pus mâna" pe faptele la care face referinţă.

Poziţia austriecilor rămâne totuşi marginală, cum marginală rămâne şi cea a lui Walras care asimilează economia politică pură matematicii. Ea trebuie luată în considerare în măsura în care oferă valoarea unei demonstraţii. Nu aceasta este însă atitudinea firească a ştiinţei economice, de adversitate declarată ostentativ la adresa matematicii. Util, profitabil şi normal pentru ea, fără ca acest lucru să-i lezeze cu ceva din statut, este de a face apel, ori de câte ori simte nevoia, la instrumentul matematic. Cei mai mulţi economişti, indiferent de orientare, au conştientizat această necesitate. Marx, de pildă, trăia convingerea că „O ştiinţă nu este cu adevărat dezvoltată decât atunci când ajunge să se poată folosi de matematică". [Vezi 1, p.40].

Nicolae Georgescu-Roegen, convins şi el de utilitatea matematicii, scria că „Dintre toţi oamenii de ştiinţă, economiştii nu trebuie să-şi dea greşeala pe faţă opunându-se folosirii instrumentului matematic în analiza economică, deoarece această atitudine echivalează cu încălcarea principiului eficienţei maxime" [Georgescu-Roegen, 90, p.531].

Acceptând acest adevăr, indiferent de sub condeiul cui provine, că ştiinţa economică, în general, are nevoie de matematică, chestiunea care se pune, şi cu aceasta ajungem la cel de-al *doilea* nivel al întrebării noastre, este de proporţii; de a şti unde trebuie să se oprească ştiinţa economică cu formalizarea ipotezelor şi deducţiilor sale. Nu a fost şi nu este aceasta o chestiune facilă. A găsi pragul optim de matematizare presupune intuiţie, „har" în alegerea modelului, cunoştinţe temeinice de matematică şi, nu în ultimul rând, deschidere teoretică şi simţ analitic. Nu trebuie să ne aşteptăm ca cineva care posedă toate aceste calităţi să traseze o linie în sens geometric care să indice limita pragului. Pragul însuşi trebuie privit cu o anumită relativitate în funcţie de un domeniu sau altul al teoriei economice; cercetarea aplicativă înclină mai mult spre cantitativism decât cea fundamentală; disciplinele de gestiune, reclamă, predilect, analize cantitative şi „studii de caz". Preocuparea constantă a fost şi a rămas, din partea tuturor economiştilor, indiferent de orientare, de a nu subordona economia matematicii; de a nu introduce ecuaţii acolo unde numai analiza calitativă poate spune ceva. Pentru că, aşa cum, întemeiat, remarcă Gérard Grellet, „ar fi naiv să credem că este suficient să multiplicăm ecuaţiile şi variabilele pentru a obţine o mai bună analiză a realităţii sociale…Şi, continuă autorul, tehnicile matematice nu sunt altceva decât tehnici matematice aplicate în economie. Progresul lor contribuie la progresul ştiinţelor matematice, dar nu şi la progresul analizei economice" [Grellet, 96, p.154 şi 156]. De ce? Pentru că, ne lămureşte Nicolae Georgescu-Roegen, „modelele aritmomorfice sunt tot atât de indispensabile în economie ca şi în alte domenii ştiinţifice. Aceasta nu înseamnă că ele pot face tot ce e de făcut în economie. Căci, după cum a afirmat Schrödinger, referindu-se la viaţa biologică, dificultatea economiei politice nu provine din matematică, de care are nevoie, ci din faptul că obiectul însuşi este ‹‹ mult prea complicat pentru a fi pe deplin accesibil matematicii ›› [Georgescu-Roegen, 90, p.547].

Pe scurt, atunci când în discuţie este latura calitativă a lucrurilor, matematica nu ne poate oferi serioase puncte de sprijin. Aşa se explică audienţa de care se bucură analiza *structuralistă* a creşterii economice întreprinsă de economiştii precum Colin Clark în *Condiţiile progresului economic*, W. A. Lewis, în *Teoria creşterii economice* sau Simon Kutznetz în *Creştere şi structură economică* faţă de analizele pronunţat cantitativiste gen R. Solow ş.a. De aceeaşi apreciere, şi cu o extensie fantastică, este primit Programul de cercetare care-şi propune

abordarea creşterii şi dezvoltării economice din perspectiva instituţionalistă, gen Coase, North, Williamson etc.

Chestiunea esenţială rămâne, aşadar, de a îmbina analiza calitativă cu cea cantitativă; de a ne afla tot timpul în „...căutarea şi dezvoltarea unor metode axiomatice adecvate, eventual, bazate pe cea intuitivă sau pornind de la aceasta şi luând în considerare, totodată, metodologii adecvate, inclusiv metodele dialectice care să pună în evidenţă pe plan teoretic, în modul său specific, acţiunea reală a elementelor calitative şi a valorilor axiologice. În felul acesta, teoria economică îşi probează adevărul nu doar pe cale logică, formală, adică prin deducerea tautologică a afirmaţiei (concluziei) din propuneri anterioare (premise), ci prin experienţă, prin confruntarea premiselor şi concluziilor cu practica -- singurul judecător obiectiv al tuturor ştiinţelor experimentale [Iancu, 115, p.143]; de a nu considera ştiinţa economică, o ramură a matematicii; de a uza de matematică doar ca mijloc şi niciodată ca scop.

În *concluzie*, economia are nevoie tot timpul de matematică dar fără excese. Formalizarea maximă, totală, este nedorită şi improductivă. S-ar anula, pe o atare cale, sarcina ştiinţei economice, ca ştiinţă socială, de a stabili interferenţe, încrengături, diferenţe specifice, naturi contradictorii etc., toate aparţinând acţiunii umane care, ea însăşi, face obiectul acestei ştiinţe; s-ar putea rata calitatea prin cantitate. În plus, şi ca o consecinţă a celor reţinute anterior, nu totul în economie este matematizabil. Canonicitatea formală nu e obligatorie pentru a ajunge la ştiinţă. Economia trebuie să uzeze de limba matematicii în mod natural, pentru a spune exact ce trebuie. Altfel, uzând de calcule econometrice cu scop pur speculativ ştiinţa economică se plasează pe un teren steril, oferind probe de slăbiciune şi nu de virtuozitate metodologică.

Un exemplu edificator de „matematică aplicată". Nicolae Georgescu Roegen: de la cauză-efect şi aritmomorfism la dialectică[5].

a) Puncte de plecare pentru filosofia roegeniană

În ton cu marile minţi care au avut ceva de spus pe un domeniu sau altul al cunoaşterii, N.G.Roegen şi-a încheiat strălucit cariera făcând şi filosofia ştiinţei pe care a slujit-o cu dăruire şi inegalabilă competenţă. Noul soclu epistemologic roegenian are atributele şi se bucură de rotunjimea întregului, bine structurat şi articulat, şi numai prin întreg putem năzui la a vorbi limba savantului român. Lipsa de spaţiu, aici, ne obligă la a cere îngăduinţa unei prezentări pe felii. Şi, din ansamblul arhitecturii care defineşte epistemologia lui Roegen am ales cărămida

[5] A se vedea, în extenso articolul, cu acest titlu, de Ion Pohoaţă, publicat în „Analele Ştiinţifice" ale Universităţii Al.I.Cuza, Iaşi, secţiunea Ştiinţe Economice, Tomul L II/ LIII 2005/2006, p. 214-218, vol. 52

care serveşte de suport întreprinderii noastre. Ne referim la filosofia sa despre cauzalitate în ştiinţă, în general, şi în ştiinţele sociale (din care economia face parte), în special.

Originea şi motivaţia abordărilor raţionalist cauzale în ştiinţă sunt găsite de Roegen în preocupările, specializate, ale unor mari filosofi (G.Galilei, R.Descartes, F.Bacon, Th.Hobbes ş.a) care, la nivelul secolelor XVI-XVII, şi-au propus să „citească cartea naturii" nu pe cale intuitiv-speculativă ci uzând de o metodă mai riguroasă care să ducă la *esenţa* lucrurilor. Iar la esenţă li s-a părut că duce nu proiecţia mental-subiectivă, ci matematica. Numai aceasta din urmă le-a sădit convingerea unui raţionament ferm care va ajuta ştiinţa să-şi atingă scopul şi care, în concepţia lui Bacon şi Descartes, nu era altul decât *dominarea şi controlul naturii*. În plus, recursul la logica carteziană s-a sprijinit şi pe credinţa împărtăşită a existenţei unei *ordini a lucrurilor*, a unei lumi în care componentele decurg unele din altele într-o ţesătură de interdependenţe. Pe cale de consecinţă, au fost îndrituiţi să creadă că unei astfel de ordini a lumii materiale îi corespunde, sau trebuie să îi corespundă, în mod firesc, o *ordine a expunerii,* privită ca un summum de mari principii care „caută" esenţialul şi ocolesc sau exclud ceea ce nu este încă bine şi clar structurat, bornat şi determinat.

Folosofia definibilă printr-un atare registru de judecată este preocupată să susţină o ştiinţă care, pentru a-şi atinge scopul, nu trebuie să facă altceva decât să identifice lanţul de cauze şi efecte din lumea faptelor studiate. Iar identificarea şi măsurarea s-au făcut predominant cantitativ, prin matematică.

Din dorinţa de a oferi un plus de rigoare analizelor, dar şi de a face din ştiinţa lor una cu valenţele predictibile, utilă vieţii, slujitorii ştiinţelor sociale, convinşi că recursul la matematică le va aduce un plus proporţional de încredere, s-au lăsat furaţi de mirajul analizei carteziene şi au tratat, la rându-le, lumea, ca un lanţ nesfârşit de cauze şi efecte. Ca atare, au recurs la *gândirea-calcul*, sumă de asocieri şi disocieri, clişeu al unei mulţimi de fenomene sociale intercondiţionate.

b) De la „cauză – efect" la „cauzalitate statistică"

Prima şi neaşteptata lovitură pe care analiza carteziană o primeşte vine din partea unei ştiinţe care părea a face foarte bună casă cu o asemenea metodă: fizica. Graţie cercetărilor danezului Niels Bohr, lumea ştiinţifică află că unităţile subatomice ale materiei primesc statut şi denumire în funcţie de „cum sunt privite". Un electron, adică, nu este nici particulă şi nici undă dar poate fi şi una şi alta; şi, fapt semnificativ, se află într-o permanentă *transformare.* Altfel spus, componentele subatomice ale materiei sunt şi ele *înalte abstracţiuni*, lipsite de proprietăţi intrinseci şi dependente de situaţia experimentală. Ca atare, mişcarea lor nu se produce în

conformitate cu legile cauzalităţii, iar metoda carteziană de analiză nu li se potriveşte. Şi nu se potriveşte pentru că transformarea lor dintr-o formă în alta nu are cauză bine definită (sau o singură cauză). În plus, departajarea netă, în câmpul analizei, a celor două paliere, observator, pe de o parte, obiect observat, pe de altă parte, nu mai are acoperire: comportamentul particulei studiate depinde atât de observator, cât şi de legăturile cu sistemul din care face parte, sistem care, se constată, poate influenţa părţile. De aici nevoia ca îngustul principiu cauză-efect să fie înlocuit cu cel de *cauzalitate statistică*, care face trimitere la dinamica ansamblului, ansamblu, el însuşi, rezultantă a influenţei componentelor sale, dar şi ca factor, la rându-i, de determinare a fiecărei componente în parte.

c) Ce-şi propune epistemologia aritmomorfică roegeniană?

Deşi, atât în fizică, cât şi în chimie sau biologie, se înregistrează serioase cedări de la imaginea unei uriaşe maşini-ceasornic a universului, recunoscându-se că, mai ales într-o lume a invizibilului, nu se poate opera 100% cu o logică deterministă, admiţându-se, în plus, tehnica analogiilor şi recursul la imaginaţie ca soluţii la minusurile constatate ale principiului cauzalităţii, economia, ca ştiinţă, vine mult mai târziu la întâlnirea cu aceste descoperiri. Până să se producă necesara dumerire, pe acest teren s-a construit o ştiinţă, devenită clasică şi, ulterior, neoclasică; ştiinţă unde infailibilul pendul al cererii şi ofertei şi dogma cauzal - mecanicistă, aistorică şi potrivnică calităţii şi schimbării, au oferit temeliile edificiului. Într-un asemenea context, târziu, trebuie să recunoaştem, vine N. Georgescu - Roegen pentru a „strica jucăriile" şi a-şi impune propria-i paradigmă. În opera de demolare a vechiului edificiu şi de construcţie a unuia nou, reuşita îi este asigurată prin două invenţii metodologice, două concepte: *aritmomorfie* şi *dialectică.*

Nicholas Georgescu - Roegen nu inventează conceptul de aritmomorfie şi nu construieşte o epistemologie bazată pe această noţiune decât ca puncte de sprijin pentru susţinerea concepţiei sale dialectice în domeniul ştiinţelor sociale, în general, şi cel al economiei, în special.

După Roegen, *conceptele aritmomorfice* sunt noţiuni „cernute prin sita logicii". Se are în vedere logica în sens aristotelic. Numai acolo un concept aritmomorfic este „distinct discret" şi unic, tot aşa cum unic şi nerepetabil este un număr în infinitatea tuturor numerelor.

Prin contrast, *conceptul dialectic* trimite la formă şi calitate. El violează unul din principiile fundamentale ale amintitei logici, cel al contradicţiei, după care „A" nu este decât „A" şi nu poate fi nici „B" şi nici „non B".

Roegen consideră, întemeiat şi argumentat, că noţiunile aritmomorfice oferă suportul metodic al *pozitivismului logic*. Uzul noţiunilor aritmomorfice ţine de *matematică* după cum suprauzul, excesul, este numit *aritmomanie.* Atât logica, cât şi matematica se ocupă de esenţe. Savantul român îşi permite să observe că esenţele înseamnă obiecte golite de calităţi, în cazul matematicii, şi propoziţii golite de orice suport faptic, în cazul logicii. De aici, îndârjirea lui potrivnică faţă de pozitivismul logic, socotit sinteză, prin definiţie, a aritmomorfismului, pe care-l acuză de dogmatism şi de lipsa oricărui element calitativ; de ruperea de ceea ce înseamnă natura umană „în carne şi oase", ca şi de culturile specifice care dau fizionomie şi contur civilizaţiilor şi economiilor. El admite raţiunea apariţiei pozitivismului logic ca mijloc de reducere a exceselor metafizice de sorginte hegeliană. În acelaşi timp, consideră că aritmomorfismul pozitivismului logic este el însuşi un exces; o expresie a abordărilor excesiv cantitative, un fetiş al matematicii. Şi, este emblematic că un economist excelent echipat pentru matematici, probând cu prisosinţă acest lucru prin lucrările sale, familiarizat cu virtuţile acesteia ca instrument şi metodă a cunoaşterii, nu se lasă sedus de farmecul acestei discipline găsind, cu intuiţia şi geniul caracteristic minţilor mari, măsura şi echilibrul pentru a scrie, lămuritor, dar tranşant, că „lucrurile pe care le putem face cu numerele au o limită, după cum au o limită şi cele pe care le putem face fără numere" [89, p.99]. A ignora acest adevăr, continuă Roegen argumentaţia, echivalează cu a fi „gata să credem – ceea ce şi facem, în general, acum – că în viaţa economică nu există decât locomoţie şi maşini de fabricat maşini. Îndepărtându-ne astfel de miezul procesului economic, unde acţionează îndeseobi înclinaţiile dialectice ale omului, nu ne atingem ţinta pe care ne-am stabilit-o ca economişti – să studiem omul în speranţa că vom reuşi să-l facem mai fericit în viaţă" [89, p.99].

Formulându-şi astfel gândurile, Roegen crede că în timp ce conceptul aritmomorfic este tot atât de inert ca un număr, cel dialectic admite schimbarea, istoria, calitatea şi noutatea; admite, astfel spus, viaţa în toată plenitudinea sa, fără graniţe aritmomorfice; admite că „A" poate fi şi „B" şi „non B". Cu alte cuvinte, un concept dialectic nu este unic interpretabil; el se prezintă şi acoperă o pluralitate, adesea imperfectă, aşa cum imperfectă este însăşi gândirea umană.

Faptul că noţiunea dialectică nu este „discret distinctă" precum cea aritmomorfică nu înseamnă că analiza bazată pe atari instrumente trimite la confuzie. Nu, Roegen are grijă să ne spună că există „o zonă de penumbră" care departajează noţiunile dialectice şi, cu deosebire, care desparte o noţiune de contrariul ei asigurându-se, astfel, distincţia necesară. Dacă între două numere ale unui şir despărţirea se face printr-un vid, în cazul noţiunilor dialectice locul vidului

este preluat de acea „zonă de penumbră” care este ea însăşi dialectică, la graniţa ei existând alte „zone de penumbră” ş.a.m.d. Evident, nu avem de-a face cu rigoarea cifrelor. Beneficiem, în schimb, de fidelitatea analizei.

d) *Motivaţia recursului la dialectică pentru analiza economică*

Deşi mai puţin riguroasă, dialectica oferă suficiente motive pentru a fi socotită de Roegen mai pliabilă pe specificul analizei economice, comparativ cu aritmomorfismul. Există un argument general care explică poziţia roegeniană, din care celelalte îşi trag sorgintea. E vorba de economie ca organism viu, un şantier uriaş în permanentă transformare cu o puternică textură de intercondiţionări. De aici plecând, Roegen crede că:

- În *primul* rând, recursul la dialectică ţine de omniprezenţa *schimbării calitative,* specifică lumii în care trăim, inclusiv a lumii economice. Or, schimbarea calitativă nu poate fi descrisă prin lumea atomizată a cifrelor seci, separate prin goluri. Nici măcar timpul, ca dimensiune a universului, nu înseamnă un şir de momente succesive reprezentabile prin numere abstracte. Schimbarea calitativă conduce la *noutate,* iar aritmomorfismul nu te ajută s-o dezvălui. Operând schematic, rişti să ignori schimbarea calitativă. Dacă rămâi pe terenul pozitivismului logic aritmomorfist îţi asumi şi riscul de a opera cu „gânduri deja gândite”. Numai analiza dialectică, admiţând schimbarea şi noutatea, îţi îngăduie „să gândeşti gânduri noi”.
- *Varietatea formelor şi calităţilor universului economic* depăşesc, în al *doilea* rând, posibilităţile de aritmomorfizare sau, pur şi simplu, nu se pretează la o analiză prin numere. Pentru a exprima cu fidelitate comportamente umane în actul producţiei, repartiţiei sau consumului nu e nevoie de numere (sau numai de numere) ci de *adjective,* de concepte ce trimit la componenta de finețe a spiritului şi nu la geometria lui.
- Apoi, în *al treilea* rând, multe din procesele universului economic trebuie *descrise* şi *definite.* Nu poţi aritmomorfiza definiţia proprietăţii sau a pieţei. E nevoie de dezvăluirea esenţei lor prin povestire, dialectic.
- În al *patrulea* rând, circumstanţa noutăţii îl trimite pe Roegen la *istorie.* Şi îl trimite pentru că în domeniul ştiinţelor sociale (şi economia nu face excepţie) relaţia cauză – efect trece prin istorie. Spre dosebire de fizică, chimie etc. unde se poate face abstracţie de „antecendente” (o bucată de fier, magnetizat, se poate demagnetiza - exemplul îi aparţine lui N. Georgescu-Roegen), în ştiinţele sociale acest lucru nu este posibil. Aici, economia, de exemplu, vine din istorie cu o zestre, cu acumulările ei calitative şi cantitative, bune şi rele, şi, pe această zestre ereditară construieşte mai

departe. Nu mai puţin important este şi aspectul sesizat de colegul de la Harvard a lui Roegen - J. Schumpeter - şi anume că în domeniul ştiinţelor sociale inclusiv cercetătorul vine cu zestrea sa, cu o *viziune*, rezultantă a trecerii sale prin familie, şcoală şi societatea al cărei aer intelectual l-a respirat. Ca atare, în lumea faptelor reale studiate de ştiinţele sociale, noutatea se află la confluenţa a doi factori: a „eredităţii materiale" proprie realităţii studiate şi a „eredităţii spirituale" a celui care o studiază. Istoria nu poate fi deci, aici, anulată. Se mai adaugă, la această împrejurare, şi efectul de *feedback* când inputul unui proces este influenţat de ieşiri (sau o parte a acestora) şi prin care G. Myrdal, de exemplu, a explicat starea de subdezvoltare în baza cercului vicios al cunoscutului principiu al cauzalităţii circulare şi cumulative.

- În al *cincilea* rând, împrejurarea că lumea faptelor şi ideilor economice trece prin istorie nu trebuie să ducă la concluzia că, ştiind istoria, poţi prevedea viitorul cu o eroare de predicţie egală cu zero. Nu, evoluţia faptelor economico – sociale nu se supune cu fidelitate schemei cauzale deterministe în sensul lui „cauza efficiens›"[6] pentru că ceea ce caracterizează acest proces este apariţia *„noutăţii prin combinaţie"*. Cu riscul de a deziluziona în privinţa încrederii în capacitatea ştiinţei noastre de a prevedea şi sprijini o politică economică, Roegen arată că această „noutate prin combinaţie" se întâmplă pur şi simplu, fără explicaţii logice, un rol nelipsit de importanţă jucându-l hazardul pe care el îl acceptă şi îl include în datele analizei.
- În al *şaselea* rând, Roegen ia în considerare şansa pe care o poate avea principiul *cauzalităţii finaliste (*cauza finalis[7]). În acest domeniu i se pare mai firesc şi mai la îndemână să te întrebi „în ce scop?" decât „de ce?". În plus, şi pentru că economia nu există dincolo de însufleţirea pe care i-o dau oamenii, el consideră că cea mai potrivită metodă pentru a afla scopurile acţiunii oamenilor nu este cauzalitatea ci *empatia***.** Numai pe calea empatiei, o minte omenească intuitivă şi dispusă spre „o desăvârşită fantezie intelectuală" poate afla ce simt alţi oameni şi care sunt scopurile lor.

e) Acceptă Roegen modelele aritmomorfice?

Pare iluzoriu un răspuns pozitiv la întrebarea din titlu în condiţiile unei argumentări atât de viguroase potrivnice aritmomorfismului. Complexitatea enormă a societăţii omeneşti şi a vieţii economice, strânsa împletire a economicului cu socialul, culturalul, politicului şi biologicul, impregnarea cu istorie, nevoia recursului la psihologie pentru a explica înclinaţiile

[6] *Dacă se ştie cauza se poate prevedea efectul

[7] **Sugerează scopul pentru care obiectul s-a produs iar acțiunea s-a consumat.

omeneşti etc. sunt tot atâtea motive care se adaugă la cele deja enunţate şi care fac din dialectică o metodă mult mai apropiată de specificul analizei economice decât aritmomorfismul. Cu toate acestea, *Roegen acceptă modelul aritmomorfic*, în propriile-i lucrări ca şi în ale altora. O face însă nu fără condiţii. Dimpotrivă, e de acord că modelul poate ordona gândirea şi elimina sau reduce erorile de raţionament. Un model matematic rămâne însă intodeauna un *instrument* de lucru şi nimic mai mult. Un instrument care te poate ajuta la izolarea unui proces economic, pe cât acest lucru e posibil, pentru a-i studia logica internă şi dinamica. Dar, rupt de factorii culturali, politici şi sociali, de relaţiile de putere şi de procesele învăţării umane, ignorând istoria şi natura umană, modelul aritmomorfic rămâne o schiţă, un sistem de ecuaţii şi nimic mai mult. Numai în conjucţie cu analiza dialectică modelul dobândeşte sens şi utilitate. De aceea, scrie Roegen „ar trebui să ne reamintim în permanenţă că un model aritmomorfic nu are valoare decât dacă există un raţionament dialectic care urmează să fie verificat" [Georgescu-Roegen, 89, p.341].

Argumente compensatorii pentru raţionalitatea limitată

Piste de judecată

Momentele din evoluţia gândirii economice în care s-a operat cu un homo oeconomicus perfect raţional au fost excepţii. Neoclasicismul este, din această perspectivă, emblematic. În rest, chiar şi cei mai înverşunaţi apărători ai competiţiei dintre oameni liberi într-o economie de piaţă au admis că raţionalitatea îşi are propriile-i limite. Constatându-le, au încercat şi soluţii cu rol compensatoriu. Şi le-au găsit fie în „*raţionalitatea procedurală*" fie în cea a pieţei. Constatând că raţionalitatea individului nu are izvoare nelimitate, au făcut apel la raţionalitatea unor reguli (practici, instituţii) sau la cea condensată în principiul cu rol de normă comportamentală *AS IF* („ca şi cum"). Dacă din aceste direcţii nu s-au întrevăzut soluţii salvatoare, Mill, cu ale sale „ajustări necesare", a fost socotit un bun reper pentru *teoria anticipaţiilor adaptive*. Pentru ca unii, forţând nota, să reacţioneze în extremis şi, la constatările pesimiste ale contemporanilor, să ofere o replică, cea a individului extralucid, actor demn să însufleţească o *teorie a anticipaţiilor raţionale*.

Abordare în stil instituţionalist[8]

Una dintre cele mai severe critici pe care raţionalismul cartezian în haină neoclasică a primit-o, vine dinspre Şcoala instituţionalistă, veche şi nouă. Din vechea gardă Th.Veblen pare, de departe, a fi cel mai acid cu modelul lui homo oeconomicus desprins din „diagrama în cutie" a lui Edgeworth, capabil, cu „invulnerabilităţi dogmatice" să-şi fasoneze, perfect, plăcerile şi durerile într-un „paralelogram de forţe", netulburat şi nederanjat de nimeni şi de nimic. Iată-i, cuvintele memorabile: „Concepţia hedonistă despre om este aceea a unui computer care prelucrează cu viteza luminii informaţii despre plăceri sau neplăceri, care pendulează ca o particulă omogenă a dorinţei de fericire sub impulsul stimulilor, purtat de colo-colo, dar rămânând, totuşi intact... Autoimpus în spaţiul elementelor, el se învârteşte simetric în jurul propriei sale axe spirituale până când se trezeşte prins în paralelogramul de forţe în care el urmează linia rezultantei. Când forţa de impact s-a epuizat, el se opreşte să se odihnească, o particulă de dorinţă, autosuficientă ca şi mai înainte [Veblen, 265*,* p.56-81].

O asemenea punere în discuţie n-a rămas fără ecou. H. Simon, pe care noua generaţie instituţionalistă îl revendică de mentor, nu doar că îmbrăţişează ideea raţionalităţii limitate dar îi va găsi şi explicaţii [a se vedea Simon*,*248]. Prin el, şi prin cei care i-au urmat linia, aflăm că „sursele" raţionalităţii limitate pot să însemne:

- Capacitate cognitivă limitată. *Biologia*, via Darwin sau Lamark, are la îndemână explicaţiile necesare;
- Percepţia mediului de către agenţii economici este imperfectă. O cauză ar fi *informaţia imperfectă*. O alta se opreşte la *ideologie* şi la efectele sale perverse asupra a ceea ce este sau nu raţional. Până a se dezvolta o mentalitate critică necesară schimbării, e posibil ca o ideologie să „raţionalizeze" reguli care, în sine, sunt „imbecile" (expresia aparţine lui Veblen). Într-un asemenea context, e posibil ca un individ să catalogheze un comportament ca fiind deviant, „iraţional", tocmai pentru că el iese din schema care, de facto, este iraţională dar ea este asimilată, printr-un exerciţiu îndelungat şi pervers orchestrat, cu marca raţionalităţii.
- Preeminenţa trecutului în „construcţiile mentale" prin care se judecă prezentul şi viitorul. Autorul ideii este North. El crede că „Indivizii analizează mediul şi rezolvă problemele cu care sunt confruntaţi, tratând informaţia cu ajutorul unor scheme mentale preexistente" [North, 186, p.20]. Experienţa deja consumată afectează, adică, fidelitatea forţei

[8] În extenso, aceste probleme sunt abordate în Ion Pohoață, *Repere in economia instituțională*, Economica, București, 2009

prospective; poza, clişeul mental al trecutului condensat, creează „o dependenţă de trecut”; de unul mai mult sau mai puţin raţional.

Pe aceste trei paliere, oprindu-ne, aflăm de la neoinstituţionalişti că raţionalitatea agenţilor economici e limitată. Dar tot de la ei mai aflăm ceva. Williamson nu ezită să ne spună că personajul numit agent economic e şi *oportunist.* Iar oportunism nu înseamnă doar o cochetărie cu formele subtile ale „păcălelii”. Scrie, negru pe alb, şi clarificator: „Prin oportunism eu înţeleg urmărirea interesului personal cu înşelătorie” [Williamson, 273, p.47]. Rabatul pe care Williamson îl face închizând ochii la „minciuni, furt sau trişare” are un motiv: libertatea de mişcare a agentului economic nu trebuie să fie afectată de aceste „scăderi naturale”.

Ce *soluţii* găsesc instituţionaliştii la minusurile raţionalităţii, chiar de ei constatate?

Vom reţine *trei*, ca fiind cele mai importante:

Raţionalitate „procedurală”

Soluţia „raţionalităţii procedurale” nu este pur instituţionalistă. Sau, o putem socoti astfel în măsura în care un Mises sau Hayek aparţin acestei orientări. Nici unul dintre cei doi mari corifei ai gândirii economice nu şi-au pus problema apartenenţei, în sens ortodox, la instituţionalism sau la vreo altă şcoală. Alţii, în schimb, se raportează la ei ca la autorităţi sau instanţe. Nu fac excepţie instituţionaliştii iar pe subiectul în discuţie au şi îndreptăţire. Prin tot ce au gândit şi scris despre originea regulilor, ca bune practici într-o societate liberă şi despre statul de drept, ei intră în acest registru. Şi, odată aflaţi aici, inspiră calea raţionalităţii procedurale. Şi unul şi altul, ca şi toţi marii instituţionalişti, conştientizează că integrarea indivizilor în mediu şi dobândirea, în acest spaţiu, a unui comportament raţionalist nu e o chestiune facilă. Se gândesc la un remediu şi îl găsesc în instituţii, în sens de reguli, de practici economice, şi nu numai. Îşi vor concentra, de aceea, atenţia asupra procesului prin care apar şi se impun regulile bune. Odată rezolvată această problemă, raţionalitatea limitată nu mai pune piedici. De ce? Pentru că ceea ce contează, de acum, e, întâi de toate, raţionalitatea instituţiilor, formale sau informale. Nu e nevoie de înţelegerea în sine a regulilor. Ceea ce importă, pentru individ, e rezultatul punerii lor în practică. Dacă acesta e pozitiv, printr-un comportament mimetic, rutinier, în acord cu regulile (*rule-following behaviour)* ei îşi vor consuma energia raţional, nu în sine ci în raport cu o bază de sprijin raţională.Vor ajunge la rezultat, nu unul maximizator ci *satisfăcător,* în mod indirect, pe un traiect sugerat de regulă. Aceasta este „raţionalitatea procedurală”, remediu găsit atât pentru a suplini limitele raţionalităţii individuale cât şi pentru a oferi acoperire unui obiectiv mai puţin pretenţios dar consonant amintitelor limite, acela al *satisfacerii* în locul *maximizării*.

Contractul incomplet

Este o soluţie specific instituţionalistă impusă de argumente care, de asemenea, îmbracă haină instituţională de genul: costuri de tranzacţie reale dar greu măsurabile, asimetrie informaţională, incertitudine şi drepturi reziduale de control ca substitut al drepturilor de proprietate depline. Toate acestea se traduc, sintetic exprimat, în raţionalitatea limitată; imposibilitatea de a anticipa şi a prinde în tuşele unui contract complet toate datele unei afaceri viitoare. „Cele mai multe persoane, socotesc două voci autorizate ale domeniului, consideră că nu pot recurge la imaginaţie chiar în probleme simple de decizii dinamice şi preferă să le plaseze în stadiul ulterior, când devin mai concrete sub presiunea faptelor" [Bolton, Dewatripont, 36, p.36]. Un contract cadru, în care sunt fixate, ex ante, doar dimensiunile mari ale tranzacţiei, dar, ab initio, cu multe spaţii albe ce urmează a fi completate ex post, e gândit în termenii unui remediu la minusul de imaginaţie, expresie, el însuşi, a raţionalităţii limitate. Prin condeiul unor nume consacrate precum Coase, North, Williamson, Alchian, Hart etc, contractul incomplet îşi va dovedi vocaţia unificatoare a unei soluţii la o realitate complexă, dinamică şi contradictorie pe care nici o minte „normală" nu o poate prinde în registre şi scheme fixe de judecată.

„AS IF"- o soluţie pentru raţionalitatea limitată şi irealismul ipotezelor de lucru

Ca şi „raţionalitatea procedurală", AS IF nu este o invenţie pur instituţionalistă. Popper, Friedman, Lakatos, Machlup, Feyerabend ş.a. au recurs la această aproximare a comportamentului raţional cu deosebire atunci când au pus în discuţie falsa problemă a irealismului ipotezelor de plecare într-un construct ştiinţific. Nu mai vorbim că nici lui Kant nu i-a lipsit acel „als ob" pentru ca în *Critica facultăţii de judecată* să încerce o definire a judecăţii şi dincolo de suportul ei fizic. Am încadrat această problemă la rubrica „*Abordări în stil instituţionalist*" pentru simplul motiv că din această latură avem contribuţii remarcabile. Îndreptăţesc această susţinere nume precum A.Alchian, R.Coase, H.Demsetz, J.Elster, D.North, O.Williamson, G.Tintner, R.Lester ş.a.

Pentru subiectul nostru reţin atenţia, cu deosebire, opiniile lui Alchian, Demsetz şi Tintner. Ele vin în contradicţie cu cele „standard" ale economiştilor susţinători ai teoriei comportamentului uman şi ai empirismului, amorsaţi şi sprijiniţi argumentaţional de K.A. Lester.

Vârful de lance în această dispută, şi dezvoltată din perspectiva instituţională, pare a fi A.Alchian. Preocupările sale pe terenul metodologiei sunt subordonate celor două teme cărora le-a consacrat, se pare, cele mai incitante rânduri: *riscul* şi *evoluţia economiei* [Alchian, 10; 11]. Încercând să pătrundă esenţa relaţiei de cauzalitate dintre agenţii economici şi mediul de afaceri în care ei se desfăşoară şi întrebându-se cine pe cine influenţează în acest binom cauzal, Alchian

a oferit un răspuns care, în linii mari, îl îndepărtează de tradiţia şi linia instituţionalistă, funciarmente anti-neoclasică, şi îl apropie de poziţia unor susţinători contemporani, de respiraţie liberală, ai neoclasicismului; în speţă de Friedman, Becker sau Machlup.

La vremea când el îşi scria faimoasele articole (1950 şi 1953) lumea economiştilor preocupaţi de epistemologice era împărţită, ca şi azi, în două. Unii, pe de o parte, susţinători ai empirismului, căutau argumente pentru a releva şubrezenia demonstraţiilor neoclasice, găsindu-le, în principal, în ipotezele nerealiste pe care se bazau aceste construcţii. Alţii, dimpotrivă, socoteau că trimiterea, tot timpul, la fapte pentru a găsi suport susţinerilor teoretice nu este numai superfluuă dar şi potrivnică logicii teoriei; că o teorie bună, a cărei sinteză este un model, nu trebuie împănată cu fapte pentru că, astfel, nu mai este o teorie; şi că, în sfârşit, agentul economic, fie el întreprinzător sau consumator, chiar dacă nu ştie ce este costul sau productivitatea marginală, rata marginală de substituţie etc., categorii dragi neoclasicilor, în viaţa practică, se comportă raţional, adaptându-şi comportamentul spre a-şi maximiza fie profitul fie utilităţile, *ca şi cum ar şti* toate aceste lucruri; ca şi cum ar cunoaşte conţinutul tuturor categoriilor ce definesc soclul epistemologic neoclasic.

Ceea ce conferă specificitate analizelor lui Alchian ţine de registrul de judecată pe care el îl propune. Consideră că alternativa raţionalităţii sau neraţionalităţii ipotezelor de lucru este o falsă problemă, a cărei dezbatere nu duce la nimic. Dacă ceva merită atenţie, atunci acel ceva defineşte relaţia dintre agenţii economici şi mediul economic. Or, aici, mediul este factorul determinant. Cu alte cuvinte, nu indivizii raţionali se adaptează mediului. Nu, mediul este acela care operează o *selecţie*, reţinându-i doar pe aceia care, chiar dacă nu o cunosc livresc şi pe bază de studii sistematice, *simt* că trebuie să se *adapteze* şi să se supună jugului nemilos al *ecuaţiei raţionalităţii*: costurile trebuie să fie acoperite de venituri şi, în plus, să se obţină profit.

Sub influenţa lucrărilor lui Tintner despre risc şi incertitudine [Tintner, 262] şi subordonându-şi demersul filosofiei sale instituţionaliste, Alchian introduce *două elemente* definitorii în analiză.

Întâi, consideră că acceptarea prezenţei riscului înseamnă, implicit, şi acceptarea unui nou cadru de analiză. Problema alegerii nu mai e una între o utilitate mare şi una mai mică. *Arbitrajul* agentului economic se produce între *un nivel al utilităţii sperate şi un nivel al riscului posibil de asumat*. *Constrângerea*, impusă de risc, face ca maximizarea profitului să nu-şi mai găsească rezolvarea printr-o funcţie de optimizare în genul calculului neoclasic.

Al doilea, Alchian porneşte de la premisa importanţei instituţiilor, în sens de *reguli*, în fasonarea comportamentelor individuale şi colective. Iar regulile sunt prinse în textura mediului

economic pe care, de altfel, îl definesc. *Ajunşi* în acest mediu, preexistent, agenţii economici nu vor încerca tentaţia rescrierii istoriei afacerii pe cont propriu. Ei vor beneficia de o experienţă *condensată,* trăită deja şi acumulată în reguli. Nu vor realiza exerciţii manageriale de încercare pentru ca, apoi, să se oprească la varianta care-i satisface în cel mai înalt grad. Nu, ceea ce vor face este să preia practici rutiniere eficace, deja cunoscute şi verificate, beneficiind de zestrea moştenită şi coagulată în experienţa pieţei libere. Şi o vor face, crede Alchian, în mod *deliberat* sau *accidental*. Fidel concepţiei sale despre evoluţie prin selecţie, Alchian lasă puţin loc *inovaţiei. Adăugarea* prin inovare, la un mediu deja configurat, o găseşte justificabilă doar în perioadele de tranziţie. *Trendul* procesului se realizează prin *preluare* şi *imitare*. Agenţii economici preiau modele de comportament eficace, verificate şi *eventual adaugă* prin inovare pentru ca, apoi, să *transmită*. Aşa cum A.Smith, pe filiera filosofiei ordinii naturale, chema „mână invizibilă" spre a stabili ordinea şi armonia în consonanţă cu exerciţiul raţional al diviziunii muncii şi al pieţei libere, tot aşa, Alchian, pe filieră evoluţionistă, via Darwin, cheamă forţele pieţei concurenţiale spre a trece prin sita selecţiei „modele de comportament". Urmarea trecerii prin această „vamă" se traduce în faptul că vor rămâne în mediu acele firme a căror modele de comportament conduc la câştig. Celelalte vor părăsi mediul.

Prin această concluzie, se îndepărtează Alchian de modelul de analiză neoclasic? Dacă prin selecţia operată de piaţă, urmată de *imitare* şi, eventual, de *inovare,* reuşesc să supravieţuiască numai firmele care dobândesc profit, atunci el se poate declara ca situându-se în prelungirea fondatorilor analizei neoclasice. Pentru că aceasta este şi concluzia lor. În plus, în baza unui atare rezultat, Alchian se vede îndreptăţit să ne spună că discuţiile cu privire la caracterul raţional sau neraţional al ipotezelor de lucru sunt o pierdere de vreme; că nici nu trebuie să ne propunem să demonstrăm şi să apărăm ceva ce nu are nevoie de apărare dacă finalul de drum este acelaşi, lăsând doar forţele pieţei să-şi îndeplinească opera lor de selecţie. Mai mult decât atât, croindu-şi drum şi impunându-şi *regulile,* indirect, piaţa apără şi principiul raţionalităţii. Şi o face, aşa cum menţionam, nu direct ci prin intermediul ulterior teoretizatului *principiu „AS IF"*. Aşa cum remarcă Eric Brousseau, comentând contribuţia lui Alchian, „Pentru că mediul este acela care selectează indivizii cei mai adaptaţi la criteriul de selecţie, totul se petrece *ca şi cum fiecare ar căuta în mod conştient* să satisfacă acest criteriu [Brousseau, 46, p.4, sublinierea noastră, I.P.]. Cu alte cuvinte, criteriul „AS IF" este salvat iar Alchian, deşi registrul pe care judecă este altul, face casă bună cu neoclasicii marginalişti, prin rezultate.

Importanţa unui principiu ca cel sesizat de Alchian, şi surprins în condensata expresie „AS IF", pentru validarea unei teorii nu putea trece neobservată. Epistemologii de profesie s-au

aplecat asupra valenţelor exploratorii şi explicative ale principiului aducându-şi contribuţia fie prin explicarea, odată în plus, a acestuia fie prin folosirea lui ca suport metodologic în apărarea valenţelor neoclasicismului raţionalist. Îi avem în vedere aici, cu deosebire, pe M. Friedman [Friedman, 79] şi F. Machlup [Machlup, 155].

În deplin acord cu Alchian, ambii consideră că realismul sau irealismul ipotezelor de lucru („gradul de aproximare a ipotezelor metodologice", în termenii lui Machlup) reprezintă o falsă şi inutilă problemă. Misiunea unei teorii este de a oferi „un mod de gândire", de a pune în evidenţă o relaţie de cauzalitate între fenomenele economice şi nu de a oferi o imagine acoperitoare, prin date, a lumii faptelor reale. În plus, atâta vreme cât irealismul la punctul de plecare nu afectează, la modul intim, judecăţile iar procesul de selecţie, à la Alchian, face ca, finalmente, agenţii economici să se comporte aidoma celor din teoria neoclasică marginalistă, dominaţi fiind de raţiunea de a obţine profit, ca singură şansă a supravieţuirii, punctul de vedere gen Alchian li se pare legitim şi de acceptat.

În acelaşi timp, coborând din turnul de fildeş al construcţiilor epistemologice abstracte, cei doi economişti *concretizează*, oferă studii de caz pentru a fi şi mai expliciţi în demersul lor.

Friedman asemuieşte comportamentul agentului economic cu cel al unei frunze. Acestea au suficientă „raţionalitate" pentru a se plasa pe crengi astfel încât să asimileze cât mai multă lumină sau să cadă pe pământ atunci când ciclul biologic le-o dictează sau vântul le desprinde de crengi, deşi nu au nici o cunoştinţă despre legile ce guvernează fotosinteza sau gravitaţia. Dar, o fac, *ca şi cum ar şti*. Sau, în proprii termeni totul se petrece „... ca şi cum întreprinderile îşi gestionează şi duc acţiunile lor până la punctul în care costul marginal egalizează venitul marginal". Sau, continuă el, pe aceeaşi pagină, „...este evident că, în realitate, oamenii de afaceri nu rezolvă sisteme de ecuaţii simultane în termenii în care economiştii matematicieni găsesc să exprime comod această ipoteză" [Friedman, 79, p.16].

Machlup oferă un exemplu „mai social". El se opreşte la şoferul cu abilităţi medii de conducere în funcţie de care se stabileşte cadenţa alternanţei culorilor semaforului. În aceeaşi manieră, un teoretician al concurenţei şi preţurilor se poate folosi de un „agent economic reprezentativ" pe care să-şi sprijine demonstraţia. Modelul „agentului reprezentativ" presupune schematism şi o mare doză de iraţionalitate a premiselor de plecare. Din punctul acesta de vedere, Machlup se află în deplină consonanţă cu logica lui Achian. Aduce, însă, în plus, *două* nuanţe. *Întâi,* adoptă principiul popperian al „refutabilităţii", al *contrazicerii,* spunem noi. (Vom reveni asupra semnificaţiei acestui principiu în paginile următoare). Până la proba contrarie, luăm de bun ceea ce avem. Dacă realitatea nu infirmă modelul ales şi acesta permite obţinerea de

profit, supoziţia necontrazisă rămâne în picioare. *A doua* nuanţă, derivată, de altfel, din prima şi din accepţia modului de judecată popperian îl face pe Machlup *mai puţin radical*. În concepţia alchiană firmele al căror „model de comportament" nu asigură perspectiva profitului ridicat trebuie, pur şi simplu, să părăsească mediul. Machlup le oferă un colac de salvare. El crede că procesul de selecţie concurenţial are şi marele avantaj de a disciplina agenţii economici, aducându-i, până la urmă, pe linia de conduită a logicii raţionale a profitului astfel încât, o eventuală eroare iniţială în alegerea „agentului reprezentativ" va fi, oricum, corectată de forţa concurenţială a pieţei în aşa fel încât cei care *vor contacta* mediul economic se vor comporta, în final, în mod raţional după canoanele neoclasice.

În *concluzie*, făcând trimitere la raţionalitatea agenţilor economici, principiul „AS IF" a fost şi a rămas un subiect generos de reflexie şi dispută teoretică.

Lansat de A. Alchian, pe sursa inspiratoare G. Tintner, criteriul vrea să ne spună, sintetic vorbind, că raţionalitatea, implicită sau explicită, este şi rămâne un atribut fundamental al agentului economic şi o condiţie indispensabilă a reuşitei într-un mediu concurenţial. Aşa cum frunzele lui Friedman se aşeaza inconştient dar „raţional" într-un loc care să le permită accesul la lumină, tot aşa, agentul economic face apel la raţionalitate, conştient sau inconştient, dar în mod cert necesarmente obiectiv, pentru a câştiga şi a face faţă concurenţilor.

Acceptând fără rezerve o asemenea construcţie, credem, totuşi, că problema comportă nuanţe de tratament *temporale* dar şi *logice.*

Mai întâi, să ne gândim că Alchian, „părintele" principiului în discuţie, şi-a făcut cunoscute opiniile la nivelul anilor '50 ai secolului trecut. Capitalismul trecuse de faza „parveniţilor în ascensiune" descrisă, magistral, de M. Weber. Cu toate acestea, credem că mai existau (cum, de altfel, mai există, în ţările aflate în tranziţie) destui „exploratori" în ale afacerilor care „se lăsau" supuşi selecţiei mediului concurenţial. Şi, pe care, piaţa îi aşeza la un loc rezultat din modul în care fiecare răspundea cerinţelor derivate din criteriul „AS IF" sau, dimpotrivă, îi respingea. Indubitabil că mediul concurenţial de azi nu mai seamană cu cel pe care Alchian îl avea în faţă atunci când şi-a scris articolele. Ne interesează, din perspectiva analizei noastre, gradul lui de complexitate, faptul că cere actori informaţi şi super instruiţi, ca o condiţie a supravieţuirii. La fel de cert este şi faptul că actorii prezenţi nu sunt la acelaşi grad de pregătire. Nu toţi sunt profesori în ale economiei sau managementului, dimpotrivă. Unii cunosc semnificaţia teoretică şi practică a utilităţii sau costului maginal, alţii o intuiesc doar practic. Am fi îndreptăţiţi să spunem că ideile lui Alchian plutesc în aer şi-şi au acoperire faptică. Acceptând această idee de principiu ne îngăduim a spune că Alchian *rămâne prezent* dar *arbitrajul* operat de

faimosul său principiu îşi *schimbă locul*: *din interiorul mediului de selecţie în amontele acestuia*. Cu alte cuvinte, vrem că spunem că raţionalitatea, într-un mediu complex şi deosebit de competitiv, nu numai că nu este exclusă ca ipoteză de judecată dar ea este absolut necesară. Şi e necesară nu numai acelora care vin pe lume cu o zestre nativă aparte, propice afacerilor, sau dacă n-o au şi-o completează, „şlefuindu-se" în şcoli superioare, aşa cum crede, mai mult sau mai puţin îndreptăţit P. Drucker. Dar e necesară, cu deosebire, „clasei mijlocii", însufleţitoarea lumii afacerilor. Iar aceasta este suficient de conştientă şi pregătită să înţeleagă că nu se poate lăsa în voia procesului de selecţie, operant în interiorul pieţei. Atât producătorul cât şi consumatorul *simt* nevoia de a-şi face calculele *apriori*; primul privind achiziţiile şi investiţiile; al doilea privind reţeaua de preţuri care o să-i maximizeze utilitatea în funcţie de venitul dat. Aşadar, „actorii miopi" a lui Alchian se pare că au dispărut sau sunt pe cale de dispariţie. Ei sunt obligaţi să fie *apriori raţionali* şi, pe această cale, suficient de conştienţi să înţeleagă că mediul operează, într-adevăr, un proces de selecţie căreia, însă, îi vor face faţă doar dacă se pregătesc apriori, prin calcule raţionale. Altfel spus, se pare că ne găsim mai degrabă în lumea *anticipaţiilor raţionale* decât în cea a „actorilor miopi" ce se supun, pasiv, sitei selective a mediului economic.

În al doilea rând, aşa cum menţionam, demersul lui Alchian suferă şi pe *considerente logice.* E uşor observabil că el împarte variabilele construcţiei sale în dependente (agenţii economici) şi independente (în speţă, mediul economic). Nu e primul şi, probabil, nici ultimul economist care sprijină analiza pe atari poziţii. Ele n-au deranjat în cazul, să zicem, al lui Marshall sau Walras, pentru că nu au afectat concluziile pe care ei şi le-au propus să le tragă din model. Nu e cazul lui Alchian. Aici, tocmai aceste premise de plecare supun construcţia unui cerc vicios şi cu consecinţe pe măsură asupra concluziilor.

Faptul a fost observat şi sesizat de unul de cei aflaţi în breasla instituţională a lui Alchian. Îl numim pe H. Demsetz [Demsetz, 59]. Dar el a fost observat şi analizat la nivel de principiu de judecată de unul dintre corifeii ştiinţei noastre, Ludwig von Mises, atunci când, intenţionând să ofere argumente pentru *raţionalitatea individualismului metodologic* a poposit pe terenul relaţiei dintre individ şi societate. Cu acea ocazie el arăta că individul se naşte într-un mediu social preexistent şi deja organizat. Din acest punct de vedere societatea are un ascendent asupra individului. Dar, a rămâne la un asemenea punct de vedere, este, deopotrivă, *fals* şi *periculos.* Fals pentru că, spune el „...societatea nu este altceva decât o sumă de indivizi uniţi pentru un efort cooperativ" [Mises, 170, p.151-152]. *Periculos*, pentru că, a rămâne cu această fixaţie, a ascendenţei societăţii, înseamnă, implicit, a trăi impresia, devastator de păguboasă că „societatea

este o entitate care-şi trăieşte viaţa proprie independent şi separat de viaţa diverşilor indivizi..." [Ibidem, p.154] care, de altfel, o compun.

Observaţia critică a lui Mises este valabilă şi în cazul lui Alchian. Ea ne lămureşte, pe lungimea de undă cea mai scurtă, că selecţia operată de mediu este, în fond, o *autoselecţie continuă* cu valenţe proprii de autoîntreţinere. De altfel, exemplul oferit de Machlup, chiar dacă autorul nu şi-a dorit o demonstraţie în acest sens, surprinde ideea de *circularitate* în relaţia agent-mediu: întâi se instituie un set de reguli de circulaţie; apoi se identifică un şofer cu abilităţi medii, funcţie de care „se normează" şi monitorizează comportamentul celorlaţi; mai apoi, regulile însele sunt modificate după reacţia la „medie" a celorlalţi conducători auto. Pentru mediul economic, raţionamentul e similar. *Mediul de selecţie poartă amprenta celor care-l compun,* a agenţilor economici „preexistenţi" care acceptă un set de reguli ca o condiţie a supravieţuirii. În nici un caz *el nu este o entitate abstractă* aflată dincolo de ei, operând ca o comisie de examinare. Nu este, deci, nici un „commissaire-priseur" walrasian şi nici un comitet de stat pentru preţuri. Mediul de selecţie este *piaţa concurenţială* însăşi, căreia, dacă intenţionezi să-i faci faţă şi să câştigi, trebuie să-ţi faci bine calculele. Şi, din nou, trebuie să ţi le faci apriori, neintrând pe piaţă legat la ochi aşteptând doar ca instinctele primare şi intuiţia să-ţi creeze sentimentul comfortabil că, oricum, odată intrat aici, vei acţiona *ca şi cum ai şti* totul despre economia liberă.

De la „ajustări necesare" la „anticipaţii adaptive"

Complexitatea mediului economic specific secolului XX şi XXI face caducă ideea agenţilor „miopi" care aşteaptă „botezul" pieţei pentru a se dezmetici şi a conştientiza că fără o minimă ladă de zestre umplută cu raţionalitate nu au ce caută în acest joc; sau, pot intra în el dar cu riscuri mult prea mari pentru soarta tranzacţiilor lor.

Conştiinţa acestei realităţi leagă două spirite mari, în aparentă opoziţie doctrinară. Îi numim pe J.M.Keynes şi Milton Friedman.

Keynes a surprins şansa anticipaţiilor adaptive ale agenţilor economici în termenii săi caracteristici: „mobiluri", „înclinaţii", „rate anticipate" etc. A pus însă capacitatea de a anticipa adaptiv, din mers şi în funcţie de împrejurări, cu deosebire, pe seama întreprinzătorilor. Dependenţa consumului de venit, posibil de surprins în chiar canoanele unei „legităţi psihologice fundamentale", i-a atras mai puţin atenţia asupra limitelor raţionalităţii consumatorului. În schimb, „miopia" întreprinzătorilor l-a preocupat. Ea ar fi cauza unor anticipaţii aproximative ale

evoluţiei cererii efective globale şi aceasta ar fi cauza mare a trecerii de la un echilibru de utilizare deplină la unul de subutilizare a forţei de muncă.

Friedman, în bună tradiţie liberală, îl reinventează pe consumatorul suveran. Îl vede în stare de calcule raţionale adaptive şi gândeşte toate măsurile pentru ca el să fie lăsat în pace să facă aceste calcule: nonintervenţia statului, un sistem de preţuri cu funcţie de furnizor de semnale şi un sistem monetar stabil.

În acelaşi timp, Friedman preia principiul anticipaţiilor adaptive keynesian şi-i dă două extensii; una o aplică pe comportamentul consumatorului, aspect absent în cazul lui Keynes; alta, inedită, de asemenea, pe piaţa muncii. Pe consumator îl vede capabil să calculeze şi să anticipeze pe termen lung un „plan de viaţă", plecând de la o medie aproximativă a veniturilor, ea însăşi o funcţie de factori ce ţin de viaţa personală, familială şi de climatul economic şi social general. Ideea acestor posibile planuri individuale de viaţă îl îndreptăţeşte pe Friedman la credinţa că şi evoluţia economiei poate fi, în linii mari, anticipată. Anticipaţiile adaptive sunt, aşa cum s-a precizat, posibile şi pe piaţa muncii. Aici, după ce au fost angajaţi, salariaţii, beneficiari ai unei faze de boom inflaţionist, raţionează şi anticipează o creştere viitoare a preţurilor. Solicită, ca atare, salarii nominale mai mari. Faptul descurajează cererea de muncă din partea întreprinzătorilor. Rezultatul final, indus de forţa anticipativă a salariaţilor: se revine la rata naturală a şomajului dar, întotdeauna, cu preţul unei inflaţii mai mari.

Ce e bun şi mai puţin bun în aceste analize, în care puterea de anticipare raţională, a întreprinzătorilor în cazul lui Keynes, a întreprinzătorilor şi consumatorilor în cazul lui Friedman şi adepţilor săi, vom afla prin reacţia critică, dar cu efect adăugitor, produsă prin *teoria anticipaţiilor raţionale*.

Homo oeconomicus extralucid şi anticipaţiile sale raţionale

Este meritul unor economişti precum John Muth, Robert Lucas, Karl Brunner, Thomas Sargent, Allan Meltzer ş.a. de a se poziţiona, verbal sau prin lucrări de real interes[9] prin care au încercat şi au reuşit să reînvie o tradiţie ce vine dinspre Smith, pe ruta Mises şi Hayek: economia

[9] Vezi, în acest sens, John Muth, *Rational Expectations and the Theory of Price Movement*, Econometrica, July, 1961; Robert Lucas, *Methods and Problems in Business Cycle Theory*, Journal of Money, Credit and Banking, vol. 12, nov. 1980; *Econometric Policy Evaluation: A critic in ‹‹The Phillips curve and labor markets››*, Ed. K. Brunner and Allan Meltzer Carnegie Rochester Confererence, Series North Holland, 1976; Mark H. Willes, *Les anticipations rationneles, une contrerévolution*, Bonnel, 1986; Thomas Sargent, "*Formulating and Estimating Dynamic Linear Rational Expectations Models*". Journal of Economic Dynamics and Control, 1980, Sargent, Thomas J. and Lars Ljungqvist, Recursive Macroeconomic Theory. MIT Press, (2000, 2004); Neil Wallace, *Rational expectations and the theory of economic policy*, Working Papers 29, Federal Reserve Bank of Minneapolis, 1974; Robert Baro, *Rational expectations and the role of monetary policy*. Journal of Monetary Economy 2, 1976

îşi găseşte în mod natural drumul dacă agenţii economici nu sunt obstaculaţi în calculele lor raţionale şi ajutaţi, în acest sens, de informaţie.

Anticipaţia raţională, aşa cum este explicată în lucrările lui Muth, Lucas, Sargent ş.a. este o reacţie cu scop de completare a teoriei anticipaţiilor adaptive, via Keynes – Friedman dar şi una de răspuns critic la toţi potrivnicii raţionalităţii din secolul XX care văd peste tot motive noneconomice în determinarea acţiunii umane, gen Robert Solow[253].

Ce fac aceşti protagonişti ai deplinei raţionalităţi? Se declară în dezacord cu şansele unor anticipaţii din mers, cu rol de adaptare a agenţilor economici din schemele keynesiene şi friedmaniene; un asemenea exerciţiu, desfăşurabil într-un mediu mobil şi incert se poate dovedi cu riscuri, cu întârzieri şi pierderi. Legitatea psihologică fundamentală a lui Keynes după care, odată cu creşterea veniturilor creşte şi consumul dar într-o proporţie mai mică, nu li se pare a fi validată; o asemenea teoremă nu ţine seama de rolul jucat de inflaţie asupra comportamentului individual în actul de consum. La sfârşit de secol XX oamenii ştiu acest lucru. De aceea ei cheltuiesc şi economisesc şi în funcţie de cursul anticipat al monedei în care sunt exprimate preţurile în condiţii de inflaţie. În plus, ei văd în intervenţia statală o sursă permanentă şi periculoasă de bruiaje posibile, de erori de decizie producătoare nu doar de comportamente deviante în planul acţiunilor individuale dar chiar de adevărate „şocuri”. Ca atare, în fidelă tradiţie liberală, invită statul să-şi reia poziţia de simplu arbitru. Funcţiile lui „raţionale” de anticipare sunt puse serios în discuţie. Oricât de „democrat” ar fi, un stat nu poate fi mai informat decât cetăţenii săi. Suma şi calitatea informaţiilor consilierilor guvernamentali nu o poate depăşi niciodată pe aceea a indivizilor trăitori într-o societate democratică şi o economie a informaţiei. Pe scurt, lecţia predată de adepţii anicipaţiilor raţionale spune că a pleca, în procesul deciziei colective, de la indivizi stupizi e la fel de stupid. Chiar un individ mediu informat, în baza unui exerciţiu personal consumat sau a unei lecţii care i se transmite, de la familie sau prin piaţă, va înţelege care sunt lucrurile, ideile şi tendinţele din viaţa economică şi politică pentru a şi-o pune pe a sa la adăpost. E greu de acceptat, cred, în cor, Lucas, Muth, Sargent şi ceilalţi, că un individ mai poate fi păcălit de stat (cu scop electoral de exemplu) printr-o reducere a impozitelor. Normalitatea i-ar sugera că o asemenea măsură s-ar repercuta în reducerea corespunzătoare a cheltuielilor statului. Dar raţionalitatea, susţinută de informaţie, îi comunică altceva. El ştie deja, în baza unei istorii deja trăite, că urmează să fie păcălit dacă îşi va mări cheltuielile de consum şi investiţii personale; că statul, doar într-o primă fază procedează astfel pentru ca, apoi, să-şi mărească cheltuielile şi, pe cale de consecinţă, impozitele şi taxele. Deoarece el ştie că o reducere de impozite neînsoţită de o reducere a cheltuielilor statale prevesteşte o nouă creştere a

impunerii fiscale, individul nu se mai lasă atras în această capcană. Efectul raţionalităţii sale va reduce din efectul iraţional al acţiunii statale. E posibil, admit adepţii acestei orientări, ca nu toţi indivizii să fie informaţi şi perfect raţionali. În medie însă e raţional să se plece de la premisa că oamenii acţionează raţional. Susţine această supoziţie şi faptul că raţionalitatea constatabilă a celor mai mulţi compensează pesimismul determinat de lipsa de informaţie şi raţionalitatea palidă a celor din ce în ce mai puţini. O economie a informaţiei clădită în cadrele unei societăţi democrate rezolvă, însă, şi această problemă.

Poziţionări critice la adresa raționalismului

Indiferent cât de numeroase ar fi, criticile nu scot din spaţiul analizei economice raţionalitatea. Ceea ce fac e să pună în gardă, să avertizeze că avem de a face cu un instrument metodologic „impur" care, dacă nu suntem atenţi, pune probleme sau ne trimite în zona unor dileme greu surmontabile.

Impuritatea terminologică

Chiar etimologia cuvântului n-a scăpat vederilor critice. Amartya Sen oferă preocupare exemplară a celui care, nerefuzând raţionalitatea, nu-i acceptă gratuit şi necondiţionat toate atributele, aşa sum sunt ele fasonate prin teoria standard. În lucrarea sa fundamentală pe acest subiect, [Sen, 247, p.25-27], laureatul Nobel pleacă tocmai de la cele trei circumstanţe care definesc, împreună, ceea ce se numeşte „raţionalitatea" alegerii, şi anume [Ibidem, p.25]:

„ 1. Coerenţa internă;

2. Maximizarea interesului personal;

3. Maximizarea, în general."

Interesul personal şi maximizarea, în general, nu par a pune întrebări economistului nostru. În ambele cazuri nu lipsesc referinţele externe, elementele de comparaţie care să dea sens şi logică acţiunii de alegere raţională, ca atare. De această lipsă suferă însă primul atribut, cel al coerenţei interne. Din punctul acesta de vedere, el reţine că „Există o eroare conceptuală în a gândi condiţiile de corespondenţă ale unei alegeri ca fiind în mod pur ‹‹interne›› în situaţia în care aceste condiţii, atunci când există, se referă şi se raportează la scopuri, valori, strategii etc, care nu pot fi înţelese fără referiri la ceea ce este în joc în spatele acestor alegeri" [Ibidem, p.27]. Se compară, în alţi termeni, aparţinători tot lui A. Sen, termenii unei alegeri între ei înşişi; „...o alegere este comparată cu o alegere şi nu cu obiective, valori, preferinţe sau orice altă variabilă

străină alegerii" [Ibidem, p.26]. În interiorul unui asemenea procedeu, tautologic conceput, şi un idiot poate fi, în mod indubitabil raţional. Remarca, devenită celebră mai ales prin comentariile lui Rothbard, îl trimite pe Sen la soluţie: condiţiile de coerenţă internă trebuie să-şi găsească o logică tranzitivă; trebuie să-şi dobândească sens prin implicarea în definiţie a unei corespondenţe externe la care să se raporteze ordinea internă a alegerii. Dacă se rezolvă şi această problemă, în rest, Amartya Sen nu are interogaţii cu raţionalitatea; dimpotrivă vede în ea „...o noţiune centrală pentru înţelegerea şi evaluarea libertăţii" [Ibidem, p.25].

Nu mai puţin importantă este remarca a doi economişti filosofi - Claude Parthenay şi Isabelle Thomas – Fogiel [Parthenay, Thomas – Fogiel, 192, p. 434-439]. Ei consideră că ori de câte ori vorbim de raţionalitate se impun precizări complementare cu privire la *gradul* acesteia. Dacă în analiză e vorba de raţionalitate *nelimitată*, e clar că ne aflăm în ograda conceptuală a economiei neoclasice; personajul analizat este agentul economic reprezentativ, homo oeconomicus, încarnare a individului perfect echipat pentru calcule de maximizare şi, pe toată linia, informat. Dacă, dimpotrivă, limbajul uzează de sintagma raţionalităţii *limitate*, ne aflăm pe alte coordonate ale teoriei economice; intrăm în câmpul de analiză specific instituţionalist unde informaţia imperfectă şi potenţele cognitive reduse vin să sublinieze limitele puterii calculatoare a agentului economic. Şi, în fine, ca un fapt derivat din mediul ideatic care duce la raţionalitatea limitată, cei doi autori reţin şi posibilitatea unui anumit gen de *determinism* în structura intimă a raţionalităţii. Se face referire la inducerea raţionalităţii nu printr-o alegere standard, între raţional şi iraţional şi în raport cu valori principiale de comun acceptate ci la genul de raţionalitate rezultat prin urmărirea unei anumite reguli. De tipul de alegere între o instituţie bună, raţională şi una „imbecilă". Suntem atenţionaţi de pericolul că, într-un asemenea câmp, e posibil ca regula să-l aleagă pe individ şi nu invers. Pericolul devine efectiv când instituţii (reguli) mai puţin performante sunt impuse majorităţii prin mecanisme nedemocratice. Economiile aparţinătoare unor sisteme totalitare ar oferi asemenea exemple. Oricum, şi aceasta e concluzia celor doi economişti, e corect şi spre profitul unei analize ca de fiecare dată să atenţionăm, din start, despre ce fel de raţionalitate este vorba.

Paradoxuri şi dileme

Pentru alţi economişti, raţionalitatea trebuie privită cu circumspecţie din simplul motiv că factorii economici nu sunt singurii care determină comportamentul consumatorului şi producătorului iar în anumite cazuri nici măcar nu sunt determinanţi.

Astfel, din punctul de vedere al *consumatorului*, se invocă faptul că „nevoile economice" sunt reprezentative pentru nevoile omeneşti, în general, şi atunci nevoi neeconomice precum prestigiul, stima, prietenia, dorinţa de distracţie etc. sunt abordate cu acelaşi tip de analiză; se folosesc funcţii maximizatoare şi preţuri pentru omogenizarea satisfacţiei derivată din bunuri şi servicii neeconomice aidoma celor economice. Se recurge la acest procedeu, consideră laureatul Nobel, Gary Becker, pentru că „Abordarea economică este destul de comprehensivă pentru a se aplica ansamblului comportamentului uman, necontând faptul că acest comportament implică recursul la preţuri monetare sau la preţuri fantomă, implică decizii importante sau decizii minore, scopuri emoţionale sau mecanice, îi priveşte pe bogaţi sau pe săraci, pe bărbaţi sau pe femei, oameni inteligenţi sau stupizi" [Becker, 26, p.8]. Aşadar, indiferent ce concură la maximizarea satisfacţiei, pâine sau prestigiu, după Becker poate fi cuantificat prin preţuri (reale sau ‹‹fantome››), omogenizat şi supus exerciţiului de maximizare, dacă se poate printr-o funcţie cu o singură variabilă. În *Metodologia economică*, Mark Blaug [Blaug, 31], a remarcat inconsecvenţa lui Becker, felicitându-l pentru trimiterea analizelor economice pe areale mai puţin sondate şi cunoscute economiştilor dar imputându-i formele pozitivist facile de verificare prin utilizarea logicii economice obişnuite de măsurare în cazul unor satisfacţii şi finalităţi nemăsurabile. Se deduce, din lucrarea lui, ca şi ai altor exegeţi critici ai lui Becker, că soluţia ar fi dezvoltarea, în paralel, a unei teorii privitoare la finalităţile neeconomice ale consumului; o delimitare necesară a domeniului economic, cu specificul său în a produce şi măsura satisfacţii, de cel al existenţei sociale, în general.

Producătorul nu pune mai puţine probleme. Ca şi în cazul consumatorului, se consideră că aria lui de satisfacţii depăşeşte profitul ca unic scop prin care teoria standard defineşte raţionalitatea. Marca firmei, politica de divindente, aflată în opoziţie cu imediatismul maximizării profitului, preocuparea pentru câştigarea de noi debuşee etc. sunt tot atâtea atribute care, de asemenea, scapă calculelor maximizatoare ale unor funcţii cu o singură variabilă. Citäm din H. Brochier pentru a ne edifica asupra faptului că „...profitul rămâne esenţial pentru întreprindere; dar el nu este un scop final ci doar un mijloc pentru a atinge adevăratul scop care este creşterea ‹‹imperiului››. Veritabilul obiectiv este partea de piaţă cucerită, ceea ce ar părea iraţional pentru o firmă sufocată în filosofia profitului" [Brochier, 44, p.145].

Poziţia lui Brochier se pliază pe optica susţinătorilor filosofiei dezvoltării durabile; filosofie care pleacă tocmai de la critica cantitativismului excesiv prin care este gândită eficienţa de către teoria economică standard pentru a sugera că aceasta trebuie privită şi sub raportul finalităţii sale sociale. În aceeaşi logică cu Brochier, şi în opoziţie cu teoria ortodoxă,

„...dezvoltarea durabilă îşi propune să demonstreze că profitul nu este totul; că ea presupune valorificarea resurselor unei societăţi pe toate planurile; că ea însăşi înseamnă punerea în valoare a personalităţii omului, afirmarea identităţii sale spirituale, culturale etc; că, în ultimă instanţă, dezvoltarea trebuie să asigure satisfacţie şi bunăstare dar că acestea înseamnă şi altceva decât consumul unor bunuri şi servicii de o calitate şi într-o cantitate îndestulată" [Pohoaţă, 201, p.58]. Cu precizarea că filosofia dezvoltării durabile nu intenţionează şi nici nu are cum să scoată interesul şi profitul din ecuaţia dinamicii economice, ca factori emulativi de prim rang, ea îşi propune, totuşi, finalităţi de natură să ofere sens şi logică raţionalităţii; încearcă, de pildă să compare plusurile şi beneficiile producătorului cu minusurile induse consumatorului; încearcă, spre exemplificare, să pună în balanţă eficienţa obţinută de un producător prin producţia de alcool sau tutun cu minusurile cauzate consumatorului în planul sănătăţii. În alţi termeni, cutează a găsi ecuaţia integratoare a raţionalităţii prin compatibilizarea calităţii de producător cu cea de consumator.

Din împrejurarea că valorile noneconomice nu sunt prinse, îndeobşte, în ecuaţiile maximizatoare de factură neoclasică Claude Mouchot evidenţiază trei *paradoxuri* şi o *dilemă* [Mouchot, 178, p.438-441]:

a) Paradoxul lui Allais

Este socotită relevantă experienţa lui Maurice Allais [Allais, 12] privind comportamentul individului pretins raţional din schema neoclasică în faţa unei situaţii care implică risc. Între două variante, una (A) care duce la profit cert şi alta (B), care aduce un profit mai mare decât în cazul A dar sub semnul riscului, al aleatoriului, Allais conchide că, în majoritatea cazurilor, indivizii aleg varianta A. *Certitudinea* profitului este mai importantă decât *dimensiunea* sa, vrea să ne spună Allais, şi aceasta în contradicţie cu ceea ce comunică teoria standard despre alegerile raţionale.

b) Sofismul amortizării

Un model de comportament raţional standard îţi spune că dimensiunea preţului pentru achiziţia unui bun trebuie să-ţi aducă o satisfacţie pe măsură. Cu cât plăteşti mai mult cu atât te aşteptţi să fii mai „amortizat". Cu exemplul unui televizor ultrasofisticat şi, deci, scump, de la care aşteptările pe linia instruirii şi informaţiei sunt dorite a fi pe măsură dar care se dovedesc sub cota propusă, Mouchot invocă paradoxul unei logici ascunse care explică acest

comportament, una care se găseşte mai mult în perimetrul iraţionalităţii decât în cel al raţionalităţii standard.

c) Paradoxul votului

E un răspuns pentru care J. Buchanan a luat, în 1986, premiul Nobel la întrebarea simplă: pentru ce votează cetăţeanul? Recursul la un model raţional tipic de comportament nu ajută la înţelegerea modului în care individul ia o decizie atunci când votează. Deşi ştie că votul său are importanţa unei note de subsol în total influenţă asupra unei decizii macro, el votează, totuşi. Şi o face sub semnul altor raţionalităţi decât cea economică.

d) Dilema prizonierului

Este un subiect arhicunoscut şi prezent în toate manualele de economie. Ceea ce importă aici e că aplicarea schemei standard de raţionalitate la un atare tip de comportament conduce, ea însăşi, la alegeri iraţionale.

În *fine*, o altă problemă pe care ar ridica-o raţionalitatea, aşa cum vine ea pe filiera istoriei gândului despre economie, e legată de relaţia raţionalitate *individuală* – raţionalitate (acţiune) *colectivă.* Subiectului îi sunt dedicate spaţii largi pe care se desfăşoară numeroşi autori şi sunt antamate probleme conexe dar importante privind relaţia bunuri individuale – bunuri comune, echilibru parţial – echilibru general, optimul micro – optimul paretian etc.

Se invocă faptul că nici măcar raţionalitatea individuală nu e una curat individuală; că ea primeşte ceva din mediul ideatic în care se manifestă; primeşte, de asemenea, ceva de la regulile la fasonarea cărora ea însăşi contribuie. În alţi termeni, fiecare mediu îşi are „raţionalitatea" proprie; sau, dacă se schimbă mediul, se schimbă şi atributele ce au definit, iniţial, comportamentul raţional. Mai mult, autonomia invocată în sprijinul definirii raţionalităţii individuale ar fi o utopie în condiţiile în care agentul economic are nevoie de (sau, cel puţin, aşa lasă impresia) asentimentul tacit al celorlalţi pentru a se manifesta de o manieră individualist – raţională. Pe tot parcusul exerciţiului său de trăire raţională, individul primeşte influenţa normelor sociale; comportamentul său este unul indus. Ne aflăm pe cunoscutul teren al confruntăriii ou – găină, descrisă sintetic de B. Guerrien astfel: „trebuie să facem faţă unui cerc vicios: instituţiile condiţionează alegerile individuale, al căror produs sunt ele însele; regăsim problema oului şi găinei. Problemă, nerezolvabilă bineînţeles [Guerrien, 97, p.97-98]. Un teren minat atunci când suma raţionalităţilor individuale, dacă o atare aritmetică e posibilă, conduce la o „raţionalitate" tip paranoia care prefaţează marile sincope cu numele de crize economice şi

unde e greu sau imposibil de decelat şi „decupat" raţionamente individuale într-un ocean de „spirite animale" dezlănţuite de o raţionalitate excesiv hedonistă.

Socotim importante încercările contemporane de a oferi suport explicativ relaţiei dintre *raţionalitatea individuală* şi *acţiunea colectivă* sau *raţionalitatea colectivă*. Demersurile unor filosofi precum Emmanuel Picavet, [Picavet, 195, p.144-164] sau economişti ca Mancur Olson [Olson, 189] sunt doar două exemple temerare. Credem însă că, pe această direcţie, explicaţiile oferite de Smith şi de continuatorii lui în secolul XX, Mises şi Hayek, rămân cu statutul de lucru judecat. Faptul că nu există raţionalitate, apriori colectivă, ci doar individuală; că diviziunea muncii îl obligă pe fiecare individ să-şi consume energia în mod eficient, raţionalist în plan individual; că nevoia obiectivă de bunurile produse de alţii îi obligă pe indivizi la schimb şi cooperare; că, în sfârşit, urmând această cale fiecare îşi va realiza interesul său individual fără a pune în discuţie posibilitatea ca prin acţiunea de cooperare colectivă să fie satisfăcute şi interesele generale (şi fără ca acestea să fie „inginereşte" stabilite apriori) e o lecţie pe care istoria lumii civilizate şi prospere a validat-o din plin, dovedind că e funcţională.

Realismul ipotezelor de lucru. Verificaţionism, refutaţionism

Una din plăcile turnante ale filosofiei ştiinţei economice vizează conformitatea propoziţiilor ei cu realitatea; în alţi termeni, *gradul de realism* (sau irealism) al ipotezelor de plecare şi, se înţelege, al concluziilor trase din analiză. Ştim că această problemă, de *adecvare* nu este proprie doar ştiinţei economice. Ştiinţele „tari", fizica, chimia, biologia (mai puţin matematica), rezolvă problema prin confruntare *directă şi imediată* cu experienţa. Prin J.S. Mill am fost avertizaţi că ştiinţa economică, ca ştiinţă socială, are o problemă cu însuşi experimentul; în ştiinţa economică, observaţia directă sau experimentul nu oferă argumente pentru o alegere netă, categorică, între teorii alternative; construcţiile ei trimit pe spaţii ale abstracţiei, nesesizabile experimental şi improprii unor astfel de exerciţii verificaţioniste. După 1990, moda experimentelor, soldate inclusiv cu premii Nobel, la care au recurs, şi recurg, ştiinţele de gestiune, a încercat să mai îmblânzească tentaţiile apriorismului pur venit pe filiera Şcolii austriece, de care au fost încercaţi acei economişti ei înşişi convinşi că un exces de pozitivism îndepărtează economics-ul de pretinsul ei statut ştiinţific. Disputa la care facem referire nu e nouă. Un secol de controverse (1850-1950) a opus pozitivismul deductivismului logic şi apriorismului. Dacă asemenea dispute s-ar fi tranşat net, pe puncte şi concluzii liniare şi cristaline, problemele de validare ar fi devenit simple exerciţii de protocol. Realitatea e departe

de un asemenea scenariu. Şi atunci, ca şi în prezent, opiniile nu sunt şi nici nu au şanse să fie unanime.

În această dispută, economiştii nu sunt originali. Dimpotrivă, se folosesc de suportul oferit de filosofi cu preocupări pe terenul epistemologiei ştiinţei. K. Popper, T. Kuhn, I. Lakatos, P.K. Feyerabend sunt doar câteva nume. Economişti precum M. Friedman nu pot revendica decât statutul unor „Popperi" pe terenul economiei. De la ei, de la filosofi, economiştii preiau, inclusiv, sensul şi semnificaţia principalelor categorii cu care operează. Din această perspectivă, un scurt preambul îl socotim necesar pentru minima dar corecta înţelegere a noţiunilor, a sensurilor pe care acestea le dezvăluie şi pe care le vom întâlni în cele ce urmează. Aşadar cu pretenţia unui sumar lexic reţinem că:

- *Realismul* este curentul filosofic potrivit căruia obiectul cunoaşterii reprezintă o realitate independentă de subiectul cunoscător. Fenomenele există dincolo de conştiinţa oamenilor. Realismul *epistemologic* (ştiinţific) admite că lumea fenomenelor e cognoscibilă, că ele pot fi denumite şi apropiate cunoaşterii prin cuvinte.
- *Constructivismul* e potrivnic pesimismului specific realismului; nu doar fenomenele acţionează asupra oamenilor, dimpotrivă, cunoaşterea, gândirea au un rol creativ, constructiv.
- *Pozitivismul* (naiv), asimilabil empirismului, limitează rolul ştiinţei la descrierea şi sistematizarea faptelor şi fenomenelor. În prelungirea lui şi ca o încercare de modernizare, *pozitivismul logic* şi-a propus să confere filosofiei un plus de rigoare prin: 1.) Înlocuirea speculaţiilor arbitrare (aserţiuni metafizice, morale sau teologice) cu afirmaţii logice; 2.) Trecerea filosofiei de la descoperirea şi descrierea de fapte noi la precizarea sensului noţiunilor. Ca un compromis între superempirism şi apriorism, pozitivismul logic admite că afirmaţiile logice se împart după modul în care pot fi verificate; şi pot fi validate *empiric* sau *analitic* (pe calea gândirii logice; 1+1=2 este un adevăr analitic).

Poziţionarea marilor filosofi faţă de aceste curente n-a fost, de regulă, una netă; puritatea metodologică va opera în planul excepţiilor. Normalitatea a vizat teritoriul lui „între", cel al compromisului, neputându-se eluda realitatea ca suport ultim de sprijin pentru o teorie dar nici abstracţia ca instrument metodologic de prim rang în a surprinde fundamentele gândirii umane. Indiferent de poziţionarea în planul pretenţiilor la ştiinţificitate, pe toţi i-a obsedat adevărul. Pozitiviştii, adepţi ai realismului ştiinţific, vor adevărul în toată nuditatea lui, observabil şi demonstrabil pe cale empirică. Instrumentaliştii sunt mai puţin pretenţioşi. Ei se mulţumesc dacă

ştiinţa reuşeşte să furnizeze instrumentele necesare cunoaşterii; circumspecţi cu adevărul, se declară satisfăcuţi cu sisteme de judecată, cu moduri de a pune probleme.

Din raţiuni uşor de dedus, nu putem oferi un inventar al modului concret în care marile minţi s-au poziţionat faţă de curentele amintite. Luăm doar un exemplu, unul, pretindem, emblematic, prin autor şi forţa tutelară a ideilor sale. Ne gândim la Albert Einstein. Convins că atunci când emitem pretenţia că înţelegem un grup de fenomene, de fapt, am pus mâna nu pe aceste fenomene ci pe teoria care le înglobează, autorul teoriei relativităţii declară răspicat: „Nu sunt pozitivist. Pozitivismul afirmă că ceea ce nu poate fi observat nu există. Această concepţie nu poate fi apărată pe temeiuri ştiinţifice, pentru că este imposibil să faci afirmaţii irefutabile despre ce ‹‹pot›› sau ce ‹‹nu pot›› să observe oamenii. Ar trebui să spui că ‹‹Există numai ce observăm›› ceea ce este, în mod evident, fals.”[Einstein, 69, p.245]. Un savant pe care nu doar că l-a interesat adevărul dar care, se ştie, a fost cel mai aproape de el nu emite pretenţia că ceea ce „ştie” el e totul. Şi alţii pot descoperi la fel de bine. O pot face, ne spune acelaşi Einstein, plecând de la intuiţii (axiome) pentru a ajunge, pe calea deducţiilor logice, la „un soi de adevăr”.

Karl Popper şi principiul contrazicerii (falsificabilităţii)

Karl Popper este, neîndoielnic, una dintre marile conştiinţe ale secolului XX. Opera sa, de largă deschidere şi respiraţie, fundamental antitotalitaristă, a inspirat şi nutrit multe spirite contemporane. Pentru domeniul epistemologie, inclusiv celei economice, el rămâne un autor deopotrivă cunoscut, recunoscut şi controversat. Oricum, lucrările sale în acest domeniu [vezi, în acest sens Popper, 210; 212] rămân certe puncte de reper, ca şi motive de reflexiune şi căutare.

Într-un limbaj specific şi nu la îndemâna oricui, sistemul popperian nu se lasă uşor descifrabil şi, oricum, nu la prima lectură. Aceasta cu atât mai mult cu cât însuşi autorul, parcă voit a se juca cu neofiţii, îşi garniseşte gândurile şi ideile fundamentale cu paradoxuri îndrăzneţe de felul: „cu cât experienţele interzic cu atât ele spun mai mult”; „ansamblul cunoaşterii nu progresează decât prin rectificarea erorilor”; „erorile noastre pot fi instructive”.

Ceea ce-i asigură lui K.Popper un loc special în istoria filosofiei critice este rolul cu totul particular pe care el l-a acordat *experimentului* în procesul cunoaşterii sau, cum spune el, în „logica descoperirilor ştiinţifice”. Se pare că prin aceasta el a voit să realizeze o *sinteză* sau o punte de legătură între apriorismul kantian, al adevărurilor „sintetice” despre lume, cu existenţă situată dincolo de vreo confirmare directă, senzorială şi îndoielile lui D. Hume cu privire la încrederea noastră în generalizări ale unor cazuri care n-au existat sau n-au fost încă observate.

Efortul de a realiza această sinteză se suprapune şi, în parte, îşi găseşte expresia în a găsi linia care separă ştiinţa de non-ştiinţă.

Problema *demarcaţiei* este pusă, după opinia lui Renato di Ruzza, voit, cu intenţia de „a părăsi terenul pozitivismului logic care voia să traseze o linie de departajare între ştiinţă şi metafizică" [Ruzza, 231, p.87] şi în semn că „a repudiat, după opinia lui M. Blaug, principiul verificabilităţii avansat de Cercul de la Viena[10], punând în locul lui principiul falsificabilităţii ca test apriori universal al ipotezelor autentic ştiinţifice" [Blaug, 32, p.329-330]. Intenţia de a trece din matca verificaţionistă în cea a refutabilităţii nu-l distanţează net de pozitivişti. Experimentul nu dispare; în înşiruirea logică ce conduce la adevăr, testarea empirică este foarte importantă. E adevărat, momentul intervine *după* aruncarea pe piaţa ideilor a „conjecturilor" dar, oricum, el rămâne sita principală prin care propoziţiile sunt sau nu acceptate, chiar dacă rolul jucat în validare este unul „pe invers", urmărindu-se nu gradul de adevăr ci falsitatea unei teorii.

Aşa cum rezultă, nu întodeauna clar şi de o manieră tranşantă, din *Logica cercetării ştiinţifice* pentru Popper verificarea experimentală nu confirmă nimic asupra *adevărului* unei teorii. O teorie înseamnă o sumă de „conjecturi" şi ipoteze îndrăzneţe cu un număr infinit de *consecinţe*. Chiar dacă cineva ar lua o teorie drept adevărată nimeni n-ar putea să probeze pe cale experimentală acest lucru, dat fiind tocmai numărul infinit de consecinţe ale ei. Pentru a suplini acest gol metodologic şi a depăşi impasul, Popper găseşte că evidenţierea falsităţii unei teorii ar fi mai la îndemână. Altfel spus, susţine că e mai facil să găsim temeiuri pentru a demonstra falsitatea unei teorii, decât temeiuri care să demonstreze că generalizările sunt adevărate. Un asemenea raţionament îl conduce la faimosul său *criteriu al falsificabilităţii*[11]*, sau al contrazicerii*. Noi optăm pentru acest din urmă termen având în vedere originea demersului popperian. Încercând el însuşi să explice sorgintea faimosului său principiu, Popper se pare că „a rămas contrariat de insistenţa cu care Einstein repeta, celor care voiau să-l audă, că el nu ar ezita nici o secundă să renunţe la teoria sa, a relativităţii, pe care tocmai o elaborase, dacă o singură experienţă ar fi contrazis-o" [după Ruzza, 231, p.87]. Popper a dedus, de aici, că rolul ştiinţei şi al omului de ştiinţă este de a formula în permanenţă „conjecturi" îndrăzneţe şi a găsi, apoi, criteriul pentru evidenţierea şi eliminarea erorilor.

Procesual privind lucrurile, Popper începe deductiv, kantian, am putea spune, de la un sistem de ipoteze, de axiome. Plecând de la această bază, pe cale pur logică, se emit concluzii, predicţii sau „conjecturi", luate sub „beneficiu de inventar". Acest inventar de predicţii,

[10] Reprezentat, în principal, de Hans Hahn, Otto Neurath (economist), Philipp Frank şi Rudolf Carnap

[11] „falsity" în limba engleză şi „refutabilité" în limba franceză; termenul în franceză, credem că se apropie mai mult de sensul şi semnificaţia a ceea ce a vrut să spună Popper, adică aceea de combatere, de contrazicere

coroborate, este supus ulterior testării empirice. Dacă testul este negativ se renunţă la teoria (sau la o parte din teoria) combătută şi contrazisă pe bază empirică. Dacă testul este pozitiv, teoria nu este considerată confirmată, probată, ci doar provizoriu acceptată pentru că se acceptă ipoteza că există un număr infinit, apriori posibile, de alte experimente ce ar putea infirma teoria noastră. Totul este plasat, deci, în zona provizioriului; nimic nu este inclus în cea a certitudinii definitive. Ea, teoria, nu poate fi niciodată expresia vreunei legi economice obiective universale. Aşa ceva nu există în economie, după opinia lui Popper. Teoria nu poate fi decât o „încercare îndrăzneaţă", un „eseu".

Ceea ce credem noi că a vrut în esenţă Popper, greu definibil prin obositoarele lui reveniri sau retractări, este un abandon al *criteriului adevărului* unei teorii în favoarea *criteriului ştiinţificităţii* teoriei. Popper nu operează între adevărat şi fals, ci între ştiinţific şi neştiinţific, sau anticipând, între ceea ce prezintă interes ştiinţific şi ceea ce nu reprezintă un atare interes. Nu „îndrăzneşte" să pună semnul echivalenţei între adevărat şi ştiinţific; o teorie ştiinţifică este şi trebuie socotită numai provizoriu adevărată. El lasă totul pe seama testabilităţii. Şi nu ne invită la o testare pozitivă, ci la una negativă; dacă experimentul nu spune (sau o face cu greutate) ce este ştiinţific într-o teorie, în schimb, comunică, mai facil, ce este fals în teorie.

Raţionalismul popperian este unul *critic*. Explicaţia apelativului se încadrează în două rubrici, nuanţe ale aceleiaşi atitudini. Una este cea în sens einstenian, a savantului onest care nu pretinde că ceea ce a spus el reprezintă adevărul absolut, dimpotrivă, se lasă deschis şi invită chiar la critică. Prin aceasta, aşa cum subliniază M. Blaug, „Popper dezaprobă tendinţa de imunizare a teoriilor faţă de critică şi pledează pentru formularea de predicţii falsificabile, dublată de disponibilitatea şi chiar dorinţa vie de a abandona acele teorii care n-au rezistat eforturilor de a le infirma. Metodologia sa este, deci, evident, una normativă, care prescrie un mod de a face ştiinţă socotit bun, eventual, dar nu neapărat, în lumina celor mai bune modele de practică ştiinţifică din trecut; este o metodologie ‹‹agresivă›› şi nu ‹‹defensivă›› pentru că nu poate fi infirmată, arătând că oamenii de ştiinţă, în majoritate sau chiar totalitatea lor, nu s-au conformat preceptelor ei" [Blaug, 32, p.330]. *Cealaltă* latură a atitudinii critice popperiene vizează, în principal, marxismul, asimilat acelor teorii care emit pretenţia că pot explica tot ce se află în câmpul lor de referinţă; sunt, astfel spus, voit, de necontrazis şi combătut. O asemenea teorie, care nu este deschisă unei critici experimentale, nu prezintă, după Popper, nici un *interes ştiinţific*. Din acest punct de vedere, marxismul i se pare a fi o teorie osificată, nedemnă de interes ştiinţific.

Din perspectiva acestui principiu, care a făcut şi face obicetul atâtor discuţii, cum este privită ştiinţa economică? Răspunsurile (pentru că au fost mai multe) lui Popper nu s-au înscris, în timp, la acelaşi nivel, sub raportul gradului de apreciere. Ultimul, pe care, se pare a ţinut mai insistent să-l sublinieze este neîncurajator, sub semnul rezervelor. După el, economia este ştiinţifică „...uneori şi în parte. Anumite părţi ale ştiinţei economice nu pot emite pretenţia la un statut ştiinţific pentru că, mult prea complexe fiind, nu satisfac criteriul falsificabilităţii. [Brochier, 42, p.33 apud Popper, 211].

Savantul Popper vrea să ne spună că ştiinţa economică nu răspunde întru totul criteriului său şi, ca atare, poate fi socotită doar în parte ştiinţă. Cine este de vină? Anumite părţi ale ştiinţei economice care sunt „mult prea complexe" sau însuşi criteriul lui Popper? Are ştiinţa economică ceva particular care cere un alt criteriu sau criteriul popperian trebuie coroborat şi cu altceva atunci când în joc se pune problema ştiinţificităţii economiei?

Demersul lui Popper n-a lăsat neutră comunitatea ştiinţifică. Dimpotrivă, principiul său a stârnit interes. Lakatos şi Feyerabend sunt două exemple prin care ni se spune că falsificaţionismul popperian nu este imbatabil.

Imre Lakatos este critic cu dimensiunea „ideologică", pe care o dobândeşte o ştiinţă supusă exerciţiului de validare popperian. Dacă o ştiinţă nu emite pretenţia stabilirii unor adevăruri, ci doar a unor semiadevăruri, şi acelea până la proba contrarie, o atare ştiinţă nu merită multe reverenţe. În plus, distincţia operată de Popper între propoziţii falsificabile în prezent şi altele falsificabile în viitor nu i se pare lui Lakatos întemeiată. El e convins că există propoziţii, pur şi simplu, nefalsificabile. E motivul pentru care-şi construieşte propriul său falsificaţionism. Întâi, operează o schimbare în clasificare. În noua sa paradigmă, cu numele de *Program de cercetare,* [Lakatos, 135] construieşte un miez, „nucleul dur", format din idei tari, de necontrazis şi falsificat. Ele nu sunt supuse testului. Deasupra acestora se află „nucleul protector", cu idei ce solicită testul, în urma căruia, unele vor rămâne în picioare şi se vor adăuga, eventual, nucleului dur, altele nu. În al doilea rând, schimbă baza de raportare. Nu-l interesează ce „spun" faptele, în mod direct. Trimite propoziţiile către comunitatea ştiinţifică şi lasă pe seama *istorie*i care va spune dacă *Programul* conţine ceva viguros sau trebuie să părăsească scena.

Plasarea şi însărcinarea istoriei cu testul verificării este considerată de *Paul K. Feyerabend* o slăbiciune. Un minus consemnat şi de Isabelle Stergers în următorii termeni: „Lakatos a sfârşit, el însuşi, prin a recunoaşte, puţin înaintea morţii sale, că judecăţile asupra omului de ştiinţă nu se fac decât cu titlu retroactiv. Noi, cei prezenţi, suntem aceia care ştim ce

Program a clacat... Puterea, conferită de istorie este, de fapt, redundantă: filosoful confirmă celor învinşi, că ei sunt învinşi, dar el nu are nici o resursă proprie pentru a evalua şi judeca raţiunile pentru care aceşti învinşi s-au agăţat de Program; el poate spune doar că istoria n-a reţinut aceste raţiuni". [Stengers, 255, p.44]. Cu această slăbiciune, descoperită, Feyerabend încearcă o revenire; aduce testul în contemporaneitate, convins fiind că, dacă lăsăm doar istoria să lucreze, teoria economică va căpăta atributele unui „roman", în orice caz, plină cu adevăruri mitice [vezi, Feyerabend, 73].

Oricum am privi lucrurile, aşa cum vin ele dinspre Popper sau criticii săi, mai mult sau mai puţin avizaţi turnanta falsificaţionismului (contrazicerii!) nu trimite ştiinţa, indiferent de numele ei, pe terenul optimismului. Dimpotrivă, se pare că scepticismul însoţeşte în mod natural pozitivismul, chiar în varianta Popper, şi nu pune mare preţ pe adevăruri; mai degrabă pe retorica despre adevăruri.

În prelungirea discursului lui K. Popper. Paradoxul Quine-Duhem

Refuzul inducţiei şi imaginea seducătoare a unui corp de „conjecturi" îndrăzneţe în progres permanent, urmând regula sugerată de Popper, a supunerii criticii printr-o tentativă continuă de contrazicere (falsificabilitate) a teoriei, nu a găsit audienţă unanimă. În general, se au în vedere două obstacole ale testabilităţii pe această variantă. *Întâi*, atenţionarea pe care Gaston Bachelard a făcut-o în legătură cu falsa neutralitate a metodelor de investigaţie [vezi Bachelard, 17, p.173 şi următoarele]. După Popper şi adepţii săi testarea e o chestiune de protocol, de aplicare a unor reguli fără riscul de a induce, pe această cale, vreo modificare a realităţii uzând de anumite instrumente de investigaţie. Bachelard spune contrariul; realitatea poate fi „construită" şi pe această cale. În al *doilea* rând, testarea propusă pare a fi „la pachet", în varianta Popper sau pe jumătăţi, în varianta Lakatos. Pentru ultima variantă analistul este pus în faţa unui exerciţiu extrem de dificil: de a discerne şi a decide care propoziţii aparţin „nucleului dur" şi care sunt cele testabile şi alcătuiesc „învelişul protector"; în alţi termeni, de a clasifica conjecturile în *primare*, foarte importante şi *secundare*, care privesc fenomenul, social sau economic, în relaţia sa cu celelalte fenomene înconjurătoare. O astfel de linie de demarcaţie comportă, concomitent, intuiţie, precizie şi o excepţională forţă de abstracţie. Dar oricum am privi lucrurile, chiar dacă „pachetul" e întreg sau pe jumătate, suntem puşi în faţa unei „cutii" pline cu conjecturi. Problema care se pune e dacă avem putinţa testării întregului, indiferent de dimeniunea sa, sau trebuie să „despachetăm"; să desfacem „cutia" şi să testăm propoziţie cu propoziţie.

Literatura de specialitatea explică, îndeobşte, îndoielile vis-á-vis de principiul metodologic popperian, prin atitudinea, declarată şi cunoscută, a fizicianului francez Pierre Duhem şi a filosofului american Quine. Pentru Duhem „în fizică este imposibil de a disocia teoriile de procedeele experimentale prin care ele se verifică" [după Brochier, 42, p.33]. La fel, Quine se foloseşte, pentru a demonstra acelaşi lucru, de parabola corăbiei lui Neurach, dându-i, însă, altă interpretare. El admite că în procesul testării teoriilor ne aflăm în aceeaşi situaţie ca navigatori nevoiţi să-ţi reconstruiască nava în timp ce se află cu ea în largul mării. Ce testăm într-o atare situaţie? Un mănunchi de cunoştinţe sau ansamblul nostru de cunoştinţe despre navigaţie? Şi, apoi, rezultatele experimentului la ce le raportăm? La nişte ipoteze „bătute în cuie" sau avem voie, „din mers", să adăugăm noi ipoteze pentru a apăra eşafodajul de axiome vechi dintre care, parte, nu rezistă experimentului?

Translând judecata pe ogorul economiei, se pare că soluţia cea mai la îndemână într-o astfel de situaţie este de a adopta o poziţie convenţionalistă; de a face din discursul economic o sumă de „convenţionalisme" coerente şi comode prin simplitatea lor şi, mai ales, de a le considera inadecvate testului popperian, al contrazicerii prin experienţe. O asemenea poziţie este atribuită de Hubert Brochier lui V. Pareto şi chiar M. Friedman. [Ibidem, p.34]

M. Blaug ţine să ne atenţioneze că Popper este un „falsificaţionist rafinat" şi nu unul naiv. „El este perfect conştient de aşa-numitul ‹‹principiu al tenacităţii›› - de tendinţa oamenilor de ştiinţă de a se sustrage contrazicerii prin testare a teoriilor lor, introducând ipoteze auxiliare ad hoc şi că recunoaştea chiar valoarea funcţională, în anumite împrejurări, a unor asemenea stratageme dogmatice"[Blaug, 32, p.34]. Cu alte cuvinte, Popper era convins că, aşa cum niciodată nu vom deţine adevărul absolut asupra ştiinţificităţii unei teorii, tot astfel nu vom putea obţine o infirmare totală a unei teorii. Aceasta pentru că în mod „natural", „paternalist", autorii teoriilor vor căuta să-şi apere produşii; fie susţinând că rezultatele experimentale nu sunt certe, fie că discrepanţele dintre ceea ce comunică testele experimentale şi cunoştinţele noastre dispar ad hoc prin introducerea de ipoteze ad hoc.

În faţa unor asemenea ipostaze şi anticipând eventualele critici, Popper nu părăseşte poziţia sa. Nu acceptă convenţionalismul, dimpotrivă, lasă clar să se înţeleagă că teoria nu trebuie să fie ruptă de realitate, realismul ştiinţific rămâne linia de conduită. *La problema Quine şi Duhem*, aceea că nu pot fi testate părţi ale întregului şi că în anumite circumstanţe nu o ipoteză trebuie verificată şi supusă contrazicerii ci întreaga teorie şi că dacă ar fi să aleagă între două teorii concurente care îmbrăţişează acelaşi câmp ştiinţific el răspunde printr-o piruetă: „...vom alege atunci între două sisteme care nu se opun decât prin cele două teorii aflate în discuţie".

[după Brochier, 42, p.34]. Prin aceasta el consideră că posibilitatea de a testa pe „felii" este salvată. Nu ştim în ce măsură această „salvare" mai este operabilă în condiţiile în care teoriile, ca ansamblu, se constituie în corpuri doctrinare şi politici economice ca în cazul keynesismului sau monetarismului. Se pare că soluţiile le-au găsit artizanii însăşi şi, în principal, M.Friedman. *La cealaltă problemă*, a „tenacităţii" oamenilor de ştiinţă, a tendinţei lor de a-şi apăra teoriile prin emiterea, în funcţie de context, a unor ipoteze noi care să lărgească suportul de referinţă, Popper găseşte, de asemenea, o soluţie. El este conştient că ipotezele se verifică prin raportare la ipoteze; nu numai în fizică, cum gândea Duhem, şi nu la orice fel de ipoteze, ci la un nucleu de ipoteze care constituie sistemul axiomatic recunoscut. Dacă supoziţia auxiliară emisă ad-hoc se încadrează liniei acestui nucleu, Popper o admite sau, cum foarte bine a surprins acest lucu Blaug, „Popper a parat argumentul ‹‹convenţionalist›› făcând distincţie între supoziţii auxiliare ‹‹ad-hoc›› şi supoziţii ‹‹non ad hoc››: este perfect legitim ca o teorie contrazisă să fie salvată operând o schimbare în una din supoziţiile ei auxiliare, dacă o asemenea schimbare îmbogăţeşte conţinutul empiric al teoriei sporind numărul consecinţelor ei observabile; numai schimbările ce n-au acest efect sunt refuzate de Popper ca fiind ‹‹ad hoc››". [Blaug, 32, p.333]. Din acest punct de vedere va construi şi generaliza epistemologul Imre Lakatos. Metaforic vorbind, Popper admite numai ipotezele ad hoc care salvează corabia lui Neurath.

Milton Friedman — un Popper pe terenul economiei

Incertitudinile şi îndoielile cu privire la statutul ştiinţific al economiei, atunci când ele au venit de la un filosof de talia lui Popper, n-au rămas fără urmări. Economişti precum Terence Hutchison sau Paul Samuelson au „servit momeala". Şi este de înţeles de ce un laureat al Premiului Nobel pentru economie, Samuelson, se îndoieşte de utilitatea vreunui demers epistemologic când, sub influenţa lui Popper scrie că „Dacă în pricipiu nu există nici o posibilitate de a ne edifica asupra adevărului unei aserţiuni, atunci aceasta are un caracter mistic". [Hutchison, 112, p.174 apud Samuelson, 233]. Au fost însă şi economişti care şi-au făcut o preocupare, şi prin aceasta un merit, din a salva şi de a scoate din umbra îndoielilor popperiene ştiinţa economică. Îi numim pe Fritz Machlup şi Milton Friedman. Ultimul, prin eseul *Metodologia ştiinţei economice pozitive* reprezintă, din multe motive, o sinteză a punctelor de vedere exprimate în contemporaneitate în favoarea statutului de ştiinţă al economiei.

Sinteza friedmaniană nu poate fi conturată decât prin comparaţie şi opoziţie cu celelalte puncte de vedere, exprimate în epocă şi cunoscute deja de noi şi, în principal, cu vederile lui Popper.

Astfel, în opoziţie cu aprioriştii, M. Friedman susţine că, prin natura ei, ştiinţa economică are vocaţia de a fi o ştiinţă pozitivă în sensul că „Numai materialul faptic poate să arate dacă ea este ‹‹corectă›› sau ‹‹greşită››, mai bine zis dacă trebuie provizoriu ‹‹acceptată›› ca valabilă sau trebuie ‹‹respinsă››... şi că singurul test relevant al valabilităţii unei ipoteze este compararea predicţiilor ei cu experienţa” [Friedman, 79, p.196].

Admiţând experimentul, testarea empirică, Friedman se plasează pe aceeaşi poziţie ca şi Popper, a pozitivismului logic, aflat la intersecţia dintre apriorism şi empirism. Irealismul ipotezelor de lucru nu-l încurcă atâta vreme cât testarea empirică şi faptele contează ca ultimă instanţă în procesul validării; o validare, de asemenea, „pe invers”, ca şi la Popper – urmărind nu adevărul ci contrazicerea acestuia.

În acelaşi timp, Friedman nu este nici un antiapriorist naiv nici un empirist naiv. Nu este antiapriorist în măsura în care, la el ca şi la toţi adepţii deductivismului logic, punctul de plecare pe care clădeşte teoria este o sumă de ipoteze. Friedman nu este un empirist naiv când, în bună şi fidelă notă popperiană, scrie că: „Materialul faptic nu poate niciodată ‹‹să dovedească›› o ipoteză; el poate doar să nu o infirme, şi tocmai acest lucru îl avem în general în vedere când spunem, întrucâtva inexact, că ipoteza a fost ‹‹confirmată›› de experienţă” [Ibidem]. Aceeaşi neîncredere în adevărul absolut, a confirmării depline de către experienţă a predicţiilor, a necesităţii *acceptării provizorii* a consecinţelor teoriei până când faptele nu vin să le contrazică „frecvent” sau mai „frecvent” decât predicţiile unei ipoteze alternative.

Friedman nu este popperian doar atunci când susţine valoarea instrumentală a principului contrazicerii sau când intuieşte, ca şi marele filosof, „tenacitatea cu care ipotezele sunt menţinute” [Ibidem, p.205]. Economistul american se înscrie în filosofia lui Popper şi atunci când, el însuşi, în termeni specifici, îşi construieşte o „problemă a demarcaţiei”. „Urmărind să asigurăm unei ştiinţe o cât mai mare ‹‹obiectivitate›› cu putinţă, scrie el în acest sens, trebuie să ne preocupăm ca regulile să fie formulate pe cât posibil explicit, iar în sfera fenomenelor la care ea se aplică să fie continuu lărgită, în măsura posibilului... Fiecare fenomen are anumite trăsături proprii pe care regulile explicite nu le acoperă. Capacitatea de a judeca dacă aceste trăsături pot fi ignorate sau nu, dacă ele afectează sau nu modul de identificare a cutăror fenomene observabile cu cutare entităţi din model, este ceva ce nu se transmite de la profesor la elev; ea se dobândeşte doar prin experienţă şi prin expunere la atmosfera ştiinţifică ‹‹adecvată››, nu se învaţă pe de rost. Prin acest punct trece linia care separă, în orice ştiinţă, pe ‹‹amator›› de ‹‹profesionist›› şi linia subţire care îl desparte pe un om de ştiinţă de un ‹‹trăznit››” [Ibidem, p.206].

Decisiv pentru dimesiunea ecartului între ceea ce spun probele empirice şi ceea ce susţin predicţiile ipotetice rămâne, după Friedman, fondul intelectual al cercetătorului, bagajul său de cunoştinţe cu care porneşte la drum.

De asemenea, Friedman pare a fi de acord cu Popper şi atunci când reţine sorgintea rezervelor cu care se recunoaşte caracterul ştiinţific al economiei, anume gradul mare de complexitate şi dificultatea supunerii ei testului contrazicerii (falsificabilităţii). El scrie că „materialului astfel obţinut (prin testarea predicţiilor - n.n) este...adesea complex şi întodeauna indirect şi incomplet. Colectarea lui este dificilă, iar interpretarea necesită, îndeobşte, analize subtile şi lanţuri de raţionament complicate, care doar rareori sunt realmente convingătoare. Faptul că economiei politice îi este refuzată proba spectaculoasă şi directă a experimentului ‹‹crucial›› stânjeneşte într-adevăr testarea adecvată a ipotezelor" [Ibidem, p.192]. Friedman însă nu descumpăneşte în faţa acestei dificultăţi şi nici nu împărtăşeşte îndoielile lui Popper. Pentru el, economia politică a fost, este şi va rămâne, ştiinţă. Ca s-o dovedească şi să risipească „ceaţa" popperiană, îşi construieşte propriul sistem metodologic.

El neagă, din start, imposibilitatea cunoaşterii empirice a fenomenelor economice, dat fiind caracterul lor variat şi complex[12]. Numai că această cunoaştere nu înseamnă descriere. El pleacă de la ipoteze, iar „O ipoteză este importantă dacă ‹‹explică›› mult prin puţin... dacă este o aproximaţie destul de bună în raport cu ceea ce se urmăreşte" [Ibidem, p.199]. Dacă lucrurile stau aşa, şansa ipotezei nu poate fi decât aceea de fi „descriptiv falsă". Dar, dacă aceste ipoteze aproximează destul de bine realitatea la care se referă, împreună, ele pot constitui un model. „Modelul, spune Friedman, este întruchiparea logică a semi-adevărului" [Ibidem, p.206]. Până aici, teoria economică se prezintă ca o „oglindă", „logică", dar nu una „deghizată". Dacă „tautologiile", ca elemente componente, semnifică, aşa cum am spus „o aproximare destul de bună" a realităţii, modelul permite formularea de predicţii. În această operaţiune, de emitere a unor enunţuri cu caracter de predicţie, cercetătorul economist se ghidează după regula lui „ca şi cum ar şti". Nu-i nevoie de cunoaştere în detaliu a legilor fizice sau a costurilor marginale şi pragurilor de rentabilitate pentru a formula ipoteza că frunzele se plasează pe crengi pentru a absorbi cantitatea optimă de lumină în raport cu celelalte sau că agentul economic adoptă un comportament raţional de natură să-şi maximizeze câştigurile[13]. În general, se admite însă că frunzele ca şi agenţii economice fac acest lucru „ca şi cum ar şti". De ce sunt admise asemenea

[12] Proba acestei atitudini o oferă ca autor, împreună cu Anna Schwartz a lucrării *A Monetary History of the United States*, 1857-1960, Princeton, Princeton University Press, 1963

[13] Vezi exemplele la pag. 203-206, Friedman, M. „*The Methodology of Positive Economics*." În Essays in Positive Economics, de M. Friedman. Chicago: University of Chicago Press, 1953

„tautologii" şi cum e posibilă construcţia atâtor teorii pornindu-se de la o sumă de propoziţii aparent banale, cu implicaţii directe asupra acuzaţiei de nerealism ce se aduce ştiinţei economice? Pentru că, răspunde Friedman, „În ciuda văditei falsităţi a ‹‹presupoziţiilor›› ipotezei, ea posedă o mare plauzibilitate grație conformității implicațiilor ei cu observaţia" [Ibidem, p.203]. Altfel spus, eroarea nu este atât de gravă când afirmăm că agentul economic X se comportă „ca şi cum ar ști" exact ce înseamnă cost marginal, productivitate marginală, funcţiile de cerere şi ofertă, semnificaţia egalităţii între costul marginal şi venitul marginal etc. El face aceasta „ca şi cum ar şti" pentru că este beneficiarul unei „experienţe" care i s-a transmis şi pe care el, empiric, a receptat-o. Prin ultima propoziţie citată de noi, Friedman leagă, de fapt, capetele a două raţionamente care, după opinia lui, au mers în paralel, au condus la confuzii şi acuze şi care nu reprezintă decât fațete diferite ale aceluiaşi proces. Cu alte cuvinte, Friedman vrea să ne spună că testarea ipotezelor de lucru și a predicțiilor ce se desprind din ele sunt doar în aparență două teste diferite. Faptic este vorba de un singur test. Aceasta rezultă din următoarea împrejurare „Cele două stadii – al construirii ipotezelor şi al testării valabilităţii lor – se leagă între ele sub două aspecte diferite. În primul rând, faptele particulare utilizate în fiecare stadiu depind în parte de hazardul culegerii de date și al cunoștințelor de care dispune cercetătorul în cauză. Faptele ce servesc la testarea implicaţiilor unei ipoteze puteau foarte bine să fie cuprinse şi ele în materialul brut utilizat la construirea ei, şi viceversa. În al doilea rând, procesul nu începe niciodată de pe un loc gol; așa numitul stadiu inițial presupune întotdeauna o confruntare a implicaţiilor unui set de ipoteze anterior cu observația; contrazicerea acestor implicaţii reprezintă stimulul pentru construirea de noi ipoteze sau pentru reviziurea celor vechi. După cum se vede, cele două stadii metodologice distincte se desfăşoară în paralel" [Ibidem, p.198-199].

Ca orice demers, şi cel al lui Friedman şi-a atras simpatizanţi, adepţi, dar şi critici.

Din perspectivă *critică*[14] lui Friedman i se impută, *în general*, orientarea şi plierea la un pozitivism dogmatic în condiţiile şi într-un context, temporal vorbind, în care apriorismul oferea proba temeiniciei şi ştiinţificităţii economiei. Crezând că faptele, testarea empirică, nu doar că e importantă dar că e absolut necesară în validare, Friedman ajunge să susţină, în alţi termeni, că orice devine acceptabil dacă testul validează; că „Scopul ultim al unei ştiinţe pozitive este de a dezvolta o teorie sau o sumă de ‹‹ipoteze›› care furnizează predicţii valide şi semnificative (care

[14] Vezi M. Rothbard, *Économistes et charlatans*, Paris, Belles Lettres, 1991, conţinând traduceri din „The mantle of science" (1979); „Praxeology as the method of economics" (1973); „In defense of extreme apriorism" (1956); „Toward the reconstruction of utility and welfare economics" (1956); „Public goods and external benefits", Man, Economy and State (1962), p.883-890; „The myth of efficiency" (1979); „Why Murray Rothbard will never win the Nobel prize!" dans Gary North, Man, Economy and Liberty: Essay in Honor of Murray N. Rothbard (1988), chap. VIII, p.89-109

nu sunt, adică, truisme) asupra fenomelelor care n-au fost încă observate" [Friedman, 79, p.7]. Ca şi în cazul lui Popper, Friedman este privit cu reţinere pe motivul că plasează devenirea ştiinţei economice în zodia relativului; anumite predicţii ar putea fi validate, altele, nu. Până să aflăm, avem în faţă o ştiinţă sau o pseudoştiinţă? *Apoi*, imputabilă i se consideră şi atitudinea de a trata supoziţiile „en gros". Nu a împărtăşit, adică, nimic din precauţiile lui Menger care sesiza, la vremea lui, un punct dincolo de care anumite idei nu se supun testării *directe*; ele sunt validate pe calea raţionamentelor logice, pur şi simplu; nu i-a fost aproape departajarea conjecturilor în primare („miezul tare") şi secundare („învelişul protector"). Ca atare, a trimis la testare toate supoziţiile oferind, astfel, proba unui accentuat ataşament la pozitivism. I-a scăpat faptul că recursul la metafizică e necesar într-o ştiinţă socială, ca economia, când doreşti să găseşti explicaţii nu în lumea fizică a lucrurilor ci dincolo de aparenţe, în lumea raţionamentelor abstracte. Şi, nu în *ultimul* rând, validarea ca atare este relativă. Friedman a înţeles corect că se recurge la testul contrazicerii din lipsa coincidenţei perfecte între realitate şi modelul teoretic.

N-a înţeles însă că raportarea conjecturilor nu se face direct la realitate ci la alte propoziţii, cu valoare de principiu. Baza de raportare este, altfel spus, „construită".

Cât priveşte partea *pozitivă,* socotim că Friedman a făcut mult întru apărarea statutului ştiinţei economice, din cel puţin următoarele motive:

Întâi, pentru că a fixat cu claritate care este rolul fondului de cunoştinţe al cercetătorului, atât în construcţia de ipoteze şi predicţii, cât şi în evaluarea acestora.

Al doilea, scoate de sub acuzaţie „principiul falsităţii ipotezelor". Ipotezele nu pot fi cu adevărat false decât dacă: cercetătorului i se substituie un „trăznit"; cercetătorul „se închide" în laboratorul lui, cu dorinţa de a pleca de pe un teren gol, neasimilând, astfel, experienţa care i se trasmite din amonte, obţinută deja în baza unor teste.

Al treilea, a dat un sens nou principiului cauzalităţii. L-a privit nu singular, încadrabil într-o „felie" de timp; îi dă o nuanţă procesuală; priveşte relaţia de cauzalitate ca pe veriga unui lanţ prin care, în mod cumulativ, prezentul cunoaşterii primeşte ceva din trecut şi oferă o bază viitorului. Îi dă, altfel spus, un sens multidimensional şi îl încadrează într-un circuit.

Al patrulea, şi ca o consecinţă a celei de-a treia concluzii, Friedman sugerează clar că dacă viaţa economică este un proces, ştiinţa economică, evaluarea ei, trebuie să pornească de la această premisă; de la constatarea că realitatea complexă a faptelor reprezintă, concomitent, punct de plecare şi punct terminus în procesul cunoaşterii.

Validarea între pozitiv şi normativ

Economia este o ştiinţă a acţiunii umane; o acţiune produsă conştient şi raţional, ne spune Mises; cu raţionalitate limitată ne avertizează H. Simon şi adepţii săi instituţionalişti. Printr-o altă voce, mai mult decât autorizată, cea a lui Kant aflăm că însuşi procesul cunoaşterii îşi are propria-i dualitate, că primeşte ceva din aura şi „sufletul" cercetătorului.

Angajată să se producă pe un asemenea cadru, ştiinţa economică nu-şi poate confirma susţinerile liniar, nestingherit. O face tatonând şi raportându-se la repere relative. Sinteza explicativă a unei astfel de realităţi o găsim în relaţia dintre pozitiv şi normativ, relaţie care, la rându-i, invită la reflecţiune pe terenul *pozitivismului* şi *constructivismului* ca orientări filosofice.

Cu riscul pe care-l incumbă oboseala oricărei reveniri, dar insistând doar asupra aspectelor relevante pentru subiectul nostru, amintim că abordarea *pozitivă* e legată de numele lui Auguste Compte şi a adepţilor săi. În principiu „cunoaşterea bazată pe fapte observate", pozitivistă se sprijină pe două mari postulate: 1) Realitatea, inclusiv cea socială, este exterioară şi obiectivă, există, adică, dincolo de voinţa individului; 2) Procedurile la care se recurge pentru a evalua această realitate trebuie să fie, şi ele, obiective. În alţi termeni e nevoie de neutralitatea totală a cercetătorului pentru ca evaluarea obiectivă „să iasă".

Abordarea *constructivistă* îşi leagă numele de mulţi autori. Interes pentru ştiinţa noastră, una socială, are contribuţia, se pare decisivă, a lui Jean Piaget [Piaget, 194]. Dorindu-se mai realist şi mai raţional, constructivismul consideră, ca idee de fond, că realitatea este, în cea mai mare parte a ei, o construcţie socială. N-avem de-a face cu fapte virgine, brute, ci cu fapte sociale. Şi lucrurile stau aşa pentru că, şi atunci când nu există nici un interes din partea cercetătorului, obiectul cercetat nu se apropie nicicând de forma lui originară. Considerând „eroice" ipotezele de lucru pozitiviste, constructivismul face din obiectivizare o chestiune de grad, dar consideră că, în principiu, realul este unul „transformat", construit, iar la opera de transformare cercetătorul are un cuvânt de spus. Mai precis, relaţia cercetător – obiect cercetat este cu dublu sens.

Relaţia pozitivism – constructivism nu este una de refuz antagonic, ci una de complementaritate. Lucrul ni se relevă dacă suntem atenţi, şi dacă ni se permite exprimarea, la dubla dualitate: a faptelor şi a teoriilor despre fapte. Ştim că puţine fapte se supun observaţiei în stare fizică, directă. Cele mai multe sunt construite şi le cunoştem pe o cale, de asemenea, construită. Pe scurt, ne folosim de teorii ca să descriem fapte „prinse" în noţiuni, scheme, norme etc. Preţurile, piaţa, valoarea, impozitul, mărimile agregat, micro şi macroeconomice, etc, nu sunt

decât câteva exemple de fapte construite pe care le luăm drept realităţi. Pe unele le luăm aşa cum sunt, şi pretindem afilierea la pozitivism, pe altele le modificăm, normativ, pentru a fi aşa cum dorim noi să fie, şi atunci, suntem constructivişti.

Distincţia *pozitiv – normativ*, derivată din cea dintre pozitivism şi constructivism, ne interesează aici, în planul validării cunoaşterii. Conştiinţa, cu rol de pionerat, a importanţei acestei distincţii în stabilirea statutului ştiinţei economice a fost John Neville Keynes (tatăl economistului) cu al său eseu *Domeniul şi metoda economiei politice*, considerat a fi de referinţă şi „adus la zi" de Milton Friedman în *Metodologia ştiinţei economice pozitive*.

În baza unei atente analize a operei economiştilor cu care a fost contemporan (preocupaţi, mai mult, după părerea sa, de a face ştiinţă decât de felul şi metoda în care o fac), logicianul ţine să precizeze că „Nu trebuie să domnească nici o imprecizie în problema dacă economia politică se preocupă de real sau de ideal, dacă ea tratează doar despre ceea ce este sau se întreabă şi despre ce ar trebui să fie, formulând reguli pentru atingerea acelor scopuri pe care ea le declară dezirabile... Greşita înţelegere a acestor aspecte a dus la o înţelegere greşită a însăşi legilor economice" [Keynes, 126, p.70]. Acest deschizător de drumuri care se numeşte J.N. Keynes mai face două precizări importante care, susţinem, vor constitui, fiecare în parte, puncte de plecare pentru laborioase dezvoltări de către M. Friedman şi K. Popper. Astfel, *întâi*, după ce defineşte economia politică ca pe „un ansamblu de doctrine privitoare la fenomenele economice...", [Ibidem*], găseşte utilă următoarea completare: „Când căutăm să definim domeniul unei discipline ştiinţifice oarecare, ceea ce avem în vedere este, în primul rând, să determinăm trăsăturile distinctive ale fenomenelor de care se ocupă ea şi ce fel de cunoaştere urmăreşte să dobândească privitor la aceste fenomene" [Ibidem]. De reţinut că acestea sunt cele două niveluri de la care se construieşte şi spre care trebuie îndreptată verificarea solidităţii construcţiei avute în vedere de Friedman. Al *doilea*, scrie că „procesul prin care se ajunge la o concluzie afectează caracterul şi valabilitatea acesteia, precum şi rezervele şi limitările sub care trebuie acceptată" [Ibidem, p.70-71]. Atari judecăţi ne spun ceva foarte clar despre pretinsa neutralitate a cercetătorului. Procesul însuşi, care se intercalează între cercetător şi obiectul cercetat, este influenţat; primeşte, adică, ceva, din zestrea cercetătorului.

Pe total, J.N Keynes ne sugerează, printre primii, care ar fi criteriul fundamental operant în complexa întreprindere de a stabili graniţa între ştiinţă şi nonştiinţă. Se opreşte la demarcaţia între *pozitiv* şi *normativ* în domeniul ştiinţelor sociale în general şi cel al economiei politice, în

* Textul şi contextul în care autorul îşi dezvoltă concepţia lasă să se înţeleagă că utilizează noţiunea de doctrină în accepţiunea de ipoteze sau teorii

special. Ne lămureşte că analiza economică pozitivă explică de ce lucrurile şi comportamentul oamenilor *sunt aşa cum sunt*, în timp ce analiza economică normativă caută să ne spună *cum ar trebui să fie*. Mai mult, printr-o punere în două planuri, istorico-comparativă, informează că economiştii clasici Smith, Malthus, Mill, Ricardo, au fost (fără a-şi da seama întodeauna de acest lucru), pozitivişti; că şi-au propus să prezinte realitatea economică, obiectiv, aşa cum este. Pe temeiuri similare, arată logicianul englez, dar folosind metoda istoric-inductivă, şcoala istorică germană, prin K. Knies, W. Roscher, B. Hildebrand, A. Wagner ş.a, nu se mulţumeşte cu ceea ce şi-au propus englezii; ea declară făţiş că menirea economiei politice (identificată adesea cu istoria economică sau cu filosofia istoriei economice) este de a spune ce este, dar şi ce trebuie să fie. Economia politică nu poate rămâne, aşadar, o ştiinţă pur pozitivă; trebuie să meargă spre soluţii, sugestii, predicţii. De aici intercondiţionarea discursului economic cu politicul, eticul, moralul, istoricul, juridicul, psihologicul şi sociologicul. Economiei politice i se atribuie o înaltă menire etică şi, declarativ, este însărcinată să se ocupe cu cele mai importante probleme ale vieţii umane.

Din această perspectivă, a statutului ştiinţei economice la interferenţa ei cu eticul, juridicul, politicul, umanul în general, contribuţiile în secolul XX nu sunt puţine. Weber, Schumpeter, Mises, Hayek, Myrdal sunt doar câteva nume reprezentative în acest sens.

Aşa cum am subliniat deja, cel care avea să adauge analizei lui J. N. Keynes noi carate, „s-o complice" şi să o plaseze în centrul dezbaterilor metodologice contemporane este M. Friedman. În *Metodologia ştiinţei economice pozitive* el pleacă de la zestrea lăsată de Keynes pentru a pune problema „cum se poate decide dacă o ipoteză sau o teorie sugerată trebuie sau nu acceptată, provizoriu, ca parte a ‹‹ansamblului de cunoştinţe sistematizate privitoare la ceea ce este››" [Friedman, 79, p.192] altfel spus, de a face, pe cât posibil, lumină în confuzia dintre ştiinţa economică pozitivă şi cea normativă. Convingerea lui Friedman este că „ştiinţa economică, pozitivă este *în principiu* independentă de orice poziţie etică sau judecată normativă particulară" [Ibidem, p.193, sublinierea noastră, I.P.]. Are, deci, am spune noi, parafrazându-l, o autonomie relativă. Sarcina şi ţelul ei sunt ca, plecând de la un limbaj şi de la un ansamblu de ipoteze cu conţinut empiric, să furnizeze teorii, privite ca ansamblu de propoziţii despre care numai „canoanele logicii formale" ne pot spune dacă sunt sau nu corecte; operează, adică, cu criteriul adevărat-fals. Privită din acest punct de vedere, al autonomiei funcţionale, „ştiinţa economică pozitivă este, sau poate fi, după opinia lui Friedman, o ştiinţă obiectivă în exact acelaşi sens ca oricare dintre ştiinţele fizice" [Ibidem]. Faptul că în perimetrul economiei politice

întră şi studiul relaţiilor interumane sau că cercetătorul însuşi se supune analizei ca „obiect", nu pot atinge cu nimic „obiectivitatea" şi posibilitatea asemuirii cu matematica, fizica, chimia etc.

Din cealaltă latură, ştiinţa economică normativă nu se poate bucura, după opinia lui Friedman, nici măcar în principiu, de autonomie existenţială şi funcţională. Această „artă" a economiei, privită ca sumă de sugestii, de predicţii, de norme, reţete etc. n-are cum să nu se bazeze pe osatura teoretică furnizată de ştiinţa economică pozitivă. Faptul nu înseamnă însă că „n-ar exista o ştiinţă normativă separată" [Ibidem]; dimpotrivă, există şi se manifestă dar numai pe soclul pe care-l oferă ştiinţa economică pozitivă.

Când se trece la a verifica *gradul de ştiinţificitate* a celor două ştiinţe, pozitivă şi normativă, autonomia arhitecturii teoretice pozitive rămâne, aşa cum am atenţioat prin subliniere intenţionată, *doar de principiu.* De ce? Pentru că ipotezele şi teoriile din pozitiv nu-şi pot găsi şi justifica raţiunea şi logica decât prin normativ. Pentru că „Reuşita ei (a ştiinţei economice pozitive – n.n) se cere judecată în funcţie de precizia, amploarea şi conformitatea cu experienţa predicţiilor pe care le generează" [Ibidem]. Şi pentru că, explicitează mai analitic Friedman, „singurul test relevant al valabilităţii unei ipoteze este compararea predicţiilor ei cu experienţa. Ipoteza este respinsă dacă predicţiile ei sunt contrazise (‹‹frecvent››, sau mai frecvent decât predicţiile unei ipoteze alternative); ea este acceptată dacă predicţiile ei nu sunt contrazise; şi este privită cu multă încredere dacă a supravieţuit multor ocazii de a fi contrazisă" [Ibidem, p. 196].

Pe total, *rezumăm* şi reţinem că prin strădania de a da un plus de claritate relaţiei dintre ştiinţa pozitivă şi cea normativă, Friedman a încercat să convingă că până la stadiul de pozitivă obiectivitatea ştiinţei economice, statutul ei, nu pot fi puse în discuţie; ea se bucură de aceleaşi drepturi ca şi ştiinţele fizice. Dincolo de această barieră, la nivelul normativ deci, el lasă să se înţeleagă că intră în joc, spre a valida statutul de ştiinţă, şi alte elemente decât „canoanele logicii formale"; se operează, aici, pe terenul doctrinei, al politicii economice. Pot fi acestea ştiinţifice? Întregul capitol ce urmează va încerca să dea răspuns, inclusiv din punctul de vedere al lui Friedman, acestei întrebări. Până atunci, încercăm să ne exprimăm *propria poziţie* asupra acestei problematici.

Mai *întâi*, considerăm că distincţia dintre pozitiv şi normativ în perimetrul ştiinţei economice ţine mai mult de raţiuni de pură analiză pentru că, în esenţă, economia pozitivă şi normativă nu sunt decât faţete ale unui întreg sau, dacă se vrea, două moduri de a privi lucrurile. Faptic nu avem de-a face cu două ştiinţe distincte: una să explice ce este şi să se oprească aici; alta, plecând din acest punct, să ne spună ce trebuie să facem. Distincţia vizează forma şi nu fondul; fondul este al unei unităţi organice, normativul se află în prelungirea pozitivului de care

nu poate fi desprins, repetăm, decât teoretic. Ca şi pe orice alt cercetător, pe economist nu-l animă doar scopuri pur iluministe, de cunoaştere dezinteresată. „Economia, remarcă cu deplin temei economistul francez Jacques Généreux, tratând comportamente umane şi consecinţele lor colective, este inevitabil politică. La ce serveşte buna cunoaştere a funcţionării pieţei muncii dacă aceasta nu poate fi utilizată pentru a inspira politici eficace de luptă contra şomajului, de formare profesională, etc.? La ce este bună înţelegerea mecanismelor de creştere dacă aceasta nu ajută cu nimic la stimularea progresului economic şi la favorizarea dezvoltării ţărilor sărace? Nu există niciodată o dezbatare teoretică în economie care să nu conducă la o dezbatere politică. Analiza normativă apare astfel ca urmare logică a cunoaşterii pozitive" [Généreaux, 84, p.16]. Subscriind în totalitate la cele spuse de economistul francez, credem că cel care, primul, a adăugat la noţiunea de economie pe cea de politică, pentru a da nume tratatului său (îl numim pe Antoine de Monchrétien cu *Tratat de economie politică*) n-a avut în vedere doar semnificaţia etimologică a termenilor; că, dimpotrivă, a avut şi simţul unităţii; a înţeles că prin politic economicul prinde sau nu viaţă. Ba, mai mult, se poate înscrie pe linia progresului în funcţie de modul în care cunoştinţele venite dinspre pozitiv corespund sau nu finalităţilor ultime, pe care doar normativul le configurează. Iată ce spune E.Malinvaud în acest sens: „Economistul trebuie să-şi pună întrebări în legătură cu alegerea celor mai bune decizii ale autorităţii publice; el este, adesea, consultat din acest punct de vedere; mai important, el se întreabă ce principii ne permit să spunem că o anumită stare a economiei este preferată alteia. Acesta este motivul pentru care o mare parte a disciplinei economice este consacrată studiului normativ... Dar aceasta nu înseamnă că, pentru a progresa, cunoaşterea pozitivă trebuie să fie independentă de obiectivele fixate pe cale normativă în economie. Singura cunoaştere pertinentă are valoare şi pertinenţă când se judecă în funcţie de finalităţi fixate" [Malinvaud, 157, p.22 şi 24]. Cu alte cuvinte, validarea prin normativ nu numai că e importantă dar fără ea etajul pozitiv devine superfluu, dacă nu inutil. De progres, în afara acestui „protocol", nici nu poate fi vorba.

În al *doilea* rând, credem că distincţia pozitiv-normativ, atunci când se face (şi de cele mai multe ori se face) este produsă în intenţia de a apăra ceva ce nu are nevoie, întodeauna, de apărare. Se pleacă de la premisa că la nivelul pozitivului ceea ce se face trebuie şi ţine de ştiinţific. La nivelul normativului, în schimb, „profani şi experţi deopotrivă, după expresia lui Friedman, sunt inevitabil ispitiţi să formuleze concluzii pozitive în strânsă conformitate cu preconcepţii normative şi să respingă concluzii pozitive dacă implicaţiile lor normative — sau ceea ce se crede a fi implicaţiile lor normative — sunt greu de acceptat" [Friedman, 79, p.193]. Pentru a fi mai concreţi, ştiinţa economică pozitivă trebuie să explice cum funcţionează

mecanismul economic, ce înseamnă inflaţia şi şomajul, cum se poate lupta împotriva lor etc. Este, aceasta, opera ştiinţifică a economistului. Lansarea măsurilor concrete de luptă împotriva inflaţiei şi şomajului ţin însă de politic. Aici are „chemare" nu numai economistul, ci şi inginerul, farmacistul, biologul, chimistul etc. Ei, „savanţii şi profanii", stabilesc priorităţile; aceasta-i esenţa actului de guvernare. Măsurile luate aici nu ţin numai de avizul specialistului, venit dinspre pozitiv, ci şi de cerinţe imediate şi de perspectivă, conjuncturale, ale populaţiei. Câtă obiectivitate mai păstrează ele? Cât din vină poate fi „repartizată" spre cel ce şi-a dat avizul şi câtă îi revine profanului „chemat" să dea prelungirea firească concluziilor dinspre pozitiv. Friedman este de părere că „realizarea unui consens în privinţa politicii economice corecte depinde în mai mică măsură de progresul ştiinţei economice decât de progresul unei ştiinţe economice pozitive apte să furnizeze concluzii ce sunt, şi merită a fi, larg acceptate" [Ibidem, p.194]. Altfel spus, îi apără pe „profani" şi aceasta în detrimentul statutului ştiinţei economice. N-ar fi mai normal, şi spre binele general mai profitabil, ca cei ce-şi consumă energia în perimetrul normativului să fie cu adevărat chemaţi pentru a asigura, astfel, legătura organică dintre cele două etaje ale întregului? Ce-ar trebui făcut ca neofiţii, „profanii" lui Friedman să nu fie „primiţi în normativ"? Să fie obligaţi, credem, să înţeleagă că politica economică nu poate avea sorţi de izbândă decât dacă, la rându-i, este făcută cu mijloacele ştiinţei; că numai astfel se poate denumi „artă", în sensul clasic, pe care i l-a dat J.S.Mill şi L.Walras.

Ideologia şi obiectivitatea ştiinţei economice

Într-un articol intitulat *Conţinutul ideologic al ştiinţei economice*, epistemologul economist Alain Wolfelsperger, în baza unei atente analize a faptelor şi a diverselor opinii cu privire la ceea ce se vrea o „propoziţie ideologică", sugerează cinci definiţii vehiculate, îndeobşte, în literatura de specialitate: [vezi Wolfelsperger, 275, p.13-17].

„Definiţia I: Este ideologică orice teză care, concomitent, este *eronată* pentru că reflectă incorect realitatea observabilă, dar şi *utilizabilă* pentru a legitima sau, dimpotrivă, pentru a condamna această realitate".

„Definiţia II: Este ideologic ceea ce, fără a fi propriu-zis *fals*, nu merge la esenţa lucrurilor, maschează această esenţă dar totuşi este utilizabil pentru a legitima sau, dimpotrivă, pentru a condamna o anumită realitate".

„Definiţia III: Este ideologic ceea ce, fără a fi fals sau superficial într-o ştiinţă, poate fi pus în serviciul unei cauze politice şi sociale determinate".

„Definiţia IV: Este ideologică orice teză care rezultă dintr-o determinare socială prin situaţia de clasă, infrastructură economică, starea forţelor de producţie etc."

„Definiţia V: Este ideologic într-o ştiinţă ceea ce exprimă, sau «se înscrie în» sau «corespunde» sau «are analogie cu o filosofie politică determinată»".

Ar prezenta, poate, interes o discuţie pe fiecare propoziţie în parte. Cerem îngăduinţa unei conciziuni pentru a reţine că cele cinci definiţii par a spune că ideologiile sunt nişte „minciuni raţionale"; afirmaţii cu o mare doză de gratuitate dar construite cu bună ştiinţă pentru a susţine un interes (de grup, de clasă, de partid etc.) exprimat printr-o filosofie politică specifică.

O sinteză a acestor „utopii realiste" oferă filosoful Andrei Pleşu. Încercând „la cald", o definire el reţine că „... ideologiile sunt construcţii rapide de idei, izvorâte dintr-un interes privat sau grup şi având drept scop modificarea mentalităţii publice, a instituţiilor şi a vieţii sociale" [Pleşu, 197, p.117]. Acelaşi autor reţine, între atributele esenţiale ale ideologiei, imediatismul şi caracterul ei invaziv; lipsa de preocupare pentru temeinicie şi forţa de a se autodezvolta din interior pentru a cuprinde în păienjenişul ei toate componentele vieţii. Şi o cuprinde „construindu-şi" propriile-i adevăruri şi măsluind realitatea pentru a o face conformă acestor adevăruri. Nimic nu scapă scopurilor ei declarate: de a schimba lumea, înţelegând-o sau neînţelegând-o.

Începuturile pe un atare subiect trimit la Destutt de Tracy [Destutt de Tracy, 62, (1817–1818)], căruia i se atribuie pionieratul în folosirea termenului la început de secol XIX şi continuând cu Karl Mannheim, Gramsci, Althusser şi, se înţelege, Marx. Pentru ceea ce se vrea a fi o „definiţie de lucru" ne interesează devenirea conceptului via Marx. Înaintea lui Marx, ideologia primea sensul valorilor comune împărtăşite de o societate (ideologie modernă, ideologie tradiţionalistă etc). Odată cu Marx, ideologia capătă sensuri şi, mai ales, atribuţii noi.

Este un merit necontestat, e de părere J.Schumpeter, că „Marx a fost economistul care a descoperit pentru noi (pentru noi şi nu pentru el -- n.n.) ideologia şi care i-a înţeles natura" [Schumpeter, 245, p.244.]. Despre ce „natură" este vorba?

Rupând cu tradiţia manifestă până în prima jumătate de secol XIX potrivit căreia progresul oricărei ştiinţe se realizează „pe idee", deci pur intelectual, Marx este primul care semnalează că procesul de producţie a ideilor este determinat de existenţa socială. Despre aceleaşi lucruri n-are cum să gândească, la fel, cercetătorul burghez şi cercetătorul proletar pentru că ei sunt de condiţie materială diferită şi provin din medii diferite; au de apărat interese diferite şi, deci, de pe poziţii diferite. Fiecare vine să facă analiza lucrurilor cu propria sa *viziune*. Viziune, acesta este

cuvântul potrivit pe care Schumpeter îl găseşte pentru a desemna descoperirea lui Marx şi a contura sensul a ceea ce el a vrut să se înţeleagă prin ideologie.[15]

În articolul *Ştiinţă şi ideologie* [Ibidem, p.236-249] *Schumpeter şi-a* propus, şi a reuşit, să demonstreze că ceea ce Marx înţelegea prin ideologie devine un fapt cu existenţă generală dacă îl privim în formula unei „tentaţii ideologice" sau a unui „act cognitiv preştiinţific". Urmărind firul gândirii lui Marx, Schumpeter susţine că însăşi faza „preştiinţifică", de fapt preanalitică, a cercetării este socialmente condiţionată. Alegerea şi selectarea materialului statistic, „punerea problemei" etc. nu sunt neutre. Operează aici, „interesul nostru", fantezia sau bunul simţ comun. „Această mixtură de percepţii şi de analiză preştiinţifică o vom numi Viziunea sau Intuiţia cercetătorului, subliniază Schumpeter. Fireşte că în practică mai niciodată nu pornim de pe un teren gol, astfel că actul de viziune preştiinţific nu ne este propriu în întregime. Pornim de la lucrările unor predecesori sau contemporani de-ai noştri sau de la ideile ce există în jurul nostru,

[15] De notat şi reţinut că până la Marx termenul de ideologie şi-a păstrat conotaţia indicativă a ceea ce se voia a fi „moral philosophy". După aceea chiar limbajul de dicţionar primeşte tenta imperativului, cu trimitere expresă la nivelul normativ al ştiinţei, la etajul doctrinar. Spre exemplificare:

- după *Le Petit Larousse, Dictionnaire Encyclopédique,* Larousse, 1993, p.30 *„Ideologie* = 1. Sistem de idei constituind un corp de doctrine filosofice şi care condiţionează comportamentul individual sau colectiv. 2. Pentru marxişti, producţia care operează în lumea ideilor unei clase sociale dominante şi care permite acestei clase de a exercita dominaţia sa economică asupra clasei dominate. 3. Peiorativ, sistem de gândire, de idei, vagi şi nebuloase" (Este sensul dat de Napoleon Bonaparte care vedea în ideologi visători doctrinari utopici -- n.n.);

-- după *Dictionnaire de la philosophie,* autor Didier Julia, Larousse, Paris, 1991, p.129, *„Ideologie* = ansamblu de credinţe proprii unei societăţi sau unei clase sociale. Ideologia se exprimă, în general, într-o doctrină politică sau socială, inspirând activitatea unui guvern, a unui partid, a unei clase sociale etc.; marxismul este o ideologie ca de altfel şi liberalismul economic";

- după *Dicţionarul Politic,* Editura Politică, Bucureşti, 1975, p.280-281, ideologiei i se dă semnificaţia şi se defineşte în termeni specifici căutaţi pentru a reda exact ceea ce a înţeles Marx prin acest termen: "*Ideologie* = totalitate a ideilor, concepţiilor şi teoriilor care reflectă, într-o formă mai mult sau mai puţin sistematizată, generalizată, interesele şi aspiraţiile unei clase sau unei categorii sociale, determinate de condiţiile istorice obiective ale existenţei acesteia. Ideologia este parte componentă a suprastructurii societăţii, precum şi una dintre cele mai importante manifestări ale conştiinţei sociale. Datorită modului de reflectare a realităţii obiective, dar mai ales intereselor sociale dacă le slujeşte, ideologia are, fie un caracter revoluţionar progresist, fie unul conservator, retrograd, şi reacţionar. Ideologia dominantă într-o societate dată este aceea a clasei dominante din punct de vedere politic şi economic, deoarece aceasta posedă mijloacele reproducerii valorilor sale materiale şi spirituale. Ideologia *comunistă,* marxism-leninismul, are un caracter consecvent ştiinţific, este expresia teoretică a intereselor generale de clasă şi a ţelurilor revoluţionare ale clasei muncitoare; reprezintă o puternică forţă motrice a progresului social, ale cărei cerinţe le reflectă cu obiectivitate... Marele aforism al lui Marx: «Teoria devine o forţă materială de îndată ce cuprinde masele», exprimă, în modul cel mai adecvat, funcţia socială a oricărei ideologii revoluţionare. Confruntarea dintre ideologii constituie o formă a luptei de clasă... Ideologia *burgheză,* totalitate a ideilor care reflectă condiţiile de existenţă şi mai ales, interesele fundamentale de clasă ale burgheziei în diferite etape ale evoluţiei sale istorice..."].

în spaţiul public [Ibidem, p.240]. Eruditul economist vrea să ne spună că fiecare cercetător în parte este un „produs" al timpului său; rezultantă a ceea ce a primit prin strămoşi, familie, şcoală şi aerul intelectual pe care l-a respirat. Cu această „zestre" el pleacă la drum; este Viziunea sa iniţială. Nimic, până aici, nu pare periculos; dimpotrivă, totul dă a înţelege că se înscrie în firescul „naturii umane". Numai că, ne atenţionează Schumpeter, „...viziunea iniţială este prin natura ei ideologie şi poate să conţină orice cantitate de amăgiri datorate poziţiei sociale a individului, modului în care el vrea să se vadă pe sine sau clasa ori grupul din care face parte şi pe oponenţii clasei sale sau ai grupului său. Această afirmaţie, ne consolează Schumpeter, trebuie extinsă chiar şi la acele particularităţi ale viziunii sale care ţin de gusturile şi condiţiile sale aparte, neavând nici o conotaţie de grup -- există chiar şi o ideologie a intelectului matematic, precum şi o ideologie a intelectului alergic la matematică" [Ibidem, p.241]. Şi, pentru a ne consola şi mai temeinic în faţa acestui însoţitor nedorit, dar „obiectiv" prezent, care este ideologia, Schumpeter scrie că „unele din apele sociologice, psihologice, antropologice, biologice ce scaldă ţărmurile noastre sunt atât de poluate de factorul ideologic încât, contemplând starea de lucruri din unele părţi ale acestor domenii, economistul ar putea, prin comparaţie, să se simtă întrucâtva uşurat" [Ibidem, p.247].

Aşadar, la start, la punctul de plecare, Viziunea sau „tentaţia ideologică" îi încearcă, deopotrivă, pe cercetători, fie ei economişti, matematicieni, fizicieni, biologi etc. Dar, dacă „logica, matematica, fizica ş.a. au de-a face cu o experienţă ce este în mare parte invariantă faţă de poziţia socială a observatorului şi practic invariantă faţă de schimbarea istorică: căderea unei pietre arată la fel pentru un capitalist ca şi pentru un proletar, ştiinţele sociale sunt lipsite de acest avantaj" [Ibidem, p.239]. Consolarea este deci minimă, se relativizează în faţa realităţii care obligă ştiinţa economică să se confrunte mereu cu un şantier în lucru şi a cărei percepţie trebuie să fie tot timpul „contingenţă, raliată la un anumit punct de vedere", cum sublinia Claude Mouchon şi deci, la o metodă de abordare; într-un cuvânt, supusă jugului ei nemilos.

Dacă la punctul de demaraj, în faza de preselecţie, de informare şi documentare Viziunea este prezentă, ce se întâmplă dincolo de acest nivel? Pentru că urmează faza de analiză propriu-zisă, de construcţie de modele şi, de pe această bază, de emitere a unor predicţii cu valoare normativă.

Trecerea de la faza preştiinţifică la cea analitică nu este posibilă prin părăsirea totală a Viziunii. De ce? Pentru că ea, Viziunea, reprezintă „miracolul cunoaşterii a ceea ce nu putem cunoaşte" [Ibidem, p.241] şi pentru că „ideologiile nu sunt simple minciuni; ele sunt transpuneri fidele a ceea ce omul crede că vede" [Ibidem, p.239]. Iar ceea ce omul crede că vede poartă

numele de fantasme, utopii, iluzii sau stafii. „Stafia comunismului” este, credem sintagma cea mai reuşită prin care Marx şi Engels anunţau, prin cunoscutul *Manifest* la ce urma lumea să viseze. Pericolul este că el, omul, cercetătorul, crede sincer că ceea ce vede este şi adevărul obiectiv şi nu oglinda a ceea ce el ar dori să vadă. Câţi sunt dispuşi să sesizeze diferenţa dintre cele două moduri de a vedea lucrurile? Dacă ar fi numeroşi am scăpa de multe „dogme ştiinţifice" pentru că dogmaticul s-ar vindeca de îndată dacă ar conştientiza că suferă de această boală.

În ştiinţele exacte realitatea existenţială obligă cu toată evidenţa la o confruntare imediată, directă şi dură. În ultimă instanţă nu poţi vedea aici decât ceea ce este şi nu ceea ce ai vrea să fie. Nu poţi să susţii că frunzele o iau în sus când se desprind de pe ramuri, dacă se opreşte vântul. Cu alte cuvinte, Viziunea de început se pierde aproape în întregime atunci când începe travaliul analitic. Confruntarea permanentă a supoziţiilor cu realitatea obligă la aceasta atitudine.

Oricum, dacă la start, într-un fel sau altul, toţi suntem „ideologi", cei angajaţi pe terenul ştiinţelor exacte au marea şansă să se detaşeze, să se dezbrace de această haină şi să rămână ştiinţifici. Această şansă nu o au filosofii, sociologii, istoricii şi, cu atât mai puţin, economiştii teoreticieni. Lor, se pare, le lipseşte ceea ce se cheamă a fi ultima instanţă. Ei vor duce cu ei „zestrea". Vor lăsa în perimetrul lor de activitate teren pentru interminabile „abordări doctrinare"; pentru departajare între adevărat şi fals (vezi „adevăratele" şi „falsele" nevoi); pentru a discerne între aparenţă şi esenţă (vezi cazul teoriei obiective a valorii muncă la K. Marx); pentru construirea de mituri (al creşterii economice, al noii ordini economice internaţionale, al mondializării, al creşterii nivelului de trai şi a calităţii vieţii în socialism) şi de revoluţionare prin schimbarea de mituri etc.

Ce-i de făcut în faţa acestui rău ? Răspunsul obligă la nuanţare.

Putem identifica, la modul real în ramura ştiinţelor exacte şi la cel ideal în cea a ştiinţelor sociale, o *extremă pozitivă.* Ea înseamnă că prin analiză Viziunea, fie prin verificare, fie prin contrazicere, dispare ca ideologie. Ştiinţa economică nu este, deocamdată, dispusă să ofere asemenea exemple pure. De cealaltă parte, se poate contura ceea ce poate fi o *extremă negativă*. Viziunea nu numai că se dovedeşte a fi un însoţitor al travaliului analitic, dar îl subordonează. Îi oferă „schema logică" şi, din start, îi spune unde trebuie să ajungă. Cea mai deplină exemplificare, din punctul acesta de vedere, este opera lui Marx.

Între cele două extreme se situează marea masă a cazurilor reale; a economiştilor care poartă în spate „zestrea ideologică" ca pe un păcat originar dispuşi să-1 vadă mai mult la alţii

decât la ei. De pe această bază ei edifică, construiesc, interpretează, sugerează norme; norme gândite pentru a apăra un interes sau altul. Detaşare totală şi obiectivitate deplină se pare că nu există în economie pentru că, „o ideologie sau alta, caută să ne lămurească acelaşi Schumpeter, ne va însoţi întotdeauna, rezultat pe care, socot (el, Schumpeter — n.n.), trebuie să-1 acceptăm" [Ibidem, p.248].

Schumpeter ştie să fie însă şi generos. Ne înfăţişează două împrejurări care ne-ar putea încuraja faţă de acest „rău interior" numit ideologie.

Întâi, scrie că „am putea să ne consolăm cu observaţia că nici o ideologie economică nu durează veşnic şi că, cu o probabilitate ce se apropie de certitudine, izbutim după un timp să ne debarasăm de fiecare din ele" [Ibidem]. E adevărat şi ne convine să-1 credem pe Schumpeter, dar nici viaţa unui individ nu este o veşnicie. Cine garantează că în decursul unei vieţi de om economiştii dezleagă miracolul nedesluşit atât în faza de început, în Viziune, cât şi în punctul terminus al travaliului lor, în politica economică? Nu numai că nu garantează nimeni (şi istoria faptelor vine cu un exemplu dureros de edificator când după mai bine de 70 de ani o filosofie revolută, deşi a confiscat prezentul şi viitorul celor care i-au căzut victimă, mai are încă susţinători) dar se pare că există şi mecanisme de autoîntreţinere a acestui rău. „Economiştii, atrage atenţia Bruno Frey, sunt adesea incapabili de a înţelege de ce propunerile lor de politică economică sunt majoritatea timpului departe de realitatea politică. Ei par să-şi imagineze că, din moment ce au indicat soluţia corectă, politicienilor nu le rămâne de făcut altceva decât să o aplice. Dacă părerea lor este dezavuată, aceasta, spun ei, nu poate fi pusă decât pe seama incapacităţii şi stupidităţii politicienilor. Ei nu-şi dau seama că opoziţia celor care sunt afectaţi de propunerile lor «corecte», reiese din acelaşi comportament raţional pe care ei înşişi îl au, în mod inevitabil, pe piaţă" [Frey, 76, p.20]. Ideologia îşi dobândeşte, adică, până la urmă, o „raţionalitate" a ei; primeşte botezul politic al celor care o susţin şi, prin acest act, ea e chemată să impună şi să legitimizeze o ordine socială; din păcate o altă ordine decât cea care rezultă din judecăţile raţionale ale economiştilor.

Al doilea, face din ideologie un impuls la creaţie. „Acel act cognitiv preştiinţific care reprezintă sursa ideologiilor noastre este în acelaşi timp o condiţie prealabilă a muncii noastre ştiinţifice. Fără el n-ar fi posibil nici un nou demaraj în vreuna din ştiinţe. Prin el dobândim noi materiale pentru strădaniile noastre ştiinţifice, dobândim ceva ce se cere formulat, apărat, atacat. Repertoriul nostru de fapte şi de instrumente se înnoieşte el însuşi în timp, încât putem spune că deşi ideologiile ne încetinesc înaintarea, fără ele n-am putea înainta defel" [Schumpeter, 245, p.248]. Frumos spus! Care este însă preţul acestei înaintări? Ce se întâmplă când această

ideologie devine crez, profesiune de credinţă? Dar, chiar de nu, ce rămâne din adevărul ştiinţific în economie dacă nu putem pleca decât de la şi nu putem înainta decât prin ideologie? Vom încerca să răspundem prin câteva exemplificări, axate pe opera unor mari apostoli ai cugetării economice. Reţinem, până atunci şi cu titlu *concluziv*, că cea mai directă consecinţă a faptului că ideologia însoţeşte nedorit, dar permanent munca ştiinţifică în economie vizează neutralitatea metodologică; de la început şi până în punctul terminus; de la statisticienii care ajung la concluzii diferite plecând de la acelaşi material observat până la teoreticienii doctrinari, care proorocesc evoluţii pe piste diferite uzând de criterii de analiză similare. Pe total, din raţiuni ce ţin de ideologie, metodologia în ştiinţa economică nu poate emite pretenţia de neutralitate. Şi, cum bine remarcă Gerard Grellet, „dacă nu există metodologie «neutră», pentru că orice metodologie trebuie să fie privită ca un mijloc, cu atât mai mult nu există o «viziune neutră» sau «obiectivă» asupra societăţii în care noi trăim" [Grellet, 96, p.248]. Deci, cum ar spune francezul, „voila le prix".

Câteva exemplificări

Karl Marx

Începem cu Marx pentru că reprezintă un caz particular şi, aşa cum am anticipat, o exemplificare în extremis. Opera sa oferă inedita situaţie când ideologia învinge pe de-a-ntregul analiza. Descoperind sensul şi semnificaţia procesului prin care ideologia poate otrăvi analiza, Marx a rămas orb atunci când el însuşi a purces la munca ştiinţifică. A văzut pericolul numai la contemporanii lui, la socialiştii utopici şi la economiştii burghezi.

Care era Viziunea lui Marx, sursele acesteia ?

Originea şi educaţia primită în familie nu păreau deloc să-1 încline spre socialismul militant. Studiile universitare îl introduc însă într-un alt mediu. Unul în care se respiră din plin din radicalismul specific anilor revoluţionari '40. Îl încearcă tentaţia „fructului oprit"; îmbracă haina nonconformistului pe care n-o va mai lepăda niciodată. Nemulţumit de „platonismul" ideilor hegeliene, se gândeşte la căi mai practice de acţiune pentru o cauză pe care a văzut-o dreaptă. Devine redactor şef la *Gazeta Renană,* revistă interzisă de guvernul prusac. Pleacă apoi la Paris, unde „simte" şi se integrează mediului. Fondează aici *Analele franco-germane.* Expulzat din Paris se stabileşte la Bruxelles. Între timp îl cunoaşte pe Friedrich Engels, cu care rămâne prieten toată viaţa. Primul produs al acestui „binom teoretic" este *Manifestul Partidului Comunist.* Aici, ei „şi-au dat arama pe faţă", au arătat limpede ce gândesc şi ce vor. În 1948 Marx

ia parte activă la revoluţie în ţara sa de origine, Germania. Renegat, se refugiază la Londra, unde rămâne până la sfârşitul vieţii. Nonconformistul care vagabondează dintr-o capitală în alta a Europei se opreşte, în ultimă instanţă, la o „meserie": cea de revoluţionar. Nu unul de stradă, de tribun, ci de cabinet, de doctrinar. Îşi pune în sarcină să furnizeze materialul livresc necesar pentru exerciţiul politic, pentru a mişca lumea din loc. În ce direcţie? Evident, spre cea la care „legile obiective" în mod *ineluctabil* şi *dialectic* conduc: socialismul. Marx este nemulţumit de orizontul îngust al socialiştilor utopici şi a economiştilor „burghezi"; le impută aistorismul, miopia nedescoperirii maşinii care permite trecerea de la o societate la alta. Le opune *materialismul dialectic* pentru a demonstra că forţa care se găseşte la originea oricărei mişcări este materială şi nu spirituală; lumea este materială, spiritul este un produs al materiei. În procesul devenirii, condiţiile materiale de producţie au un rol determinant. Materialismul dialectic este socotit de Marx şi singura *ideologie ştiinţifică.* Spre ea orientează clasa muncitoare, invitând-o, în acelaşi timp, să se debaraseze de ideologia burgheză, „neştiinţifică". Neştiinţifică pentru că aşa cum bine sesizează Florin Aftalion, ea înseamnă, după opinia lui Marx, „ansamblul ideilor politice, economice, religioase, etc. care exprimă dăunătoarea conştiinţă a clasei aflate la putere, a cărei dominaţie trebuie să o legitimeze" [Aftalion, 4, p.48]. Pentru a scăpa de dominaţie, clasa muncitoare trebuie să-şi făurească propria ideologie. Marx se angajează să o „ajute". Înarmat cu o metodă şi un arsenal de mijloace proprii, el îşi propune, ca scop principal, desacralizarea şi demitificarea economiei capitaliste şi a ştiinţei economice care o slujeşte — economia politică burgheză. Vrea să construiască o economie politică a clasei muncitoare care să-i slujească ca armă în lupta împotriva burgheziei. Această economie nu poate fi decât critică; opusă şi potrivnică celei „burgheze". De pe această poziţie construieşte Marx: a revoltatului, a nonconformistului, a criticului; critic în dublu sens: faţă de statu-quo-ul ştiinţei economice clasice „burgheze" şi faţă de stările de fapt din viaţa economică şi socială. Şi, în consecinţă, aproape întreaga sa operă va fi o serie critică. Lucrarea de căpătâi, *Capitalul*, se subintitulează *Critica economiei politice* (clasice burgheze ~ n.n.). Din această critică el trage o singură concluzie: unicul vinovat de starea de mizerie a clasei muncitoare este capitalismul. El trebuie înlăturat şi nu oricum, ci odată pentru totdeauna, pe calea revoluţiei.

O asemenea concluzie îl surprinde pe Marx în adevărata sa lumină: el a început analiza ca un clasic, dar a sfârşit ca un revoluţionar. Nimeni nu poate nega că opera lui Marx nu conţine analize pertinente, ştiinţifice; că a definit noţiuni şi categorii care, recunoscut sau nu, sub raportul originii, se regăsesc între coperţile tuturor manualelor sau dicţionarelor din lume (vezi, spre exemplificare, munca, capitalul, forţa de muncă, salariul, costul etc.); că a dezvăluit şi

prezentat cu maximum de claritate intimitatea unor procese (vezi geneza şi evoluţia banilor, motivaţia constituirii unei societăţi pe acţiuni şi modul ei de funcţionare, mecanismul formării rentei, al procesului de amortizare etc). Numai că aceste elemente sunt „felii" ale unui întreg; „felii" pe care el, vrând nevrând, a fost nevoit să judece „tehnic", neutru. Cât priveşte întregul, el poartă, de la început până la sfârşit, amprenta ideologicului. Peste tot se simte „mesajul" din Viziune. Şi acest mesaj, care a devenit însuşi sensul vieţii sale şi de care nu s-a putut detaşa, însemna compasiune pentru clasa muncitoare exploatată. Dacă nu l-ar fi urmărit şi dominat acest sentiment, teoria valorii, aşa cum a fost elaborată, şi cu toate păcatele ei, ar fi rămas în limitele ştiinţificităţii. Dar Marx nu s-a oprit aici. A lăsat clar să se înţeleagă că teoria valorii nu este decât o punte spre teoria plusvalorii. Abia din aceasta din urmă îşi face un merit, abia ea „încununează" ca „o piatră unghiulară", edificiul teoretic. Or, ce este teoria plusvalorii dacă nu demonstraţia „ştiinţifică" a exploatării; dovedirea faptului că plusvaloarea este venit confiscat de capitalist de la muncitor, necuvenit deci. Pe Marx nu l-a interesat, sau n-a arătat că-l interesează, de ce muncitorul nu schimbă locul cu capitalistul; de ce unul are mijloace de producţie, iar celălalt doar simpla forţă de muncă. S-a mulţumit în a face din „păcatul originar" - acumularea primitivă a capitalului - alfa şi omega explicaţiei. N-a văzut că nu toţi pot fi întreprinzători. Şi-a ales cu grijă cuvintele pentru a stârni compasiune atunci când în discuţie era „armata industrială de rezervă" sau muncitorul care, umilit, îşi predă propria-i piele la tăbăcit patronului burghez. Şi tot cu grijă, dar în stil pamfletar, deosebit de dur, a găsit limbajul potrivit pentru a înfiera putreziciunea capitalismului, şarlatania mascată a patronului şi a apărătorului său, economistul burghez. Ataşate poveştii lui Daniel Defoe, propoziţiile lui ar demonstra cu uşurinţă că după sosirea lui Vineri pe insulă Robinson a devenit un prădalnic şi fară milă exploatator.

Câtă obiectivitate poate să aibă opera unui economist care, prin ceea ce are ea mai intim, cheamă proletarii din toată lumea să se unească şi să se revolte; care nu are ochi să vadă pe nimeni şi nimic situat dincolo de această cauză -- incandescent transmisă şi făuritoare de partid?

Serge Latouche, cunoscutul epistemolog, oferă următorul răspuns: „Marxismul, la propriu vorbind, nu-şi găseşte locul într-o tipologie a diferitelor analize economice pentru că el atacă însăşi mitul economicităţii" [Latouche, 145, p.11].

Paul Fabra, un foarte bun cunoscător al operei lui Marx, scrie la rându-i: „Citind şi recitind *Capitalul*, se constată că economia politică marxistă nu are o existenţă în sine; ea există numai în stare critică a economiei politice clasice. Marxismul apare ca un discurs asupra...

economiei politice, asupra istoriei, în general asupra tuturor ştiinţelor, dar niciodată ca un departament determinat al vreunei ştiinţe în particular" [Fabra, 72, p. 73].

Marx nu este însă privat de discipoli şi exegeţi părtinitori care văd peste tot în opera sa numai ştiinţă[16]. Este opţiunea şi dreptul lor la opinie exprimată. Dar, ce valoare ştiinţifică poate să aibă o operă care prin mesajul ei îndeamnă lumea la revoltă şi o înregimentează în partide? Şi, apoi, care este finalul de drum al acestui demers? Al unui travaliu în care apare cu toată transparenţa că la analiză s-a recurs nu spre a spulbera ideologia, ci spre a o confirma. Pentru că, aceasta este impresia oricărui cititor atent şi nepărtinitor al operei lui Marx: că a ajuns la concluzia inevitabilităţii socialismului nu în urma analizei; că dimpotrivă, a plecat la drum cu „socialismul în cap". Nu poţi să-1 acuzi pe Marx că nu s-a gândit la cei mulţi şi săraci; dimpotrivă, pentru ei a construit. Dar e limpede, că le-a oferit o armă înşelătoare, că ceva, dacă nu cumva toată, din construcţia lui scârţia din moment ce ei, aceiaşi muncitori (de fapt nevinovaţii lor urmaşi) au fost nevoiţi, la sfârşit de veac XX să iasă în stradă şi să se revolte tocmai împotriva consecinţelor unui sistem construit după calapoadele marxiste; împotriva mizeriei materiale şi morale aduse de sistemul pentru care părinţii lor s-au luptat. Dar au făcut-o abia după o jumătate de secol, un timp care le-a confiscat nu doar viaţa lor ci şi a urmaşilor. Până şi-au dat seama că religia organizatorare le-a normat totul, le-a îngheţat orice fel de alegere şi le-a sugerat judecăţile, au trăit sub imperiul pulsaţiei ideologice pe care au privit-o, cel puţin la început, ca dătătoare de sens şi de viaţă.

Adam Smith

Nu am păstrat ordinea cronologică în prezentarea unor exemple reprezentative de Viziuni, din raţiuni metodologice. Am început cu Marx pentru că el oferă o bornă, un sistem de referinţă; exemplifică cazul tipic când cercetarea ştiinţifică reculează în faţa ideologiei. Acest punct de reper odată stabilit, devine mai facilă situarea poziţiei altor mari economişti care au avut ceva de comunicat pe terenul ştiinţei economice.

Un prim popas îl facem la Adam Smith. Viziunea sa este rezultanta captării ideilor mediului în care a trăit şi în care s-a format. Smith este fiul unei familii de scoţieni aparţinând clasei mijlocii, familie care s-a îngrijit să-i ofere o educaţie aleasă şi, mai ales, completă. Istoria, dreptul, filosofia, etica, economia au fost disciplinele la care s-a adăpat şi prin care a primit viziunea sistemică. Nu l-au interesat afacerile, câştigul, după cum, indiferentă i-a rămas, pentru

[16] O analiză demnă de interes prezintă, din acest punct de vedere, lucrarea lui Louis Althusser, *Citindu-l pe Marx*, Editura politică, Bucureşti, 1970; a se vedea şi Henri Lefebvre, *Le Marxisme*, PUF, Paris, 1966

toată viaţa, instituţia căsătoriei. Rămâne „savantul cu capul în nori" [Willey, 272], lucid însă şi rece. Înclinat predilect spre filosofia dreptului natural, ale cărei valori şi le însuşeşte; animat de credinţa că „ultima instanţă" nu este pământeană; ea este „mâna invizibilă" care realizează compromisurile necesare, împacă interesele individuale cu cel sociale şi duce, întotdeauna, spre echilibru şi armonie socială. În felul lui, distant, independent, puţin comunicativ şi dispus să fie deranjat, Smith a judecat de pe poziţia unui creştin; unul care n-avea voie să nu vadă că toţi datorează ceva muncitorului care „îmbracă pe toată lumea, în timp ce el însuşi umblă în zdrenţe". Cu toate acestea n-a făcut niciodată „pasiune" pentru el. Aşa cum arată J.A.Schumpeter, „Atitudinea sa faţă de proprietatea funciară şi faţă de clasele capitaliste a fost atitudinea unui *observator din afară* (sublinierea noastră, I.P.) şi el a spus cât se poate de clar că-1 consideră pe moşier (pe «trândavul moşier care culege acolo unde n-a semănat») ca pe un rău de prisos, iar pe capitalist (care angajează «oameni harnici» oferindu-le mijloace de subzistenţă, materii prime şi unelte) ca pe un rău necesar" [Schumpeter, 245, p.243]. De data aceasta, „omul harnic", muncitorul apare ca datornic în faţa capitalistului întreprinzător; prin acest „rău necesar" muncitorul îşi asigură subzistenţa. Loc pentru mai bine este, dar calea spre el şi mai ales mijloacele spre a ajunge spre un „mai mult bine" nu aparţin celor două categorii sociale. Totul este lăsat în seama Ordinii naturale şi a pluripotenţei minunatului exerciţiu al „laissez-faire-ului" bazat pe admirabila forţă creatoare de bogăţie materială, dar şi de echilibru, a mecanicii interesului personal. Smith este suficient de lucid pentru a-şi da seama că libera şi absoluta concurenţă dorită de el se desfăşoară între puternici şi slabi. El nu face însă din această diferenţiere de poziţie socială şi bogăţie materială nici un criteriu de analiză şi nici o cauză detonator al vreunui proces care să ducă, prin „bulversare", la pace socială. Nu, el îşi alege ca subiect predilect de analiză pe HOMO OECONOMICUS. În el se poate regăsi atât bogatul, cât şi săracul. Recurgerea la acest model abstract de analiză nu este un simplu subterfugiu, o banală găselniţă. Dimpotrivă, ea face dovada ataşamentului omului de ştiinţă faţă de judecăţile logice şi nu faţă de pasiunile umane. Plecând de la homo oeconomicus, Smith şi-a axat şi cantonat travaliul ştiinţific, predilect, spre mecanisme economice, spre lămurirea mecanicii economice. N-a spus-o niciodată explicit dar întregul operei sale demonstrează că, instinctiv, şi-a dat seama de pericolele ce pot decurge, pentru analiză, din Viziunea iniţială. Adoptă, ca atare, tonul sobru şi sec. „Face pasiune" din factorii tehnici care pot îmbogăţi naţiunea (diviziunea muncii, productivitatea, capitalul etc.) şi susţin dinamica economică. Am minţi dacă am spune că lipseşte din analiză tentaţia Viziunii iniţiale. Ea îmbracă însă forma unei sociologii economice nevinovate; vine să „brodeze" şi să dea „aromă" stilului; reductibilă la un summum de propoziţii cu statut de „învăţături" şi

niciodată de „porunci". Exprimarea lui Smith ţine tot timpul de indicativ. Imperativul lipseşte şi la etajul normativ al edificiului său, la nivelul filosofiei şi politicii economice pe care a inspirat-o – liberalismul. Iar aici, Smith „dă sfaturi" dar nu obligă pe nimeni (nici pe cei responsabili de decizie din propria-i ţară pentru care, recunoscut, vedea avantajele liberului schimb generalizat) să le aplice. Chiar la acest nivel, ornamentaţia ideologică, atât cât există, n-a afectat elementele ştiinţifice ale raţionamentelor sale.

În prelungirea lui A.Smith

„Aurora şcolii clasice" [vezi Jessua, 118, p.117] nu avea cum să nu influenţeze, pe plan metodologic, pe toţi smithienii şi neosmithienii contemporani, lui şi nouă. *D.Ricardo, Th.R.Malthus, J.S.Mill* păstrează de la A.Smith principiile. Individualismul metodologic, hedonismul, respectul faţă de evidenţa faptelor, bunul simţ şi sobrietatea le conferă detaşarea necesară a observatorilor obiectivi. De pe această poziţie construiesc şi oferă opere perene. Nu-i tulbură faptul că evoluţia capitalismului le apare plină de piedici, de contradicţii. Construind pe terenul teoriei valorii-muncă ei sunt nevoiţi să prezinte structura societăţii capitaliste aşa cum era de fapt. Salariul, profitul sau renta, ca părţi constitutive ale unui dat, ale valorii determinată de cantitatea de muncă, nu pot creşte, decât în defavoarea celorlalte. Ca urmare, interesele celor trei clase sociale – muncitori, capitalişti şi proprietari de pământ – ca principali beneficiari ai celor trei venituri, nu pot fi decât antagonice. Analiza oferită de D.Ricardo relevă cu claritate acest fapt. Pentru aceasta a şi fost numit „părintele comunismului". Apelativul nu poate avea decât o conotaţie peiorativă. Ricardo a fost orice numai comunist nu. El nu şi-a făcut un scop din dezvăluirea consecinţelor ce decurg din evoluţia contradictorie a intereselor celor trei clase. L-a lăsat pe Marx să o facă. El a construit pe prototipul lui homo oeconomicus fără sentimente. A fost preocupat de modul tehnic în care fiecare factor de producţie se regăseşte în valoarea produsului finit. Odată ajuns aici s-a declarat mulţumit. Or, ceea ce pentru Ricardo constituie lucru făcut, pentru Marx reprezintă abia punct de plecare; rampa pentru a demonstra că singurul care adaugă ceva, dintre aceşti factori, este muncitorul şi că, deci, profitul este venit net confiscat de capitalist pe calea exploatării - cu toate implicaţiile ce decurg de aici.

Tendinţa instinctivă, de sorginte smithiană, de a căuta predilect explicaţiile ce ţin de mecanica lucrurilor şi nu de natura lor conflictuală se păstrează şi la *neoclasici.* Universul ideatic şi „laboratorul" de analiză pentru un *Walras, Wieser, Menger, Böhm-Bawerk, Jevons* sau *Marshall* este, ideologic vorbind, total neutru. Clasele sociale, principalele participante la procesul repartiţiei, aflate pe poziţii adesea divergente şi cu exprimarea interesului într-un mediu

pe care clasicii l-au văzut, nu de puţine ori, ameninţat de nelinişti, lipsesc din peisajul şi paradigma neoclasică. Dacă aceasta este un plus sau un minus pentru ştiinţa economică, părerile sunt împărţite. Se cunoaşte reacţia Şcolii istorice germane tocmai la adresa abstracţionismului şi logicii pure a ştiinţei economice clasice şi neoclasice, căreia îi opune studiul economiei în contextul desfăşurării ei istorice şi sociale, în spaţiu şi în timp, apelând la empiric şi inductiv. Dar se recunoaşte, în acelaşi timp, că propoziţiile deduse din analiza tipic neoclasică „plutesc" în aerul economiei de piaţă moderne. Cu toate „abstracţiile lor eroice" (M.Blaug), cu mediul lor de analiză abstract, al concurenţei pure şi perfecte, modelul economic al consumatorului şi al producătorului rămân de referinţă; sunt piese de rezistenţă ale ştiinţei economice moderne.

Pe filiaţiunea Adam Smith, un loc aparte îl ocupă *Ludwig von Mises* şi *Friedrich von Hayek.* Ei reprezintă cea de-a doua generaţie a Şcolii austriece neoclasice. Sunt purtătorii de drapel ai ideologiei liberale, în forma ei pură, pentru secolul XX. În pofida tuturor contraargumentelor pe care evoluţia faptelor le furniza, ei n-au făcut nici cel mai mic rabat la crezul lor. Chiar în plin keynesism, chiar când mecanica newtoniană gen A.Smith dădea semne de neputinţă în faţa unor fenomene inedite, ei apără tradiţia vechii doctrine într-un mediu care le-a fost din toate punctele de vedere ostil. Din această perspectivă, de apărători ai valorilor liberalismului, cu orice preţ, poziţia lor poate fi catalogată ca extremistă; de robi ai ideologiei liberale. Explicaţia poziţiei lor excesiv de intransigente se găseşte tot în Viziune, în „zestrea" de început dobândită în condiţiile unor realităţi relativ asemănătoare pe care le-au trăit sau cărora le-au fost martori. Nazismul, fascismul, antisemitismul, pangermanismul austriac, revoluţia bolşevică cu toate ororile pe care le-a adus etc., au fost la originea atitudinii lor; la sorgintea refuzului planului şi socialismului, a oricărei forme de totalitarism, a fobiei faţă de stat şi faţă de orice atentat la libertatea individuală. Printr-un gest disperat, ca preţ plătit propriilor convingeri, au fost nevoiţi să emigreze. Opera lor nu putea fi decât o odă închinată libertăţii.

Din acest punct de vedere, al fidelităţii lor faţă de Viziune, poziţia lor poate fi catalogată în aceiaşi termeni ca cea a lui Marx, de victime ale ideologiei? Răspunsul, credem, este negativ din cel puţin trei considerente.

Întâi, cei doi au trăit şi au făcut dovada convingerii lor faţă de pericolul pe care o ideologie sau alta îl reprezintă pentru o analiză ştiinţifică. Hayek a scris *Drumul către servitute* [Hayek, 103], un pamflet antitotalitarist fără egal ca forţă argumentaţională în care a prezentat hidoşenia ideologiei comuniste în toată nuditatea sa. Mises, la rându-i, opune ideologia praxeologiei. Nici lui nu îi este străin termenul de „viziune". Îi dă însă o altă accepţiune: „O viziune asupra lumii este, pe de o parte, o *explicaţie* a tuturor fenomenelor iar, pe de altă parte o *tehnologie*" [Mises,

170, p.129, sublinierea noastră, I.P.]. Apropie, observăm, viziunea de sensul teoriei. În schimb, crede că ideologiile „Sunt, în cea mai mare parte, juxtapuneri eclectice de idei, total incompatibile între ele. Ele nu pot rezista la un examen logic al conţinutului lor" [Ibidem, p.196]. Pe scurt, nu poţi construi şi înţelege, logic, lumea, plecând la drum cu ideologia.

Al *doilea*, chiar dacă şi-au păstrat nealterată credinţa în valorile pieţei libere, acest fapt nu le-a afectat judecata şi analiza. În analiză se simte, de la distanţă, rasa, ţinuta academică şi sobrietatea tipic vieneze. Nimic din stilul pamfletar, denigrator, specific lui Marx. Ei se străduiesc să furnizeze argumente logice pentru a convinge. Şi, din acest punct de vedere, lucrările lor sunt şi rămân modele de eleganţă stilistică şi impecabilă logică. E adevărat că prin vocaţie şi stil se adresează aristocraţiei spirituale. *Acţiunea umană* a lui Mises şi *Drept legislaţie şi libertate* a lui Hayek nu sunt făcute spre lectura clasei muncitoare. Aceasta nu înseamnă că cei doi mari economişti i-au dorit răul, dimpotrivă. Aparenţele însă înşeală. Mises şi Hayek invită la liberă iniţiativă şi concurenţă pe toată linia; cu scopul de a obţine cât mai mult belşug material. Când ajung la repartiţie nu vin cu tăvălugul peste organismul social pentru a egala. Ei nu „taie" vârfurile pentru a apropia media de bază. Fiecare primeşte în funcţie de ceea ce a dat în planul potenţelor fizice şi intelectuale. Muncitorul n-are cum să primească la fel cu capitalistul întreprinzător. Dacă este nemulţumit, nu-i invitat să facă revoluţie. I se oferă, prin intermediul sistemului, posibilitatea de a accede sau chiar de a schimba locul. Sistemul economiei de piaţă, într-un stat civilizat, de drept, are şi această calitate - de a asigura dinamica valorilor. Oricum însă, societatea este şi rămâne stratificată. Ţine de natura umană ca ordinea şi armonia socială să-1 aşeze pe fiecare la locul pe care îl merită. Este clar că la nivel predictiv şi normativ avem de-a face cu o altă viziune; mai consonantă cu firescul lucrurilor şi lipsită de veninul şi incandescenţa marxistă.

Al treilea, în apărarea celor doi vine însăşi evidenţa. Chiar dacă liberalismul, doctrina îmbrăţişată de cei doi, a căpătat în secolele XX şi XXI forme mai „îmblânzite", chiar dacă îşi găseşte concretul existenţei în politici economice mixturi, în care alături de liberalism convieţuiesc elemente de dirijism de diverse nuanţe, acum, la început de secol XXI, bilanţul total este favorabil doctrinei pieţei libere. Pentru ţările care au recurs la valorile sale, liberalismul s-a soldat cu renaştere şi dezvoltare economică. Nici o altă doctrină nu o concurează dacă avem în vedere durata timpilor istorici în care, cu toate suişurile şi coborâşurile, s-au obţinut rezultate pozitive. Această evidenţă, dacă nu-i absolvă pe cei doi de sclavi ai ideologiei liberale, cel puţin, îi absolvă de utopie.

Cele afirmate mai sus, salvarea de utopie, trebuie privită în perspectivă istorică. Mitul pieţei libere nu a fost şi nu este unul inexpugnabil. Atât în plan teoretic cât şi practic el nu este scutit de erori, rateuri chiar, cărora, însă, istoria evoluţiei faptelor le-a adus corecturile necesare.

Teoretic, ideologia pieţei libere şi-a avut şi-şi are elucubraţiile ei. Concurenţa perfectă, agentul economic reprezentativ, mitul substituţiei factorilor de producţie, cel al productivităţii şi remunerării marginale etc, sunt sub cortina protectoare a unei ideologii – piaţă pe deplin liberă.

În lumea faptelor, criza anilor 2008 este al doilea episod în care vinovatul de toate este declarat „fanatismul pieţei". Este, suntem convinşi, un moment prielnic de manifestare a unui puseu intervenţionist din partea celor care, uitând că s-au dezvoltat pe dreapta, la primul obstacol „trag pe stânga" încercând, în loc să repare motorul, să înlocuiască nu doar motorul ci întreaga maşină cu o căruţă. Istoria va aşeza lucrurile, ca şi ideile, acolo unde le este locul. Deocamdată, această istorie dovedeşte să s-a ajuns la bine mergând pe mâna lui Smith, Mises şi Hayek şi că, deşi nu este un mecanism perfect, dimpotrivă, un altul mai bun decât piaţa liberă nu s-a inventat. Din punctul acesta de vedere, ideologia propagatoare, piaţa liberă, îi pune la adăpost pe „ideologii" ei.

John Maynard Keynes

În analiza relaţiei dintre ştiinţă şi ideologie Keynes şi doctrina făurită de el prezintă un interes aparte. El reprezintă exemplul celui care „stăpân pe meşteşugul de teoretician a fost în măsură să îmbrace viziunea sa într-o armură ce a împiedicat cu totul pe mulţi dintre discipolii săi să vadă elementul ideologic" [Schumpeter, 245, p.246]. Care a fost Viziunea lui Keynes şi cum a fost posibil ca ea să nu fie implementată muncii analitice sau, dacă a fost, cum de n-a pus-o în umbră?

Sorgintea Viziunii lui Keynes nu este greu de descifrat.

În *primul* rând, el se naşte şi creşte într-o familie de universitari.

În al *doilea* rând, îşi desăvârşeşte educaţia şi se formează la instituţii de învăţământ private destinate vlăstarelor familiilor aristocrate. Ce a „ieşit" de aici se cunoaşte: *omul* Keynes, aristocrat în structură şi comportament, deopotrivă strălucitor, fermecător, debordant, afectuos şi lipsit de modestie; *economistul* Keynes, economistul total, profesor talentat şi cercetător dotat şi inspirat; *practicianul* Keynes, funcţionar public, specialist de bancă, jucător norocos la bursă; *omul public* Keynes cu preocupări dintre cele mai diverse, de la publicist la iubitor de artă. Ceea ce a dominat comportamentul său, în toate aceste ipostaze, a fost, aşa cum bine a intuit Schumpeter, „meşteşugul de teoretician". Pe Keynes 1-a caracterizat din plin această trăsătură şi

preocupare: ca orice aspect al vieţii practice să fie inserat şi explicat în contextul şi prin intermediul unei teoreme, a unui principiu teoretic.

În al *treilea* rând, Keynes este „produsul" marii depresiuni, a crizei din anii ’29-’33. Al unui mediu exploziv în care şomajul şi falimentele în lanţ creau forţe ostile statu-quo-ului, puneau în mod dramatic în discuţie valenţele doctrinei la modă, liberalismul, şi posibilitatea de a menţine pacea socială. Ca observator fin ce era, constată şi scrie că „nu întotdeauna oamenii mor resemnaţi. Foamea, care în cazul unora generează letargie şi o disperare neputincioasă, împinge alte temperamente la instabilitatea nervoasă a isteriei şi la o acţiune nesăbuită. Şi aceştia, în deznădejdea lor, pot ajunge să răstoarne rămăşiţele de organizare şi să măture însăşi civilizaţia în încercările lor de a satisface prin orice mijloace nevoile covârşitoare ale individului. Acesta este pericolul împotriva căruia trebuie unite acum toate resursele noastre, tot curajul şi idealismul nostru" [Keynes, 125, p.213].

Te-ai aştepta ca un atare mediu incandescent în care capitalismul scârţâia din toate încheieturile să producă un revoluţionar înflăcărat; pornit să mişte lucrurile pe alt făgaş şi, mai ales, să schimbe planurile. Nimic din toate acestea. Keynes ia, într-adevăr, poziţie. Dar poziţia lui nu este a unui descumpănit, ci a celui dotat cu simţul proporţiilor şi al echilibrului. Îşi dă seama că realităţile impun renunţarea la unele ipoteze ale liberalismului. În acelaşi timp, nu rupe total legătura cu trunchiul trainic al acestei doctrine în interiorul căruia s-a format şi căruia i-a rămas fidel până la sfârşitul vieţii. Face din echilibru problema principală a economiei politice şi a activităţii practice. Încearcă să articuleze lucrurile. În faţa pericolului şi efectelor destabilizatoare ale crizei mediului în care trăia, plin de proiecte de planificare colectivistă, duşman declarat al comunismului şi alergic la Marx, Keynes a realizat o sinteză. A încercat şi a reuşit să dea o nouă interpretare teoriei economice clasice, întreprindere cutezantă a cărei esenţială dimensiune se sintetizează în fundamentarea necesităţii adoptării unor măsuri de orientare economică fără ca prin aceasta să fie afectate sau violate bazele doctrinei economice liberale. Prin aceasta a chemat statul în ajutorul pieţei. A construit un nou mecanism sub auspiciile unei filosofii care s-ar putea numi „liberalism keynesist" [vezi Denis, 60, p.615]. A oferit un sistem şi o terapeutică. Dar n-a obligat şi nu a îndemnat pe nimeni să le aplice. El era convins de reuşita sistemului. Experimentarea practică i-a confirmat crezul. În momentul în care acest crez a reuşit să convingă pe toată lumea el s-a transformat în evidenţă. Cu această ocazie ideologia a dispărut prin confirmare.

Dacă finalul de drum 1-a absolvit pe Keynes de ideologie prin aceea că, celor interesaţi, le-a oferit „30 de ani glorioşi", suntem datori să spunem că nici pe parcurs, ideologia nu

subordonează analiza. Explicaţia rezidă, şi aici, în academismul şi respectul pentru adevăr ce 1-a caracterizat; în detaşarea voită faţă de orice poziţie partizană care i-ar fi putut umbri judecata. „Nimeni, sublinia contemporanul său, Schumpeter, dintre cei care se întreţineau măcar o oră cu Keynes nu putea să nu-şi dea seama că era cel mai puţin politic dintre oameni... Noţiunea de partid politic reprezenta foarte puţin sau aproape nimic pentru el... Ataşamentul său era faţă de principii şi nu faţă de indivizi sau de grupuri" [Schumpeter, 242, p.562-563]. Ce dovadă mai convingătoare pentru a caracteriza poziţia omului de ştiinţă? Aceasta „1-a salvat"; acea notă de moralitate, dezinteresată şi angajantă în acelaşi timp, proprie numai marilor spirite care nu pot fi influenţate, cum singur mărturiseşte „decât de ceea ce i se pare echitabil şi dictat de bunul simţ" [Keynes, 122, p.324]. Neacceptând înregimentarea în vreun partid, Keynes reprezintă prototipul omului de ştiinţă conştient de necesara detaşare; conştient că apartenenţa la un partid pune probleme în legătură cu libertatea de conştiinţă şi creaţie. Și, de aceea, chiar dacă 1-a interesat ce fac partidele politice ale vremii sale şi s-a angajat în confruntările politice ale vremii, neezitând să-şi definească poziţia, atunci când a pus mâna pe condei şi a făcut ştiinţă, a făcut-o de pe poziţia povăţuitorului, a consilierului nepătimaş, avizat şi înţelept, dispus să ofere un sfat oricărui era interesat.

B. Reprezentarea cauzală în economie

Cauzalitate și obiectivitate

Știința economică și cercetătorii economiști recurg la analiza cauzală cu intenția de a aduce un plus de obiectivitate procesului cunoașterii. Și recurg nu la una mitică ci la una științifică (sau pretins științifică) pentru a da discursului teoretic logică și coerență și, în același timp, pentru a depăși vechea schemă raționalist-subiectivă în care totul era pus pe seama voinței umane.

Am reține, după acest succint preambul, că a încerca să răspunzi, cauzal, la întrebări de genul: de ce?, cum?, de unde?, în ce condiții? etc. ține de firescul lucrurilor și elementara logică necesară cunoașterii în general. Plecând de la premisa, acceptată, că orice lucru, sau fapt, are o cauză, *necesitatea* analizei de genul cauză-efect nu are nevoie de prea multe argumente pentru a se impune ca un principiu fundamental atunci când țelul vizează creșterea caracterului obiectiv al cunoașterii. Ne asigură de acest lucru și K. Popper atunci când atenționează că „nu trebuie

niciodată să renunțăm la încercarea de a explica printr-o legătură cauzală orice fel de eveniment pe care îl putem descrie" [Popper, 213, p. 59].

Admitem că autoritatea lui Popper e suficientă pentru a asimila necesitatea analizei cauzale drept o axiomă demonstrată. Plecând de aici putem avea întrebări relativ la *nivelul* și *felul* unei astfel de analize.

Dincolo de barierele științei (oricare ar fi ea) se crede că nu e nici posibil și nici necesar să explicăm totul; să lămurim orice amănunt. Ceea ce se întâmplă sub zodia spontanului nu implică lămuriri cauzale indispensabile. În perimetrul științei, însă, toleranța pentru spontan fără origini cunoscute scade. De aici, chiar dacă nici o știință nu poate pretinde că explică totul, cauzal, se pretinde, însă, că în acest perimetru se operează cu *„cauzalități științifice"* în opoziție cu cele *„transcendente"* [Mouchot, 178, p.88-102]. În termenii autorului citat, demersul științific refuză tipurile de cauzalitate care: a) fac din Mama Natură cauza cauzelor; b) explică un fenomen printr-o cauză ce ține de organica lui însuși (inflația are drept cauză creșterea prețurilor, de exemplu); c) pun două fenomene unul în fața altuia cu statut de cauzalitate reciprocă (ex: reducerea populației determină descreștere economică; descreșterea economică conduce la scăderea natalității). După același autor, nu e suficient, în știință, să admitem că A este cauza lui B. Condiția unei cauzalități științifice, și departajarea ei de una neștiințifică, trimite la *înlănțuirea* cauzală, la *sensul* și *semnificația drumului parcurs de la A la B*. În aceste date, „cauzalitatea științifică se definește ca fiind aceea care leagă un fenomen de un alt fenomen printr-un parcurs care ne permite să reproducem efectul plecând de la cauză, sau, cel puțin, șansa că putem gândi s-o facem" [Ibidem, p.94]. Definiția reținută face apel la rigoare, coerență perfectă și o simplitate geometrică, liniară în desfășurarea cauzală a unei lumi reale. Dintr-o asemenea perspectivă doar discursul matematic, al matematicii pure, acoperă exigențele și satisface perfect pretențiile absolute ale unei realități de cauzalitate pretins științific definite. De aici două concluzii (consecințe): a) Tendința de formalizare, de matematizare, asimilabilă cu rigoarea demonstrativ-științifică de care este încercată orice altă știință; b) Știința economică, mai pretabilă matematizării decât alte științe sociale, are un atuu (din punctul acesta de vedere) în demersurile sale spre a-și demonstra științificitatea.

Cauzalitatea și natura umană în economie. Problema izolării fenomenelor economice

Titlul paragrafului vrea să sugereze că, în economie, drumul spre cauzalitate trece prin natura umană pentru simplul şi fundamentalul motiv că acţiunea economică este, funciarmente, umană. Ca atare, perimetrul economiei nu este unul al geometriei liniare; cauzalităţile de aici tind doar spre forma celor din matematică dar niciodată nu ating rigoarea şi „răceala" logică caracteristice ale acestei ştiinţe abstracte.

Căutând cauzalităţi, economiştii sunt nevoiţi să constate că natura socială a fenomenologiei economice imprimă acestora o anumită specificitate. Iată doar câteva poziţionări pe această direcţie:

- François Fourquet, în articolul *Lettre à une jeune doctorant. Sur la causalité en économie* [Fourquet, 75, p.149 - 150] consideră că izolarea „naturii economice" de natura umană nu e doar periculoasă ci e și imposibilă. Spre a convinge el pune în discuție două tipuri de cauzalitate:
  a) „Una mecanică și lineară, în timp" potrivit căreia, în aceleași condiții, A îl determină pe B. Avem de-a face cu punerea în relație de cauzalitate a două entități distincte, net delimitate, separate, individualizate, exterioare unul altuia;
  b) „O cauzalitate subiectivă prin impregnare" în care cele două elemente puse în relație sunt „deja impregnate .. de lumea exterioară" [Ibidem, p.149]. În plus, acestea au o natură compozită, sunt alcătuite, la rându-le, din alte subentități; nu sunt „mingi de biliard", solide, închise și inerte, separate de restul lumii ci, tocmai, legate de această lume. Autorul are în vedere chiar categorii economico-sociale importante; se referă la națiuni, state, instituții și agenți economici. În general, socotește demn de reținut că „[…] orice fenomen local sau național este mondial prin natură. Opozițiile de tip clasic: interior – exterior, cauzalitate internă – cauzalitate externă sunt refuzate de analiză. Pentru a izola un fenomen, ești obligat la o decupare mentală a relațiilor sale cu restul lumii și, prin aceasta, fără chiar a ști, faci fenomenul neinteligibil, inert și mort" [Ibidem, p.150]. Dacă fenomenele economice sunt, din start, „îmbibate" de social, natural, etic, moral, etc. concluzia e simplu de formulat: lumea fenomenelor economice trebuie văzută ca *o rețea* formată din „elemente impregnate" care dau dar și primesc de la întregul de care aparțin. A le izola de această lume și a le cerceta,

cauzal, pe un areal decupat din întreg este riscant și neproductiv pentru cunoașterea științifică.

- Alain Charles Martinet este și el preocupat de problemele ce derivă din alegerea între o „explicație totală" și una „parțială" [Martinet, 163, p.22-23]. Pretenția unei „explicații totale" angajează o „cauzalitate globală", operantă într-o experiență totală care include toate mecanismele intime ale unui fenomen. Cum asemenea experiențe, crede Martinet, riscă sa fie „mitice", tautologizante, cu suport într-o cauzalitate transcedentă, e necesară izolarea unei secvențe pentru a analiza local (parțial) o rețea de cauzalitate. La așa ceva recurge nu doar știința economică, în ansamblu, decupându-și arealul ei din înglobanta existență socială, dar, cu deosebire, științele economice de ramură: marketingul, managementul, contabilitatea, statistica, finanțele, etc. Necesară, dar nu indicată, o asemenea experiență își are riscurile și limitele ei. O decupare în exces poate fi izolantă pentru o comunitate științifică. De unde, consideră autorul citat, necesitatea imperioasă a drumului invers, de *rearticulare* a cunoștințelor dobândite printr-o analiză cauzală locală, de ramură, la conceptele și teoremele globale ale domeniului de ansamblu.
- Ludwig von Mises, cu autoritatea-i științifică cunoscută, crede că relația de cauzalitate definește, în mod substanțial, logica acțiunii umane; că „A gândi și a acționa sunt trăsături specifice insului uman" [Mises, 170, p.28]; că prin aceste trăsături ne deosebim de lumea animală, cauzală, și ea, fără s-o știe; deosebim lumea ordonată de haos. „În acest sens, precizează el, putem afirma că relația de cauzalitate este o categorie a acțiunii umane. Categoria *mijloace și scopuri* presupune categoria *cauză-efect.* Într-o lume fără cauzalitate, fără regularitatea fenomenelor, nu vom găsi loc pentru raționamentul uman și acțiunea umană. O astfel de lume e un haos și în ea omului îi va fi imposibil să găsească repere și orientare." [Ibidem, p.25]. Pe scurt, conștientizând cauzalitatea lumii în care trăiește, omul își pune întrebări de genul: cine?, cum?, de ce?, etc. spre a afla ce origini stau la baza lucrurilor. Se ajută de răspuns căutând *regularități, legi,* ca puncte de reper și conduită ale acțiunilor sale.

Mises este convins că problema cauzalității e foarte dificilă; cu interferențe consistente în filosofie, epistemologie sau metafizică; că angajați în descifrarea ei ne asumăm riscul unui cerc vicios, pentru simplul fapt că „relația de cauzalitate este o categorie a acțiunii umane", una la care e greu de stabilit bornele de început și sfârșit într-o relație cauză–efect.

Mises știe și face cunoscute și *căile* prin care s-a încercat ieșirea din acest cerc vicios, *două* la număr:

○ *Una „naturală”*, prin asemuirea lumii economice cu organismul viu al naturii; și al omului, dacă se poate. Predilecția pentru biologie a lui Hayek se încadrează acestei logici, de a înțelege cauzal și logic natura biologică pentru a oferi explicații rafinate și realiste naturii economice. Fără să-și propună, medicul François Quesnay, cu anatomia corpului uman în cap, a construit, genialul *Tablou economic.*

○ *Una „mecanicistă”* care, recurgând la materialism și panfizicism, la metode experimentale și matematice valabile în lumea științelor naturale, consideră că e corect și adevărat a se susține că „[…] ceilalți oameni, ca inși care gândesc și acționează, o fac ca și mine” [Ibidem, p.27]. Schema aducerii acestui alter ego, în mod forțat, la același numitor „cu mine” este, frustrantă. Personajul colectiv, botezat producător sau consumator, din teoria neoclasică este creația acestui tip de judecată; a extensiei unor concluzii de la individual la social (sau invers); de la micro la macro, etc.; o schemă de obținere a unui alter ego multiplicat; o schema îmbietoare pentru modelări, formalizări facile dar nerealiste.

În fața acestor două posibile și recunoscute soluții de a sparge cercul vicios al unei cauzalități circulare Mises oferă și propria-i pistă. *Întâi*, constată că, pe fond, lumea este cauzală; dar nu în totalitate cauzală. Prin urmare, cele două mari principii la care se face recurs pentru a percepe realitatea – teleologia și cauzalitatea – trebuie să coalizeze. Monismul teologic e la fel de păgubos ca și cel cauzal. Nici împreună nu asigură șansa unei cunoașteri desăvârșite; chiar în condițiile în care apelăm simultan la ele nu suntem scutiți în a ne confrunta cu limitele cunoașterii în economie. Al *doilea*, fidel până la capăt principiului individualismului metodologic, îi găsește, în context, specificitate aplicativă: sugerează că trebuie să coborâm din terenul metafizicii care condamnă, la infinit, în căutarea unei cauze primare, pe cel al „chestiunilor mai modeste pentru a ști (a afla) unde trebuie să intervină fiecare, sau să fie în măsură să intervină, pentru a atinge un țel sau altul. [Mises, 170, p 25].

- Alain Leroux și Pierre Livet [15] văd în metoda de analiză cost-beneficiu, atât de utilizată în economie, o relație cauzală standard. Cine își dorește un beneficiu ca scop, caută să cheltuiască cu folos și cu spirit întreprinzător anumite resurse, ca mijloc. Aceasta ar fi varianta predată la clasă; una cu șanse de reeditare, în timp și spațiu, dacă avem în vedere terenul analizei economice în versiune financiar-contabilă. Trecem peste faptul că nici din punctul acesta de vedere pozițiile nu sunt unanime; că profitul economic reprezintă un efect diferit, ca amplitudine, de cel contabil; că Școala austriacă părăsește terenul

contabilității și leagă mărimea profitului de diferența de apreciere a întreprinzătorilor în legătură cu evoluția conjuncturii economice. Ne interesează sugestiva trimitere, pe care cei doi economiști o fac, la semnificația acestei relații în plan politic și social. În alți termeni, translată în perimetrul pieței politice, o asemenea relație cauzală, citită pe invers, de la scop la mijloace, își arată substanța-i perversă și valențele-i în a induce consumuri de energie cu finalități înșelătoare. Astfel, la întrebarea „al cui efect e binele public?" teoria economico-socială a oferit două variante de răspuns: al pieței libere (varianta liberală); al prezenței statului, a oamenilor politici (varianta dirijistă). A fost nevoie de o demonstrație, încununată cu premiul Nobel în 1986, prin care James Buchanan să arate că avem de-a face cu o singură variantă, cea a pieței; că oamenii politici acționează și ei în conformitate cu legile nescrise ale pieței pe care le învață repede. În relația scop-mijloace oamenii politici nu sunt animați de binele public ci de binele lor personal. Adevăratul lor scop nu e binele public ci alegerea și realegerea în care văd mijloace de atingere a intereselor lor individuale. „Paradoxul electorului rațional" își găsește traducere în această situație: el își consumă energia votului gândindu-se la un bine public din care binele său personal nu e decât o câtime; în fapt, binele public ca scop anunțat e iluzoriu; relația cost-beneficiu e pervertită de un mijlocitor: efortului electorului nu-i vine la întâlnire un efect scontat ci un efect cu alt destinatar; dacă împrejurări favorabile, dar nepretabile la o analiză cauză-efect standard, se vor ivi și el se va regăsi în efectul de care este interesat cel ales, faptul ține de întâmplare și nu e de o analiză cauzală riguroasă. *Concluzia*: nici într-o atare împrejurare nu e posibilă, cu ușurință, izolarea unei relații cauzale; contextul, traductibil într-o rețea de intercondiționări, face dificil demersul. Sau, în cel mai fericit caz, într-o asemenea împrejurare, „Raportul între scopuri și mijloace trebuie înțeles pe invers față de ceea ce se crede în mod obișnuit. Programele politice, departe de a fi scopul vizat.. dimpotrivă, nu sunt decât un mijloc de alegere și realegere; acesta este singurul scop" [Leroux ; Livet, 151, p.48].

- Un fenomen care angajează plenar o analiză cauzală spre a-i găsi remedii este *criza.* Marea masă a analizelor pe subiect se circumscriu în *interiorul* fenomenului, considerat *eminamente economic.* Sunt însă şi condeie autorizate care nu izolează criza de natura şi acţiunea umană. Ca atare, cauza-cauzelor e considerată a fi una omenească, una traductibilă în termenii lui J.M. Keynes ca şi a vocilor la zi, G. Akerlof şi R. Shiller, „în spiritele animale" [8]. În prefaţa crizei, „optimismul naiv" îi îndeamnă pe producători să investească şi să producă iar pe consumatori să consume. Totul se petrece pe o scenă

orchestrată de piaţa liberă. „Înclinaţiile" sau „imboldurile" în a investi sau consuma produse sub patronajul „mâinii invizibile" conduc, în ultimă instanţă, la faza de exuberanţă euforică. Atunci se constată, din păcate post-factum, că piaţa şi-a întrecut măsura; că iluzia banului şi psihologia pieţei n-au făcut obiectul vreunei analize cauzale; că guvernul (statul) a lăsat „spiritele animale" de capul lor iar rezultatul e nefast: crah, deziluzii, pesimism şi neîncredere. După opinia acestor autori, dimensiunea definitorie a fenomenului trimite la crahul încrederii şi nu la crahul bancar. E clar că o astfel de analiză induce o soluţie pe măsură. Pentru că guvernul nu şi-a îndeplinit rolul de educator şi a lăsat ca din natura umană să reverse răul, depăşindu-se limite pe care piaţa n-avea cum să le întrevadă, acum trebuie să intervină şi să *restabilească încrederea.* E de recunoscut, aici, tipul de teorie care sugerează că orice încercare de izolare, în cazul nostru al pieţei libere, cu valenţele-i cunoscute în a surmonta eventualele sincope, şi de analiză cauză-efect în interiorul unui sistem global, uitând că articularea permanentă la întreg este obiectiv necesară, se soldează cu efecte nedorite. În acelaşi timp, avem de-a face cu genul de teorie exploatată de cei interesaţi să încurce cauzele. Cine a făcut ca încrederea, atât de necesară mediului de afaceri, să scadă sau să dispară? Dacă răspunsul este piaţa, ea trebuie „trasă pe dreapta" şi chemat în ajutor statul. Dacă răspunsul este „prea puţină piaţă" trebuie solicitată şi angajată mai consistent piaţa spre a-şi face pe deplin datoria. O ideologie sau alta pot interveni şi perverti sensul real al relaţiei cauzale ca şi soluţia impusă spre a anihila un efect nedorit.

Concluzii la problema izolării fenomenelor economice

- Lumea economică, ca parte a întregului existenţial, este, *în principiu*, cauzală. O parte din cauzele care explică fenomenele economice le ştim, o parte nu. Cercetarea economică vizează tocmai această a doua parte.
- Separarea naturii economice de natura umană este, ştiut, riscantă şi nedorită dar recurentă modelelor de analiză specifice acestei ştiinţe. Separarea şi izolarea sunt gândite a oferi un plus de rigoare graţie permisivităţii unor analize de ordin cauzal prin care se relativizează importanţa unor factori ce ţin de „slăbiciunile omeneşti", de „spiritele animale", nestăine omului.
- Economia este, ea însăşi, un întreg mult prea mare spre a se preta la un studiu cauzal pe ansamblu. O analiză de acest gen duce, de obicei, la tautologisme, la „cauza-cauzelor". Spre a ieşi din acest cerc, economia e „sfărâmată" în bucăţi urmând a se găsi, ulterior,

legăturile, cu caracter de legitate, dintre aceste componente. Rațiuni, nu doar pedagogice dar și de tehnologie a analizei, trimit la subperimetre ale economiei ca unități de analiză.

- Deși, apriori, economiștii știu că lumea economică e aidoma unei rețele de interconexiuni, tentația unei abordări cauzale liniare și univoce se dovedește irezistibilă. Aceasta pentru că împărțirea fenomenelor economice în dependente și independente, în locale sau generale, micro sau macro etc. permite ceva care dă impresia că-l umple pe economist de rigoare plasându-l în vecinătatea matematicianului; permite așezarea economiei în funcții continue și derivabile, pretabile la exerciții de maximizare (cu o singură variabilă); permite „jocuri economice" și optimizări. Pe acest temei, economia-matematică poate epata și crea impresie; până la un punct, dincolo de care ea devine matematică fără economie și pierde legătura cu lumea reală. Sunt, adică, în acest demers de obiectivizare prin descifrarea cauzalității, borne extreme. Ele trebuie evitate. Soluția este una combinată; nu teoria *sau* modelul ci *și* una *și* alta.
- *Decuparea* mentală a unui fenomen economic e, pedagogic, explicabilă. Dar ea devine inertă și periculoasă în planul concluziilor dacă nu e dublată de *rearticulare*. La fel de nocivă e și „geometria liniară": neconștientizarea faptului că o relație cauzală se poate citi și invers iar o atare lectură poate răsturna logica inițială. De aceea, analiza formală și informală, logica și dialectica, matematica dar și teleologia trebuie să-și dea mâna spre a oferi concluzii logice dar „impregnate" de natura externă fenomenului studiat.
- Pe lângă problemele generale pe care o analiză de tip cauză-efect, operată prin izolarea fenomenului studiat, le are orice știință, cea despre economie își are, și aici, o anumită specificitate; una traductibilă într-o *cauzalitate relativă*, motiv, și ea, al unei obiectivități relative.

Circumstanțe ale relativității cauzale în economie

Cauzalitatea în economie este una *„slabă"* – aceasta este propoziția leit-motiv a epistemologilor de profesie. Este suficient să invocăm următoarea împrejurare pentru a convinge că așa stau lucrurile: „[...] economistul, spre deosebire de fizician, nu are niciodată șansa de a putea determina *ansamblul* de antecedente. Mai rău, se poate spune că el este sigur că nu va determina vreodată acest ansamblu, pe motive de complexitate a realității economice. De unde concluzia, pentru el, ca cercetarea cauzală să nu fie decât o determinare a unui *subansamblu* de antecedente care permit înțelegerea fenomenului iar aceasta e de-ajuns pentru a afirma că previziunile economice sunt și vor fi întotdeauna afectate de imprecizie" [Mouchot, 178, p.135-

136, sublinierea autorului]. Complexa natură economică ne împiedică să determinăm, la modul net, categoric, numeric, etc. care sunt factorii predeterminanți ce susțin amorsarea unui fenomen economic. Suntem obligați a ne mulțumi cu subansamble, cu eșantioane pretins reprezentative spre a înscrie evoluția unui fenomen într-o relație cauzală și a-i desprinde legea de mișcare.Nu este aceasta unica împrejurare care relativizează dependența cauzală în economie. Claude Mouchot, Bernard Guerrien, Ludwig von Mises ș.a., pun în evidență și alte cauze. Modul în care operează *timpul* în economie; rigoarea „palidă" a unor definiții, concepte, noțiuni; realismul îndoielnic al unor ipoteze de lucru; caracterul relativ sau efemer al unor legități economice; matricea culturală, politică, socială, etc. sunt tot atâtea cauze care îmbie a privi cauzalitatea în economie, dacă nu cu rezerve, în mod cert, sub semnul relativității.

Câteva exemplificări, pe aceste cauze, socotim că au menirea să limpezească tema.

Concepte fără borne certe

Am cutezat a spune, în paginile anterioare, că limbajul nu este unul din punctele tari ale științei economice: Economiștii nu se înțeleg între ei din motivul esențial că proprietatea termenilor pălește. Iată doar câteva probe:

a) Valoarea

Concept cheie, în aparență la îndemână, nelipsit din vocabularul și discursul economic. Cu toate acestea, el a făcut și face obiectul unor definiții diferite.

- Pentru clasicii Ricardo, Mill și Marx, valoarea este obiectivă; este *un dat care se descompune*. Munca este, concomitent, sursa și mărimea ei. Odată munca consumată, produsul ei are, automat, valoare și preț - ca expresie fidelă, în bani, a acestei valori. Prin repartiție, schimb și, ulterior, consum, fiecare își ia partea ce i se cuvine din întreg; proporțional cu munca depusă și respectând regulile unui joc cu sumă nulă; „felia" unuia n-are cum să crească decât dacă se reduce porția vecinului. Prin raportare la un „cozonac social" cu dimensiuni fixe, relațiile dintre indivizi nu pot fi decât conflictuale.
- Excepția operată de Smith în interiorul școlii clasice este semnificativă. La el, valoarea rămâne obiectivă dar e „o sumă de venituri". Se adună parte cu parte pentru a obține un întreg. Acesta nu e dat, apriori. La el se ajunge urmând lanțul reproducției; fiecare participant, inclusiv statul, adaugă ceva în funcție de poziția lui pe piață ca și de obiectivele prezente și de perspectivă (în cazul statului). Responsabilă de dimensiunea „feliei" este piața. Lăsată să funcționeze, ea va asigura corespondența dintre valorile

nominale și cele reale. În lipsa unui mediu concurențial funcțional fiecare își va gonfla porția. O va face doar nominal, lumea produselor și serviciilor neputându-se dilata sau comprima decât în funcție de impulsurile prime pe care le primește de la producție. Rezultatul potențial va fi un „cozonac" tot mai mare dar sub forma unui svaițer cu multe și mari găuri lăuntrice. Drumul spre acest PIB, de tip șvaițer, poate semăna iluzia unei creșteri economice substanțiale. În fazele de criză, lumea ia act de o iluzie monetară în formă specială: găurile din „cozonacul social" au corespondent în economia nominală dar nu țin de foame. Creșterea PIB-ului – un indicator derivat al conceptului de valoare – este înșelătoare. Definirea PIB-ului și a metodologiei lui de calcul sunt puse sub semnul întrebării.

- Pentru școala neoclasică, valoare este *subiectivă*. La construcția ei rămâne munca dar recunoașterea o face piața. Oferta se raportează la cerere; produsul, pentru care s-a muncit, primește valoare în mod subiectiv și relativ; în raport de modul în care satisface o nevoie. *Efectul* unei atari viziuni despre valoare: a) Dimensiunea PIB-ului e relativă; b) Peisajul social al repartiției nu mai este, intim, conflictual; c) Schimbul nu mai este neutru; d) Piața are un rol activ și șansa de a așeza normal și echilibrat valorile nominale peste cele reale.
- La intersecția dintre cele două mari școli apar sinteze. Celebră este cea metaforic exprimată de A. Marshall; cele două lame ale foarfecelui sunt concomitent necesare pentru a tăia foaia de hârtie. Munca (costul) și utilitatea sunt, adică, la fel de importante în explicația valorii și prețului. Lucrurile păreau tranșate când o nouă versiune despre valoare încurcă lucrurile, cea austriacă.
- Școala austriacă, prin vechii și mai noii ei reprezentanți, rămânând în cadrele analizei subiective, pune întrebări incomode. Nu mai este dispusă să fixeze o bornă fixă la stânga intervalului pentru a spune că „producerea bunului începe de aici". Nu, privește procesul ca pe o secvență a unui circuit care a început de mult. Va ajunge, precum P. Straffa mai târziu, la părerea că „mărfurile se produc din mărfuri" [Straffa, 254]. Și de aici, concluzia răscolitoare: prețurile determină costurile și nu costurile prețurile. *Efectele* noii orientări? Dacă pentru școala clasică și neoclasică în ofertă cererea e implicită, o criză nefiind decât o sincopă trecătoare, pentru Școala austriacă o criză apare când cei ce-și consumă energia pe canalul economiei nominale nu respectă regulile; bunele practici sunt încălcate în mănuirea depozitelor bancare și acordarea creditelor. Soluțiile, în termenii lui Hayek sau Jesus Huerta de Soto (un „austriac" spaniol) [de Soto, 57] vor îmbrăca haina specificității analizei lor cauzale: denaționalizarea banilor și desființarea băncii centrale.

Concluzii la valoare:

- Aceeași noțiune cheie a economiei, valoarea, poate îmbrăca nu doar definiții dar și sensuri diferite;
- Categoriile adiacente valorii suferă mutațiile „conceptului mamă". Prețurile și suma prețurilor, adică PIB-ul, care nu poate fi calculat decât valoric, pot deruta procesul decizional atâta vreme cât nu există un preț „real", și primesc dimensiune și sens după o filosofie economică sau alta.
- Dacă relația cauzală care conduce la PIB este marcată de faptul că însuși prețul este o categorie mitică, o construcție, e posibil ca dimensiunea indicatorilor economici să fie mai dependentă de modul cum se ține contabilitatea, se face evidența statistică sau se acordă creditele decât de ceea ce se întâmplă efectiv în planul producției;
- O rată de creștere economică, ex post obținută sau prognozată, se poate plasa în afara relației care ar trebui să o lege cauzal de producția efectivă; consonantă „unor puncte de vedere cu privire la valoare și preț" ea are „șansa" să hrănească lumea cu iluzii.

b) Capitalul și derivatele sale: acumulare, economisire, profit, dobândă

După valoare, nici un concept nu a fost atât de disputat și diferit interpretat precum cel de *capital*. Iată doar câteva secvențe din contrarianta evoluție a teoriei despre capital, surprinse din perspectiva relației de cauzalitate.

- Pentru fiziocrații Quesnay sau Turgot, *avansurile* „anuale" (capitalul circulant) și „primitive" (capitalul fix, putător de amortizare) au constituit punctul de plecare spre a explica procesul reproducției, al cărui efect scontat era venitul net. În drumul spre scopul final ele îmbracă forma „fluxurilor fizice" și „monetare"; a viitoarelor „produse intermediare" din teoria austriacă a capitalului. Și, pe aceeași direcție anticipativă, Quesnay reține un fapt semnificativ: încasările monetare nu sunt urmate întotdeauna de cheltuieli; moneda poate fi tezaurizată, prin ea însăși (în condițiile banilor aur) și în aceste circumstanțe nu mai e o cauză ci „un dușman al producției".
- Clasicii Smith și Ricardo fac, în notă comună, din muncă și capital principala cauză (sursă) a îmbogățirii națiunii. Relația dintre muncă și capital trece prin *acumulare* și *investire.* Tocmai pe această procesualitate se sprijină Smith în definirea capitalului. Pleacă de la „rezerva de bunuri a unei persoane" care trebuie să fie, cel puțin, suficientă pentru consumul personal. Ceea ce rămâne peste consum poate fi avansat, investit, cu

scopul de a aduce un venit. „Partea de la care așteaptă un venit se numește capitalul său” [Smith, 251, p 185]. Acumularea de capital este condiția prealabilă a oricărui proces de producție. Mecanica internă a acumulării ca și modul și împrejurările în care acumulările devin investiții n-au reprezentat o preocupare majoră la Smith. Aceasta pentru simplul motiv că „n-a găsit necesar să explice ceea ce lui i se părea foarte simplu. În viziunea sa, economiile se transformă automat în investiții. De ce? Pentru că cei care economisesc sunt, de regulă, aceiași care investesc și pentru că investiția și nu acumularea monetară explică rațiunea economisirii” [Pohoață, 200, p.130]. Ecuația acestui mod simplu de a vedea lucrurile este următoarea: economisire = investiție = creșterea fondului de salarii = creșterea producției = creșterea consumului. Reducând investiția la un fond de salarii menit a ocupa un număr suplimentar de muncitori productivi, Smith a trăit convingerea că nimic nu poate perturba infailibilitatea acestui mecanism. Ideea că economiile se transformă automat în investiții a fost însușită de aproape toți clasicii. Excepție a făcut Th. R. Malthus.

În cazul lui Ricardo, ceea ce merită a fi reținut, cu rol de suport teoretic pentru viitoarele dezvoltări neoclasice pe subiect, sunt aserțiunile lui cu privire la durata procesului de producție și a raportului dintre capitalul fix și circulant (redus, ca și la Smith, la un fond de salarii) în procesul de formare a valorii. În baza unor exemple cifrice el demonstrează că durata procesului de producție influențează direct proporțional valoarea mărfii și aceasta ca urmare a modului în care, în timp, capitalului i se pot da întrebuințări diferite. În aceeași notă și cu aceleași exemple el crede că poate obține, la finele aceleiași perioade de producție, ca timp, valori de mărimi diferite „din cauza cantității diferite de capital fix sau de muncă acumulată… Diferența de valoare provine din profitul care a fost acumulat sub formă de capital și este doar o justă *compensație* pentru timpul în care profitul nu a fost consumat” [Ricardo, 220, p.74; 76, sublinierea noastră, I.P.]. Apare, din citat, ideea compensației ca preț plătit pentru amânarea unui consum prezent în favoarea unei investiții, idee pe care Școala austriacă o va exploata cu mult folos. În rest, Ricardo asimilează filosofia Smithiană a formării și folosirii capitalului: orice acumulare devine investiție; investiția înseamnă producție iar producția permite creșterea numărului de salariați; plusul de salariați își găsește corespondent într-un plus de putere de cumpărare. Expresia desăvârșită a acestui automatism o produce Say: oricărui plus de acumulare îi corespunde un plus de cerere sau, în alți termeni, în ofertă cererea e implicită.

- Nota deosebitoare a lui Malthus ține de refuzul „legii debușeelor”. El nu crede că producției suplimentare îi vine la „întâlnire”, întotdeauna, un plus de putere de cumpărare pe măsură. Și iată de ce: a) Unui plus de muncitori productivi, determinat de investiție, îi corespunde un minus corespunzător de muncitori neproductivi care vor presa doar asupra cererii, necontribuind cu vreo ofertă concretă; b) Din motive precum „avariția”, „înclinația spre economisire” etc. cei bogați vor fi tentați să investească, comprimând, în mod corespunzător, consumul. Rezultatul acestor două mobiluri, care produc bruiaje în ecuația acumulării și investirii înseamnă, la el, o insuficiență cronică a cererii efective. Remediile le vede în stimularea consumului celor bogați și încurajarea cererii efective. Ecoul, peste ani, al acestor judecăți, mai ales prin Keynes, nu va fi deloc nesemnificativ.
- Marx acordă spații largi problematicii capitalului. În afară de raptul inițial, de „acumularea primitivă” ca primă sursă, capitalul rămâne, pe fondul analizei sale, ca fiind *plusvaloare acumulată și capitalizată;* plusvaloare în sens de expresie a exploatării clasei muncitoare de către capitaliștii burghezi. Nu sunt lipsite de interes analizele sale cu privire la reproducția ciclică a capitalului; la eventualele întreruperi în acest lanț și la *reînnoirea ciclică a capitalului fix* ca soluție pentru a ieși dintr-o criză decenală. Dar, văzând în capital o relație de exploatare, văzând în clasa muncitoare o anexă a unui mod specific de capitalist, Marx și-a ideologizat și, pe această cale minimizat, partea sa de contribuție la teoria capitalului.
- Școala neoclasică, versiunea marginalistă, cu protagoniști în S. Jevons, A. Marshall și Fr. Edgeworth, la care se vor plia și autorii teoriei echilibrului și optimului economic, Walras și Pareto, dar, cu deosebire J.B. Clark și F.H. Knight a fost susținătoarea unei teorii care a văzut în capital fie un stoc omogen de bunuri, la modul fizic vorbind, fie un fond inepuizabil cu marea capacitate de a se reproduce, când a avut în vedere corespondentul nominal al stocului fizic. Pe această înțelegere a capitalului și-au găsit suport judecățile à la marge. Productivitatea marginală a capitalului a fost gândită în baza unui proces prealabil de omogenizare, de transformare, prin „fierbere” într-un cazan uriaș, a întregii mase eterogene de strunguri, freze, clădiri etc. într-o „piftie” uriașă care, fragmentată în bucăți omogene, a sugerat posibilitatea unor calcule în termeni marginali, inclusiv a substituției unei „bucăți” de capital fizic cu o „bucată” de capital uman. „Procesul capitalului”, amorsat de economista Joan Robinson, secondată de Luigi Pasinetti, Piero Sraffa și Nicolas Kaldor, proces prin care cei responsabili de lecția standard erau somați să răspundă la întrebarea, ce este capitalul?: „o listă de mașini specifice, de stocuri de materiale și mijloace de subzistență sau o sumă de bani a cărei putere de cumpărare

asupra resurselor destinate a fi investite depinde de rata salariului și a prețurilor" [Robinson, 223] a rămas fără ecou. Principiul marjei, al productivităților marginale, a rămas de referință pentru schematizări globale și reducționiste ale procesului de producție prezentat, în stilul funcțiilor de producție de tip Cobb-Douglas, ca o relație în care capitalul și munca se pot combina sau substitui fără probleme și indiferent de natura procesului de producție.

- Școala austriacă, începând cu Menger, Böhm-Bawerk și continuând cu Mises, Hayek, Kirzner, Rothbard, de Soto, Lachmann ș.a. prefațează noțiunea de capital de cea de „bunuri de capital" pe care le consideră a fi „bunuri economice de ordin superior". În definirea acestora esențială li se pare „legea preferinței de timp" în virtutea căreia bunurile viitoare nu sunt la fel de mult apreciate ca bunurile prezente. Intervine și operează *economisirea*, cu sens de *renunțare, sacrificiu* sau *amânare* a unui consum prezent în favoarea unuia viitor, presupus mai mare. Altfel spus, o investiție în bunuri de capital trebuie să fie precedată de o economisire, chiar de bunuri de consum, de „fructele" lui Robinson Crusoe, dacă e să amintim exemplul prin care Böhm-Bawerk a explicat acest proces în fundamentala sa carte *Teoria pozitivă a capitalului* [35]. Cel care însuflețește acest proces se numește *capitalist* pentru că axa acțiunii sale este să capitalizeze; să economisească, consumând mai puțin decât crează. În același timp, Hayek [105;109] și Lachmann [131] privesc bunurile de capital ca pe un „stoc eterogen de resurse", temporare, epuizabile, pasibile de uzură. Trecerea de la „bunuri de capital" la capital o face piața, acesta din urmă nefiind altceva decât *valoarea de piață a bunurilor de capital*. În felul acesta definit, capitalul apare ca un instrument de lucru, un concept abstract care ne spune ceva despre evaluarea subiectivă pe care bunurile de capital o primesc pe piață. În registrele acestei filosofii *rata dobânzii* se înfățișează ca un preț de piață al bunurilor prezente raportate la bunurile viitoare. O rată a dobânzii de 5% ne spune, de pildă, că pe piață tranzacțiile se derulează de așa manieră încât azi se pot obține 100 u.m. dintr-un bun prezent în schimbul unei promisiuni de rambursare a 105 u.m. la finele perioadei (un an) din bunul viitor [A se vedea Rothbard, 225]. De observat şi reţinut că „legea preferinţei de timp" este prezentă; că rata dobânzii este un preţ ce se formează pe o piaţă în care ofertanţii de bunuri sunt tocmai cei care au economisit în prealabil, au renunţat la consumul imediat, nutrind speranţa că în urma unui proces de producţie vor intra în posesia unei valori mai mari. De asemenea, în virtutea acestui mod de a privi rata dobânzii, rămâne să înţelegem că *piaţa creditului* este doar o secvenţă din

piaţa generală în care se vând bunuri prezente contra bunuri viitoare. Pe cale de consecinţă, în împrejurarea în care economiile ar fi trimise direct în producţie, ar dispare piaţa creditului (situaţie imaginară dar, la limită, posibilă) dar rata dobânzii, ca raport în care sunt schimbate bunurile prezente contra bunurilor viitoare ar rămâne; ar rămâne pentru a fi asimilată cu *rata profitului.* În condiţii obişnuite, rata dobânzii, originară sau naturală, include rata profitului plus rezultatul sumei algebrice între prima pentru inflaţia sau deflaţia anticipată, prima de risc şi o componentă antreprenorială vizând incertitudinea de neevitat prin modificările sistematice în rata socială a preferinţei de timp (speculaţia antreprenorială în angajarea unui credit se poate solda cu pierdere sau câştig). La vedere, în lumea reală, alături de dobânda originară, se află *profitul contabil brut,* calculat după formula venitului net.

Baza de sprijin oferită de teoria capitalului permite reprezentanţilor şcolii austriece să administreze o serioasă critică altor concepte derivate. Luarea în considerare a factorului timp şi a structurii temporale sub forma etapelor din procesul de producție îi conduce la concluzia că Produsul Național Brut din contabilitatea tradițională se bazează în exclusivitate pe ceea ce înseamnă partea de valoare adăugată aflată la utilizatorii *finali*, neincluzând (sub pretextul riscului unei duble contabilizări) ceea ce este mai consistent aflat pe structurile de producție, în diferite etape, și anume bunurile intermediare. Procedeul îl îndreptățește pe Rothbard să afirme că un astfel de PNB nu este nicidecum brut așa cum se pretinde; că operând cu un astfel de indicator macro ajungem, negreșit, la un capital cu semnificația oferită de Clark și Knight, de fond inepuizabil care se autoreproduce și că, în sfârșit, acceptarea acestui indicator, astfel calculat, echivalează cu „negarea analizei stadiale a producției și chiar negarea influenței *timpului* asupra producției" [Rothbard, 225, p.343].

- John Maynard Keynes, un realist care avea sub ochi spectacolul unei crize ce scosese la iveală tot „inventarul" material și imaterial a ceea ce se identifica cu capitalul, nu și-a uitat originile. Nu s-a detașat de profesorul său A. Marshall și, în numele învățăturii primite, pune în balanță *rata dobânzii* cu *eficacitatea marginală a capitalului* spre a explica, prin diferența de amplitudine a acestor mărimi, evoluția ciclică a economiei dovedind, cu această ocazie, că judecățile à la marge, aplicabile unor capitaluri omogene, nu l-au părăsit. În același timp, în spiritul școlii austriece, el consideră, pe bun temei, că *economiile,* ca parte din venit ce rămâne peste cheltuieli, nu trebuie să aibă altă destinație decât investițiile, anatemizând pe rentierii care sustrag banii acestui circuit. În același

spirit, Keynes vede în rata dobânzii „[...] recompensa pentru renunțarea la lichiditate pe o anumită perioadă de timp” [Keynes, 123, p.187], dovedind că „legea preferinței de timp” nu-i este străină.

Și exemplele ar putea continua. Ne oprim la cele prezentate pentru a *concluziona* că plecând din același punct (cauză), cu numele de capital s-a ajuns la idei diferite în planul politicilor economice (efecte) tocmai pentru că nu s-a înțeles același lucru prin capital. Astfel:

1. „Tabloul” fiziocraților nu era unul al echilibrului perpetuu. Dimpotrivă, starea de facto a economiei era cea de dezechilibru. Quesnay și Mirabeau puneau la originea perturbării circuitului economic tocmai spolierea avansurilor productive (a capitalurilor), a economiilor și, cu deosebire, faptul că încasările monetare nu erau urmate întotdeauna de cheltuieli. De aceea, combaterea tezaurizării și încurajarea consumului figurau printre măsurile anti-criză.
2. Pentru clasicii Smith, Ricardo și Say, capitalul, ca surplus peste ceea ce se consumă, și de la care se așteaptă un venit pe calea investiției, nu pune nici o problemă. Surplusul ia calea acumulării, ca o justă compensație pentru faptul că, pe perioadă de timp, profitului i s-a dat o altă destinație decât consumul propriu-zis. Procesul de compensație se realizează firesc, în baza unui automatism surprins, sintetic, în „legea Say”. Cum nu sunt probleme nici cu producția nici cu consumul, capitalul are, la rându-i, capacitatea de a se autoreproduce firesc, natural, în virtutea unor automatisme de care răspunzătoare este doar „mâna invizibilă”. Posibilitatea unor crize mari apare ca ilogică.
3. Th. Robert Malthus rupe cu automatismele derivate din „Legea debușeelor”. Creșterea dimensiunilor producției și a capitalului prin acumulare se va confrunta cu o insuficiență cronică a cererii efective; din partea muncitorilor și grație avariției celor bogați care-și vor reduce dimeniunile consumului în favoarea investițiilor. Remediul?: stimularea cererii efective, cu deosebire a consumului.
4. Pentru Marx, capitalul este, esențialmente, plusvaloare jefuită și acumulată; în folosul capitaliștilor și în defavoarea muncitorilor. Ar fi o sursă a dezvoltării dacă nu s-ar constitui într-un „dușman” al clasei muncitoare. Fiecare strung, fiecare capital fix înseamnă și o acumulare de muncă neplătită. Soluția? Odată cu schimbarea orânduirii trebuie distrus și suportul material al unei societăți bazată pe exploatare; dacă nu fizicește, măcar „impregnat” cu simbolistica noii ideologii a clasei muncitoare.
5. „Nevinovăția” teoriei capitalului la școala neoclasică marginalistă nu a sugerat nimic în plan normativ. Nici nu era cazul. Tehnologia internă a procesului de formare a capitalului și de interschimbalitate între componentele sale angajează doar analize ferme, „algebrice”, total neutre din punct de vedere social. Marea capacitate a capitalului de a se

dilata sau contracta după nevoile producției și ale consumului, n-a pus probleme în legătură cu o potențială criză. Chestiunile de „surplus", ale producătorului sau consumatorului, puteau fi resorbite și depășite prin potențialitățile intrinseci ale pieței cu concurență perfectă.

6. Școala austriacă revoluționează teoria capitalului iar efectele asupra politicii de urmat sunt vizibile și, la modul net, diferite în raport cu alte școli.

Reținem, cu titlu exemplificator, că formarea capitalului este, obligatoriu, prefațată de o acumulare reală și nu virtuală. E nevoie de o abținere de la consum spre a fi în măsură să acumulezi și să investești. Capitalul creat printr-o economisire falsă, prin expandarea, pur și simplu, a creditului pune serioase probleme, afectând structurile de prețuri, structurile de producție la nivel micro, și, ulterior, mecanica de ansamblu a circuitului economic.

Apoi, nu doar capitalul, ci și celelalte mărimi economice care se trag din el se dimensionează și se oferă ca rezultantă a raportului tensional între bunurile prezente și cele viitoare. Cu această raportare permanentă se ocupă managerul. Din împrejurarea că se formează, prin intermediul activității antreprenoriale pe piață, sub imperiul „legii preferinței de timp", prețurile, rata dobânzii, economisirea și investițiile dobândesc o percepție nouă și sugerează comportamente specifice actorilor economici și politici. Spre exemplu, „[...] cu cât economisirea este mai abundentă, cu atât este mai ridicată cantitatea de bunuri prezente vândute sau oferite spre vânzare... cu atât este mai scăzut prețul lor, exprimat în bunuri viitoare; și, în consecință, cu atât este mai scăzută rata dobânzii pe piață. Aceasta indică antreprenorilor că sunt disponibile mai multe bunuri prezente care le permit să sporească lungimea și complexitatea etapelor din procesele de producție, ceea ce face mai productive aceste etape. Dimpotrivă, cu cât este mai redusă economisirea, ... cu cât sunt agenții economici mai puțin dispuși să renunțe la consumul imediat de bunuri prezente, cu atât rata dobânzii pe piață este mai ridicată. Astfel, o rată mare a dobânzii pe piață arată faptul că economisirea este relativ rară, un indiciu inconfundabil conform căruia antreprenorii ar trebui să fie cu băgare de seamă, evitând alungirea hazardată a diferitelor etape ale procesului de producție și generând, astfel, o discoordonare sau malajustare care constituie un mare pericol pentru dezvoltarea sustenabilă, sănătoasă și armonioasă a societății. Pe scurt, rata dobânzii transmite antreprenorilor în care etape noi de producție sau proiecte de investiții pot sau ar trebui să se implice și în care să nu o facă, pentru a păstra coordonat, pe cât este omenește posibil, comportamentul celor care

economisesc, al consumatorilor și investitorilor, și a preveni situațiile în care diferitele etape de producție rămân prea scurte sau devin mult prea lungi" [de Soto, 57, p.311]. Un citat prea întins, e adevărat, dar edificator în a ne arăta că modul în care austriecii văd formarea capitalului, secvență cu secvență, în timp, și supunerea acestui proces legităților pieței libere antreprenoriale deschide perspective noi pentru o politică anticiclică, „sustenabilă și sănătoasă". Cel puțin două concluzii se degajă din acest mod de a vedea lucrurile: a) Dacă ingineria socială este străină mecanismului economic, rata dobânzii apare mai mult ca o *rezultantă* a modului în care bunurile prezente se raportează la cele viitoare și mai puțin ca un *instrument* de politică economică, apriori stabilit de Banca Centrală spre a înrâuri evoluția economiei într-o direcție anume. În această ipostază, de rezultantă, ea capătă atributele unui indicator de mare sinteză și de o excepțională importanță în configurarea deciziilor actorilor economici; b) Faptul că cea mai mare parte a capitalului se află „pe drum", în diverse faze intermediare ale proceselor de producție, sugerează că accentul „austriac" este pus pe economisire și investire.

7. Din perspectiva teoriei capitalului, Keynes basculează între școala neoclasică marginalistă și cea austriacă. La fel ca și austriecii crede în rolul și importanța economisirii. Aruncă anatema asupra acelora care găsesc o altă destinație economiilor și nu investesc. Mai mult, caută motive derivate din logica internă a mecanismului economic pentru a demonstra că echivalența dintre economii și investiții e obligatorie; că aceasta decurge din „caracterul bilateral al tranzacțiilor dintre producător, pe de o parte, și consumator sau cumpărătorul de echipament de producție, pe de altă parte" [Keynes, 123, p.97-98]. Dar nu crede nici el în obiectivitatea acestei corelații. Egalitatea dintre economii și investiții îi apare ca o întâmplare fericită. Este convins că economiile rămân în urmă; că „imboldul la investiții" nu va fi satisfăcut printr-o economisire reală și atunci, părăsind linia austriacă, se întoarce la mentorii săi. Luând de bun ceea ce l-au învățat profesorii, ne va îndemna să facem tot posibilul ca rata dobânzii să se plaseze sub eficacitatea marginală a capitalului. O infuzie de bani în circulație, fără suport într-o economisire reală, îi va fi soluția; una tipic keynesiană și total potrivnică vederilor școlii austriece; școală care, văzând în creditul expandat fără acoperire în economiile reale, principalul motiv de îngrijorare, provocator de crize, a mers până la propunerea denaționalizării banilor [Hayek, 102]. În acelaşi registru, Keynes nu crede că partea cea mai consistentă a fluxurilor de capital se află în faze intermediare. În acord cu neoclasicii, crede că finalul de drum este cel mai consistent. Ca atare, va sublinia importanța *cererii*

efective globale ca remediu pentru criză iar în cadrul acestei mărimi agregat va supralicita rolul consumului în defavoarea investiției. De altfel, din suplimentul de bani fără acoperire aruncați pe canalele circulației, mai lesnicios e să se alimenteze consumul și nu investițiile. De aici concluzia indusă că, într-o perioadă de criză, stimularea consumului ar fi modalitatea optimă de a amorsa economia, aspect, de asemenea, în contradicție cu poziția școlii austriece [vezi Hayek, 109, p.47-49].

c) Moneda și piața

Am alăturat cele două noțiuni spre a le prezenta, în binom, sub titlul „concepte slab definite" dintr-o rațiune care le înglobează; una care le trimite la rubrica „abstracțiilor concrete" atât de prezente în vocabularul științei și practicii economice.

În calitate de *abstracții*, moneda și piața sunt *instituții*, bune practici instituite în baza unui îndelungat exercițiu istoric.

Prima, *moneda*, a fost chemată de istorie pentru a face posibilă reducerea de costuri [vezi Pohoață, 203, p.99-106]. S-au ocupat, la vreme, de demonstrarea acestui lucru K. Marx, C. Menger și A. Smith. În notă comună se relevă că agenții de schimb acceptă o marfă specială, marfa-bani, drept unitate de măsură pentru aceleași rațiuni pentru care se opresc la metru, ca unitate de măsură pentru lungime sau la kilogram pentru greutate. Adică, moneda e o *credință împărtășită* de către cei care participă la schimb, că recurgând la ea fac economii de costuri (materiale și de timp) față de situația în care, de fiecare dată, ar trebui să găsească o unitate de măsură care să facă schimbul posibil. Rezultat al unor inițiative individuale, ulterior îmbrăcând haina socialului, moneda devine credință unanim împărtășită; devine religie.

În fața unei astfel de evidenţe:

- Ce rezonanță și semnificație poate avea inițiativa unor foști lideri comuniști cu „operă", ne referim la Iosif Vissarionovici Stalin, de a desființa moneda, ca fiind netrebuincioasă într-o economie cu un singur proprietar, poporul, asupra tuturor bunurilor și serviciilor?
- Cum își poate găsi logică și susținere o analiză care dorește să sublinieze rolul activ sau pasiv, neutru al monedei?

A doua, *piața*, a apărut după opinia părintelui economiei moderne, A. Smith și a tuturor economiștilor de factură instituționalistă, spre a reduce „răul", partea de „contragreutăți" din om. Pentru că natura umană nu e doar o sumă de calități ci și de minusuri, de comodități, egoisme etc. soluția istorică compensatorie și salvatoare, s-a văzut în piață. „Aruncat pe piața concurențială, individul trebuie să dezvolte doar partea bună din el. Altfel nu are șanse de

supraviețuire. Concurența îl va obliga la raționalitate și eficiență; la respect pentru contractul încheiat; la a lua tot timpul act de statutul celor cu care se află în competiție" [Pohoață, 203, p.93]. Ca și moneda, piața este o *instituție,* o bună practică, de comun acceptată spre a fructifica cu folos maxim doar partea bună din natura umană.

Dacă se acceptă raționamentul care conduce la piață ca un aranjament instituțional, menit a eficientiza acțiunile individuale și, pe cale de consecință, cele colective:

- La ce registru explicativ pot fi trimise acele propoziții care structurează discursul economic și politic în timp de criză (și nu numai) și care trimit la cauze de genul: „prea multă piață" sau „prea puțină piață"?
- La ce argumente poți face apel ca să susții înlocuirea pieței cu planificarea centralizată și totală a economiei?

Sub lupa *concretului,* nici moneda și nici piața nu mai sunt ce par să fie:

„Expresia metalică a libertății", ca să-l citățm pe neeconomistul Dostoievschi, își face treaba în economie și-și exercită funcțiile sub formă de *bani*. Numai că nu sub formă de bani – gramadă omogenă – ci sub formă de *agregate* monetare, de bani prezenți într-o structură complexă unde moneda ca atare deține o pondere redusă pe lângă celelalte componente; a se vedea bilete de bancă, titluri de depozite (la vedere sau la termen), livrete de economii, plasamente, efecte de comerț etc.

Dacă, practic, așa stau lucrurile, ce fel de cauzalități găsim și, mai ales, cu ce forță explicativă, atunci când în discuție și analiză punem un fenomen pe seama „ofertei" sau „cererii de monedă". Sau, cu o asemenea structură în spate, de agregat complex, ce semnificație are o propoziție de genul: „Inflația este, esențialmente, un fenomen monetar"?

La rându-i, *piața* apare, în concret, ca fiind păienjenișul de relații care-i unește pe producători și consumatori; un loc de întâlnire a cererii cu oferta, determinat, funciarmente, de diviziunea, inclusiv naturală, a muncii. Indiferent sub ce formă se exprimă, de piață a producătorilor sau consumatorilor, de piață cu concurență perfectă, imperfectă sau de monopol, regională, națională, mondială etc., existența ei este și rămâne una obiectivă. Dar piața este și instrumentul, dovedit a fi cel mai eficace, de armonizare a eforturilor și intereselor individuale. Complexitatea și natura contradictorie a acestora solicită *reglementarea,* stabilirea regulilor jocului. Aceeași complexitate crescândă impune, ca trend, creșterea gradului de reglementare. O atare realitate face dificilă stabilirea unei relații de cauzalitate „curată", când se încearcă a se găsi originea „produselor toxice", concepute în faze de boom și manifeste în faze de criză. Sunt ele:

- Rod al mecanismelor de piață, pur și simplu?

- Rezultat al unui exces de reglementare a pieței, în general, sau a pieței financiare, în special?
- Fruct al unei pieței nereglementate care a lăsat ca natura umană să-și arate și „avortonii”?

Cauzalități la pachet; timpul, spațiul și matricea culturală

a) De la cauzalitatea liniară la cauzalitatea în circuit.

Nimic mai simplu de pus într-o ecuație matematică o cauzalitate simplă, liniară de genul:

- creșterea prețurilor determină creșterea ofertei (sau reducerea cererii);
- creșterea cererii generează creșterea ofertei;
- creșterea prețurilor generează creșterea masei monetare;
- etc.

De observat că toate aceste „legități” la care face apel analiza economică se bazează pe ipoteza unui „timp înghețat”; pe *instantanee*, pe frânturi de timp pretabile la o analiză *statică* în care variabilele economice împărțite, forțat, în *dependente* și *independente* acționează în bloc, gen „maree” sub forma *nivelurilor* de preț, ofertă, cerere, etc. Doar rațiuni pedagogice, nevoi de deslușire primară a unor mecanisme economice scuză acest tip de abordare. În realitate:

- Mărimile economice sunt *interdependente*. În context, e greu de găsit argumente pentru a susține că ipoteza e mai revelatoare adevărului decât reciproca; că influența creșterii prețurilor asupra cantităților ofertate e mai puternică decât reducerea ofertei asupra nivelului de prețuri. O împrejurare care ne abilitează să spunem că numeroase sunt situațiile în care sensul prim al relației de cauzalitate este tocmai cel obținut prin lectura inversă a celor oferite de analizele standard.
- Prezentarea univocă a unei cauzalități, în forma unei funcții de gradul întâi, riscă să trimită analiza pe terenul tautologiilor. Exemplul tipic îl oferă pretinsa legitate matematică ce oferă miezul teoriei cantitative a banilor exprimată apodictic de M. Friedman în termeni absoluți: „Nu cunosc excepție de la regula după care o creștere substanțială a prețurilor este acompaniată întotdeauna de o creștere sensibilă a masei monetare, și invers” [Friedman, 78, p.65]. Orice lecție despre bani, la nivel de vulgarizare a cunoștințelor, ne spune că ei au apărut, în principal, pentru a măsura valori exprimate prin prețuri. Concluzia: dacă avem mai multe valori, avem nevoie de mai mulți bani pentru a le măsura. Ne spune ceva în plus Friedman? Transformând clasica formulă, de sorginte I. Fisher, MV=PQ în M=KPQ unde K=1/V el pretinde că ne pune în fața unui adevăr greu dezvăluibil care definește echilibrul monetar prin egalitatea ofertei monetare

(M) cu cererea de monedă (KPQ); unul care, încălcat, ar aduce sămânța inflației, un fenomen „întotdeauna și pretutindeni de sorginte monetară” [Ibidem, p.80]. Pretenția lui Friedman de a furniza adevăruri absolute pe acest tip de relație cauzală, trezește suspiciuni pentru că: a) Întâi producem mărfurile și apoi le măsurăm valoarea; sensul relației de cauzalitate este de la Q la M și nu de la M la Q. b) Chiar în formularea-i proprie, relația este o comprimare prin suprimare a unor cauzalități adiacente dar la fel de importante. În plus, se pun în balanță și se analizează cauzal mărimi cu determinări logice diferite. Astfel, M este un agregat monetar și niciodată nu știm care dintre componentele sale (sau toate?) sunt puse în relație cu valoarea bunurilor (PQ) și viteza medie de circulație a monedei (V); Viteza de circulație a monedei este o mărime „ex post”; oferta de monedă are o determinare „exogenă” (Banca Centrală are rolul principal de furnizor monetar) iar Q și P „endogenă”. În alte cuvinte, fiecare din termenii acestei splendide tautologii care presupune un paralelism între masa monetară și nivelul prețurilor este funcție de alți factori, mai mult sau mai puțin importanți.

De observat că, atunci când există, cauzalitatea se manifestă „la pachet”, într-o relație de circuit și cu sens schimbător; sens, adesea, determinat nu de obiectivitatea unor analize ce s-au impus prin acordul general al spiritelor ci de matricea ideologică în funcțiune.

b) Cauzalități circulare

De regulă, cauzalitatea circulară desemnează acea situație în care A este cauza lui B dar și B este cauza lui A. Este tipul de cauzalitate care definește, de altfel, modul specific în care se realizează legăturile dintre variabilele economice și care face din „circuitul economic” o evidență a discursului economic. Prezente în analizele cu pretenție de științificitate, cauzalitățile circulare au creat impresie și au reținut atenția. *Tabloul economic* al lui Quesnay, schemele reproducției lui Marx, echilibrul general la Walras, balanțele legăturilor dintre ramuri sau tabelele input–output de tipul Leontieff sunt doar câteva exemple prin care știința economică și-a câștigat prestigiul până la nivel de MAGNA CARTA – așa cum a fost socotit echilibrul general walrasian de catre Schumpeter. Ne oprim la alte câteva „cauzalități la pachet” pentru a evidenția și modul în care timpul, spațiul sau contextul cultural și ideologic se interpun și desacralizează pretinsele legități (teoreme) desprinse din analize cauzale în circuit.

b_1) „Triunghiul de aur”

Economia clasică și cea neoclasică susțin posibilitatea unui automatism intrinsec, capabil să asigure creșterea economică, stabilitatea prețurilor și ocuparea deplină a forței de muncă. *Cauza* de origine al acestui, triplu, benefic efect este piața liberă. Lăsată să-și facă treaba, ea asigură corelații de a cărei obiectivitate nu poate nimeni să se îndoiască. În ofertă cererea este implicită, spune Say. De ce? Pentru că cei care produc sunt răsplătiți cu salariu care, potențialmente, înseamnă cerere. Dacă prețurile se formează liber pe piață, oricărei oferte îi va veni la întâlnire o cerere, dinamica producției fiind, logic, asigurată. Pe de altă parte, dacă factorii de producție se vând și se cumpără la prețul pieței ei își vor găsi destinație și utilizare deplină; inclusiv factorul muncă. „Mâna invizibilă” cheamă, întotdeauna, mecanismele corectoare pentru eventualele ieșiri din rând. Un surplus de forță de muncă va fi resorbit printr-o reducere a salariului, în ipoteza că fiecare își va găsi un loc de muncă dacă va accepta nivelul de salariu stabilit pe piață; și invers. Concluziv vorbind, libera concurență, odată instituită, asigură funcționarea „mecanismului”. Totul merge, aidoma unui motor bine reglat care-și dobândește în virtutea unor „cauzalități obiective”, șansa autoîntreținerii în echilibru. Dacă bujia se aprinde, combustibilul arde, dezvoltă energie mecanică și mașina merge. Dacă prețul crește, cererea scade și oferta crește; raportul tensional dintre acestea din urmă conduce la prețul de echilibru, și, totul se întâmplă, în situația în care „celelalte condiții sunt date”. În afara acestei „caeteris paribus” mecanismul „triunghiului de aur” rămâne un vis.

b_2) Echilibrul de subocupare

Visul s-a destrămat complet în 1929. Cu toată-i aparteneța liberală, Keynes a fost nevoit să constate că mecanica infailibilă construită în jurul pendulului perpetuu – cerere = ofertă – dă rateuri serioase; oferta nu creează automat cerere, economiile nu se transformă automat în investiții și, chiar la prețul pieței, unii nu găsesc un loc de muncă. De la echilibru definibil prin „triunghiul de aur”, se trece (se acceptă) la echilibru de subocupare. Piața nu se dovedește a fi bujia dătătoare de scânteie. Este chemat statul să ofere primul impuls. O face prin stimularea cererii efective, inclusiv a cheltuielilor publice. Legea Say cade în desuetudine, realitatea se dovedește mai puternică decât ideologia liberală și, impunându-și propria logică, inversează lucrurile: accentul trebuie pus pe cerere, pe stimularea ei, și nu pe ofertă. Se au în vedere următoarele măsuri:

- Reducerea ratei dobânzii și ieftinirea creditului;

- Creșterea fiscalității;
- Creșterea cheltuielilor publice;
- „Înghețarea” salariilor.

Toate acestea, pe fondul creșterii rolului statului în economie.

b_3) Reîntoarcerea la Say: politica ofertei și curba Laffer

Aproximativ 30 de ani, economia capitalistă a funcționat după schema keynesiană. S-a obținut și cea mai înaltă rată de creștere. Pe parcurs, s-a constatat că este de natură inflaționistă. Suplimentul monetar, menit a oferi liantul necesar între muncă și capital, și-a avut prețul său, inflația. Grație lui A. Phillips lumea a acceptat, ca pe o nouă „legitate”, dilema inflație - șomaj: inflația este prețul plătit pentru ocuparea cât mai deplină a forței de muncă. La nivelul anilor ’70 ai secolului trecut, s-a constatat că nici ingrata dilemă nu mai are funcționalitate. Noua provocare se numește stagflație: descreștere+inflație+șomaj. „Triunghiul de aur” a rămas o amăgire. Soluția este găsită prin inversarea schemei cauzale keynesiene și întoarcerea la legea lui Say. Expresia oficială a noii cauzalități circulare poartă numele de doctrina ofertei. În esență, se propun măsuri „pe dos”:

- Creșterea ratei dobânzii;
- Reducerea fiscalității;
- Reducerea cheltuielilor publice;
- „Banii scumpi” – o emisiune monetară moderată în raport cu ritmul creșterii PIB-ului.

Primele două măsuri se circumscriu unei tipice „cauzalități la pachet”; numai în ansamblu ele pot da roade. Gândită și aplicată pe terenul SUA, o asemenea politică a vizat, întâi de toate, jugularea inflației și revitalizarea economiei americane aflată, pentru prima dată, sub presiunea torențiale-i concurențe asiatice. La „banii scumpi” nu ajung decât cei cu performanță ridicată. În plus, rata mare a dobânzii face creditul greu abordabil și reduce inflația. Reducerea fiscalității acompaniază și susține efectele creșterii ratei dobânzii. Mai mult, ea angajează un mecanism cauzal, pretins imbatabil ca logică: reducerea impozitelor directe oferă teren propice economisirii; suplimentul de economii se poate transforma în consum sau investiții; se asigură, astfel, baza creșterii economice; un impozit mic, ca procent, aplicat asupra unei economii în creștere va aduce statului încasări mai mari decât un impozit confiscator, sufocant pentru mediul de afaceri pe care, negreșit, îl va comprima. Mecanismul este surprins prin faimoasa curbă Laffer:

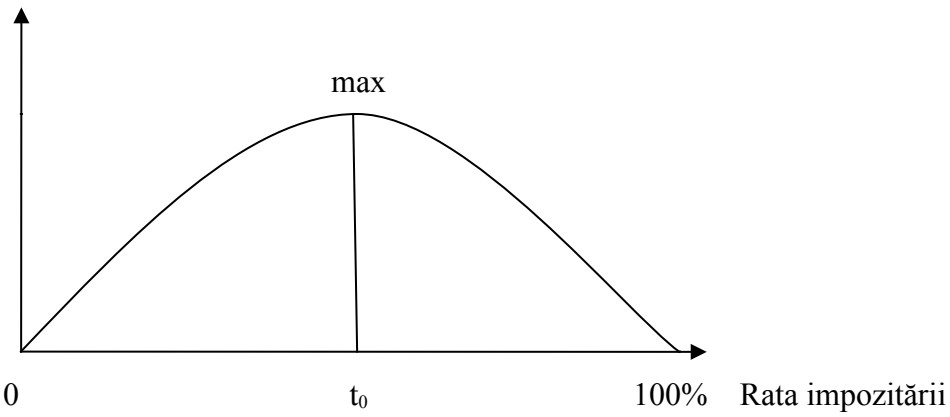

Presupunem cunoscută interpretarea graficului. Din perspectiva epistemologică ne interesează, aici, faptul că:

- Pe teren american, schema cauzală a fost atât de fructuoasă încât s-a crezut că se poate căpăta caracterul unei legități: reușita ei ar fi garantată și în alte timpuri sau spații economice;
- Aplicată pe teren european, schema nu s-a mai dovedit atât de imbatabilă. Este important și faptul că acel t_0 se deplasează mai mult la dreapta abscisei în țări de respirație social-democrată (Suedia, Norvegia, Austria, etc). Dar, dacă în SUA reducerea fiscalității a antrenat un mecanism favorabil economisirii și investirii, în țări europene o asemenea măsură a creat teren pentru „paradoxul economisirii".

Cauzalități la pachet și legități economice. Concluzii generale

În baza puținelor exemple la care ne-am oprit, dar și a altora pe care le avem în vedere, am putea *rezuma* că:

- Deoarece mărimile economice sunt, în mod fundamental, interdependente, cauzalitățile circulare sunt de preferat celor univoce, liniare. A le prefera nu înseamnă și a ne ușura efortul analitic. Într-o lume a interdependențelor cauzale nu-i ușor să izolezi variabilele care acționează asupra cauzelor fenomenelor studiate de cele care acționează asupra efectelor propriu-zise. Într-un „pachet fiscal", de pildă, e necesară stabilirea cauzei primare: o inițiativă guvernamentală de creștere sau reducere a fiscalității. Abia după aceea trebuie văzut ce efect a avut acest lucru asupra gradului de ocupare în condițiile în care, concomitent, gradul de ocupare poate fi afectat de o altă măsură (cauză) de creștere sau reducere a salariilor. Dacă variabilele sunt macroeconomice, izolarea lor e și mai

dificilă. Cum poți să izolezi experiența pieței într-o țară precum China unde conducerea planică centralizată n-a lăsat încă locul liberei inițiative și unde „ordinea spontană" hayekiană se manifestă sub forma unor „oaze" (zone libere) într-un deșert al planificării. Sau, cum poți separa efectele instituționalizării unor drepturi corecte de proprietate asupra amorsării creșterii economice de cele produse de sistemul legislativ de încurajare a muncii sau a investițiilor?

Apoi, am văzut, în prefața acestui capitol, că nu orice cauzalitate circulară este admisă ca fiind una științifică. A pune două fenomene unul în fața celuilalt și a stabili legăturile reciproce dintre ele e un procedeu mai puțin admis în registrul unei analize cauzale pretins științifice. De aceea, de principiu, se caută o cauză primară pentru ca, în raport cu ea, să se prezinte, în evantai, gama de relații cauzale complexe. Cu cât evantaiul e mai mare, cu atât caracterul de „general" (ca în cazul echilibrului) al analizei se consideră a fi satisfăcut.

- Aceeași cauzalitate de circuit funcționează diferit în funcție de timp și spațiu. Relația cerere-ofertă, suprinsă în Legea Say, a funcționat și a dat roade în epoca clasică și cea neoclasică. Nu și-a mai găsit logică și coerență pe realitățile anilor '29 - '33 ai secolului trecut și în primele trei decenii postbelice pentru ca, odată keynesismul „consumat", să revină spre a oferi miezul tare politicii ofertei. Pe de altă parte, în același timp dar în spații economice diferite, aceeași matrice cauzală angajează energii la cote diferite de eficacitate. Piața liberă și proprietatea privată, plasate în centrul unei cauzalități la pachet, nu produc aceleași efecte în Germania, Rusia, China sau SUA. Matricea culturală intervine pentru a adăuga sau reduce ceva la schema standard. Într-o țară „așezată", cele două instituții sunt aproape suficiente pentru a genera energii și a le consuma cu profit. Într-o țară emergentă sau aflată într-o perioadă de tranziție, „dependența de trecut" poate atenua sau chiar perverti efectele așteptate de la piața liberă având ca suport proprietatea privată. Când ne așezăm cu analiza în perimetrul altei țări, obiceiurile, matricea culturală sau cea ideologică fac ca premisa de plecare – „toate celelalte condiții sunt date" – să nu mai fie valabilă; „celelalte condiții" sunt, de fapt, alte condiții care pot afecta sensul sau intensitatea relației cauzale.
- În multe situații, matricea ideologică e mai puternică decât rigoarea unei cauzalități vizibile. E nevoie ca lucrurile să iasă din matca lor pentru ca cedările ideologice să ofere terenul necesar afirmării acelei relații cauzale pe care realitatea concretă o solicită. A fost nevoie de o criză de proporții pentru ca aritmetica infailibilă clasică să lase loc schemei

keynesiene; a trebuit ca toată lumea să fie confruntată cu stagflația pentru a se „vaccina” de keynesism și a accepta din nou logica liberală a pieței concurențiale.

- Succesul sau insuccesul unei scheme cauzale poate fi judecat doar din perspectivă istorică. E nevoie de exercițiul timpului și de probe empirice repetate pentru a ști cine sunt adevărații creatori de teorie economică. Phillips, Laffer, Keynes etc. au motive să revendice un atare titlu. Numai că obiectivitatea marilor lor descoperiri, schema lor cauzală prin care s-au impus, este efemeră. O „lege” descoperită de unul este criticată și abandonată de un altul pentru ca, un al treilea să redescopere „teorema” și să își ceară drepturile de autorat. Nu sunt puține împrejurările care explică provizoratul legităților economice. Schimbările frecvente ale comportamentelor agenților economici („teorema” friedmaniană a venitului permanent este o „reacție” la acest câmp comportamental mișcător), apariția în relația cauzală a unor variabile de care nu s-a ținut cont inițial și pentru care „ajustările necesare” de care ne vorbea J.S. Mill nu sunt suficiente pentru a conserva trendul cauzal [vezi Behaghel, 27], raționalitatea îndoielnică a agenților economici, dificultatea verificării pe cale experimentală a unei analize cauzale, știut fiind faptul că în economie experimentului nu-i este deschisă calea ca în științele fizicii, schimbarea paradigmei științifice în funcție de care s-a validat ca „legitate” o schemă cauzală cu valențe pretins universaliste, semnificația, la zi, a ceea ce înseamnă scientism într-o știință socială [vezi Hayek, 106] etc. pot lămuri asupra faptului că, spre deosebire de științele fizice, unde e neavenită ideea efemerității legii gravitației sau a legii lui Arhimede, în economie cauzalitățile și pretinsele legități desprinse din ele se află sub zodia temporalului. Puține, sau foarte puține, nu sunt atinse de nisipurile mișcătoare sub bătaia timpului. Legea creșterii productivității muncii (principiul hedonistic), a cererii și ofertei, legea randamentelor descrescânde, a productivităților marginale descrescânde sau a avantajelor comparative sunt asemenea exemple. Singure ele nu pot statua și susține o matrice cauzală în care eternitatea să fie cuvântul de ordine.
- La analiza cauzală de tip circuit, se face apel pentru a obiectiviza, pentru a așeza concluziile pe un teren ferit de subiectivitatea observatorului. Demersul nu înregistrează niciodată un succes deplin. Nu doar că distincția dintre ce este observat și analizat de cel care observă este dificilă în economie dar și pentru că „În pofida interdependențelor fertile în plan filosofic, încercarea de a răspunde la întrebarea despre influența particulară a pragmatismului asupra metodei de cercetare economică și mai ales asupra cauzalității se lovește de dificultăți pe motivul că moștenirea pragmatismului abundă în atitudini, viziuni, inovații conceptuale și moduri de receptare care, mutatis

mutandis, apar neschimbate în economie... Această varietate permite argumentelor pragmatice să fie folosite în filosofia științei prin tot atât de diverse încercări metodologice cu rezultatul frustrant al apariției niciunei construcții teoretice coerente și originale". [Cojanu, 53, p.115]. Chiar dacă nota finală din citatul prezentat este puțin dură, Valentin Cojanu are perfectă dreptate în a pune sub semnul întrebării coerența și originalitatea construcțiilor teoretice bazate pe cauzalități impregnate de „viziuni, inovații conceptuale și moduri de receptare".

Partea a IV-a - Ştiinţa economică în discursul metodologic

Clarificări necesare

Cele mai multe dicţionare pun semnul egalităţii între metodologie şi totalitatea metodelor de cercetare folosite într-o ştiinţă. Ţin de excepţie cazurile în care se fac trimiteri cu privire la studiul ca atare al metodelor, la motivaţia ce explică recurgerea la o anumită metodă, la plusurile şi minusurile ei.

Am încercat, în primele pagini ale acestei lucrări, să aducem minimele clarificări conceptuale; să reţinem că, citând nume avizate şi preocupate de domeniu, metodologia este o componentă a epistemologiei, cu preocupări speciale pe filosofia metodei aşa cum, tot speciale, sunt şi abordările privitoare la studiul critic al obiectului sau chiar statutul ştiinţei economice.

Întrucât, specificitatea, modul concret în care uzând de o metodă sau de alta, se răsfrânge asupra calităţii discursului economic, am găsit necesar să consacrăm problematicii un capitol distinct. Plecăm la drum cu gândul că urmărirea şi analiza procesuală a epistemologiei metodei ştiinţei economice a fost şi este de maximă importanţă deşi, şi în trecut, ca şi în prezent, au fost şi sunt suficienţi cei care minimalizează utilitatea unei atari întreprinderi.[17] Sau, dacă suntem nevoiţi să constatăm că asemenea preocupări există de când există şi ştiinţa economică, o explicaţie ar ţine de: „…imposibilitatea unor experimente decisive care ar permite stabilirea de legi, relaţii cauzale asupra cărora s-ar stabili un larg consens" [Guerrien, 98, p.76]. În alţi termeni, dacă experimentul ne-ar fi la îndemână în aceeaşi măsură ca fizicii, chimiei, biologiei etc, am face *descoperiri,* fără loc de comentarii; tatonând doar pe terenul experimentelor dar lipsindu-ne „experimentul decisiv", nu descoperim ci venim doar cu „contribuţii deosebite la…", şi deschidem poarta poziţionărilor critice, inclusiv în planul metodelor folosite. Şi o deschidem până acolo încât „reuşim" uneori să atragem atenţia nu asupra ideilor noi, ci a discuţiilor despre noutatea acestor idei, sufocând, adică, prin ceremonial, fondul problemei. Un asemenea moment, consumat la finele secolului XIX, a rămas în istoria metodologiei ştiinţei noastre sub numele de „Cearta metodelor" (*Methodenstreit*) când cei îndrăgostiţi de axiome, legi şi relaţii cauzale au primit confruntarea empiricilor, a celor ataşaţi de cazuri particulare.

Metoda ţine de obiectul studiat ca şi de concepţia celui ce studiază. Prin aceasta, indirect, metodologia economică, urmărită în evoluţia ei procesuală, relevă prefacerile care s-au produs şi

[17] * *In History of Economic Analysis*, London, George Allen and Unwin, 1954, p.814; J.A.Schumpeter consideră că „*Istoria acestei literaturi* (a literaturii despre bătălia metodelor –n.n) este, esenţialmente, o istorie a energiilor pierdute"

se produc în activitatea travaliului consumat spre cunoaşterea ştiinţifică în acest domeniu. Dintr-o asemenea perspectivă, urmărind etapă cu etapă evoluţia discursului filosofic relativ la metodă, vom încerca şi noi să tragem învăţămintele necesare pentru ştiinţa noastră.

Prima etapă. Discuţii în interiorul clasicismului economic

Primii mari apostoli creatori de sisteme, îi numim pe A.Smith, D.Ricardo şi J.B.Say, nu şi-au făcut o preocupare specială relativ la metoda ce trebuia utilizată spre a ajunge la adevăr. Aceasta nu înseamnă că ei n-au uzat de un instrumentar metodologic, dimpotrivă. Smith şi Say au combinat observaţia faptelor cu raţionamentul logic în proporţii şi maniere dictate de împrejurări şi natura problemei studiate. Ricardo, în schimb, se dovedeşte a fi „logicianul" şcolii clasice, excelând prin construcţii abstracte.

Cel care avea să conştientizeze şi să pună problema metodei este J.S.Mill, cu eseurile sale Sisteme de logică şi Despre definiţia economiei politice şi metoda ei caracteristică de investigaţie.

Meritele lui J.S.Mill, şi nu sunt mici dacă avem în vedere caracterul de pionierat al lucrărilor sale, înseamnă, pe scurt, următoarele:

- A făcut cunoscut, cu maximă claritate, conţinutul celor două metode la care se face apel în cunoaşterea vieţii economice. A reţinut că „cei ce sunt numiţi oameni practici reclamă experienţa *specifică* şi raţionează exclusiv *în sus,* de la fapte particulare la o concluzie generală; pe când cei ce sunt numiţi teoreticieni urmăresc să cuprindă un domeniu mai larg al experienţei, iar după ce au raţionat *în sus* de la fapte particulare la un principiu general ce acoperă un teritoriu mult mai mare decât este cel al problemei în discuţie, trec şi raţionează *în jos,* de la acel principiu general la o varietate de concluzii specifice…

Prima din aceste metode este o metodă de inducţie şi atât; cea de-a doua este o metodă mixtă de inducţie şi deducţie. Prima poate fi numită metoda *a posteori*; cea de a doua, metoda *a priori...* Prin metoda *a posteori* înţelegem pe cea care reclamă drept bază pentru concluziile sale nu pur şi simplu experienţa, ci experienţa specifică. Prin metoda *a priori* înţelegem (în consens cu accepţiunea curentă), modul de a raţiona din ipoteze asumate, practică ce nu se limitează la matematici, ci ţine de esenţa oricărei ştiinţe ce admite raţionamentul general"[Mill, 165, p.57, sublinierile autorului].

- A găsit că pentru ştiinţa economică, pe care a inclus-o în categoria ştiinţelor morale, potrivită este metoda a priori; potrivită însă nu exclusivă; metoda a posteriori trebuie să asigure

întotdeauna complementaritatea. „Nu ne mărginim să afirmăm, notează el, că metoda *a priori* este un mod legitim de investigaţie filosofică în ştiinţele morale; susţinem că ea este singurul mod. Afirmăm că metoda *a posteriori* sau a experienţei specifice este cu totul ineficace în aceste ştiinţe ca mijloc de a ajunge la un corp cât de cât însemnat de adevăruri valoroase; deşi se pretează a fi aplicată cu folos ca auxiliar al metodei *a priori* şi constituie chiar un supliment indispensabil al acesteia" [Ibidem, p.59, sublinierea autorului].

- Sesizează că ştiinţele morale, spre deosebire de ştiinţele fizice, au un mare dezavantaj; „...e vorba de faptul că în ele rareori ne stă în putinţă să facem experimente" [Ibidem]. Dar, în faţa acestor împrejurări dezavantajoase, Mill nu dezarmează. Nimic nu-1 poate convinge că specificitatea obiectului de studiu al ştiinţei economice, cu noianul său de incertitudini şi „cauze perturbatoare", ar reclama o altă metodă. Rămâne „pe linie", ferm convins că ştiinţa pe care o slujeşte trebuie să opereze raţionamente cu ajutorul generalizărilor, a tendinţelor, a legilor. El însuşi „descoperă" câteva: „Legea interesului personal", „Legea liberei concurenţe", „Legea cererii şi ofertei", „Legea schimbului internaţional" etc. Este atât de convins că numai prin legi se poate ajunge la adevăr, încât, caz particular, exclude dreptul la existenţă al excepţiilor. „Neîndoielnic, scrie el, un om afirmă adesea despre o întreagă clasă ceea ce nu e adevărat decât despre o parte a ei; dar eroarea sa constă în general nu în a fi făcut o aserţiune prea largă, ci în a fi făcut o aserţiune de un *fel* nepotrivit: în a se fi referit la un rezultat real, în loc să se refere doar la tendinţa spre acel rezultat, la o putere ce acţionează cu o anumită intensitate în direcţia lui. Cât priveşte *excepţiile,* continuă Mill, în nici o ştiinţă, cât de cât avansată, nu există, propriu-zis, ceea ce se cheamă excepţii. Ceea ce se crede a fi o excepţie de la un principiu este întotdeauna alt principiu... Nu există *lege* şi *excepţie* la acea lege - legea acţionând în nouăzeci şi nouă de cazuri iar excepţia în unul. Ci există două legi, fiecare putând să acţioneze în întreaga suită de cazuri, legi ce prin acţiunea lor combinată produc un efect comun. Dacă forţa, care fiind mai puţin vizibilă dintre cele două forţe, este numită forţă perturbatoare, precumpăneşte îndeajuns asupra celeilalte într-un anumit caz, făcând din acesta ceea ce în mod obişnuit se cheamă o excepţie, aceeaşi forţă perturbatoare acţionează probabil ca o cauză modificatoare şi în multe alte cazuri, cărora nimeni nu le spune excepţii" [Ibidem, p.67, sublinierile autorului].

Prin modul acesta de a pune problema, deopotrivă clar dar şi incitant, din felul în care vede relaţia lege - excepţie, J.S.Mill a oferit acoperire întregului edificiu clasic. A explicat cum şi prin ce mijloace cei dinaintea lui dar şi el însuşi au reuşit să facă ştiinţă. A făcut trimitere expresă şi a subliniat apăsat care este metoda la care, ştiinţa economică recurgând, se bucură de acelaşi statut ca şi ştiinţele fizice. Nici o clipă nu i-a trecut prin gând că, dat fiind caracterul

particular al obiectului de studiu, ştiinţa economică trebuie să uzeze de alte instrumente. Dacă ştiinţa economică are drept obiectiv înavuţirea naţiunii, apoi numai pe calea raţionamentului logic poate fi construit şi articulat acel mecanism chemat să antreze şi să susţină dezvoltarea.

Daca Mill, autorul sintezei clasicismului, s-a manifestat ca un „eretic" atunci când în discuţie a fost filosofia economică, promovată - liberalismul - sub raportul metodei, el a făcut operă de conştientizare şi întregire; în deplin acord cu cei alături de care a dat numele şcolii clasice.

Spre deosebire de „ereticul" Mill, un alt disident, pe numele lui Jean Charles Leonard Sismondi, tot din interiorul şcolii clasice, pune în discuţie metoda. Aduce laude lui A.Smith care a avut, după economistul genovez, marele merit de a încadra fiecare fapt în „starea socială căreia îi aparţinea" dar critică deductivismul logic de sorginte Ricardo, Say şi MacCulloch. Critica metodei este de fapt un derivat pentru că ceea ce-1 deranjează pe Sismondi este, în fapt, obiectul. El acuză pe clasici că, în tradiţie aristotelică, au fixat obiectul ştiinţei economice la „crematistică", adică au făcut din ea o ştiinţă a bogăţiei. Or, după Sismondi, adevăratul obiect al ştiinţei economice este omul, sau, mai exact condiţia umană. „În amănuntele sale (ale ştiinţei economice— n.n.), scrie el, este esenţială studierea condiţiei umane. Trebuie să te preocupi de un timp, de o ţară, de o profesie pentru a vedea ce-i omul şi cum lucrează instituţiile asupra lui. Sunt convins că s-a căzut în grave erori din cauză că s-a vrut totdeauna să se generalizeze tot ceea ce se raportează la ştiinţele sociale" [Gide, Rist, 92, p.247 apud Sismondi, *Etudes sur l'Economie politique*, prefaţă, p. V].

Văzând în condiţia umană obiectul principal de studiu al ştiinţei economice, Sismondi trimite, sub raport metodologic, la istorie şi observaţie; asimilează studiul economiei cu o „filosofie a istoriei şi a călătoriilor". Ruptura cu clasicii este evidentă. Dar nu numai atât; luându-şi drept cal de bătaie omul, felul „cum lucrează instituţiile asupra lui", Sismondi n-a ştiut niciodată ce porţi va deschide; n-a ştiut că a aruncat sămânţa discordiei şi a pregătit terenul pentru clasica, neoclasica şi contemporana „Ceartă a metodelor". În acelaşi timp, Sismondi a oferit, prin propriul său exemplu, dovada concludentă a slăbiciunii principiului său metodologic. Cei care vor face din empirism, din observaţia faptelor în mediul şi succesiunea lor istorică alfa şi omega conduitei metodologice nu vor da, aşa cum n-a dat nici Sismondi, opere economice cu strălucire şi perenitate.

Contestarea metodologiei clasice; istorismul şi instituţionalismul

Cea mai severă punere în cauză a metodologiei economice clasice vine din partea Şcolii istorice germane şi, prin intermediul şi sub influenţa acesteia, Instituţionalismului american. De reţinut că nota critică nu înregistrează aceeaşi amplitudine; nuanţe deosebitoare apar de la un autor la altul şi de la o etapă la alta; mai intransigenţi se dovedesc a fi reprezentanţii Vechii şcoli istorice prin Wilhelm Roscher, Bruno Hildebrandt şi Karl Knies în timp ce pentru cei din a „doua linie", încadrând Noua şcoală istorică şi Instituţionalismul american, compromisul ar fi singura soluţie. Un Gustav Schmoller, Adolf Wagner, Karl Bücher şi mai ales Max Weber, din partea Noii şcoli istorice germane şi Thorsten Veblen, John Commons, Wesley Mitchell, reprezentând începuturile Instituţionalismului american, lasă clar să se înţeleagă că, pentru atingerea scopurilor sale, ştiinţa economică poate recurge la toate instrumentele metodologice cunoscute; problema principală este una de proporţii şi nu de „alegere între".

Cu toate deosebirile de nuanţă sau de ton, comun Şcolii istorice germane este adversitatea manifest declarată faţă de abstracţionismul şi logica pură a ştiinţei economice clasice. Aşa cum arată Ch.Gide şi Ch.Rist, metodologia şcolii clasice este incriminată de „historişti" din trei principale motive: „1. pentru universalismul ei; 2. pentru psihologia ei rudimentară bazată pe egoism; 3. pentru abuzul ce-1 face cu metoda deductivă" [vezi Gide, Rist, 92, p.544].

Cât priveşte *prima acuză*, pretinsul universalism al valorilor şi principiilor promovate de şcoala clasică este dedus, după un Roscher sau Hildebrandth, dintr-o viziune mecanică îngustă a vieţii economice. Mecanismul economic este asimilat celui al unei maşini care, odată reglată, capătă virtuţi intrinseci de autoîntreţinere şi autodepăşire. Este mecanica newtoniană la care se recurge din nevoia de simplificare. Totul aici poate fi explicat după principiul cauzalităţii: dacă preţul creşte trebuie numaidecât că există o cauză, dar şi un efect al acestui proces. Produsul logic şi necesar al acestei viziuni mecanice îl reprezintă tendinţele, legile; cu pretenţia de a surprinde, prin forţa lor de sinteză, ceea ce reprezintă esenţialul pentru ansamblul masei de fenomene studiate. Or, viaţa economică şi socială este mult prea complexă pentru a fi prinsă în ecuaţii şi judecată prin scheme. Hildebrandt merge chiar până la a nega existenţa legilor economice obiective, aşa cum le concepeau clasicii. Este imposibil, după el, să extragi tendinţe dintr-o masă enormă de fenomene, fiecare manifestându-se în concreteţea lui, în spaţiu şi în timp. Altfel spus, concepţia mecanică, cu legile ei ca produs şi însoţitor, nu ne spune nimic despre originea şi factorii de influenţă a fenomenelor economice, despre felul cum se raportează

ele la mediul social; lasă de o parte un mare număr de fenomene, considerate nereprezentative, dar totuşi de mare interes. Într-un cuvânt, „mecanica" clasicilor rupe cu concretul existenţial.

Egoismul agentului economic este cea de-a *doua* ţintă a atacurilor Şcolii istorice. „Psihologia rudimentară", smithiană sau ricardiană este pusă la index pentru că îl transformă, chipurile, pe individ într-o caricatură. A face din egoism o virtute şi din interes singurul imbold care-1 determină pe individ să-şi consume cât mai cu folos energia echivalează, în concepţia istoricilor, cu a fi tributar unei viziuni fruste şi imorale. Spiritul mercantil nu este, după opinia lor, dominanta activităţii şi comportamentului uman; individul este animat şi de alte sentimente decât cel al câştigului imediat; onoarea, datoria, statutul social, plăcerea acţiunii, dragostea faţă de aproape etc., ar avea ascendenţă pe scara priorităţilor acţiunii şi existenţei umane.

Cea de-a *treia* acuză, dar nu ca ordine de importanţă, dimpotrivă, se referă la abuzul de abstracţie. Apriorismul deductiv al clasicilor le repugnă atât istoricilor germani cât şi instituţionaliştilor americani. Excesul de abstracţie, în special la Ricardo, a condus după opinia lor, la „geometrizarea" ştiinţei economice, la „împietrirea" ei în principii şi legi; a transformat ştiinţa economică dintr-o ştiinţă a realului într-una de cabinet. Economiştii clasici sunt acuzaţi că au construit o teorie pentru o lume utopică în care nici măcar ei nu-şi pot găsi locul. Divorţul dintre preceptele teoriei şi realitatea pe care trebuia să o explice şi să-i dea sens şi direcţie le apare total.

Ce *propun*, în schimb, istoricii germani şi instituţionaliştii americani?

Încercând o înscriere a propriei lor „oferte" în trei rubrici, corespunzător celor trei mari acuze, reţinem că mai *întâi,* istoricii germani şi mai cu seamă instituţionaliştii americani opun concepţiei mecanice despre lume, în general, şi economie în special, o viziune *organică*; una, în consonanţă cu care, „totul se leagă"; în care întreprinzătorii apar la adevărata lor dimensiune, mari sau mici; în care concurenţa este o bătălie între neegali; în care, prezente în analiză sunt şi clasele şi grupurile sociale: familia, statul, corporaţia. O viziune organică nu emană legi ci, cel mult, „analogii". Ea îl obligă pe cercetător să fie în contact permanent cu realitatea. Şi dacă lucrurile aşa stau, el, istoricul cercetător, nu mai poate crede în automatismul infailibil al mecanii clasice.

Al *doilea*, imaginea lui homo oeconomicus perfect raţional este înlocuită cu cea a individului moral care trăieşte, se formează şi acţionează într-un mediu socio-istoric bine definit. Omul este, înainte de toate, un ins social; de aici, instituţia, fie ea familie, grup social, întreprindere, stat etc. accede individului. Situaţia economică depinde mai întâi de bunele instituţii sociale şi numai după aceea de egoismul şi interesul personal.

Al *treilea,* deductivismului abstracţionist şi logicii pure, istoricii germani şi instituţionaliştii americani le opun metoda inductivă şi observaţia empirică a faptelor. Susţin că economia trebuie studiată în contextul desfăşurării ei istorice şi sociale; în timp şi în spaţiu. De aici, relativismul ştiinţei economice; nu mai poate fi considerată absolută, universală, matematizabilă. Economia politică devine Economie naţională sau „Ştiinţa legilor dezvoltării istorice a naţiunilor" (Hildebrandth) sau, pur şi simplu „Ştiinţa fenomenelor economice" (Wagner). Drumul spre adevăr în economie nu poate fi parcurs decât printr-o cercetare multi şi interdisciplinară; nu poate fi străbătut decât făcând apel consistent la cercetarea istorică, juridică, psiho-sociologică, instituţională. În principal, istoria este chemată să „ilustreze" şi să „hrănească cu exemple proprii" judecăţile de valoare. Tratatele de economie devin, pe această cale, adevărate fresce de epocă.

Individualismului metodologic de tip smithian i se opune o abordare globală şi instituţională. Noua metodologie este surprinsă, condensat, în cele cinci puncte ale primului program al *American Economic Association* din 1885 aflată direct sub înrâurirea instituţionaliştilor:

„1. Abordarea istorică este fundamentală în Economia politică.

2. Activităţile economice nu reprezintă decât un aspect al organismului social în dezvoltare; ele sunt intim legate de activităţile sociale, politice şi religioase.

3. În virtutea acestei interrelaţii, chestiunea eticii trebuie pusă.

4. Această chestiune presupune şi cere o întrebare asupra rolului statului în afaceri.

5. Abordarea istorică, punând accentul pe specificitatea fiecărui corp social, este, în acelaşi timp, contra imitării vreunui model" [vezi Baslé, 22, p.39].

Pe total, viziunea organică opusă viziunii mecanice, omul moral, concret şi multidimensional, opus lui homo oeconomicus, metoda empirică bazată pe observaţia faptelor statistice şi pe plasarea în mediul lor concret, istoric şi social pentru a le explica şi analiza, opusă abstracţiei şi apriorismului logic, abordarea globală şi instituţională cu apel consistent la istorie, drept, etică, sociologie etc., opusă individualismului metodologic etc., iată în câteva cuvinte, şi prin opoziţie cu instrumentarul clasic, în ce constă *noutatea* noii metodologii cu sorginte Şcoala istorică germană şi Instituţionalismul american în formula lui de început.

În ce parametri trebuie încadrată această noutate şi, mai ales, cum trebuie privită atitudinea Şcolii istorice?

Aşa cum deja s-a subliniat, nota critică nu înregistrează aceeaşi tensiune şi amplitudine la toţi cei care au reprezentat aceste şcoli. Şi, atunci când s-a produs, critica a vizat excrescenţele,

abuzurile. Şcoala istorică germană şi Instituţionalismul american şi-au înscris un plus în activitatea lor tocmai prin relevarea minusurilor ce rezultau dintr-o viziune mecanicistă îngustă; din ruperea totală a individului din mediul lui social şi analizarea lui numai din latura egoist-raţionalist-hedonistică; din abuzul de abstractizare şi deductivism formal. Şi, tot un merit îşi fac pentru că, relevând pericolele pe care le puteau aduce ştiinţei aceste abuzuri, Şcoala istorică cât şi Instituţionalismul au sugerat căi de urmat; au invitat la studiul fenomenelor economice în mediul lor social istoric şi politic din care, au insistat a se reţine, nu pot fi desprinse; au arătat că o teorie economică bună nu se poate face decât în contact strâns cu celelalte ştiinţe sociale şi în principal cu istoria, dreptul, sociologia, etica; au furnizat suficiente exemplificări pentru a demonstra că, în viaţa socială, relaţia de cauzalitate poartă amprenta naturii umane, primeşte o notă particulară faţă de cauzalitatea mecanică; au arătat ce importanţă au „ilustraţiile" istorice şi observaţiile practice atunci când se vrea a se da viaţă edificiului „geometric" ricardian şi a admite că legile economice pe care le formulează teoria au şi ele o valoare relativă pentru că însăşi teoria este un produs al dezvoltării istorice etc.

Reţinând aceste merite, obţinute prin atitudine critică manifestă, nu trebuie uitat că Şcoala istorică, îndeosebi în formula ei de început, de „Vechea şcoală" a fost încercată, la rându-i, de tentaţia extremelor. Evidenţiind abuzuri şi analizându-le critic, ea însăşi a căzut pradă unor excese. Istorismul şi empirismul nu sunt decât două exemple. Dar, demn de reţinut, nici din punctul acesta de vedere atitudinea şi nota critică nu înregistrează acelaşi ecart. Doar primii reprezentanţi ai şcolii istorice erau convinşi că fac un lucru bun înlocuind teoria economică cu istoria faptelor economice. Spre lauda lor, ceilalţi au dovedit simţul proporţiilor; au făcut cunoscut că ceea ce le-a stat în obiectivul criticii a fost întrebuinţarea pe care au dat-o clasicii şi îndeosebi Ricardo metodei abstracţiei şi nu metoda în sine; că în edificiul teoretic, la fel ca şi Sismondi, recunosc că inducţia nu face nimic fară deducţie. Schmoller scrie negru pe alb că „Inducţia şi deducţia sunt amândouă necesare ştiinţei, după cum piciorul drept şi stâng sunt necesare mersului" [Gide, Rist, 92, p.555 apud Schmoller, *Handwärterbuch der Staatswissenschaften*].

Este acesta drumul spre „compromisul ştiinţific" necesar spre care, prin apărarea valorilor şi metodologiei clasice, vor merge neoclasicii, ca şi neo-neoclasicii contemporani.

Revenirea la matcă. Neoclasicismul

Neoclasicismul îşi „fixează" metodele după o optică rezultată la confluenţa a două demersuri: a reabilitării metodologiei clasice prin demonstrarea injusteţei poziţiei „historiştilor"; a urmării căii de mijloc având drept ghid simţul proporţiilor, cale indicată de ultimii dintre istoricii germani şi îndeosebi Karl Bücher şi Max Weber.

Nu toţi neoclasicii au avut preocupări metodologice. Remarcabilă, din acest punct de vedere, este lucrarea lui Carl Menger, *Cercetări asupra metodei ştiinţelor sociale şi în particular a economiei politice* (1883) care deschide vii controverse în chiar interiorul neoclasicismului. Nu lipsite de interes sunt şi textele cu tentă epistemologică din *Principiile ştiinţei economice* ale lui A.Marshall, *Elemente de economie politică pură* şi *Teoria generală a societăţii* de L.Walras, ca şi *Manual de economie politică* de Vilfredo Pareto.

În apărarea şi reabilitarea metodologiei clasice, neoclasicii înscriu atitudinea şcolii istorice la rubrica unor învinuiri nedrepte. Îşi iau ca sarcină, să demonstreze acest lucru: Marshall, Menger, Walras şi Pareto.

Marshall se străduieşte să arate că în momentul în care un Knies încerca să demonstreze neta diferenţă dintre ştiinţele fizice şi cele sociale, prin aceea că, în acestea din urmă se operează doar cu „analogii" sau tendinţe în timp ce în primele cu legi obiective, J.S.Mill îşi exprimase deja punctul său de vedere; arătase că legile economice trebuie privite ca tendinţe. Altfel spus, critica lui Knies era din start neavenită, caducă. Tot Marshall este cel care arată că acuza adusă şcolii clasice relativ la psihologia ei rudimentară este cu totul nedreaptă. Istoricii, arată el, au pus semnul egalităţii între individualismul clasicilor şi egoism. Nimeni nu contestă că, din ansamblul caracteristicilor individuale, clasicii au considerat că de constanţă şi durabilitate se bucură această trăsătură - egoismul; că el este dătător de impulsuri. Dar nimeni nu este abilitat să considere că un A.Smith, de pildă, n-a înţeles mai bine decât oricare altul că natura umană este o unitate a contrariilor, un joc de greutăţi şi contragreutăţi, iar societatea o „federaţie de interese antagoniste". Ce-i drept, şi la el, ca şi la ceilalţi clasici, condiţia ca acest joc să ajungă la echilibru este una singură: urmărirea interesului personal, instinctiv sub ghidajul „mâinii invizibile". Or, greşeala istoricilor este că au redus interesul personal la egoism dându-i, în acelaşi timp, o conotaţie negativă. Marshall arată că însuşi J.S.Mill, prevenitor şi cu trimitere la perceptul biblic „Iubeşte-ţi aproapele ca pe tine însuţi", demonstrase că succesiunea logică aceasta este: să începi prin a te iubi pe tine şi, cu acest suport şi sistem de referinţă, înarmat, să continui a iubi pe altul. Cu alte cuvinte, a-ţi urmări interesul, chiar dacă acest lucru frizează

egoismul, ţine de natural şi firesc. Învinuirea istoricilor este, şi din acest punct de vedere, nefondată.

Walras, la rându-i, consideră că deductivismul logic al clasicilor nu înseamnă omisiunea totală a observaţiei empirice. Dimpotrivă, este de părere că „Economia pură (a clasicilor şi a sa - n.n.) trebuie să împrumute din experienţă tipuri de schimb, de ofertă, de cerere, de capitaluri, de venituri, de servicii producătoare, de produse. Din aceste tipuri reale trebuie să abstragă prin definiţie tipuri ideale şi să raţioneze asupra acestora din urmă, pentru ca să nu se întoarcă la realitate decât după ce ştiinţa e gata făcută, în vederea aplicaţiilor" [Walras, 269*,* p.20]. Aşadar, inducţia face casă bună şi comună cu deducţia. Clasicii n-au înţeles să construiască teoreme jucând pe o singură carte.

Dintre toţi neoclasicii, C.Menger este cel mai ferm atunci când în discuţie este pusă utilitatea metodei deductive. Tocmai în ideea de a reînnoi tradiţia clasică, chiar atunci când aceasta îşi găseşte expresia în mecanica tipic newtoniană, el scrie că „După cum mecanica pură nu neagă existenţa spaţiilor pline cu aer, etc., după cum matematica pură nu neagă existenţa corpurilor reale, suprafeţe sau linii, după cum chimia pură nu neagă influenţa factorilor fizici, sau fizica pură influenţa factorilor chimici asupra fenomenelor reale, cu toate că fiecare din aceste ştiinţe nu consideră decât o singură faţă a lumii reale şi face abstracţie de toate celelalte, tot aşa un economist nu pretinde că oamenii sunt de fapt determinaţi numai de egoism sau că sunt infailibili şi atotştiutori pentru că priveşte viaţa socială din punctul de vedere al liberului joc al interesului individual, influenţat de alte consideraţii, de eroare sau ignoranţă" [Gide, Rist, 92*,* p.553 apud Menger, *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften, und der politischen Oekonomie insbesondere,* p.79].

Ceea ce ultimii dintre istorici au lăsat să se înţeleagă ce înseamnă o bună metodă pentru ştiinţa economică n-a rămas, de asemenea, fără urmări în metodologia neoclasică.

K.Bücher asigurase că numai prin apel concomitent la deducţie şi inducţie ştiinţa economică are şanse să ajungă la adevăr. În dezacord cu primii istorici, el scrie, fără putinţă de interpretare, că „în realitate, nu există altă metodă de cercetare, pentru a pătrunde o complexitate cauzală a fenomenelor de schimb, decât abstracţiunea care izolează şi deducţia logică. Singurul procedeu inductiv care poate interveni pe alocuri, e statistica; dar pentru cele mai multe din problemele de care e vorba aici, el nu-i nici destul de fin nici destul de pătrunzător şi nu poate fi utilizat decât ca auxiliar pentru a completa sau controla" [Gide, Rist, 92*,* p.555 apud Bücher, *Die Entstehung der Volkswirtschaft,* edit.3-a, 1901, p.173]. Aşadar, nu numai o schimbare de optică,

dar chiar o răsturnare de proporţii. Observaţia istorico-statistică este trecută ca a doua secvenţă în lanţul de priorităţi şi cu statutul de „auxiliar" ce poate interveni doar „pe alocuri".

Nu mai puţin influente, pentru necesarul compromis spre care trebuia să ducă cearta între cele două metode, sunt lucrările cu caracter metodologic ale lui Max Weber, *„Obiectivitatea" în ştiinţa socială şi în politica socială* şi *Metodologia ştiinţelor sociale.* El porneşte de la constatarea, cu statut de evidenţă, că realitatea este infinită în timp ce spiritul uman este finit. De aici restricţia admisă că „numai o porţiune din această realitate formează obiectul investigaţiei ştiinţifice...." [Weber, 270, p.15], adică numai ceea ce reprezintă esenţialul şi „merită a fi cunoscut". Ce ţine de „curiozitatea gratuită" rămâne ca „reziduu", în afara câmpului investigaţional. Pentru ceea ce ţine de permanenţă şi esenţă trebuiesc desprinse legile, „regularităţile". Dar, atenţie, spune Weber, „Stabilirea unor asemenea regularităţi nu este *scopul* ci un *mijloc* al cunoaşterii, iar dacă o regularitate cauzală degajată din experienţa comună trebuie sau nu să fie formulată ca «lege» este o chestiune de oportunitate, care se cere rezolvată ca atare de la caz la caz. Pentru ştiinţele exacte ale naturii, continuă Weber, «legile» sunt cu atât mai importante şi mai valoroase cu cât sunt mai *universale*, pe când pentru cunoaşterea fenomenelor istorice în concreteţea lor, legile cele mai universale, fiind cele mai goale de conţinut, sunt de regulă şi cele mai puţin valoroase" [Ibidem, p.97, sublinierile autorului].

Prin aceste rânduri Weber a spus aproape totul. A sfătuit înţelept că legea nu trebuie privită ca un scop în sine, ci doar ca un mijloc al cunoaşterii. A încercat să convingă că relativismul, sau „parţialitatea" legilor, nu este şi nu trebuie privit ca un indiciu al inferiorităţii „ştiinţelor culturii" faţă de ştiinţele exacte, pentru că „În ştiinţele culturii cunoaşterea generalului nu este niciodată valoroasă prin ea însăşi" [Ibidem]. O tratare strict obiectivă (de reţinut că, sugestiv, autorul a încadrat chiar în titlul eseului său termenul de obiectiv între ghilimele) nu-şi găseşte, după opinia lui Weber, sens şi raţiune în „ştiinţele culturii" în care el vedea inclusă şi ştiinţa economică. Şi lucrurile stau aşa nu pentru că obiectul "ştiinţelor culturii", mişcarea lui, este supusă mai puţin legilor. Nu, motivele sunt altele: „...întâi, cunoaşterea legilor sociale nu este cunoaştere a realităţii sociale ci doar unul din mijloacele auxiliare pe care gândirea noastră le foloseşte în acest scop. Iar în al doilea rând, cunoaşterea evenimentelor culturale nu este de conceput decât pe baza *semnificaţiei* pe care realitatea întotdeauna individual configurată a vieţii o are pentru noi sub anumite raporturi individuale concrete" [Ibidem, sublinierea noastră, I.P.]. Filosoful, sociologul şi economistul Weber vrea să ne comunice, din nou, dar cu alte cuvinte, că, la lege, gândirea noastră apelează ca la un mijloc intermediar şi auxiliar al cunoaşterii; că realitatea culturală, cum o numeşte el, se raportează nu la o conştiinţă colectivă ci întotdeauna la

una individuală, la „fiinţe culturale"; că aceste individualităţi culturale percep lumea, „o gândesc" şi-i dau un sens; mai mult, ele, „fiinţele culturale" pot adopta în mod *conştient* o anumită atitudine. Iată, pe scurt, viitoarele etaje ale metodologiei walrasiene şi sursa inspiratoare pentru particularul şi originalul mod de a privi individualismul metodologic la Mises şi Hayek. Weber dovedeşte suficientă transparenţă în demonstraţia sa că „ştiinţele culturale" operează cu „obiecte gândite", cu idei, valori, care sunt, neîndoios „subiective" pentru că sunt produsul confruntării între o „cultură individuală" cu o realitate existenţială. Obiectivitatea cercetării n-o poate da şi nu ţine decât de profunzimea cunoaşterii noastre, a „culturii individuale" a cercetătorului. „Cu alte cuvinte, conchide Weber, ideile-valori ale cercetătorului şi ale epocii sale determină obiectul cercetării şi amploarea sau profunzimea pătrunderii ei în infinitatea conexiunii cauzale. În metoda de ‹‹cercetare›› punctul de vedere călăuzitor este determinant pentru construcţia instrumentelor conceptuale folosite de cercetător; în modul de a le aplica, însă, el trebuie să se supună, evident, aici ca şi în orice alt domeniu, normelor gândirii noastre. Căci adevărul ştiinţific nu e decât ceea ce este valabil pentru toţi cei care urmăresc adevărul" [Ibidem, p.100].

Asemenea remarci, venite din chiar interiorul şcolii care, declarativ şi incisiv, a pus în cauză metodologia până atunci unanim acceptată a clasicilor, n-au putut să nu sensibilizeze pe cei care, ţinând seama de noile împrejurări, au căutat să-i reînnoade tradiţia. Neoclasicii vor trage concluziile necesare ce puteau rezulta atât din evidenţierea, cu bun temei, a unor excese ale metodologiei clasice cât şi din înţelepciunea ultimilor istorici germani, care au îndemnat spre echilibru şi simţul proporţiilor. Pe acest suport îşi vor defini şi vor uza de o *metodologie proprie*.

Care este geometria internă a *noii metodologii*[18] ?

Neoclasicii, prin A.Marshall, C.Menger şi L. Walras au emis pretenţia că şi-au însuşit critica istoricilor şi instituţionaliştilor şi că vor pleca în analiza lor de la omul real, aşa cum se prezintă el „în carne şi oase". De la remarca lui A. Wagner că „Istoria poate constata existenţa relaţiilor cauzale şi condiţionale... dar nu poate totdeauna să le demonstreze" [Gide, Rist, 92, p.560, apud Wagner, *Les fondements de l'économie politique* p. 83]; că, altfel spus, istoria poate descrie dar nu şi explica; că ea însăşi are nevoie de explicaţie şi, ca atare, nu poate înlocui ştiinţa economică. Aşa se explică că o altă tentaţie a fost mai puternică: de reabilitare a discursului metodologic clasic în măsura în care istorismului şcolii germane, umanismului şi reformismului structural şi instituţional cultivat de aceştia i-au opus, prin repunere în drepturi, abstracţia ca metodă de cercetare, viziunea interesului personal ca unic scop al economiei, individul rupt de

[18] În extenso, problema este regăsibilă în I. Pohoață, *Doctrine economice universale. Vol. I, Predecesori și fondatori*, Editura Gh. Zane, Iași, 1993

conflictualitatea socio-economică şi istorică, de spaţiu şi de timp; naţionalismului economic a lui Fr.List i-au opus o analiză în care valorile şi dimensiunile naţionale ale dezvoltării îşi găsesc prea puţin loc; mediului istoricilor, plin de date şi fapte concrete, îi opun un „laborator" abstract şi static, clişeu, instantaneu al vieţii economice în care totul se derulează după legile concurenţei pure şi perfecte, „laborator" cantonat, predilect, la nivel microeconomic. În acest mediu abstract, subiecţii activităţii economice şi personajele opus-urilor economice sunt reduşi la doi: producătorul şi consumatorul. Ei pot veni de oriunde, indiferent de statut, ierarhie socială, scară a valorilor sau bogăţie materială. Pe „scheletul" lor, neoclasicii au construit tipicele modele ale teoriei producătorului şi consumatorului. Soclul epistemologic neoclasic este completat de o nouă metodă, de *principiul marjei* sau al ultimei unităţi. Extins la toate dimensiunile economiei, el permite o schimbare fundamentală a matricei de valori şi a sistemului de judecată. Prin el se pune pe picioare o nouă teorie a valorii, subiectivă, teorie care oferă o bază de sprijin pentru construcţii teoretice cu totul diferite faţă de cele clasice.

Pentru a realiza judecăţi de valoare după propriile calapoade, neoclasicii recurg la „abstracţii eroice", „decupează", lasă de o parte tot ceea ce nu le stă imediat în obiectiv. Ipoteza tipică de la care pleacă, „caeteris paribus", îşi găseşte expresia în propoziţii de felul: „... dată fiind o anumită populaţie, cu anumite nevoi şi aptitudini de a produce, dispunând de o anumită cantitate de pământ şi de alte resurse..." etc.[19]

În afară de abstracţii, metodologia neoclasică apelează la un summum de *ipoteze* de genul:

- Toate valorile de schimb pot fi aduse la un numitor comun;
- Nevoile umane ca şi utilităţile bunurilor sunt perfect divizibile şi ierarhizabile;
- Raţionalitate perfectă: toţi producătorii şi toţi consumatorii se abţin de la a produce (sau consuma) bunuri a căror utilitate marginală este inferioară celei a unui alt bun egal dorit şi disponibil;
- Continuitate în evoluţia fenomenelor economice, etc.

Pe ultima ipoteză se sprijină folosirea funcţiilor matematice, în mod permanent continue şi derivabile. Optimul economic este găsit prin optimul funcţiilor. Folosirea matematicii este socotită, deopotrivă, o victorie şi un indiciu al calităţii ştiinţei economice. Economiştii se împart, începând de acum, în „literaţi" şi „matematicieni". Din prima categorie fac parte reprezentanţii Şcolii austriece. Ei socotesc că pot ajunge la adevărul economic în baza unei analize pur

[19] Cuvintele aparţin lui S.Jevons; ele sunt redate cu titlu de exemplu pentru ceea ce reprezintă, sintetic vorbind, metodologia neoclasică, de M.Blaug, în La Pensée économique. Origine et d éveloppement, p.345-346

calitative; în lucrările lor nu se găseşte nici o ecuaţie matematică. Pentru un Walras sau Pareto, în schimb, matematica rămâne metoda logică cea mai la îndemână, iar „homo oeconomicus", calul de bătaie.

S-ar părea că rezultatul reacţiei de răspuns, a replicii pe care neoclasicii au încercat s-o dea istoricilor şi instituţionaliştilor, înseamnă mai mult decât o reabilitare a clasicismului. Produsul lor metodologic este mai abstract decât cel al primilor făuritori de teorie economică.

Aceasta însă numai în aparenţă. Neoclasicii n-au fost atât de arizi şi seci în judecăţi precum se crede. Cea mai bună şi temeinică dovadă o face versiunea austriacă sau psihologică a acestei şcoli. Vom încerca însă să dovedim contrariul aparenţelor pe exemplul celui mai "pur" dintre neoclasici; îl numim pe Léon Walras.

Walras nu este numai arhitectul construcţiilor elegante, matematizate şi reci din *Elemente de economie politică pură.* El este şi un fin filosof şi epistemolog al economiei. Concepţia sa metodologică poate fi surprinsă atât din unele pasaje răzleţe din *Elemente,* dar în principal, din *Teoria generală a societăţii.*

Expunându-şi, procesual, metoda, el scrie: „Înainte de a se pronunţa între doctrine opuse şi de a le respinge, metoda mea presupune analiza lor de fond, aşa cum se prezintă. Ori de câte ori este vorba de o materie controversată ea (metoda - n.n.) operează o distincţie între punctele de vedere; apoi, printr-o critică motivată, ea acordă, după caz, circumstanţe pozitive sau negative unuia sau altuia din aceste puncte de vedere; în sfârşit, ea conchide prin a opera înlăturarea părţilor false şi sinteza părţilor adevărate" [Ruzza, 231, p. 40 apud Walras, *Théorie Générale de la Société*]. Ultima propoziţie oferă miezul metodologiei walrasiene. Ea este, aşa cum remarcă epistemologul Renato di Ruzza, opusă celei hegeliene; Walras nu crede că negarea negaţiei este modalitatea cea mai eficace de depăşire şi rezolvare a contradicţiilor. Dialecticii lui Hegel şi depăşirii contradicţiei prin negaţie el îi opune *sinteza conciliatoare;* prin sinteză se înlătură excrescenţele negative şi se realizează sutura a ceea ce este pozitiv şi poate fi conciliabil; cu intenţia declarativă de a realiza echilibrul. „Antichitatea a absorbit individul statului, scrie Walras; evul mediu a dezmembrat statul în profitul individului; nouă ne revine sarcina să echilibrăm drepturile şi îndatoririle individului şi statului" [Ibidem].

Filosofia walrasiană nu se opreşte aici, chiar dacă ideea sintezei conciliatoare cu punct terminus în echilibru ar fi adus, numai ea, suficiente laude economistului nostru. „Pentru Walras există trei obiecte fundamentale ale cunoaşterii (sau trei aspecte ale aceluiaşi obiect), remarcă Renato di Ruzza: insul fizic, insul moral şi cel metafizic sau, altfel spus, faptele umanitare şi Dumnezeu. Fiecare din aceste obiecte ale cunoaşterii poate fi studiat plecând de la trei

instrumente ale cunoaşterii: experienţa externă (senzaţiile), experienţa intimă (conştiinţa) şi abstracţia raţională (judecată şi raţiune)" [Ibidem, p.42]. Din acest punct de vedere ştiinţa îi apare lui Walras ca fiind „ansamblul raporturilor inteligenţei umane cu natura, cu omul şi cu Dumnezeu..." [Ibidem].

Odată acest lucru stabilit, Walras face distincţia între idee şi realitatea inspiratoare a acestei idei, între „obiectul gândit şi obiectul real". Următorul pas este de a stabili cele trei etaje pe care se poate situa ştiinţa şi anume: ştiinţa pură, ştiinţa aplicată şi practica (politica). Ştiinţa pură sau teoria are menirea de a „idealiza" realitatea, de a ne prezenta, altfel spus, tipuri ideale, modele ideale de viaţă. Ştiinţa aplicată are sarcina ca, plecând de la modelul ideal general, să ofere un model de organizare a societăţii având ca repere echilibrul şi justiţia socială. Şi, în sfârşit, politica economică are ingrata sarcină de a face astfel ca realitatea să devină aşa cum a prescris teoria. De observat că la Walras raportarea ultimă nu se face la realitate; ultima instanţă o reprezintă teoria, idealul. Aşa se explică lipsa concretului statistic din *Elementele de economie politică pură.* Şi numai aşa poate fi înţeleasă, în acest context şi cu această subordonare, nota de idealism din opera sa.

În prelungirea discursului metodologic clasic şi neoclasic

Metodologia economică contemporană nu revoluţionează şi nu radicalizează cu nimic zestrea moştenită; obiectul ca atare al metodologiei, arsenalul metodologic la care trebuie recurs, disputa relativ la ponderea uneia sau alteia dintre metodele utilizabile etc. rămân în continuare temele principale ale discursului. Şi, credem că ţine de firesc, şi prin aceasta demonstrează că rămâne „vie", metodologia contemporană, la fel ca cea a clasicilor şi neoclasicilor, se află şi rămâne sub zodia căutărilor; relevând plusurile şi minusurile extremelor, ea îşi găseşte calea de mijloc spre a se situa „între". Următorul citat din K.Popper pune, sperăm, în adevărata lumină, esenţialitatea metodologiei contemporane, labilitatea-i intrinsecă, căutarea-i permanentă, refuzul unicităţii şi fixităţii sistemului de referinţă: „Voi pleca, promite Popper, de la două teze generale. Prima este următoarea: dacă există cineva care crede că metoda ştiinţifică este o manieră de a ajunge la reuşită în ştiinţă, el va fi decepţionat. Nu există o cale regală spre succes. A doua este următoarea: cel care crede că metoda ştiinţifică este o manieră de a justifica rezultatele ştiinţifice, va fi de asemenea decepţionat. Un rezultat ştiinţific nu poate fi justificat. El nu poate fi decât criticat şi testat. Şi, după critică şi testare, nu e posibil să spunem ceva în plus faţă de ceea ce arată

(că e mai bun, mai interesant, mai robust, că oferă o mai bună aproximare a realităţii) decât rivalele sale" [Popper, 214, p.265].

Totul, deci, şi nimic, în acelaşi timp. Cele două teze popperiene sunt astfel formulate încât sugerează şi definesc starea lor pozitivă prin nonexistenţa lor.

Aşa cum s-a precizat, pe acest teren mai mult decât întortocheat, disputele au continuat şi continuă. În linii mari ele înseamnă un duel ideatic între purismul şi anarhismul metodologic; între esenţialism şi fenomenalism (în varianta sa, acoperitoare ca reprezentare, instrumentalismul); între hiperempirism şi antiempirism.[20]

Purismul contra anarhismului metodologic

„Purismul metodologic desemnează atitudinea celor pentru care există un singur model de metodă bine definit şi care trebuie urmată cu scrupulozitate de cei a căror muncă merită a fi calificată cu atributul «ştiinţifică». Acest purism presupune, deci, din partea cercetătorului, un fel de ascetism voluntar, excluzând orice derogare de la regulă şi în acelaşi timp, o formă de rigorisme faţă de lucrările celor care nu se conformează regulei" [Ibidem, p.293-294]. .

„Opus purismului se situează anarhismul metodologic a cărei filosofie datorează mult lui Feyerabend. Laitmotivul acestei poziţii este «anything goes», sau altfel spus, singura regulă care trebuie urmată în materie de metodă ştiinţifică este că nu există nici o regulă" [Ibidem, p.294].

Ce trebuie reţinut şi ce accepţiune trebuie dată acestor două definiţii ale epistemologilor Mingat, Salmon şi Wolfelsperger ?

Întâi, că purismul metodologic nu trebuie asimilat numaidecât dogmei, ideii fixe. Miezul tare al definiţiei, credem, îl reprezintă adjectivul *rigoare*, atribuit atât procesului de definire a metodei, cât şi a atitudinii faţă de ea în procesul cunoaşterii; că dacă acceptăm o asemenea interpretare, purismul nu exclude existenţa, chiar concomitentă, a mai multor metodologii. „Puritatea" vizează interiorul „catedralei". Şcoala fiziocrată a fost un prim exemplu de puritate metodologică. Dintr-o altă direcţie şi cultivând alte valori, dar tot păstrând puritatea metodologică pentru a reţine, pe această cale, puritatea ideologică, a fost marxismul. De puritate metodologică a dat dovadă şi neoclasicismul după cum, continuatorii lor contemporani, pe linia versiunii şi tradiţiei vieneze, Mises şi Hayek ţin la puritatea metodologică tot pentru a apăra puritatea ideologică în varianta liberalismului economic pur. Dar, chiar şi în aceste condiţii,

[20] Vezi, *Mari controverse metodologice* în A.Mingat, P.Salmon, A.Wolfeisperger, *Méthodologie économique*, lucr.cit., p.287-374, care ne serveşte de principală sursă inspiratoare în acest paragraf

purismul metodologic vizează extreme, cazuri specifice, particulare, borne de drum, dar nu ruta în sine.

Al doilea, anarhismului metodologic i se potriveşte, ca o mănuşă, lozinca înaripată a „anarho-capitaliştilor" americani, gruparea ultraliberală care şi-a condensat crezul în propoziţia "Este interzis a interzice". În acelaşi timp, deşi P.K.Feyerabend [vezi Feyerabend, 73] surprinde esenţa metodologiei uzând, sugestiv, de sintagma „totul merge", credem că anarhismul din denumirea metodologiei ca atare ar trebui pus între ghilimele. Aceasta pentru că anarhismul metodologic nu presupune lipsa de rigoare atunci când se defineşte sau se alege o metodă; dimpotrivă. Loc pentru „anarhie" este lăsat sub raportul oportunităţii; se apelează la o metodă sau alta, în cadrul aceleiaşi şcoli şi chiar de către acelaşi economist, fără scrupule epistemologice excesive, pentru a se atinge un anumit obiectiv. Nota deosebitoare faţă de purismul metodologic apare sub raportul *atitudinii*, a relaţiei cu alte metode sau principii metodologice. Puriştii manifestă un soi de infatuare, de aroganţă; metoda lor este cea mai bună şi ei ţin ca acest lucru să fie cunoscut. Anarhiştii admit că metodologia lor sau, mai corect, nici o metodologie, nu reprezintă ultima verba. Ei nu iau atitudine şi nu condamnă pe cei care utilizează o altă metodologie.

Din această perspectivă, „anarhişti" au fost primii mari clasici; ei au fost mai puţin interesaţi de filosofia ştiinţei decât de ştiinţa în sine. Un A.Smith, de exemplu, a fost un „anarhist", recurgând la toate metodele pentru a găsi calea care duce la îmbogăţirea naţiunii. El a fost însă un „anarhist naiv". Spre deosebire de el, J.M.Keynes este un „anarhist conştient". El amestecă metodele şi se adresează chiar unor metodologii diferite, cu bună ştiinţă şi fără scrupule, recurgând chiar la orice fel de demonstraţie pentru a convinge. Este, în acelaşi timp, apriorist dar şi inductivist; maestru în a formula legi dar şi un fin observator al faptelor; bun cunoscător al naturii umane dar şi un logician şi matematician redutabil; abil în a intra sub pielea agentului economic dar şi în a jongla cu ecuaţii; conştient că nu poate spune mare lucru decât dacă-şi plasează analiza la nivel macro dar că nu e nevoie pentru aceasta de a se dispensa de instrumentarul de analiză gen à la marge, tipic microanalizei. Eclectismul metodologic keynesist reprezintă un caz tipic de "anarhism"; dar, interesant ºi demn de ređinut, de „anarhism" rodnic, fertil. Nimeni nu poate tăgădui că metodologia keynesistă n-a rodit; dimpotrivă, cei mai mulđi au asemuit-o cu o revoluđie în ºtiinđă. Cum a fost posibil? Cum se explică faptul că părăsind canoanele metodologiei puriste (a fost un purist numai fađă de Marx ºi marxism la adresa cărora ºi-a manifestat deschis alergia) a reuºit, cu tot eclectismul său, să făurească atât de solid ºi durabil, să creeze o lume de idei. "Răspunsul cel mai plauzibil este că el era intim convins de a fi

un economist în mod excepđional dotat" [Mingat, Salmon, Wolfelsperger, 168, p.300]. Şi aşa şi este. E adevărat că J.M.Keynes abordează această problemă cu totul impersonal atunci când spune că, „economiştii buni sunt puţini pentru că talentul de a se folosi de observare atentă pentru alegerea modelelor bune, deşi nu reclamă o tehnică intelectuală foarte specializată, se dovedeşte a fi extrem de rar"[21]. Exegeţii operei lui Keynes sunt însă unanim de acord că economistul englez a avut acest dar; a beneficiat de harul natural de a şti să „încâlcească" savant metodele şi de a oferi prin *Teoria generală,* şi nu numai, o nouă viziune despre economie.

Esenţialismul contra fenomenalismului

Esenţialismul, ca principiu metodologic, desemnează atitudinea celor după care analiza economică trebuie să conducă la *miezul* fenomenelor şi proceselor. Implicit, esenţialiştii sugerează că există trei etaje ale realităţii cercetate şi, indus, ale analizei ca atare; există o lume a realităţii esenţiale, o alta a fenomenelor observabile şi, în sfârşit, una a limbajului descriptiv. În plus, ei avertizează că nu întotdeauna forma de manifestare a fenomenului exprimă cu fidelitate esenţa sa. De unde, necesitatea obiectivă pentru orice metodologie, pretins ştiinţifică, de a trece de la aparenţe la esenţe. Între cele două etaje, între aparenţă şi esenţă, limbajul la care recurge analiza este de mare importanţă. El poate apropia pe cercetător, ca şi pe orice interesat, de esenţa lucrurilor sau, dimpotrivă, când se încearcă a se demonstra că "ceea ce conferă rang în lumea academică... este de a munci într-o schemă prestabilită şi de a face dovada fineţei şi imaginaţiei în complicarea lucrurilor" [Myrdal, 182, p.12] nu numai că îl îndepărtează dar transformă ştiinţa economică într-o ştiinţă pentru economişti şi nu pentru societate.

Aşa cum bine au intuit A.Mingat, P.Salmon şi A.Wolfelsperger, „Esenţialismul pare a fi înclinaţia naturală a economiştilor motivaţi politic. Preocupaţi de transformarea unei societăţi socotită insuportabilă, aceştia au, într-adevăr, tendinţa de a căuta în ştiinţă ceva care să fondeze sub raport intelectual un activism politic care să-i conducă la a descoperi sursa, de preferinţă unică, a răului de care suferă lumea, sau, altfel spus, obstacolul principal în drumul spre fericirea omenirii" [Mingat, Salmon, Wolfeisperger, 168, p.310]. Este clar că cel ce a reprezentat cel mai bine această „înclinaţie naturală" a fost Marx şi adepţii săi. La Marx apare cu toată claritatea acea particularitate tipică esenţialiştilor atunci când este vorba de definirea conceptelor. Orice noţiune sau categorie economică are, după el, un „înveliş burghez"; există întotdeauna o parte ascunsă a lucrurilor care nu încape în definiţii. Capitalul înseamnă o sumă de bunuri

[21] Corespondenţa J.M.Keynes -- Roy Harrod, preluată de D.Hausman cu titlul *Construcţia de modele economice şi econometria*, în *Filosofia ştiinţei economice*. Antologie, p.275

reproductibile dar ascunde, în acelaşi timp, şi un raport social. Acelaşi lucru se întâmplă cu valoarea, preţul, profitul etc. Trebuie de aceea mers dincolo de aparenţe. La aparenţe, spune Marx, s-au oprit A.Smith şi Ricardo. El, în schimb, pretinde că revoluţionează mergând şi ajungând la rădăcina lucrurilor. Legătura pretins voită şi declarată dintre volumul I al *Capitalului* unde teoretizează valoarea „la suprafaţa lucrurilor" şi volumul trei, unde pretinde că merge la esenţă, oferă exemplul tipic al acestui gen de analiză.

Epigonii lui Marx, sau cei care simpatizează cu ideile acestuia, oferă azi eşantioane reprezentative pentru a ne desluşi ce vrea să însemne „esenţialismul ca principiu metodologic. Jacques Attali şi Marc Guillaume atrag, de exemplu, atenţia că recurgând la un limbaj sofisticat, solemn, academic, „trist" şi plictisitor, economiştii fac ca „ştiinţa economică să devină prin ea însăşi o finalitate, fără să-şi pună întrebări despre scopul şi sensul ei" [Attali, Guillaume, 14, p.227-228]. M.Guillaume, în lucrarea *Capitalul şi dublura sa,* consideră că „simbolismul" în exprimarea ştiinţei economice nu este de dată recentă; că limbajul ştiinţei economice contemporane este unul codificat şi subordonat codului capitalului; că acest limbaj este construit cu bună ştiinţă pentru a preamări societatea capitalistă şi el nu poate fi decât simbolic pentru a prezenta consumul, producţia, condiţiile de muncă şi locuit etc. ca acte dezarticulate, fară vreo punte de legătură între ele pentru că, „în ultimă instanţă consumul exprimă codul unidimensional al averii şi ierarhiei sociale" [Guillaume, 99, p.50].

Istoricul doctrinar Henri Denis se dovedeşte a fi un esenţialist atunci când, oprindu-se la teoria echilibrului general walrasian şi, în principal, la modul în care Walras explică formarea preţurilor, scrie următoarele: „Se înţelege că nu este vorba aici de a susţine că economia politică trebuie să ne descopere o «ultimă instanţă», o «cauză necesară şi suficientă» a fenomenului preţ care ne-ar permite să-1 înţelegem în întregime, izolându-1 de restul lumii. Aceasta depăşeşte cu certitudine posibilităţile unei ştiinţe particulare. Dar, este vorba de a progresa în cunoaşterea realităţii, de a depăşi simpla aparenţă a lucrurilor pentru a atinge, într-o oarecare măsură, ceea ce este mai *esenţial.* A spune că un preţ este determinat prin costul mediu de producţie a unui bun, chiar dacă trebuie să adăugăm că costul depinde el însuşi de cantitatea produsă... înseamnă a face un pas în direcţia a ceea ce este *esenţial*, înseamnă deci *a explica* [Denis, 60, p.50l, sublinierile autorului].

Dintr-o atare perspectivă, a faptului că se rămâne la suprafaţa lucrurilor, limitând analiza doar la configuraţia exterioară, aceiaşi, J.Attali şi M.Guillaume au numit analiza marginalistă a echilibrului „o cutie goală" sau, microeconomia „o altă planetă" [Attali, Guillaume, 14, p.27 şi 35].

Dacă esenţialiştii consideră că tot ceea ce nu merge la esenţe rămâne în afara unei metodologii ştiinţifice, *fenomenaliştii*, dimpotrivă, par mai puţin pretenţioşi şi „Văd ştiinţa constituită exclusiv din legi generale" [Mingat, Salmon, Wolfelsperger, 168, p.314]. Rezumat la forma sa cea mai „modestă" - instrumentalismul -, fenomenalismul reduce metodologia economică, ca de altfel şi teoria, la „un ansamblu de instrumente, de «reguli de inferenţă» care ajută la stabilirea de relaţii observabile între fenomene"[Ibidem, p.314-315]. Dacă un A.Mingat, P.Salmon, A.Wolfelsperger ş.a. consideră că instrumentalismul răspunde bine cerinţelor cercetării în lumea ştiinţelor exacte, a căror obiect se oferă, „se exteriorizează", prin însăşi natura lor şi mai puţin studiului societăţii umane care-şi are „dedesubturile" şi intimităţile sale, chemând la introspecţie, Serge Latouche, în schimb, este de părere că, dimpotrivă, „în domeniul social nu este vorba de a explica lucrurile, ci de a înţelege practici... A cunoaşte viaţa socială nu înseamnă a o explica plecând de la constantele dintre diversele elemente care o constituie, ci de a înţelege motivaţiile şi raţiunile care au antrenat actele şi obiectivele pe care şi le-au propus actorii" [Latouche, 144, p. 46]. Se înţelege că este vorba de actorii vieţii economice. Dar, deşi Latouche se erijează în apărător al instrumentalismului, insistând asupra faptului că lipsa de profunzime în analiză nu este sinonimă cu eroarea ştiinţifică şi că economiştii sunt oamenii adevărurilor simple, există o contradicţie implicită în afirmaţiile sale. Cum e posibilă „cunoaşterea motivaţiilor şi raţiunilor" care stau la baza activităţii agenţilor economici fără a plasa analiza la rădăcina lucrurilor, fară a păşi dincolo de aparenţe? Ce şi cât pot spune aparenţele atunci când ne aflăm cu cercetarea pe terenul socialului?

Antiempirismul contra hiperempirismului

Prin hiperempirism sau empirism radical se înţelege „poziţia metodologică caracteristică celor pentru care adevărul propoziţiilor cu caracter general nu poate fi garantat decât dacă se poate deduce logic din alte propoziţii având forma de enunţuri sprijinite pe observaţii" [Mingat ş.a., 168, p. 318]. De subliniat şi reţinut că hiperempirismul, cu statutul de poziţie metodologică alternativă la alte puncte de vedere, nu se reduce la „varianta populară" după care hiperempirist este acela care refuză orice propoziţie ce nu găseşte corespondent în cotidianul imediat; nu înseamnă confruntarea brută şi permanentă a oricărei supoziţii, în mod independent, cu realitatea faptică. Metodologia hiperempiristă este ceea ce pare să rezulte din scrierile lui J.S.Mill şi a contemporanului Terence Hutchison, considerat a reprezenta cel mai bine această poziţie astăzi, după care „ştiinţa nu poate cuprinde decât două tipuri de propoziţii, pe de o parte, cele care pot

fi combătute în sensul lui Popper prin raportare la observaţie, iar pe de altă parte, din cele care nu sunt refutabile şi care se numesc tautologii" [Ibidem, p.320].

Hiper sau ultraempirismul contemporan nu se mai mulţumeşte cu poziţia istorismului şcolii germane şi nici chiar cu pozitivismul gen A.Comte. Se admite un etaj intermediar, al deducţiei logice; se admite faptul că o propoziţie ştiinţifică poate sau nu să fie testabilă direct, prin raportare la fapte, dar că ea poate fi „descompusă" într-un număr de propoziţii direct testabile empiric. Iată ce scrie, în acest sens T.Hutchison: „Pentru ca propoziţiile finite, ca deosebite de propoziţiile accesorii pur logice sau matematice folosite în numeroase ştiinţe, inclusiv în economia politică, să aibă conţinut empiric, după cum propoziţiile finite ale tuturor ştiinţelor cu excepţia logicii şi matematicii trebuie, evident, să aibă, aceste propoziţii trebuie să fie în *principiu* susceptibile de testare empirică sau *să fie reductibile la astfel de propoziţii* prin deducţie logică sau matematică. Aşadar, nu este neapărat nevoie ca ele să fie efectiv testate şi nici măcar să fie *practic* susceptibile de testare în condiţiile tehnice de astăzi sau din viitor sau în condiţii de investigaţie statistică, după cum e lipsit de sens să vorbim de vreun test «absolut» care ar decide «definitiv» dacă o propoziţie este «absolut» adevărată sau falsă" [Hutchison, 112 , p.172-173, sublinierile autorului].

Punând astfel problema, Hutchison ne spune, implicit, că este greu de găsit azi un exemplu „pur" de hiperempirism. Că aşa stau lucrurile o dovedesc şi rezultatele criticilor ce se aduc poziţiei ultraempiriste. Se arată astfel că [Mingat, Salmon, Wolfelsperger, 168, p.321-324]:

- O poziţie ultraempiristă este practic imposibilă dat fiind „caracterul teoretic" al faptelor; cel puţin pentru raţiuni de analiză nu se mai poate pleca de la premisa că „faptele sunt fapte". Pentru analiză faptele sunt deja „teoretizate". Pentru a măsura şi observa inflaţia se face apel nu la „fapte pure" ci la „fapte noţiuni"; se operează cu bani, preţuri, masă monetară etc.

- Ultraempirismul este incombatibil sub raport logic. „Recursul la fapte, este necesar nu pentru a demonstra că o teorie este adevărată, ci pentru a elimina teoriile false şi a progresa prin «încercări şi erori»" [Ibidem, p.323].

-„Hiperempirismul nu este, în realitate, decât o caricatură a formei de empirism dominant într-o mare parte a ceea ce se numeşte ştiinţa economică... Marea majoritate a lucrărilor publicate în marile reviste de audienţă internaţională pleacă în mod explicit de la o teorie şi nu de la fapte şi nu pretind că testele prezentate demonstrează în mod definitiv adevărul analizelor sugerate prin reflexiunea abstractă" [Ibidem, p.324].

La polul opus ultraempirismului, şi tot atât de greu de identificat în starea lui „pură", se situează antiempirismul; o poziţie ostentativ manifestă contra posibilităţii de a dovedi cu fapte

veridicitatea unei propoziţii; orientare care consideră că raţiunea cu principiile ei apriorice este singura cale de cunoaştere veridică.

Reţinem, ca reprezentative, două „forme" de exprimare a acestei atitudini. *Prima* este *apriorismul*, pentru care ştiinţa economică este şi trebuie să rămână o construcţie în întregime deductivă. Aşa cum s-a mai subliniat, această poziţie metodologică este cel mai bine reprezentată în contemporaneitate de Fr. von Hayek şi L. von Mises; dar, şi pentru ei, ştiinţa economică, numită de Mises „praxeologie" nu există în afara realităţii. Ceea ce însă trebuie confruntat cu realitatea nu reprezintă teoria în sine, care reprezintă o înlănţuire logică de concepte şi legi, ci doar premisele de plecare, „condiţiile iniţiale". *A doua* formă de antiempirism este *logismul economic*. După această concepţie „trebuie să fie considerat ca făcând parte din ştiinţa economică orice sistem *coerent* de propoziţii ce pot servi, eventual, la o interpretare a «realităţii» economice din motivul că aceste propoziţii fac apel la termeni cu conotaţie economică, adică «evocă» concepte din alte teorii economice deja stabilite" [Ibidem, p.330]. Cu alte cuvinte, după logismul economic, tot ce este coerent şi logic este şi ştiinţific. Coerenţa nu e numai necesară dar şi condiţia suficientă pentru ştiinţificitatea unei teorii. Acest punct de vedere exclusivist este limpede exprimat de G.Deleplace în următorii termeni: „Deoarece economia politică se prezintă ca un discurs raţional, pertinenţa sa trebuie apreciată din punct de vedere logic; privată de coerenţă, economia politică nu mai există ca teorie a societăţii" [Deleplace, 58, p.31].

Nici la antiempirişti, la fel ca la hiperempirişti, nu lipseşte nota şi nuanţa compromisului. Nu susţin, pentru că îşi dau seama că n-o pot face, că ştiinţa economică se poate numi ştiinţă numai prin confruntare cu faptele, sau în cazul al doilea, fondul logic al ştiinţei este lipsit totalmente de suportul empiric.

Nou şi vechi în lupta pentru metodă. Unitate sau pluralitate metodologică?

„Cearta pentru metodă" din secolul XIX n-a rămas fară ecou. Dimpotrivă, reflexe ale ei se vădesc a fi surse inspiratoare pentru contemporani. Şi azi, ca şi atunci, economiştii se întreabă dacă ştiinţa pe care o slujesc se poate servi sau nu de aceeaşi metodă ca şi ştiinţele naturale. Şi la început de secol XXI ca şi în secolul trecut, răspunsul se înscrie în două rubrici: o parte dintre economişti consideră că ştiinţa economică, dată fiind specificitatea obiectului ei de studiu, nu poate uza de aceeaşi metodă ca matematica, fizica, biologia etc.; sunt, prin urmare, partizanii pluralismului metodologic; o altă parte, dimpotrivă, se străduiesc să caute argumente pentru a

demonstra că numai recurgând la aceeaşi metodă ca şi ştiinţele exacte ştiinţa economică se poate bucura de aceleaşi privilegii, de acelaşi statut ştiinţific; sunt, deci, partizani ai unicităţii metodei.

Pusă în aceşti termeni problema pare a se înscrie pe traiectul unui banal loc comun. O analiză în detaliu dezvăluie însă semnificative şi notabile nuanţe; dezvăluie nebănuite surse ale unor reale sau false piste metodologice care au condus şi conduc la interpretări diferite ale aceleiaşi lumi complexe şi contradictorii — lumea economiei.

Specificitatea ştiinţei economice şi refuzul unicităţii metodei sunt puse pe rol, ca problematică, de M.Weber şi Wilhelm Dilthey. Ei deduc specificitatea ştiinţei noastre nu din metoda ca atare, ci din cea a obiectului ei de studiu; ştiinţa economică studiază *comportamente umane* cu sensuri şi semnificaţii specifice, ireductibile la procesele naturale. Pe acest temei, al specificităţii obiectului, W. Dilthey propune *metoda comprehensiunii*, a înţelegerii interiorului fenomenului prin semnele sale exterioare percepute de noi pentru ca, astfel, să devină posibilă depăşirea subiectivităţii activităţii umane prin dobândirea „realităţii obiective a experienţei interne" [Dilthey, 63, p.32]. Pentru Weber, la fel ca şi pentru W. Dilthey, proprie ştiinţei economice politice, ca şi altor ştiinţe umane, este metoda comprehensivă, de cunoaştere din interior a fenomenelor şi proceselor sociale, recurgând pentru aceasta la introspecţie şi intropatie.[22] La aşa ceva nu pot face apel ştiinţele naturii. Mai mult implicit decât explicit, Weber se pronunţă pentru pluralismul metodologic, pentru alegerea de către fiecare ştiinţă a acelei metode care se potriveşte cel mai bine obiectului ei de studiu. Subliniind că metoda comprehensivă este cea chemată să satisfacă cerinţele unei analize economice, Weber a intuit, implicit, şi realitatea unei dedublări a travaliului ştiinţific consumat în introspecţia comportamentelor umane: obiectul de studiu nu este de fapt activitatea omului, ci reprezentarea de către om a acestei activităţi.[23]

Sugerând că metoda comprehensivă este cea mai bună pentru ştiinţa economică, Weber n-a exclus alte metode, inclusiv explicaţia cauzală în termenii pozitivismului, dominant la început de secol XX. Metoda nu este decât un instrument al cunoaşterii, iar cunoaşterea ştiinţifică poate recurge la orice metodă ce poate duce la adevăr. Cu alte cuvinte, Weber a văzut

---

[22]* „Intropatie: proiecţia propriilor sentimente, ale unui individ într-un alt ins, care trăieşte sau nu, cu care se poate identifica pentru a-i realiza şi cunoaşte trăirile, stările etc." (Vezi: A.Lalande, *Vocabulaire technique et critique, de la philosophie.*. PUF, Paris, 1956, p.535)

[23] ** Pentru faptul de a fi propus metoda comprehensivă şi de a fi sugerat procesul dedublării muncii ştiinţifice în domeniul ştiinţelor umane, Weber apare, pentru economistul şi epistemologul francez Jacques Lallement, „ca reprezentantul cel mai semnificativ al uneia din cele două mari tradiţii ştiinţifice, tradiţia comprehensivă şi tradiţia explicativă. Tradiţia comprehensivă, cu origini la Aristotel, privilegiază explicaţiile în termeni de finalitate şi de intenţie, în timp ce tradiţia explicativă, cu origini la Galileo Galilei, identifică explicaţia ştiinţifică cu explicaţia cauzală şi minimizează referinţele teleologice. Pozitivismul lui Auguste Comte reia linia lui Galilei, a explicaţiei cauzale" (Jacques Lallement, *Les fondements de la théorie néoclassique de la demande* (Chapitre *Une révolution épistemologique,* Thèse d'Etat, 1985, Paris, I, Panthéon, Sorbonne, p.404)

în specificitatea obiectului ştiinţei economice sursa specificităţii metodei ei de cercetare. Dar nu s-a pronunţat niciodată pentru unicitatea metodei.

Mai „conservatori" cu tradiţia vieneză, neoclasicii contemporani Mises şi Hayek, sprijinindu-se pe argumentaţia furnizată de Weber cu privire la specificitatea obiectului de studiu, susţin în schimb, cu „îndărătnicie" teza *specificităţii metodei* pentru ştiinţele sociale şi deci a dualismului metodologic.

Mises îşi expune concepţia metodologică în lucrările *Acţiunea umană* şi *Fundamentele ştiinţei economice. Un eseu asupra metodei;* Hayek în *Scientism şi ştiinţele sociale.* Şi unul şi altul pornesc de la premisa că obiectul de studiu al ştiinţelor sociale, deci şi al ştiinţei economice, îl constituie comportamentul uman. Or, natura umană este complexă şi contradictorie. Instrumentarul metodologic de care dispun ştiinţele naturale nu poate ajuta la a înţelege şi surprinde sensul acţiunii umane. Pentru ştiinţele sociale e nevoie de altceva, de o altă metodă. Mises îşi precizează cu claritate poziţia faţă de necesitatea dualităţii metodologice, scriind că „...scopul acestui eseu este de a sublinia faptul că există ceva în univers la descrierea şi analiza căruia ştiinţele naturale nu pot cu nimic contribui... Aceasta este acţiunea umană" [Mises, 171, p.XI]. Pe aceeaşi linie, Hayek se pronunţă contra „unei imitaţii servile a metodei şi a limbajului ştiinţei" (stiinţelor naturii –n.n.) de către ştiinţele sociale. [Hayek, 107, p.5]

Propunându-şi să înţeleagă *sensul* acţiunii umane şi să fixeze obiectul de studiu al economiei în termenii praxeologiei, cei doi economişti austrieci au fost preocupaţi, în acelaşi timp, să dea metodologiei lor o bază obiectivă, raţională; să-i furnizeze punctele de sprijin necesare pentru a n-o reduce la psihologic. Era nevoie de acest demers pentru că punctul lor de plecare, „acţiunea umană", prin însăşi natura sa era şi este subiectiv. Reazemul este găsit în *comprehensiune* (prin introspecţie şi intropatie) ca şi în *apriorismul* şi *individualismul* metodologic .

În bună tradiţie weberiană, Hayek găseşte în comprehensiune şi introspecţie calea de a furniza doza de raţional şi obiectiv propriei metodologii. „Noi ştim, scrie el, că în deciziile sale conştiente omul clasează stimulii exteriori de o manieră pe care nu o putem cunoaşte decât prin propria noastră experienţă într-o atare clasificare... Demersul nostru se bazează pe experienţa prin care alte persoane clasează senzaţiile lor de aceeaşi manieră prin care am face-o şi noi" [Ibidem, p.19].

Introspecţia şi intropatia îl ajută pe cercetătorul economist să se transpună în persoana studiată; să se „bage sub pielea" şi în mintea acestuia; să „stea de vorbă cu el". Este acesta un mare avantaj de care cercetătorul matematician sau fizician este văduvit. Relevând acest avantaj,

economistul american de origine română Nicolae Georgescu-Roegen scria că cercetătorul economist „se poate transpune în fapte sau recurge la introspecţie, sau, mai presus de toate, poate descoperi motivele celui pe care-1 studiază, punându-i întrebări. Dacă, prin absurd, un fizician ar putea sta de vorbă cu electronii, ar refuza oare să-i întrebe: de ce săriţi ? Cu siguranţă că nu" [Georgescu-Roegen, 90, p.580].

Recursul la individualismul metodologic, ca şi la apriorism capătă la Mises formele cele mai clare. El îşi propune să explice că logic şi raţional este de a înţelege ordinea socială plecând de la comportamente individuale. Pentru a convinge că o societate funcţionează bine atunci când rolul statului tinde spre zero, Mises găseşte necesar să precizeze că problemele economice nu pot fi înţelese decât în cadrul unei teorii generale a activităţii umane; iar activităţile umane nu se desfăşoară decât în cadrul unei societăţi. Individul se naşte într-un mediu social deja organizat. Din acest punct de vedere societatea are un ascendent asupra individului. Dar, a rămâne la această ipoteză de lucru este şi fals şi periculos. *Fals,* pentru că „...societatea nu este altceva decât o sumă de indivizi uniţi pentru un efort cooperativ" [Mises, 170, p.151-152]. Individul este deci totul; el este autorul; el este întotdeauna cel care gândeşte şi nu societatea. Analiza trebuie să plece de la el şi nu invers. *Periculos*, pentru că a pleca de la societate şi nu de la individ aşa cum fac doctrinele holiste, colectiviste etc., înseamnă a ajunge la concluzia că „...societatea este o entitate care-şi trăieşte viaţa sa proprie independent şi separat de viaţa diverşilor indivizi, acţionând pe cont propriu, urmărind scopuri care adesea sunt diferite de acelea ale indivizilor. Atunci, evident, un antagonism poate să se nască între scopurile societăţii şi cele ale membrilor săi. Pentru a le depăşi şi a asigura dezvoltarea viitoare a societăţii apare necesar ca egoismul indivizilor să fie stăpânit, să-şi sacrifice dorinţele lor egoiste spre beneficiul societăţii" [Ibidem, p. 154].

Plecând de la atari împrejurări Mises se vede îndreptăţit să constate că „... fenomenul social fundamental este diviziunea muncii iar rezultatul său indus cooperarea umană" [Ibidem]; că este adevărat şi de admis că prin cooperarea socială şi numai în cadrul unei societăţi individul s-a eliberat de barbarie şi s-a civilizat; că „din punct de vedere al individului societatea este cel mai bun mijloc pentru a-şi atinge scopurile" [Ibidem, p.166]; dar că societatea rămâne un mijloc şi nu un scop; că a vorbi de existenţa şi funcţionarea autonomă a unei societăţi înseamnă a strivi individul; înseamnă a ne situa pe terenul unor „erori grosiere" pentru că gândul ca şi „...acţiunea este întotdeauna a unor oameni individuali. Elementul social... reprezintă o anumită orientare a acţiunii persoanelor umane" [Ibidem, p.174].

Aşadar, fără universalism, fără holism, fără colectivism şi fără „avantaje sociale superioare în locul sacrificiilor de moment individuale" [Ibidem, p.155]. Individul, omul, nu trebuie să renunţe la bunăstarea sa, concretă, în folosul bunăstării sociale, indescifrabilă şi indefinibilă. Dar doctrinele colectiviste, prin definiţie, nu pot accepta aşa ceva. Ele fac apel la stat sau la guvern ca la un „aparat social de constrângere şi de represiune"; un aparat care să „alinieze" opţiunile individuale la opţiunea socială. Este limpede că o asemenea misiune nu se poate realiza pe cale pacifică; şi este clar că numai doctrina liberală, admiţând adevăratele valori ale democraţiei, poate rezolva în mod paşnic această sarcină. „Pentru a păstra pacea civilă, notează Mises, liberalismul tinde spre guvernul democratic. Democraţia nu este o instituţie revoluţionară. Dimpotrivă, este un mijloc de a evita revoluţiile şi războaiele interne. Ea furnizează o metodă pentru a ajusta în mod pacific guvernul la voinţa majorităţii" [Ibidem, p.158].

În bună tradiţie neoclasică, Mises rămâne la convingerea că individul şi comportamentul individual, nu numai în plan politic dar şi economic, reprezintă ipoteza de lucru fundamentală. Depăşind psihologia comportamentală manifestă într-o „felie" de timp ca o scară a preferinţelor zilnice, tipică analizelor primilor reprezentanţi ai şcolii austriece, Mises plasează individul în timp; îi atribuie capacitatea de a anticipa (şi individul este nevoit să anticipeze şi să aleagă pentru că timpul îi apare ca o resursă rară); să trieze, să decanteze şi să aleagă între mai multe alternative iar la nevoie poate, într-un mediu al incertitudinilor, să şi speculeze.

Este clar, din cele de mai sus, că Mises face apel la individualismul metodologic pentru a apăra valorile liberalismului; dar este tot atât de limpede că el joacă cartea individualismului metodologic pentru a demonstra, pentru cine este dispus să înţeleagă, că numai plecând de la individ, ca entitate şi subiect principal de analiză, se pot formula judecăţi raţionale pe terenul socialului. Opţiunea lui pentru pluralism metodologic apare şi la el ca şi la Hayek exprimată în termenii cei mai fermi.

Se pare că această poziţie, favorabilă pluralităţii metodologice determinată de specificitatea ştiinţei economice, îmbrăţişată de reprezentanţii contemporani ai Şcolii austriece, Mises şi Hayek, rămâne destul de marginală. Din acest punct de vedere, al pledoariei pentru o metodă specifică ştiinţelor umane, alta decât cea valabilă ştiinţelor naturii, doar Marx şi o parte din adepţii săi pot fi încadraţi în aceeaşi rubrică.

Se ştie că Marx a optat pentru dualitate metodologică pornind tot de la specificitatea obiectului de studiu al ştiinţelor umane. Dialectica i s-a părut metoda cea mai potrivită pentru a

pătrunde în intimitatea contradictorie a naturii umane. Confratele său de idei, Fr.Engels, a plusat, considerând că dialectica naturii nu este diferită de cea a societăţii. Opţiunea lui Engels pentru unitatea metodei nu s-a bucurat de adeziunea unor marxologi contemporani, precum G. Lucas, K. Korsch sau J.P. Sartre.

În opoziţie cu atitudinea austriecilor Mises şi Hayek, adepţi ai dualităţii metodologice, economiştii contemporani de formaţie *anglo-saxonă* sunt, în cea mai mare parte, adepţii unităţii metodei; ceea ce este valabil şi asigură progresul pentru ştiinţele naturii este, în aceeaşi măsură, valabil şi de folos ştiinţelor sociale. Pe o asemenea poziţie se situează filosofii K. Popper,[24] O. Neurath, R. Carnap, C. Morris [vezi Neurath, Carnap, Morris, 184; 185], iar dintre economişti, P. Samuelson, M. Blaug, M. Friedman, ş.a. Blaug califică drept „întârziată" poziţia vienezilor Mises şi Hayek [Blaug, 31, p.78]. Tot în nota ironiei, Samuelson scrie că „apropos de pretenţiile exagerate ale puterii deducţiei şi ale raţionamentului aprioric, avansate în economie de autorii clasici, de Carl Menger, de Lionel Robbins în 1932... de discipolii lui Frank Knight, de Ludwig von Mises – eu tremur pentru reputaţia subiectului meu. Din fericire, noi am lăsat toate acestea în urmă" [Lallement*,* 139, p.410-411 apud Samuelson, *Theory And Realism: A Reply*].

În fapt, ceea ce refuză economiştii anglo-saxoni se rezumă la „comprehensiunea" weberiană şi introspecţia şi intropatia gen Mises şi Hayek. La individualismul metodologic, ca principiu de bază al analizei, nu se renunţă. Numai că, în tradiţie popperiană şi nu vieneză, economiştii anglo-saxoni conciliază acest principiu cu cel al „falsificabilităţii" şi-şi sprijină poziţia nu pe specificitatea obiectului lor de studiu, ci pe metoda ca atare; metoda nu ţine de natura obiectului cercetat, ci de instrumentar; este privită nu prin origini, ci prin latura ei tehnică. Ipotezele, premisele de plecare importă mai puţin sau deloc; nu contează de pe ce teren „se ridică". Singurele testabile, prin „falsificare", sunt concluziile.

Punând în două planuri paralele cele două „tabere" şi realizând o reuşită *sinteză*, economistul francez Jacques Lallement scrie: „Austriecii caută să înţeleagă sensul acţiunii umane în timp ce anglo-saxonii vor să explice cauzele fenomenelor economice. Primii apără o poziţie raţionalistă în măsura în care gândesc să ajungă la adevăr prin singurul exerciţiu al raţiunii aplicat la date evidente, în timp ce ceilalţi, sunt pozitivişti în măsura în care trimit criteriul adevărului la experienţă. Raţionalismul austriecilor se sprijină pe afirmaţii date ca evidente apriori, din care cea mai importantă este comportamentul raţional. Stricto senso,

[24] * Popper este un adept al unicităţii metodei într-un mod particular. El se declara partizan al individualismului metodologic în cercetarea comportamentului uman. Face apel consistent la acest principiu pentru a apăra valorile liberale, la fel precum Mises sau Hayek. Dar Popper nu simte nevoia introspecţiei şi intropatiei. El cuplează individualismul metodologic cu metoda sa, valabilă pentru orice domeniu al cunoaşterii -- „falsificabilitatea", contrazicerea permanentă a ipotezelor şi supoziţiilor de către practică.

comportamentul lui homo oeconomicus nu este un apriorism, dar dacă se vrea a se evita orice eroare de interpretare asupra metodei comprehensive, trebuie văzut şi reţinut că specificitatea sa este de a se ataşa sensului, semnificaţiei acţiunii umane; în această optică, intropatia este mijlocul de a ne face cunoscute finalităţile acţiunii umane şi este clar că ea apare ca formă deghizată de apriorism: intropatia garantează cu siguranţă caracterul raţional al acţiunii umane. Dacă, cercetătorul este el însuşi raţional... el va produce asupra altuia, prin intropatie, dacă nu propriile sale dorinţe, cel puţin propriile sale reacţii sau comportamente aşa cum îşi imaginează că s-ar produce pentru sine...

Dimpotrivă, tezele economiştilor anglo-saxoni refuză introspecţia şi intropatia în numele imposibilităţii testelor intersubiective care ar proba validitatea rezultatelor obţinute prin astfel de metode. Acest refuz este corolarul obligatoriu al unicităţii metodei" [Lallement, 139, p.428-429].

S-ar părea, din cele de mai sus, că polarizarea celor două poziţii este ireconciliabilă. Totuşi, dezvoltările teoretice, vechi şi noi, îndeosebi acelea care au avut ceva de adăugat la tezaurul ştiinţei economice, dovedesc că, implicit sau explicit, conştient sau nu, economiştii uzează de instrumente de analiză aparţinând, concomitent, ambelor tabere. Manifestă este tendinţa spre unicitate; nu însă pe terenul metodologiei ca atare, al filosofiei pe care se sprijină analiza, ci pe latura tehnică ce ţine de instrumentar, de metode etc.

În completare. Câteva discursuri contradictorii în jurul metodei

Individualism versus holism

Nu e acesta primul popas pe tema individualismului. În rândurile anterioare ne-am întâlnit cu subiectul, graţie interferării cu economişti precum Smith, Menger, Hayek sau Mises. Rezumăm, aici, şi reţinem că abordarea tradiţională opune individualismul holismului, colectivismului.

Pentru *individualism*, din multitudinea de definiţii, o reţinem pe cea a lui Mises. La el, individualismul, ca principiu de analiză rezidă în faptul că „…individul…este, în acelaşi timp, punct de plecare şi dată ultimă a oricărei tentative de a trata acţiunea umană” [Mises, 171, p.82]. O definiţie, se vede limpede, care ne sugerează că orice acţiune umană trebuie înţeleasă ca un *rezultat* al acţiunilor individuale; că de la acţiunile individuale trebuie pornit cu înţelegerea şi explicarea lucrurilor; că indivizii, numai ei, sunt cei care acţionează şi nu statul sau naţiunea. Hayek, prietenul şi colaboratorul lui Mises, nu înţelege altceva prin individualism. Îi relevă şi

subliniază, în schimb, latura subiectivă. În *Scientisme et sciences sociales* el arată că dimensiunea subiectivă a individualismului ţine de înprejurarea că „majoritatea obiectelor acţiunii umane sau sociale nu sunt ‹‹fapte obiective››…; ele nu se pot defini în termeni fizici. Pentru ceea ce înseamnă acţiune umană, lucrurile sunt ceea ce oamenii care acţionează gândesc că ele sunt" [Hayek, 107, p.32]. În alţi termeni, nu caracteristicile fizice definesc obiectele ci atitudinea oamenilor faţă de ele.

Pentru *holism*, epocă face definiţia reţinută de Louis Dumont în chiar introducerea la cartea sa, fundamentală pe temă, *Essais sur l'individualisme* [Dumont, 65]. O definiţie extrasă din *Vocabulaire technique et critique de la pshilosophie* unde, la pagina 1254 se arată că holismul reprezintă „Teoria după care întregul înseamnă ceva mai mult decât suma părţilor" [Lalande, 137]. Primatul întregului asupra părţilor ce-l compun este literă de lege; raţiunile de stat, de grup şi interesul general prelevează pe cele personale, individuale.

Poziţionarea faţă de individualism sau holism s-a tradus în opoziţia dintre cele două mari doctrine care au avut ceva de spus în configurarea lumii contemporane – liberalism şi socialism.

Astfel, în bună şi sănătoasă *tradiţie liberală* analiza a avut în centrul său individul şi interesul său. Mecanica interesului personal, ca imbold şi mobil suprem al acţiunii umane, a împărţit economiştii şi filosofii liberali în *două* tabere. [a se vedea, Laurent, 146, p.43-49 şi 85-93]. *Prima* urmează filiera „mâinii invizibile", încadrând filosofi şi economişti precum Hume, Turgot, Mandeville, Constant, Bastiat, Smith, Menger, Mises, Hayek, etc. De la ei aflăm că individualismul înseamnă a-l lăsa pe individ să acţioneze conform cu propriile-i valori și potențe și nu în acord cu dorinţele altora; el, individul, este ultima şi propria-i instanţă, judecătorul calificat, din interior. De asemenea, tot pe această filieră, ni se transmite că, din perspectiva metodologică, individualismul nu trimite la egoism sau alte stări şi trăiri individuale opuse generiozităţii, altruismului etc. Este, acesta, un aspect care vrea să ne sugereze că individualismul ne interesează nu atât ca normă de comportament cât ca principiu de judecată şi analiză deşi, departajarea celor două planuri nu este nici dorită şi nici posibil de realizat la modul net. Dar, chiar şi aşa, faptul că individualismul nu se confundă cu egoismul, problema în sine merită atenţie pentru că tocmai această asociere a servit duşmanilor individualismului, holiştilor, adică, asociere care le-a servit de argument pentru a invoca „colectivismul umanist". Ce mai aflăm, tot pe această filieră? Aflăm că individualismul se consumă pe terenul raţionalităţii iar cel abilitat cu judecăţi raţionale este individul şi nu colectivitatea. El, individul, gândeşte, calculează, ierarhizează, decide. Colectivitatea, grupul nu se află sub patronajul acestor funcţiuni ale intelectului. Toţi economiştii şi filosofii amintiţi au găsit că e logic să se plece în analiză de la

individ, de la copac şi nu de la pădure. Ţinta e micro şi dacă aflăm ce-i face bine individului, acel ceva, ne spune Smith, n-are cum să facă rău ţării şi lumii întregi. Important este ca el să fie lăsat să-şi urmărească şi satisfacă interesul său, în cadrul şi cu respectarea regulilor statului de drept, va susţine Hayek. În plus, peste toate, pluteşte un secret, unul pe care îl deţine libera concurenţă şi care ajustează şi aşează, mutual, interesele individuale în drumul spre armonie şi echilibru (Smith), „ordine spontană" (Mises) sau ordine catalactică (Hayek). Oricum, o ordine *rezultat*, obţinută fără intervenţii şi reglementări coercitive, statale sau nonstatale. Din punctul acesta de vedere, interesul general este un capăt de drum, unul *distinct* de interesele individuale dar nu opus acestora tocmai pentru că el *se obţine* pe calea unei corelări mutuale, nu a unei agregări în care părţile dispar în perimetrul întregului. A doua *filieră* este cea a liberalilor instituţionalişti. Tocqueville, Mill, Spencer, Lippman, Röpke, Berlin, Popper etc. văd posibilă armonizarea intereselor individuale doar urmând şi respectând reguli, practici formale sau informale, în cadrul unui stat de drept garant al interesului general. Ei sunt neîncrezători în capacitatea laissez-faire-ului total de a armoniza interese individuale diferite. Sunt pesimişti şi în faţa concurenţei, miraculosul catalizator capabil a pune de acord tendinţe, interese şi obiective atât de diverse şi, uneori, opuse. Recurg, de aceea, la instituţii, pe seama cărora lasă raţionalitatea alegerii şi căii de urmat.

În interiorul acestei a doua filiere există şi se manifestă o *subfilieră*, una „constructivistă". Pentru ca interesul personal să capete sens şi să devină realizabil, toţi smithienii au acceptat că indivizii trebuie „aruncaţi" în piaţă. Deşi rândurile scrise de Smith rămân edificatoare în privinţa apariţiei pieţii ca instituţie, adepţii „constructivismului" individualist invocă o premisă necesară: înainte de a-l primi pe individ, piaţa trebuie creată. O forţă exterioară, se înţelege normativ-holistă, trebuie să-şi facă, mai întâi, treaba pentru ca, după aceea, individualismul să-şi intre în drepturi.

Pe de altă parte, în tradiţie *holist-colectivistă* s-a susţinut şi argumentat ideea unui interes general apriori bornabil şi identificabil. O aritmetică la îndemână, tentantă dar înşelătoare şi păguboasă, s-a oferit spre a demonstra că în condiţiile în care acest interes general e satisfăcut, automat, şi interesele individuale sunt acoperite din moment ce ele nu sunt decât „picături" în oceanul interesului general. Retrospectiva istorică oferă indubitabila probă că la sfârşit de secol XX şi început de secol XXI nici o experienţă de acest gen, holistă, nu poate fi declarată ca reuşită. Preeminenţa interesului general s-a dovedit o idee caducă şi păguboasă.

Acesta este fundalul general, şi generos, pe care teoria despre individualism şi holism s-a aşezat şi conturat. Plecând de aici, discuţiile şi analizele despre individualism şi holism continuă

azi, prin rafinare şi diversificare, prin evidenţierea unor laturi mai puţin elucidate, fără a schimba însă fondul problemei şi propoziţiile principale. Iată doar câteva secvenţe ale acestor contribuţii recente, defăşurate pe idei şi autori:

a) Opoziţia individualism – holism trece prin credinţe şi acceptări

Este meritul unor economişti precum P. Engel [Engel, 71], M. Gilbert [Gilbert, 93] sau M. Olson [Olson, 188] de a plasa amintita relaţie în contextul, plin de semnificaţii, generat de noţiuni corelative individualismului şi holismului precum *credinţe*, *acceptări* sau *interacţiuni*. Demersul acestor autori se doreşte a fi de interes în condiţiile în care îşi propun depăşirea vechii dispute individualism (potrivit căruia nu avem credinţe colective decât ca urmare a agregării credinţelor individuale) şi holism (după care o entitate oarecare, un grup, o colectivitate etc. îşi are propriile sale credinţe) prin relevarea distincţiei dintre credinţe şi acceptări. O distincţie care dobândeşte semnificaţie în contextul unei noi taxonomii a concepţiilor care conduc la credinţe colective, concepţii plasabile pe două paliere:

> a_1) Concepţii *agregative,* după care, se înţelege, credinţa colectivă e un agregat, o *rezultantă*. Membrii colectivităţii rămân cu credinţele lor individuale iar ceea ce se numeşte credinţă colectivă nu este o altă credinţă, diferită de cea a componenţilor.
>
> a_2) Concepţii *integrative*, în care credinţele individuale „se structurează", „se topesc", am spune noi, formând o altă credinţă, cu valenţe şi atribute distincte de cele care au compus-o. Este tipul de conştiinţă colectivă cu reflexe roz-trandafirii, în genul Sartre sau roşii, din specia Marx.

Distincţia credinţe – acceptări îi foloseşte lui Engel pentru a schimba planurile; pentru a-i permite să creadă că drumul de la credinţă la acceptări trece prin reguli, instituţii, prin „proceduri colective". Unii membri ai colectivităţii au posibilitatea de a nu împărtăşi credinţele acesteia dar i se supun în virtutea unei proceduri contractuale apriori acceptate. Într-o societate închisă, acceptarea poate să dobândească atributele unei colectivizări a convingerilor individuale, printr-un procedeu holistic, de omogenizare de sus în jos. Într-o lume civilizată, a te pune în acord cu regula, a o accepta, nu echivalează cu a atribui grupului, la nivelul căruia funcţionează regula, credinţe colective ci doar accepţiuni colective. E sensul accepţiunilor colective oferite de un V. Pareto, M. Olson sau chiar Mises, de *interacţiuni* între activităţile desfăşurate de membrii unei colectivităţi, determinate fiind de principiul sănătos şi benefic al diviziunii muncii, cu corolarul şi însoţitorul său obiectiv – cooperarea umană.

În alţi termeni, şi *rezumând* cele spuse de autorii amintiţi, o coincidenţă perfectă între interesul individual şi binele comun nu există şi nimeni n-a pretins-o, după cum, nu există o societate pur holistă sau pur individualistă. Diviziunea muncii face ca acţiunea umană să fie, obiectiv, colectivă. În lumea civilizată, acţiunea colectivă se desfăşoară după anumite reguli, de comun acceptate. Urmând regulile, indivizii îşi realizează interesele personale dar satisfac şi binele comun. În această lume, în chiar procesul acţiunii colective, indivizii rămân indivizi, cu convingerile şi credinţele lor proprii. Numai „topiţi" apriori, numai înregimentaţi într-o falangă fourieristă ei pleacă la muncă cântând, cu conştiinţa, colectivă, că servesc un bine public din care binele lor individual e o fărâmă. În rest, în mod normal, a construi o şosea publică înseamnă, de asemenea, un fapt normal de a angaja, pentru un atare obiectiv, o acţiune colectivă, desfăşurabilă după reguli precise. A le accepta şi urma nu înseamnă, în acest caz, colectivism.

b) Viziunea globalistă a caracterizat începuturile ştiinţei economice

Christian Laval [Laval, 147, p.59-63 şi 295-319] nu e singurul dar unul dintre cei care şi-au făcut o preocupare specială din a sesiza şi argumenta că evoluţia ştiinţei economice a consemnat, pentru lungi perioade, dar, cu deosebire, în fazele de naştere şi afirmare, preeminenţa „finalităţilor publice" în faţa celor individuale, a viziunii holiste în raport cu cea individualistă. Ştiinţa economică, atât cât exista prin gândul şi scriitura primilor ei tălmaci, era una a „administraţiei publice"; una în care nu doar statul lui Machiavelli dar şi cel al lui Toma d'Aquino a fost gândit ca un „corp" distinct dotat cu „*organe*" proprii, cu raţiunile sale specifice, însărcinat cu asigurarea binelui comun; un bine comun care după d'Aquino era „mai divin" decât cel individual. Prevalenţa întregului asupra părţilor nu era doar consemnată; era afirmată, normativ, pe cale religioasă. Biserica trebuia să *dirijeze* sufletele indivizilor după cum statul era abilitat să guverneze partea materială a existenţei. Desprinderea de machiavelismul politic şi laicizarea vieţii economice, prin scoaterea ei de sub tutela bisericii, n-a frânt pentru totdeauna tentaţia holistă, de a stăpâni, inclusiv sufletele şi minţile individuale. Să nu uităm că acesta a fost dintotdeauna visul celor cu vocaţie totalitară.

În momentele „facerii" ei, ştiinţa economică a văzut în viziunea holistă singura cale de a oferi, prin registrele ei, explicaţie unei lumi pe care o avea în faţă. Ruperea cu această tradiţie s-a produs prin clasicism. Prin Smith, individul şi interesul individual sunt scoase de sub imperativul comunităţii. Interesul şi binele comun nu sunt puse în paranteză dar ele nu mai reprezintă un scop, un obiectiv de urmat ci un *rezultat*. În plus, prin sintagma „mâinii invizibile", statul este scos din joc şi trimis pe tuşă, cu rol de arbitru. E obligat, prin aceasta, să accepte că indivizii îşi cunosc mai bine interesele decât el, marele legislator.

c) Individualismul are şi slăbiciuni

O perspectivă economico-sociologică a individualismului metodologic îi pune în evidenţă nu doar virtuţile ci şi punctele slabe. Ne folosim de textul semnat de Mircea Vultur cu titlul *Raymond Boudon et le paradigme de l'individualisme méthodologique* [Vultur, 267, p.30-37] pentru a afla şi partea mai puţin gratulată a acestui principiu medologic.

Autorul găseşte necesare două precizări, consonante modului de a gândi al sociologului Raymond Boudon, ale cărei concepţii pe subiect le analizează [Boudon, 37] şi în funcţie de care ni se relevă şi perspectiva critică a individualismului:

> „1. Actorii individuali pot fi nu doar persoane ci şi unităţi colective (firme, naţiuni etc) sau grupuri abilitate ca instanţe de decizie colectivă.
>
> 2. Individualismul metodologic nu trebnuie confundat cu atomismul care pleacă de la ideea unor actori complet izolaţi unul de altul; el presupune chiar ca indivizii să fie consideraţi ca inseraţi într-un context social" [Vultur, 267, p.31].

Cu alte cuvinte, individualismul nu vizează, exclusiv, indivizii ci actorii sociali, care pot fi, foarte bine, colectivităţi, grupuri etc. Aceştia nu sunt aruncaţi în/şi nu acţionează într-un vid social. O textură instituţionalistă este apriori prezentă şi constrângătoare pentru libertatea individuală. În felul acesta privit, individualismul are şi slăbiciuni, spune M. Vultur. Iată două dintre ele [Ibidem, p.35-36]:

- *Lipsesc referinţele temporale, istorice*. Aistoric, individualismul neglijează trecutul individual. Printr-o operaţiune instantanee, indivizii sunt trimişi în joc fără a se pune întrebări despre modul în care, istoric vorbind, ei au dobândit anumite trăsături care-i face apţi pentru comportamentul individualist.
- *O contradicţie logică, internă subminează statutul de principiu al individualismului metodologic*. Se susţine şi se face din autonomia individuală principalul punct de sprijin în condiţiile în care proba empirică pune tot timpul în faţă constrângerile pe care structurile şi instituţiile le exercită asupra individului. Mai mult, raţionalitatea individuală, limitele ei, sunt o funcţie de constrângerile care-i sunt impuse individului prin reguli, stat, piaţă etc. O „logică a situaţiei" preexistente ne îndrituie, crede M. Vultur, să vorbim de un „paradox al libertăţii" chiar în interiorul filosofiei individualiste.

Slăbiciunile nu sunt însă de natură să pună în discuţie eficacitatea metodologică a principiului. Dincolo de ele, individualismul s-a dovedit un instrument metodologic eficient şi pertinent, inteligibil şi adecvat metodologiei ştiinţei economice. În baza lui, ne va fi mai facil să

aflăm cine sunt actorii raţionali ai economiei şi cum acţionează ei. Cu suport în individualism ca normă comportamentală ştim, şi e necesar să ştim, că nu te poţi aştepta de la un gospodar nul, lamentabil în plan individual, la mare ispravă managerială la nivel macro.

Micro sau macroanaliza?

Cele două metode se deosebesc prin dimensiunea perimetrului căruia circumscriu analiza.

Prima, microanaliza, se sprijină pe premise aparţinând universului microeconomic: individ, familie, corporaţie etc. Punctul de plecare şi suportul analizei ţin de comportamente individuale; concluziile, şi din ele norma, doctrina şi politica, sunt trase atât pentru unitatea cercetată cât şi pentru întregul din care aceasta face parte. Prin extensie şi agregare, judecăţii cu dimensiune parţială i se acordă statutul de principiu cu valabilitate generală. A. Smith se considera îndreptăţit să afirme că „Ceea ce se cheamă prudenţă pentru conducerea unei familii rareori poate fi nesocotinţă pentru conducerea unui mare regat" [Smith, 250, p.305]. A. Marshall este arhitectul teoriei echilibrului parţial, gândit pentru piaţa unui singur produs. Ce se întâmplă dincolo de acest perimetru nu numai că nu-i este indiferent, dar consideră că ceea ce a stabilit ca valabil pe un segment al economiei poate fi, prin extensie, generalizat.

Microanaliza şi-a câştigat definitiva consacrare prin contribuţia neoclasicilor; consumatorul sau producătorul, identificându-se cu individul, firma, menajul etc., le-a fost universul ideatic preferat. Pe acest fundament ei au construit o doctrină, în esenţă liberală.

A *doua,* macroanaliza se sprijină pe premise aparţinând universului macroeconomic; de principiu cuprinse în perimetrul economiei naţionale şi, nu de puţine ori, în cel mondoeconomic. Normativul inspirat de o atare analiză vizează, în mod logic, ansamblul. Macroanaliza se impune ca metodă consacrată prin contribuţia lui J.M. Keynes. Terenul nu era gol. Până la el s-au interpus cutezanţi deschizători de drumuri: Fr. Quesnay prin *Tabloul economic*; K. Marx prin cunoscutele scheme ale reproducţiei lărgite; L. Walras, care constată că dacă preţul pe o piaţă este, pe plan local, stabil, aceasta nu înseamnă, obligatoriu, că el este în echilibru pe întreaga economie. În consecinţă, îşi propune să stabilească condiţiile de echilibru la scara ansamblului. Analiza lui este macrodinamică sub raportul obiectivului propus; rămâne însă microdinamică prin instrumentele folosite, consonante, întru totul, marginalismului. Din acest din urmă punct de vedere, al combinaţiei celor două metode, el îl prefaţează pe Keynes. Autorul *Teoriei generale*

este, esenţialmente, adeptul macroanalizei; judecăţile le face însă à la marge, după tipicul microanalizei neoclasice.

Privite din această perspectivă şi puse în două planuri spre a fi analizate şi comparate, prin plusurile şi minusurile lor, cele două metode cheamă la reflecţie sub următoarele aspecte:

- Pericolul de a îndepărta supoziţiile şi propoziţiile analizei de realitate este mai mare în cazul microanalizei decât în cel al macroanalizei; aceasta cu atât mai mult cu cât din concluziile desprinse din microanaliză se construiesc judecăţi de valoare cu adresă la scara ansamblului economic. Explicaţiile sunt multiple. Reţinem pe cele esenţiale. *Întâi,* este limpede că o judecată extrasă din general şi cu trimitere tot la nivelul ansamblului are şansa să fie mai aproape de real decât una desprinsă dintr-o „felie", dar cu pretenţie de valabilitate generală. Al *doilea,* pentru ca extensia de la micro la macro să fie permisibilă iar mărimile agregat să aibă corespondent în planul faptelor, eşantionul micro, analizat, trebuie să fie reprezentativ pentru ansamblu. Or, acest lucru nu este facil. Multiplele exemple de analiză micro oferite de neoclasici demonstrează că ei recurg tocmai la „abstracţii eroice" (M. Blaug) pentru a construi microuniversul lor, lăsând în afara analizei o lume de fapte şi idei. Tot ce nu intră în obiectivul atenţiei este considerat dat; „caeteris paribus" sau, ceea ce înseamnă acelaşi lucru, „toate celelalte condiţii fiind date" este ipoteza de plecare. Câtă reprezentativitate rămâne eşantionului dacă el se alege pe această cale ? Al *treilea* şi, în strânsă legătură cu remarca de la punctul al doilea, reprezentativitatea eşantionului rămâne discutabilă şi pe motivul că relaţiile dintre componentele ansamblului (şi ansamblul economic este un sistem integrat, organic) sunt de interdependenţă. Variabilele luate în analiză nu sunt clasabile în dependente şi independente. Relaţia nu este univocă, cu sens unic. Preţul influenţează raportul cerere-ofertă dar şi fiecare componentă a acestui raport influenţează mărimea preţului. Cum poţi, într-o asemenea situaţie să susţii că ceea ce este valabil pentru o componentă a întregului este just şi pentru cealaltă ? Al *patrulea*, şi în prelungirea ultimelor două semne de întrebare, relaţiile dintre componentele întregului pot fi chiar contradictorii. În perimetrul teoriei obiective a valorii de sorginte Ricardo - Marx, elementele valorii şi preţului se găsesc în asemenea raporturi; salariul nu poate creşte decât prin reducerea profitului şi invers.

- Domeniul economic supus analizei „cere", din capul locului, un anumit gen de analiză. Frizează ridicolul pretinsului cercetător alegerea macroanalizei pentru studiul bugetelor de familie, spre exemplu. Aşa cum întemeiat remarcă economistul francez Claude Mouchot, microanaliza se pretează îndeosebi problemelor de gestiune, în timp ce macroanaliza îşi pune în evidenţă valenţele atunci când în discuţie stă explicitarea mecanismului economic sau alegerea unei politici economice [Mouchot, 177*,* p.206] .

- Nimic nu împiedică ca cele două metode, atunci când situaţia o impune, să fie folosite concomitent. Exemplul oferit de Walras şi Keynes demonstrează că microanaliza şi macroanaliza nu se află într-o perpetuă şi ireductibilă opoziţie.

Statică sau dinamică

Analiza statică sau dinamică reprezintă două moduri diferite de abordare a fenomenelor economice ce pot inspira, în consecinţă, metodologii opuse.

În cazul *analizei statice* relaţiile dintre variabilele economice joacă un rol minim sau chiar absent. Cazul cel mai fericit este acela în care analiza este încadrată într-o *perioadă scurtă* de timp. Cel mai adesea însă, şi aceasta ţine de esenţa şi particularitatea metodei, cele două borne ale intervalului de timp luat în considerare se suprapun; timpul „este comprimat", legătura între trecut, prezent şi viitor este ruptă; realitatea economică se studiază printr-o fotografie „la zi". Este cazul aşa numitelor *stări staţionare* foarte prezente în analizele neoclasicilor.

„Pentru a găsi o stare staţionară în viaţa reală, este de părere economista Joan Robinson, trebuie căutat un colţ oarecare de lume ferit de efectele războiului sau comerţului unde domnesc tradiţiile şi unde ciclul producţiei se reînnoieşte an de an, din generaţie în generaţie, fără schimbări în numărul populaţiei, fără inovaţii tehnice şi fără concentrarea bogăţiei. Într-o asemenea societate, preţurile, veniturile şi proprietatea sunt, de asemenea, guvernate de tradiţii" [Robinson, 223, p.27].

Cele spuse de economista engleză surprind ideea lipsei de mişcare, de transformare pe spaţii ample; se admite însă „reînnoirea an de an, a ciclului producţiei". Situaţia descrisă desemnează mai curând o *perioadă scurtă*, când devine permisibilă o variaţie minimă a variabilelor modelului. J. Robinson nu ne privează însă de un exemplu gen instantané, fotografie, în care ideea de mişcare „congelează"; totul este „la zi": mărimea preţurilor, cantitatea ofertată, cererea de bunuri etc. O asemenea situaţie este tipică, după părerea ei, echilibrului parţial de sorginte Marshall, ca şi echilibrului walrasian. Nimeni nu se interesează, aici, de unde „vin" variabilele modelului; sunt luate ca date, aşa cum sunt, fără întrebări suplimentare. O asemenea situaţie este comparabilă, după opinia economistei noastre, cu cea dintr-un lagăr de prizonieri de război. Aici „... oamenii supravieţuiesc mai mult sau mai puţin datorită raţiilor date de autorităţi şi a coletelor primite prin Crucea Roşie o dată pe lună. Conţinutul coletelor nu este ajustat după gustul destinatarilor individuali, ceea ce-i face ca ei să încerce să şi le satisfacă prin schimbul de produse dintre ei. La deschiderea coletelor ia naştere o piaţă, iar preţurile ofertate şi licitate sunt

exprimate în ţigarete. Schimbul se derulează până când cererea egalează oferta pentru fiecare marfă... Ţigaretele sunt utilizate ca unitate de cont şi, poate, ca mijloc de schimb în tranzacţiile tripartite dar nu există nici o rezervă de valoare şi nici vreo «legătură între prezent şi viitor»[25]. Toate mărfurile sunt consumate în timpul unei luni şi un nou sistem de preţuri se stabileşte când sosesc noile colete" [Ibidem, p.29-30].

Dincolo de comentariile ce se pot produce în legătură cu exemplul oferit, esenţialmente, el comunică faptul că este greu sau imposibil de găsit asemenea cazuri în viaţa reală. Şi, cu toate acestea, economiştii (şi nu oricare, dacă avem în vedere nume precum A. Marshall, A.C. Pigou, L. Walras ş.a.) au uzat de asemenea modele staţionare pentru a oferi construcţii teoretice interesante, durabile şi, mai ales, inspiratoare.

În opoziţie cu analiza statică, cea *dinamică* face din factorul timp o variabilă importantă a modelului. Nu numai în calitate de resursă rară, cu limite bine determinate de a cărei conştientizare teoria economică, şi nu numai, a avut de profitat [vezi, în acest sens, Becker, 24]. Dar, în principal, sub raportul ecartului, al intervalului luat în considerare. Plasând analiza pe intervale lungi de timp, modificările produse de progresul tehnic, mişcarea populaţiei, a cantităţii resurselor cunoscute etc. devin variabile endogene. Ele nu pot da decât un plus de claritate şi, mai ales, de veridicitate modelului; apropie teoria de realitatea faptică, obligând-o la „filmare" continuă.

Dacă acesta reprezintă conţinutul celor două metode, în ce constă *opoziţia* dintre ele?

Reţinem, mai *întâi* că din moment ce economiştii au uzat de ambele metode înseamnă că fiecare îşi are propria utilitate şi se pretează (ca şi în cazul micro sau macroanalizei) la un anumit gen de analiză. La analiza statică economiştii recurg pentru a demonstra ce ar vrea să însemne tipul ideal pentru economie şi, implicit, pentru societate. Nu poate fi nimic rău în această cutezantă întreprindere. Individul, ca şi societatea, trebuie să aibă reprezentarea a ceea ce înseamnă idealul. Şi el se regăseşte în modelele de echilibru gen walraso-paretian care fac casă bună numai cu analiza statică. La analiza dinamică se face apel pentru a prezenta fenomene de amplitudine; pentru a intra în intimitatea creşterii, dezvoltării sau progresului economico-social, procese care nu-şi pot găsi reprezentarea teoretică decât printr-o analiză dinamică.

În al *doilea* rând, opoziţia dintre cele două metode ţine şi de distanţa la care se află faţă de realitate. Din acest punct de vedere, dihotomia static-dinamic se traduce în cea dintre

[25] * J.Robinson face referire la expresia utilizată de J.M.Keynes în *Teoria generală* pentru a da semnificaţie dobânzii banilor

echilibru şi dezechilibru; or, este ştiut că dezechilibrul la care se pretează analiza dinamică reprezintă realitatea şi nu echilibrul.

În al *treilea* rând, istoria gândirii economice demonstrează, în suficientă măsură, că acelaşi economist s-a folosit concomitent de ambele metode; sau, uzând de analiza statică a tras concluzii şi a inspirat modele de politică economică dinamică. Prima situaţie este tipic exemplificată pe cazul Marshall. Pentru a realiza sinteza teoriei valorii la neoclasici, el face din lungimea intervalului de timp căruia circumscrie analiza, criteriul departajabil între cerere şi ofertă sub raportul influenţei lor asupra preţului. „Putem spune, ca regulă generală, ţine el să sublinieze, că, cu cât perioada de analiză este mai scurtă, cu atât cererea influenţează mai mult valoarea; şi că, dimpotrivă, cu cât această perioadă este mai lungă, cu atât valoarea va fi influenţată mai mult de costul de producţie" [Brémond, 41, p.63-64 apud Marshall, *Principes d'économie politique*]. Keynes oferă, prin *Teoria generală,* o concludentă dovadă că de pe poziţiile analizei statice se pot formula propoziţii care să susţină o politică economică în dinamică. De altfel, exerciţiul analitic la care a recurs Keynes pune metodologiei economice întrebări suplimentare. Economistul englez a delimitat el însuşi cadrul de analiză, în termeni riguroşi, din motive de simplificare: preţurile sunt exprimate în unităţi de salariu stabile pe unităţi de timp de muncă; numărul firmelor, profilul lor ca şi tehnica de producţie sunt date; se face abstracţie de influenţa factorilor externi; cantitativ şi calitativ, înclinaţia spre consum este dată; gradul de folosire a forţei de muncă este considerat direct proporţional cu nivelul producţiei etc. Dar, în interiorul acestui cadru dat, construit pentru nevoile analizei, economia este privită în mişcare; mecanismul economic este „filmat" în funcţiune. Keynes nu oferă un clişeu, o fotografie a unei stări staţionare din cunoscutele modele de echilibru neoclasice. Este, din acest punct de vedere, Keynes un static? Şi, apoi, el şi-a propus să ofere capitalismului treizeci de ani de supravieţuire. Dincolo de faptul că, retrospectiv privind lucrurile, politica economică s-a inspirat din keynesism mai mult de treizeci de ani, este acesta, pentru economie, un interval de timp scurt sau lung? Cu alte cuvinte, ce înseamnă pentru economie, pentru specificitatea ciclică a acestui domeniu al existenţei, perioadă scurtă?

Termeni fizici (reali) sau monetari

Odată ce moneda îşi face apariţia, analiza economică suferă o „dedublare"; economiştii gândesc fie în termeni fizici, reali, fie în termeni monetari, fie, în sfârşit, şi acesta este cazul cel mai fericit, surprind concomitent realitatea în dublă ipostază: în forma ei materială, palpabilă şi

uşor constatabilă şi în cea valorică, mijlocită de bani şi preţuri, cu o doză mai mare sau mai mică de iluzoriu. Fenomenul „dedublării" nu are o semnificaţie temporală precisă; în fapt se poate vorbi de o analiză economică în sensul adevărat al cuvântului abia atunci când problema s-a pus în dublă ecuaţie: fizică şi monetară. Istoria ştiinţei economice consemnează că primii economişti nu erau străini de faptul că realitatea economică fizică îşi are dublura ei; Aristotel, spre exemplu, judecă nu numai în termeni fizici, ci şi monetari.

Opoziţia, analiză în termeni fizici - analiză în termeni monetari, a apărut, s-a manifestat şi se manifestă pe temeiul că au existat şi există economişti cu tendinţa de a plasa judecăţile la extreme, considerând, fie că doar economia, în termeni reali, poate comunica ceva demn de interes fie, dimpotrivă, că moneda este totul. Ambele tendinţe au avut şi au reprezentare. Pentru prima, concludenţă au analizele venite dinspre J.B.Say şi de la economiştii din fostele ţări socialiste. Pentru Say, de exemplu, moneda are un rol cu totul neutru, de „vehicol" al schimbului. Prin construcţii de genul „afirmând că oferind bunuri voi pretindeţi că vă trebuie bani; eu vă spun că nu bani vă trebuie ci alte produse" [Say, 240, p.138], Say pare a nu recunoaşte banilor nici măcar funcţia de măsură a valorii; că oferta se confruntă cu cererea în termeni fizici şi nu monetari după toate regulile trocului. Mai aproape, temporal, de noi, economistul S.G. Strumilin, exacerbând virtuţile calculului economic în termeni fizici, şi frizând de data aceasta primitivismul, socotea necesară împărţirea venitului naţional al fostei U.R.S.S. în porţii. Nu mai puţin „inspiratoare" de tautologii şi iluzii a fost şi este pedalarea pe cealaltă extremă; îmbrăţişarea ideii că moneda (îndeosebi cea cu valoare intrinsecă) fie că reprezintă o valoare în sine, fie că oferă numitorul comun a tot ceea ce se întâmplă în economie. Bulionismul spaniol, identificând metalul preţios cu însăşi bogăţia naţională, a produs iluzia monetară; iluzie deoarece transformându-se totul în aur s-a uitat, aşa cum remarca istoricul doctrinar H. Denis, „legenda regelui Midas care, schimbând în aur tot ce avea, s-a văzut ameninţat de pericolul de a muri de foame" [Denis, 60, p.115]. Monetarismul şcolii de la Chicago, reînnodând tradiţia teoriei cantitative a banilor, consideră, la rându-i, că moneda reprezintă componenta de bază a economiei; că acţionând numai asupra monedei se pot obţine efectele scontate relativ la preţuri, venituri şi creştere economică. Tocmai în nota şi tradiţia şcolii din Chicago se încearcă azi, de către mulţi economişti, o aureolare a domeniului monetar; o autonomizare a lui faţă de domeniul economiei reale din care, de fapt, se nutreşte şi pe care îl exprimă.

Exclusivismul metodologic, cu expresie în termeni fizici sau monetari, n-a fost, din fericire, trăsătura dominantă a discursului economic. Dimpotrivă, economiştii, şi în trecut şi

astăzi, au dovedit că opoziţia economie reală – economie nominală ţine doar de principii, de valori paradigmatice împărtăşite şi nu de conţinut; că se pot realiza analize pertinente şi durabile doar integrând moneda economiei reale; apelând cocomitent la ambele unităţi de măsură. Aşa au făcut Fr. Quesnay, A. Smith, D. Ricardo, J.M. Keynes, Hayek, Mises, ş.a; şi, ceea ce au făcut înseamnă operă, intrată demult în patrimoniul clasic.

Partea a V-a Dinamica ştiinţei economice

Natura şi sursele progresului în economie

Ca şi în orice alt domeniu al cunoaşterii, progresul ştiinţei economice reprezintă un proces care, într-o evoluţie sinuoasă, cu suişuri şi coborâşuri, cu momente de vârf dar şi de relative stagnări, se manifestă ca o necesitate obiectivă. Numai necunoaşterea domeniului sau reaua credinţă ar putea nega uriaşele salturi pe care ştiinţa economică le-a făcut din momentul constituirii ei şi până în prezent. Este indubitabil, şi istoria gândirii economice demonstrează cu toată evidenţa, că ştiinţa despre economie şi-a lărgit considerabil domeniul de investigaţie; că pentru aria de fenomene studiate, în permanentă extindere, şi-a înnoit şi reînnoit continuu metodologia; că a reuşit, pe această cale, a unui instrumentar metodologic supus permanent modernizării, să pătrundă tot mai bine în intimitatea proceselor şi fenomenelor economice şi să ofere, astfel, răspunsuri tot mai clare la problemele puse; că a mărit, incomparabil cu fazele de început, numărul de probleme şi întrebări la care caută răspunsuri; că, în sfârşit, prin toate acestea şi-a câştigat un statut cunoscut şi recunoscut în sistemul ştiinţelor. Or, aceasta ţine de însăşi *natura* progresului ştiinţei noastre; prin aceste trăsături se defineşte şi reliefează. Poate mai puţin zgomotos decât cel din domeniul altor discipline, progresul ştiinţei economice este totuşi evident, incontestabil; îmbrăcând o haină specifică, dată de particularităţile domeniului, deosebit de complex şi contradictoriu; cuantificabil în unităţi de măsură ce ţin atât de ceea ce este recunoscut ca progres în general dar, îndeosebi, în cele care vin din interiorul domeniului analizat.

În ceea ce priveşte *sursele,* progresul ştiinţei economice ţine, în *primul rând*, de logica şi raţiunea procesului de cunoaştere în general şi a celei economice în special; de necesitatea desluşirii legitaţilor mediului în care te naşti, produci şi exişti. Or, este ştiut, economicul este segmentul cu greutatea specifică cea mai mare în ansamblul existenţei noastre; el defineşte fundamental condiţia umană. Pasivitatea, dezinteresul faţă de un domeniu atât de important ca cel în discuţie, ar fi un nonsens. Prin cunoaştere şi construcţii de teorii, economiştii au încercat să-şi apropie realitatea; să-i dezvăluie sensurile intime pentru a sugera calea cea mai bună de urmat. Procedând astfel ei au făcut ca ştiinţa economică să progreseze. „Când vrei să aplici o anumită teorie, măsura progresului ce se realizează prin ea te interesează mai puţin decât gradul ei de confirmare” [Hausman*,* 101, p.27-28], este de părere Daniel Hausman. Acceptăm cu

rezerve această ipoteză a cunoscutului epistemolog. Pe economişti, ca şi pe alţi oameni de ştiinţă nu-i interesează doar „confirmarea”; ei vor să meargă mai departe, să spargă tipare şi să inspire soluţii nu numai pentru prezent, ci şi, mai ales, pentru viitor. Scopul cunoaşterii lor nu este unul pur iluminist; el vizează şi latura transformatoare. Cu alte cuvinte, vrem să spunem că sursele progresului ştiinţei economice ţin atât de etajul ei pozitiv, cât şi de cel normativ, atât de teoria pură, cât şi de teoria politicii economice; că „Economiştii trebuie să-şi depăşească timpul şi să nu se mulţumească doar cu ajustarea teoriilor, prin critici sterile, la evoluţia curentă…Datoria de a se opune tendinţei caracteristice epocii noastre, reorientând cercetarea, se regăseşte în vechiul nume, după opinia mea corect (opinia lui G. Myrdal -- n.n) al disciplinei noastre : economie politică.” [Myrdal*,* 182, p.40].

În al doilea rând, şi în prelungirea primei motivaţii, ştiinţa economică este „împinsă” spre progres de ineditul unor situaţii [vezi acest gen de explicaţie la Granger, 95*,* p.4]. Fenomene economico-sociale noi, de amploare, îşi cer o abordare şi o analiză corespunzătoare; prin aceasta, câmpul investigaţiei cercetării economice se lărgeşte. Aşa a fost cazul afluxului de metale preţioase din Lumea Nouă pentru mercantilişti. Şi tot aşa, marea depresiune a anilor ’29-’33 „l-a produs” pe Keynes.

În al treilea rând, dar în aceeaşi înlănţuire logică, progresul ştiinţei economice poate veni nu dinspre obiect, ci dinspre metodologie; aceeaşi realitate este prezentată, pe calea unei noi metodologii, într-o altă culoare; fie ca urmare a unui nou mod de a recepta aceeaşi existenţă prin intermediul unui nou arsenal metodologic, cum a fost cazul marginalismului; fie în formula unei contrareacţii la o metodologie deja cunoscută şi manifestă cum a fost cazul Şcolii istorice germane şi, în parte, al marxismului. Şi într-un caz şi în celălalt, în discuţie şi importantă rămâne iniţiativa unor cercetători originali, dispuşi să apeleze la noua metodologie sau să o reînnoiască pe cea veche. [vezi Broglie*,* 45*,* p. 288].

Raţiunile care explică, la punctul doi şi trei, progresul ştiinţei economice ţin de ea însăşi; izvorăsc din propriu-i perimetru, fie că este vorba de obiect sau de metodă. Dar ştiinţa economică poate, în al patrulea rând, primi un serios punct de sprijin şi îşi poate netezi drumul spre progres prin contactul ei cu alte ştiinţe. Îi pot servi, şi istoria faptelor o demonstrează, la modul cu totul benefic, strânsele legături cu matematica, statistica, istoria, filosofia, sociologia, psihologia, dreptul; în condiţiile în care conlucrarea este guvernată de o cumpănită proporţionalitate; când se conştientizează că ştiinţa economică poate primi dar şi oferi, în aceeaşi măsură.

Indiferent că se circumscriu propriului perimetru sau sub formă de „împrumuturi” din alte discipline, sursele progresului ştiinţei noastre se plasează, în principal, pe terenul realului

economic. Relaţia obiectiv-subiectiv este prezentă şi explică, şi aici, ceea ce este firesc pentru orice domeniu al cercetării: teoria este o reflectare a realităţii; nu pasivă ci, dimpotrivă, cu puternice valenţe normative. Este ştiut însă că amintita relaţie nu este univocă; că teoria reflectă realitatea dar că-şi propune, în acelaşi timp, prin etajul său normativ, să o trasforme, să-i înrâurească evoluţia în sensul dorit de factorul subiectiv; că prin aceasta, are o mare doză de anticipativ; că, din punctul acesta de vedere, ştiinţa economică se poate dezvolta, în al cincilea rând, nutrindu-se din propria-i substanţă; că, altfel spus, nu numai realitatea economică inspiră şi impune progresul teoriei, dar că şi „teoria poate naşte teorie, în mod direct, chiar dacă, finalmente, se caută a se asigura concordanţa cu realitatea" [di Ruzza, 231, p.52]. Economiştii pot, deci, realiza progrese rămânând în lumea abstracţiei ştiinţifice; prin dispute pur teoretice ei pot adăuga noi carate statutului ştiinţei lor; condiţia este ca la momentul potrivit să coboare din „turnul de fildeş" şi să contacteze realitatea.

Cu suport în propriu-i perimetru, progresul ştiinţei economice poate recurge, tehnic vorbind, la câteva stratageme.

Una, recunoscută, ar însemna *încălcarea unei(or) reguli*. Ruperea şi înlocuirea unei matrici, a unei paradigme poate să însemne, în anumite condiţii, o nerespectare a unor reguli care, din start, nu au avut acoperirea necesară sau au avut o acoperire palidă, înşelând şi ademenind doar minţile medii. Nu oricine este „abilitat" să încalce o regulă. E, acesta, atributul şi apanajul cercetătorului adânc şi pasionat. Numai el este îndrituit la cutezanţa de a sparge o matrice. Căptuşit cu o bogată cunoaştere, inclusiv a trecutului subiectului analizat el poate să-ţi permită erezia ştiinţifică aducătoare de progres.

Obstacole în calea progresului

„Principiul tenacităţii"

Renato di Ruzza îşi prefaţează cursul său de epistemologie pentru economişti prin relatarea unei scurte istorisiri plină de semnificaţii. Se spune că „Într-o noapte fară lună un copil care mergea pe stradă zăreşte un om care, «în patru labe», căuta ceva la umbra unui felinar. La întrebarea timidă a copilului, bărbatul răspunde că a pierdut cheile şi că trebuie numaidecât să le găsească pentru a putea intra în casă. Gentil, băiatul se apucă să caute şi el cheile care, la lumina felinarului, ar fi trebuit să strălucească. La finele unei ore de vane căutări, copilul pune întrebarea firească pe care oricine ar fi pus-o într-o atare împrejurare: «Sunteţi sigur, domnule,

că aţi pierdut cheile sub acest felinar?» Bărbatul îi dă următorul răspuns: «Eu nu mi-am pierdut cheile aici, le-am pierdut pe stradă, puţin mai departe de aici, într-un loc care nu este luminat. Cum n-ar servi la nimic ca eu să caut cheile pe întuneric, am preferat să le caut la lumină, sub acest felinar»" [Ibidem, p.7].

Autorul amintit se foloseşte de citat pentru a sublinia tendinţa „total iraţională" pe care o încearcă cercetătorii, indiferent de domeniu, de a căuta să descopere lucruri noi pe un teren deja cunoscut, deşi sunt convinşi că doar canalizate spre necunoscut eforturile lor vor duce la noi adevăruri. Noi ne-am oprit asupra acestei istorisiri pentru a pune în evidenţă originea cunoscutului „principiu al tenacităţii", sesizat de toţi marii filosofi ai ştiinţei preocupaţi de „tehnologia progresului" ştiinţific în general; principiu care semnifică, concomitent, comoditate, autoadmiraţie, rigiditate şi închistare, lipsa dispoziţiei de a vedea ce se întâmplă şi dincolo de perimetrul propriei existenţe şi matrici de valori etc.; principiu căruia mai mult sau mai puţin îi plătesc tribut toţi economiştii, şi nu numai.

Până la un punct, încercarea de a te „îndrăgosti" de „propriul copil", de fructul actului personal de creaţie, de propria-ţi operă, şi de a o apăra, este firească. Pe acest fundal apare logică stratagema la care recurg teoreticienii economişti de a-şi garnisi discursul cu argumente ad hoc pentru a-l feri de „intemperii", pentru a-i demonstra valabilitatea şi atunci când realitatea „comunică" cu totul altceva; de a demonstra că ineditul faptelor reprezintă un caz particular ce nu afectează cu nimic principiul teoretic de bază. Dincolo de acest prag limită (relativ prin însăşi natura lui şi greu de delimitat şi fixat în parametri) subterfugiile şi tentativele de a broda pe un teren închis în condiţiile în care totul cere deschidere, spre noi valori şi principii, îşi pierd în totalitate suportul. Şi totuşi, asemenea tendinţe au existat şi există; în forma refuzului de a gândi dincolo de matricea de valori împărtăşită; de a vedea că la adevăr se poate ajunge şi pe o altă cale; de a te sustrage, voit, principiului verificabilităţii sau, respectiv, falsificabilităţii. Istoria gândirii economice nu duce lipsă de exemple. Prima şcoală economică, în sensul modern al cuvântului, fiziocraţia, s-a prezentat ca o sectă pentru că „echipa" lui Fr.Quensay a asimilat şi a îmbrăţişat valorile mentorului până la dogmă. Marx şi marxismul nu au coerenţă şi logică decât în interiorul „catedralei" marxiste. Aceasta pentru că Marx s-a erijat în singurul descoperitor de adevăruri. Nerecunoscând aproape nici un merit contemporanilor, şi-a construit un soclu epistemologic original de pe care a criticat tot ceea ce se putea critica. Ceea ce a pus în loc poate fi desluşit ca valoare şi semnificaţie numai recurgând la propriul său instrumentar metodologic. Şcoala matematică de la Lausane a trăit ferma convingere că la adevăr nu se poate ajunge decât

prin matematică, în timp ce şcoala psihologică austriacă, dimpotrivă, a făcut, ostentativ, demonstraţia faptului că se pot obţine aceleaşi rezultate fară nici o ecuaţie matematică.

Exemplele ar putea continua. Oricâte am lua în consideraţie, ele demonstrează acelaşi lucru: că o teorie nu trebuie respinsă pentru o simplă poticnire în faţa realităţii dar că teoreticianul trebuie să rămână tot timpul deschis acestei realităţi; să admită ingratitudinea confruntării teoretice şi faptice, şi, în caz că de pe un alt teren şi dintr-o ală direcţie adevărul, fie că e rostit mai bine, fie că e redescoperit, să cedeze; să încerce tot timpul să descopere acolo unde este umbră sau întuneric; căutarea „la lumina felinarului" este comodă, dar frizează zădărnicia. Contrariul acestei atitudini înseamnă osificare şi închistare; înseamnă dogmă iar dogma, este ştiut, n-a făcut şi nu va face niciodată casă bună cu progresul.

„Ortodoxizare" via ideologie

Intuind pericolul pe care, în anumite circumstanţe, ideologia îl poate constitui pentru progresul ştiinţei economice, Joseph Schumpeter scria: „majoritatea economiştilor, nevrând să se mulţumească cu sarcina lor ştiinţifică, se lasă seduşi de chemarea datoriei publice şi de dorinţa de a-şi servi ţara şi epoca; făcând aşa, ei introduc în munca lor grilele lor de valori individuale, viziunile şi opţiunile lor politice, întreaga lor personalitate morală, inclusiv ambiţiile lor spirituale" [Schumpeter, 245, p.237].

Ce este rău în aceasta şi cu ce dăunează ştiinţei economice ?

Pericolul vine, în primul rând, din aceea că nu minoritatea ci „majoritatea economiştilor" se lasă prinşi în mrejele ideologiei. Faptul e pe deplin explicabil dacă ţinem seama că „economia politică este ştiinţa care stârneşte şi adună toate pasiunile din lume" (K.Marx). Dacă economiştii se dovedesc a fi avocaţii unui interes oarecare, nimic nu pare mai normal pentru ştiinţa pe care o slujesc; s-a văzut, în rândurile din urmă, că discursul teoretic nu se opreşte la etajul pozitiv; el ţinteşte tot timpul spre normativ, inspiră, mai devreme sau mai târziu, o anumită politică. Pusă în aceşti termeni, problema nu lasă să se întrevadă pericolul. Munca ştiinţifică poate fi depusă cu onestitate la ambele niveluri ; travaliului din pozitiv îi poate corespunde o politică ştiinţifică, ca o prelungire firească a ceea ce s-a clădit la primul etaj. Mai mult decât atât, onestitatea şi repectul pentru o metodologie ştiinţifică îl pot conduce pe cercetătorul economist la construcţii teoretice pe care se pot sprijini predicţii pentru care el nu are nici o afinitate. Cazul Walras este edificator. Se ştie că el şi-a dezvoltat teoria adăpat fiind şi în credinţa ideilor liberale, doctrină căreia, în principiu, i-a rămas fidel. Dar, ceea ce a sugerat în plan normativ această construcţie

abstractă a permis contemporanilor noştri să-l plaseze printre gânditorii reformişti, de nuanţă stângă. „La nivelul faptelor, scrie Alain Samuelson, Walras a fost mai curând de stânga, sau cel puţin reformator" [Samuelson, 235, p.140]. Că modelul lui Walras a sugerat o politică de stânga este atestat şi de interesul pe care unii economişti din fostele ţări socialiste l-au manifestat faţă de opera sa. Explicaţia atracţiei este limpede. „Ordinatorul" lui Walras, acel „comissaire-priseur" însărcinat cu „tatonarea" pieţei nu putea fi, în concepţia lor, decât un Birou Naţional de Planificare. Numai un asemenea organism se putea identifica, concomitent, cu o bancă de date şi un factor de decizie menit să „ordone" reajustările contractuale necesare. Ce vină are Walras că modelul său de concurenţă pură şi perfectă a fost asimilat unui model de „concurenţă perfect organizată?" El a rămas pe terenul „economiei politice pure", oferind ştiinţei şi practicii economice un model cu valoare de ideal.

Atâta vreme cât predicţiile din normativ se află în prelungirea ştiinţei economice pozitive, pledoaria pentru un interes, chiar dacă ea se poate numi ideologie, are un suport ştiinţific; se constituie în politică ştiinţifică permisibilă progresului. Avem de a face, cum ar spune Leroux, Quiquerez şi Tosi cu o „ideologie savantă", nevinovată pentru evoluţia faptelor [Leroux, Quiquerez, Tosi, 152].

Adevăratul pericol începe atunci când cercetătorul economist forţează judecăţile şi concluziile; măsluieşte faptele pentru a construi propoziţii consonante unui crez, unei ideologii apriori fixată. Este ideologia dominantă în slujba căruia economistul nostru îşi pune condeiul şi talentul. El se „ortodoxizează", nu în accepţiunea că prin ceea ce oferă îmbogăţeşte valorile devenite clasice, ci în aceea că argumentele sale caută cu orice preţ să dea acoperire statu-quo-ului, să-i justifice „logica" şi „necesitatea". Cu această ocazie economiştii devin „oficiali", instrumente ale puterii politice care le „plăteşte nota", iar „puterea politică, este ştiut, n-are nici un interes spre schimbare... ea nu va face niciodată altceva decât să gireze contradicţiile sociale" [Attali, Guillaume, 14, p.235]. Ceea ce rezultă de aici nu-i greu de prevăzut. Ştiinţa se ideologizează. Devine „solemnă şi tristă" (J.Robinson) situată la remorca discursului politic pe care caută să-1 expliciteze şi să-1 facă convingător în loc să-1 prefaţeze şi inspire. Acesta este adevăratul pericol; el ţine de mecanica internă a sferei politicului, de tendinţa imanentă a acestuia de a-şi dezvolta, din interior, propriile proptele, cu scopul unic de autoconservare. Când reazemul este găsit în ştiinţa economică statutul ei este profund afectat. Ceea ce s-a întâmplat cu „*Economia politică a socialismului"* edifică pe deplin în această direcţie.

„Complexul de inferioritate” sau „criza ştiinţei economice”

Faptul că ştiinţa economică şi-a făcut mai târziu „ieşirea la rampă” şi că „a venit pe lume” prin idei înserate în lucrări de istorie, filosofie, drept etc., nu i-au fost potrivnice. Odată instituită, ea s-a bucurat repede de recunoaştere. Economiştii clasici, preclasici cât şi neoclasici, au ştiut să dea ştiinţei lor un prestigiu; să o impună în constelaţia ştiinţelor în general şi să o facă respectată.

În paralel, şi pe deplin temei, ştiinţei economice i s-a pretins tot mai mult; problemele puse în faţa ei devin tot mai complexe. Răspunsurile nu înşeală aşteptările; fie că vin dinspre stânga, filiera socialismului utopic sau ştiinţific marxist, fie dinspre dreapta liberală, ele sunt oferite la „tensiune”, cu vervă şi fară economie de argumente. Disputele metodologice între şcoli sau economişti, contrareacţie la excese venite din direcţii doctrinare contrare, n-au reuşit să pună în discuţie, la modul serios, statutul ştiinţei economice. Critica economiei politice burgheze şi diagnosticul de criză stabilit de Marx n-a reuşit să reţină atenţia şi să producă schimbări de atitudine relativ la locul şi rolul ştiinţei economice. Abia când cea care trebuia să-i verifice supoziţiile şi predicţiile, abia când practica economică n-a mai găsit răspunsuri satisfăcătoare în osatura-i teoretico-doctrinară, abia atunci ştiinţa economică a devenit obiectul unor întrebări tulburătoare. Condiţia şi blazonul ei suferă. Momentul prim, şi printre cele mai dramatice de acest gen, a fost cel corespunzător marii depresiuni din anii '29-'33. O teorie şi o doctrină care au adus lumii mulţi ani de bunăstare economică s-au dovedit, atunci, neputincioase în faţa unor fenomene inedite. Liberalismul pur pierde teren. Ştiinţa economică, ireductibilă la o singură teorie sau doctrină, indiferent câte valenţe cognitive şi de câte carate se bucură, ştie, şi de astă dată, să ofere un răspuns: îl „produce” pe Keynes. Keynesismul oferă celor interesaţi „treizeci de ani glorioşi”. După care, o nouă ruptură şi un nou context economic şi social face din nou apel la liberalism. Dintr-o altă perspectivă, dar percepută tot cu nuanţă de criză, „buna doctrină veche”, liberală, este pusă în cauză atunci când în Răsărit se face dovada faptică că sistemul economic poate fi inspirat şi de o altă filosofie decât cea cunoscută şi larg acceptată, filosofia marxistă, asiatizată graţie contribuţiilor livreşti şi faptice ale lui Lenin şi Stalin. Când, la finele anilor '80 acest sistem clachează lamentabil, ştiinţa economică, prin ramura ei cu numele „Economia politică a socialismului” se pare că suferă un nou afront. Economiştii marxişti şi premarxişti sunt nevoiţi să admită că nereguli se pot produce nu numai la nivelul „ştiinţei economice burgheze”; că în chiar citadela lor pot apare „puncte fierbinţi”.

Anticipând, spunem că, în fapt, cea care a intrat în criză nu este ştiinţa economică, ci o ideologie dominantă, inspirată, e adevărat, dintr-un anumit etaj al ştiinţei economice; că şi la nivelul anilor '80 la fel ca şi în '29-'33, ştiinţa economică a ştiut şi a avut, pentru cei interesaţi, răspunsuri la îndemână; că evoluţia şi progresul ştiinţei economice, la fel ca al oricărei alte ştiinţe nu sunt liniare, fără greutăţi, fără suişuri şi coborâşuri, dimpotrivă; dar că a susţine că una dintre cele mai importante ştiinţe socio-umane, direct inspiratoare a modelelor de politică, micro cât şi macroeconomică, se găseşte în stare de „subdezvoltare", în care momentele de criză dau nota dominantă, este şi fals şi periculos; fals şi neadevărat pentru că, în relativ scurtul interval al existenţei sale, ştiinţa economică a dobândit remarcabile succese, cunoscute şi recunoscute; e drept, nu de toată lumea; au fost şi sunt încă mulţi care, înşelaţi de aparenţele de criză ale ştiinţei economice, brodează copios în jurul acestui subiect, furnizând argumente pentru starea ei de „subdezvoltare", pentru a-i construi imaginea de rudă săracă a celorlalte ştiinţe; periculos pentru că nu poate fi fără urmări, „decretarea", de către cei dispuşi să nu vadă decât din această direcţie, în stare de criză, a unei ştiinţe cu percuţie şi implicaţie directă în concretul nostru existenţial. Că aşa stau lucrurile, vom încerca să demonstrăm în rândurile ce urmează.

Câteva împrejurări ce creează aparenţa de criză a ştiinţei economice

Reţinând că evoluţia ştiinţei economice este contradictorie, ca a oricărui organism viu, noi nu excludem situaţiile de criză. Nu înţelegem însă prin criză ceea ce îndeobşte se înţelege şi nu admitem că ştiinţa pe care o slujim a fost vreodată în criză totală, pe toată întinderea ei. O ştiinţă se află, după opinia noastră, în criză, atunci când nu-şi mai găseşte menirea, nu mai răspunde imperativelor pentru care fiinţează. În cazul nostru, ştiinţa economică s-ar afla în criză atunci când încetează a mai inspira şi furniza soluţii pentru „creşterea avuţiei naţiunilor". Or, din punctul acesta de vedere, istoria faptelor demonstrează că, excepţie făcând războaiele, progresul material a cunoscut o evoluţie permanentă; de amplitudini şi cadenţe diferite, în locuri şi timpuri diferite dar, pe total, acesta a fost trendul, de progres şi nu de regres. Indiferent prin ce sistem economic a evoluat, omul sfârşitului de secol XX şi început de secol XXI trăieşte mai bine decât semenul său din secolul XVII. Decalajele apar doar la modul relativ, comparativ. Cei care au adoptat sistemul X trăiesc mai bine decât cei care au experimentat sistemul Y. Ştiinţa economică care a inspirat sistemul Y se găseşte în „criză" faţă de ştiinţa economică care a furnizat soluţii pentru sistemul X. Ştiinţa economică nu este însă reductibilă la economia politică a sistemului Y; aceasta din urmă nu este decât o formă a ei de exprimare, a cărei criză nu se traduce în criza ştiinţei economice în general. Un singur lucru i-a oprit pe cei din răsăritul european de a se

inspira, atunci când au constatat că „ştiinţa" lor nu le aduce prea mari foloase, din ştiinţa apusului: bariera ideologică. Când o ştiinţă este aservită în totalitate unei ideologii, indiferent de culoarea acesteia, atunci, da, respectiva ştiinţă se află sufocată, în stare de criză; interzisă dialogului şi confruntării; umilită şi condamnată să stea la remorca politicii economice; însărcinată cu misiunea de a-i găsi argumente justificatoare. A fost acesta cazul economiei politice a socialismului, caz care înseamnă, repetăm, doar o aparenţă de criză a ştiinţei economice în general. Aceasta pentru că, în timp ce economia politică a socialismului planifica şi proporţiona, în termeni fizici, totul, negând rolul pieţei, al monedei şi al concurenţei, catalogându-le „unelte burgheze" de exploatare a clasei muncitoare dar semănând peste tot mizerie materială şi morală, aceeaşi ştiinţă, prin ramura ei numită „economia politică burgheză", inspirând în apus un sistem concurenţial, mai puţin blând, aducea plus de prosperitate. Ştiinţa economică nu era deci în criză de soluţii. În criză erau cei ce nu puteau accede la ea.

Aparenţele de criză nu se opresc aici. Concis vorbind, ele se traduc în următoarele circumstanţe:

- Confuzia care se produce în teoria despre criză şi cea despre revoluţie în ştiinţă. Ele sunt percepute ca două acte distincte, separate în timp. Ştiinţa economică, după o perioadă mai lungă sau mai scurtă de normalitate, când găseşte răspunsuri pe măsura întrebărilor venite din concretul faptelor, este confruntată cu un proces de „epuizare" a resurselor unui anumit sistem de cunoştinţe. „Criza economiei politice ca ştiinţă, este de părere academicianul Tudorel Postolache, constă tocmai în faptul că teze fundamentale, larg acceptate anterior, sunt puse, într-o formă sau alta, într-o măsură sau alta, sub un dramatic semn de întrebare; apar tensiuni şi contradicţii flagrante între diverse părţi constitutive ale teoriei; concordanţa relativă dintre teorie şi metodă se deteriorează grav; capătă o acuitate deosebită contradicţiile dintre funcţiile îndeplinite de economia politică" [Postolache, 216, p.91]. Reţinem de la autorul citat că, într-adevăr, pot apărea momente de „epuizare a resurselor unui *anumit sistem de cunoştinţe*" (sublinierea noastră, I.P.); un sistem de cunoştinţe cerute de politica şi ideologia care definesc statu-quo-ul dar niciodată a întregului sistem de cunoştinţe de care dispune ştiinţa economică. Sau, chiar aşa stând lucrurile, chiar dacă admitem că totul este erodabil (ce ar putea să erodeze adevărul exprimat de legea obiectivă a creşterii productivităţii muncii?), fenomenul nu se produce prin rupturi totale, prin falii. Dimpotrivă, în timp ce anumite cunoştinţe pălesc ca valoare normativă (şi de fapt etajul normativ este cel mai supus erodării), altele îşi fac loc, se nasc şi „plutesc în aer". Uzura unora coincide cu naşterea altora. Criza se suprapune, în timp, cu revoluţia. Criza liberalismului clasic şi neoclasic a însemnat, în acelaşi timp, revoluţia keynesistă. Keynesismul

„plutea în aer” când „buna doctrină veche” era forţată de împrejurări să cedeze, să recunoască că nu poate surmonta orice piedică ivită în cale; noua doctrină îşi aştepta doar momentul prielnic şi sinteza, ceea ce s-a şi făcut; fără rupturi bruşte în planul ştiinţei; 29-'33 n-au însemnat un vid ştiinţific, dimpotrivă, toată schimbarea s-a produs organic aşa cum organică este naşterea unei fiinţe vii în care „criza” mamei este în acelaşi timp o „revoluţie”, de a da lumii o nouă fiinţă vie.

- Obiectul de studiu al ştiinţei economice, deosebit de dinamic, obligă permanent la construcţie şi reconstrucţie; la evaluări şi reevaluări; la clarificări în domenii care lărgesc în permanenţă perimetrul investigaţiei ştiinţifice, uneori cu o viteză care depăşeşte posibilităţile economistului cercetător de a se reinstrui şi adapta din mers. Tot acest travaliu, de permanentă primenire, dă impresia unui şantier, iar „un şantier în construcţie unde se demolează clădiri vechi şi se ridică altele noi nu constituie, după părerea lui Schumpeter, o privelişte agreabilă” [Schumpeter, 245*,* p.237]. Dimpotrivă, creează şi susţine sentimentul de permanentă „criză”; de imposibilitate a definirii riguroase a obiectului de studiu. „Ea (ştiinţa economică -- n.n.) nu posedă o definiţie a obiectului care să fie acceptată de majoritatea economiştilor" [Grellet*,* 96*,* p.33], reţine, nu fără urme de nemulţumire, Gerard Grellet. Mobilitatea obiectului atrage după sine pe cea a metodei. Acest lucru nu face o bună impresie celor din exterior. „Oamenii din afara domeniului nutresc în mod firesc suspiciuni faţă de o ştiinţă în practicarea căreia se proclamă atât de des şi atât de zgomotos ca fiind esenţiale noi moduri de abordare. De unde se poate conchide că economiştii, departe de a fi făcut progrese în ştiinţa lor, nici nu izbutesc măcar să cadă de acord asupra modului cum trebuie să se apuce de lucru” [Keynes*,* 126*,* p.72].

- Lipsa de unitate terminologică. Ştiinţa economică este acuzată că sistemul ei noţional şi categorial nu este universalizat; că economiştii, chiar din aceeaşi ţară, oferă acoperire diferită aceloraşi noţiuni; că, de aici, nu toată lumea înţelege acelaşi lucru prin inflaţie, şomaj, venit naţional, produs naţional brut etc.; că „degringolada” metodologică se transmite dinspre teoria economică, fundamentală, spre domeniile aplicative ale ştiinţei.

- Ştiinţa economică este considerată în criză pentru că s-a desprins de realitate; nu ţine seama de realităţile sociale şi instituţionale; de rolul pieţei, al justiţiei, de informaţia imperfectă, de familie, de capitalul uman, etc.; că a devenit o ramură a matematicii, abstractă, fără corespondent în planul faptelor.

- Ştiinţa economică este în criză pentru că însăşi cei care o slujesc spun acest lucru. „Nici o ştiinţă nu a fost criticată atât de deschis şi de constant de proprii ei slujitori ca economia politică” [Georgescu-Roegen, 90*,* p.47], remarcă, întemeiat, Nicolae Georgescu-Roegen. Criticile vin din toate direcţiile posibile; fie sub formă de „săgeţi” dinspre o „tabără” spre alta, dinspre „economia

politică burgheză" spre „economia politică a socialismului", fie din interior, din interiorul ştiinţei în general sau al celor două „compartimente" amintite[26] . E normal ca din moment ce tocmai aceia care ar trebui s-o apere, să-i impună statutul, ei procedează invers, înclinaţi fiind spre critică (poate constructivă, dar nu aceasta importă aici), imaginea în exterior a ştiinţei economice să sufere. Lumea nu mai este dispusă să vadă în ea „regina ştiinţelor sociale" [Samuelson, 234, p.22-23], aşa cum plastic se exprima Paul Samuelson, ci dimpotrivă, s-o privească cu suspiciune, s-o perceapă în stare de „criză".

- Etc.

În apărarea statutului ştiinţei economice

Prin împrejurările amintite am încercat să reliefăm presupusele izvoare şi laturi ale crizei ştiinţei economice. Cu o singură excepţie, aceea în care ştiinţa economică este aservită completamente ideologiei dominante, la un moment dat, şi când am admis criza ca posibilă în termeni reali, în celelalte cazuri am considerat că nu poate fi vorba decât de aparenţe; că ştiinţa economică nu se află faptic în criză. În dovedirea acestui lucru şi în apărarea statului ei de ştiinţă, cu acelaşi rol sau chiar mai însemnat decât al altora, reţinem că:

- Ştiinţa economică se ocupă de fenomene foarte complexe, neuniforme şi în permanentă mişcare. Ineditul şi nu constanţa reprezintă dominanta caracteristică a acestui obiect. De aici, nevoia permanentă de primenire metodologică; de divizare în compartimente distincte după principiul diviziunii muncii impus de „masivitatea" crescândă a obiectului ei; de resimţita nevoie de a se prezenta ca sistem; de a construi şi pune pe rol termeni, noţiuni şi categorii noi. Nu-i greu de înţeles, în aceste circumstanţe, de ce economiştii unui sector nu-i mai înţeleg pe cei dintr-un compartiment colateral; de ce propoziţiilor ştiinţei economice le lipseşte certitudinea, exactitatea şi constanţa legilor fizice. „Materia pe care o studiază fizica, chimia sau geologia este o materie statică. Cea a ştiinţei economice, dimpotrivă, este supusă schimbării continue" [Galbraith, Salinger, 81, p.14]. Din fenomene complexe şi neuniforme e greu să deduci legi general valabile, e greu, dacă nu cumva imposibil, să faci ştiinţă economică „standard". Sunt toate acestea semne de criză? Nicidecum,

[26] Vezi, spre exemplificare, Daniel Bell, Irving Kristol (coord.), *The Crisis in Economic Theory,* Basic Boocs., Inc., Publishers, New-York, 1981; Tudorel Postolache, *Restructurări în economie politică.* Bucureşti: Editura Politică, 1981; Tudorel Postolache, *Capitalismul contemporan şi categoriile economice,* Editura Politică, Bucureşti, 1988; N.Georgescu-Roegen, *Legea entropiei şi procesul economic.* Bucureşti: Editura Politică, 1979*,* Jânos Kornai, *Anti-equilibrium,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974; Joan Robinson, *Hérésies économiques. Essais sur quelques problémes démodés de théorie économique*. Paris: Calmann-Lévy, 1972*,* etc

totul se produce în cadrele normalităţii. „E aproape firesc să fie aşa, este de părere Schumpeter. Pentru a construi edificiul cunoaşterii umane e nevoie de multe tipuri de inteligenţe, tipuri ce nu se înţeleg niciodată perfect între ele. Ştiinţa are un caracter tehnic şi cu cât se dezvoltă mai mult, cu atât depăşeşte sfera de înţelegere nu numai a publicului, ci şi a cercetătorului însuşi, dincolo de hotarele propriei lui specialităţi" [Schumpeter, 245, p.237]. Matematicienii şi fizicienii din America se pot înţelege perfect cu cei din Europa. Nu la aceleaşi cote poate fi sperată înţelegerea între economişti. Peste ei vine tot timpul tăvălugul mutaţiilor cantitative şi calitative şi de aceea „Natura evolutivă a procesului economic este cea care exclude înţelegerea tuturor aspectelor lui importante cu ajutorul unui model aritmomorfic, fie el chiar dinamic" [Georgescu-Roegen, 90, p.529].

- Ştiinţei economice îi este refuzat experimentul în măsura în care fac apel la el ştiinţele naturii. Pe acest temei se poate spune că „ştiinţa economică nu este o ştiinţă cu adevărat experimentală pentru că nu se pot reproduce cu adevărat situaţiile economice pe calea laboratorului; ea este mai curând o ştiinţă a observaţiei, ca astronomia sau meteorologia, ceea ce nu interzice folosirea unor metode ştiinţifice dar face în mod evident mai dificilă aplicarea testelor riguroase la enunţurile teoretice" [Brochier, 42, p.48]. Faptul că ştiinţa economică nu poate experimenta mai întâi un sistem economic şi abia după aceea să sugereze aplicarea lui este, deci, un obstacol în calea progresului ei, dar nu un semn de criză.
- Ştiinţa economică şi, în principal, miezul ei teoretic - economia politică - este „condamnată" să nu fie exactă; aici, cercetătorul economist face parte integrantă din obiectul său de studiu. De aceea, „obiectivitatea şi neutralitatea nu au acelaşi sens în ştiinţele naturii ca şi în ştiinţele sociale şi umane; căci în ultimele, cercetătorul nu este străin de obiectul său de cercetare; el este, dimpotrivă, parte integrantă..." [Grellet, 96, p.20-21]. Cu alte cuvinte, ştiinţa economică nu este la adăpost de poziţia socială a cercetătorului; ea este supusă interpretării prin social, etic, moral şi, nu mai puţin, ideologic; nu poate fi străină şi neutră faţă de sistemul juridic etc. Consecinţele care decurg de aici sunt multiple. Ştiinţa economică trebuie să-şi consume o mare parte a resurselor ei pentru a se lupta cu „incurabilul blestem" (J.Schumpeter), care a urmărit-o şi o urmăreşte mereu şi care este ideologia. Nu aceleaşi greutăţi le întâmpină matematica, fizica, biologia etc. Apoi, din moment ce ea „trece" prin social şi se raportează mereu la el, unităţile ei de progres sunt şi trebuie să fie cu totul altele

decât pentru ştiinţele exacte. Dacă se apelează la aceleaşi unităţi de măsură pentru eficienţa rezultatelor, problema comparabilităţii cu ştiinţele exacte se pune în termeni improprii. Din punctul acesta de vedere raportarea are semnificaţie şi relevanţă doar în interiorul sistemului ştiinţelor sociale.

- Ştiinţa economică este obligată să trăiască ingratitudinea verificării prin politica economică; ea este „condamnată" să fie economie politică. „Condamnare" pentru că, orice discreditare a politicii guvernamentale înseamnă automat un vot de blam pentru ştiinţa care a inspirat-o şi aceasta în condiţiile în care ea posedă suficiente resurse pentru a sugera alte politici, adecvate momentului. „Este, în acest domeniu, foarte greu de a separa teoria de aplicaţia sa practică, pozitivul de normativ, unul interferându-se cu celălalt într-un proces de retroreacţie fară limite clare. Această situaţie antrenează numeroase meandre în evaluarea critică, care nu au un echivalent în ştiinţele fizice" [Brochier, 42, p.49].
- Ştiinţa economică este acuzată, cel mai adesea, că nu oferă o explicaţie sistematică problemelor noi ale vieţii. De aici „subdezvoltarea" sau „criza" ei. Dar fizica este socotită subdezvoltată dacă nu a realizat experimentul fusiunii nucleare? Chimia, biologia sunt în criză dacă n-au descoperit antidotul pentru SIDA sau n-au reuşit experimentarea celei mai simple structuri biologice - sinteza verzei? Întrebările pot continua; nu pentru a pune în cauză statutul unor ştiinţe care au adus atâta bine omenirii ci pentru a arăta că lipsa temporară a unor răspunsuri pentru probleme care vin din concretul nostru existenţial, imediat nu pot descalifica o ştiinţă şi, cu atât mai puţin pe cea economică a cărui portofoliu de întrebări este incomparabil mai mare şi mai mobil decât al tuturor ştiinţelor.
- Ştiinţa economică n-a fost şi nu este exceptată celui mai prestigios premiu internaţional instituit de Nobel în 1901. Din 1969 ea primeşte această recunoaştere. Economiştii sunt nobelizaţi pentru cercetări în cele mai variate domenii ale vastului lor teritoriu; pentru finanţe sau creşterea economică; pentru macroeconomie sau microeconomie; pentru modelări economico-matematice dar şi pentru investigaţii pe terenul interferenţei economicului cu juridicul, moralul, socialul, politicul. Altfel spus, au fost încoronaţi nu pentru că s-au desprins de realitate ci, contrar, pentru că s-

au apropiat de ea şi au căutat să o înţeleagă; nu pentru că ştiinţa lor s-a aflat în criză ci pentru că ea a înregistrat extinderi şi salturi dintre cele mai spectaculoase.[27]

Pe total, ştiinţa economică a avut şi-şi are problemele ei; multe dintre ele, fie că nu au primit încă răspuns, fie că ceea ce s-a oferit este nesatisfăcător. Inflaţia, şomajul, subdezvoltarea unei mari părţi a lumii etc. sunt dovezi concludente că ştiinţei economice i-au mai rămas multe de făcut; că sarcinile ei devin tot mai complexe şi mai dificil de îndeplinit. De aceste realităţi economiştii sunt conştienţi; ştiu că nu au altă şansă decât de a rămâne mereu „vii" dincolo de

[27] Iată o scurtă evocare a acestor momente de vârf în progresul ştiinţei economice: 1969, Frisch Rognor (1895-1973), Norvegia, Timbergen Jan (1903-1991) Olanda, Macroeconomie, pentru elaborarea şi aplicarea modelelor dinamice în analiza proceselor economice; 1970, Samuelson Paul Anthony (n.1915) S.UA., pentru aprofundarea teoriei economice şi statistice, pentru contribuţia sa la îmbunătăţirea nivelului analizei ştiinţelor economice, pentru meritele sale în analiza acţiunii legilor fundamentale ale economiei de piaţă; 1971, Kuznets Simon (1901-1985) S.UA., pentru interpretarea sa, fondată pe analiza empirică a creşterii economice, care a permis dezvoltarea şi aprofundarea cunoaşterii structurii şi procesului economic şi social al dezvoltării; 1972, Hicks John R. (n.1904) Anglia şi Arrow Kenneth (n.1926) S.UA., pentru contribuţiile lor îndrăzneţe la dezvoltarea teoriei echilibrului general şi teoriei transformărilor social-economice; 1973, Leontief Wassily (n.1906) S.UA., pentru elaborarea modelului intrări-ieşiri şi aplicarea acestuia în economie; 1974, Myrdal Gunnar (1898-1987) Suedia şi Von Hayek Friedrich (1899-1982) Austria, pentru lucrările lor de pionierat asupra teoriilor fluctuaţiilor economice şi monetare internaţionale şi asupra interdependenţei dintre fenomenele economice, sociale şi cadrul instituţional; 1975, Kantorovici Leonid (n.l912) U.R.S.S. şi Koopmans Tinalling (1910-1985) S.UA. -- pentru contribuţia lor la teoria alocării optimale a resurselor; 1976 -- Friedman Milton (n.1912) S.UA. pentru contribuţia sa la studiul teoriei monetariste şi demonstrarea complexităţii politicii de stabilitate economică; 1977, Ohlin Bertil (1899-1989) Suedia şi Meade James (n. 1907) Anglia- pentru demonstrarea unei noi metode de studiere a relaţiilor economice internaţionale ; 1978, Simon Herbert (n. 1916) S.U.A., pentru activitatea sa de pionierat în domeniul luării deciziilor în cadrul organizaţiilor economice ; 1979, Schultz Theodore W. (n. 1902) S.U.A. şi Lewis Arthur (n. 1915) Anglia, pentru activitatea sa de pionierat în domeniul creşterii economice şi al analizei problemelor ţărilor în curs de dezvoltare ; 1980 — Klein Lawrence E. (n.1920) S.UA., pentru contribuţia sa la construcţia de modele econometrice şi aplicarea lor la analiza fluctuaţiilor şi politicilor economice; 1981, Tobin James (n.1912) S.UA., pentru activitatea de studiere a pieţelor financiare pe baza teoriei anticipărilor raţionale; 1982 Stigler George J. (n.1911), SUA, pentru studiile sale despre structura industrială şi funcţionarea pieţelor şi despre cauzele şi efectele reglementărilor publice; 1983, Debreu Gerard (n.1921) S.UA, pentru introducerea noilor metode de analiză în teoria economică şi pentru formularea riguroasă a teoriei echilibrului general; 1984, Stone Richard, (n.1913) S.UA., pentru contribuţia sa la elaborarea sistemului contabilităţii naţionale, care a permis îmbunătăţirea simţitoare a condiţiilor analizei empirice a economiei; 1985, Modigliani Franco (n.1918) S.UA, pentru studiile sale de pionierat privind teoria deciziilor asupra investiţiilor; 1986, Buchanan James, S.U.A., pentru contribuţia adusă în analiza deciziilor din administraţiile publice şi a consecinţelor acestora asupra deficitului bugetar; 1987, Solow Robert (n.1924) S.U.A., pentru aprofundarea şi demonstrarea rolului tehnologiei ca factor-cheie ce determină dezvoltarea economică; 1988, Allais Maurice (n.1911) Franţa, pentru lucrările în domeniul teoriei pieţelor şi utilizarea eficientă a resurselor; 1989, Haavelmo Trygve M., pentru dezvoltarea econometriei cu ajutorul metodelor şi modelelor matematice şi statistice; 1990, Harry Markovitz, Merton Miller şi William Sharpe - S.UA, pentru contribuţii în domeniul teoriei economice financiare şi a finanţării întreprinderilor; 1991, Ronald A.Coase (S.UA), Chicago, pentru descoperirea şi clarificarea semnificaţiei costurilor de tranzacţie şi a drepturilor de proprietate, pentru structura instituţională şi funcţionarea economiei; 1992, Gary Becker (S.U.A), Chicago, pentru extinderea domeniului analizei microeconomice asupra comportamentului şi interacţiunii umane, precum şi asupra comportamentului uman din afara mecanismului economiei de piaţă; 1993, Robert Fogel şi Douglas North - S.U.A., pentru contribuţia valoroasă la aplicarea teoriei economice şi a metodelor cantitative la schimburile economice şi instituţionale; 1994, Reinhard Selten, (Germania), John Forbes Nash Jr. şi John C. Harsanyi – SUA., pentru analiza fundamentală în jocurile ne-cooperative ale teoriei jocului; 1995, Robert E. Lucas, S.U.A., pentru formularea teoriei expectaţiilor raţionale asupra comportamentului diferiţilor participanţi la schimbările economice; 1996, James Mirrlees (Marea Britanie) şi William Vickrey (SUA), pentru contribuţiile sale fundamentale la teoria economică a stimulentelor pentru participanţi pe piaţă care sunt informaţi în mod diferit; 1997, Robert Merton şi Myron Scholes – SUA, pentru expansiunea unei formule matematice întrebuinţată la exprimarea valorilor opţionale la bursă; 1998, Amartya Sen, India, pentru contribuţiile sale fundamentale la teoria economică a bunăstării, teorie aplicabilă şi în ţările în curs de dezvoltare; 1999, Robert Mundell, Canada, pentru analiza politicilor fiscală şi monetară în diferite

dogme şi şabloane. În acelaşi timp, ei nu sunt şi nu pot fi omnipotenţi; nimeni nu poate nega că pe teritoriul care le aparţine au dat răspunsuri limpezi, de mare profunzime şi oportune; dar teritoriul lor este doar o parte a unui întreg. Vrem să spunem că economiştii şi ştiinţa economică nu pot fi învinuiţi pentru toate relele organismului social, pentru că ceea ce poate şi este spus de către economişti nu constituie totalitatea faptului social. De-a lungul timpului s-a format însă opinia că toate minusurile se datorează incompetenţei acestei profesii. Luptându-se cu această opinie, economiştii trebuie să înţeleagă că nu au nici o şansă dacă nu se eliberează de „complexul de inferioritate", paralizant pentru progresul ştiinţei lor, dar neîntemeiat.

Tehnologia progresului ştiinţei economice

Indiferent de ritm şi de surse, de domeniul în care se manifestă, progresul ştiinţei economice este o realitate incontestabilă. Numai reaua credinţă şi excesul de infatuare al reprezentanţilor altor ştiinţe, în speţă al ştiinţelor exacte[28], pot „susţine" altă opinie.

Alături de natura, sursele şi piedicile care-i obstaculează calea, tehnologia sau modul concret, tehnic în care ştiinţa economică evoluează, prezintă o mare importanţă. Nici din punctul acesta de vedere opiniile nu se înscriu pe aceeaşi linie; dimpotrivă, gama lor este variată şi, pe alocuri, contradictorie.

Studiile epistemologice plasează, de principiu, progresul ştiinţei economice sub semnul a trei mari viziuni: *cumulaţionistă*, *reformatoare*, *revoluţionară*. Ele merită şi reţin atenţia îndeosebi sub raport pedagogic, spre a uşura înţelegerea procesului prin care ştiinţa a evoluat şi evoluează şi, din această perspectivă, trebuie considerate ca variante pure de căi ale

sisteme ale cursului de schimb şi pentru analiza domeniilor optimale ale monedei; 2000, James Heckman pentru dezvoltarea teoriilor şi metodelor analizei pe eşantioane selective şi Daniel McFadden, pentru dezvoltarea teoriilor şi metodelor analizei opţiunilor alegerii discrete, SUA; 2001, George Akerlof, Michael Spence şi Joseph E. Stiglitz, SUA, pentru analiza pieţelor cu informaţie asimetrică; 2002, Daniel Kahneman, pentru introducerea unei perspective asupra cercetării psihologice în ştiinţe economice, în special cu privire la evaluările şi deciziile în caz de nesiguranţă şi Vernon Smith, SUA, pentru introducerea experimentelor de laborator ca unealtă a analizei economice empirice, în special în studiul diferitelor mecanisme ale pieţei; 2003, Robert F. Engle, SUA, pentru metodele de analiză a seriilor economice temporale cu volatilitate temporală variabilă (ARCH) şi Clive W.J.Granger, Marea Britanie, pentru metodele analizei seriilor economice temporale cu trenduri schimbătoare (cointegrare); 2004, Finn E. Kydland (Norvegia) şi Edward C. Prescott (SUA), pentru contribuţiile acestora la macroeconomia dinamică; consistenţa temporală a politicii economice şi puterea impulsionantă a ciclurilor conjucturale; 2005, Robert J. Aumann şi Thomas Shelling, SUA, pentru analiza lor în teoria jocurilor; 2006, Edmund E. Phelps, SUA, pentru activitatea sa în domeniul macroeconomiei; 2007, Leonid Hurwicz, Eric S. Maskin şi Roger B. Myerson, SUA, pentru lucrările legate de teoria concepţiei macanismelor; 2008, Paul Krugmann, SUA, pentru analiza sa a structurii comerţului şi a plasării activităşii economice; 2009, Elionor Ostrom şi Oliver Williamson, SUA, pentru analiza în privinţa guvernării şi cooperării economice După: *Laureaţi ai Premiului Nobel pentru economie*, Agenţia „Eficient Consulting Universitar", 2010

[28] Iată, un citat reprezentativ pentru ceea ce înseamnă infatuarea unora din cei ce onorează ştiinţele exacte: „Tot ce este gândire corectă este sau matematica sau susceptibilă de matematizare" (Grigore Moisil)

dezvoltării. Faptic, elementul cumulaţionist coabitează cu cel revizionist - reformator sau revoluţionar. Neta lor departajare nu este posibilă şi nici nu are relevanţă decât în teorie. Aceasta nu înseamnă că abordarea din acest unghi este lipsită de importanţă, dimpotrivă.

Viziunea cumulaţionistă

Concepe progresul cunoaşterii ştiinţifice ca realizându-se prin înregistrarea pasivă a noilor idei şi teorii la inventarul teoretic global deja existent al ştiinţei economice. Evoluţia se realizează prin adăugire şi conservare, pe calea unui proces cumulativ. Nimic din zestrea teoretică existentă nu se înlătură. Elementele teoretice noi, fie ele idei inedite, fie interpretări noi ale unor fenomene economice deja cunoscute, adiţionează la vechile puncte de vedere. Se pleacă de la premisa că „spre deosebire de ceea ce se petrece în ştiinţele exacte, în ştiinţele sociale *teoriile precedente rar sunt complet eliminate.* În fizică, mecanica lui Newton (1642-1727) considera cosmologia lui C.Ptolomeu (90-168) ca pe o fantezie depăşită şi, ca atare, o înlocuieşte... În economie aşa ceva nu se întâmplă, abordările esenţiale se suprapun adesea în timp, moştenirea lor fiind reluată adesea prea târziu" [Samuelson*,* 235, p.16*,* sublinierile noastre, I.P.].

Într-o accepţiune foarte largă, progresul, în genere, nu numai cel al ştiinţei, are în el o mare doză de cumulativ. Acest element şi, deopotrivă, viziunea conservativă, până la un anumit punct, nu au în ele nimic iraţional, dimpotrivă, sunt obligatorii. Numai că viziunea pur cumulaţionistă păcătuieşte prin frustrare şi statism; privează de latura calitativă, de mare şi foarte mare importanţă şi interes. De foarte multe ori tocmai transformarea cantităţii în calitate, „spiritualizarea" acumulărilor cantitative dau adevărata măsură a progresului. Apoi, o idee nouă nu se aşează întotdeauna „cuminte" alături de alta veche; dimpotrivă, poate s-o contrazică şi, ca urmare, să-i ia locul. Alte idei îşi pierd pur şi simplul suportul, devin caduce odată cu dispariţia mediului economico-social care le-a creat. Ele „pleacă" din trunchiul teoretic în care au convieţuit. Or, progresul ţine de ceea ce este trainic, peren şi rezistă timpului; de acele idei care, chiar vechi fiind, rămân surse inspiratoare pentru acţiunea umană. Chiar dacă noţiunea însăşi de progres trebuie pusă sub semnul relativităţii şi chiar dacă anumite idei şi teorii au fost cândva valabile dar astăzi nu mai sunt, în aprecierea naturii şi cadenţei progresului ştiinţei se ţine seama de ceea ce este cu bătaie lungă. Din acest punct de vedere adepţilor viziunii pur cumulaţioniste nu le rămâne la îndemână decât argumentul istoric; ştiinţa, rezultantă a unei atari optici, nu poate avea decât o valoare istorico-documentară. Adevărata ştiinţă presupune mutaţii; alături de conservarea elementelor trainice,

care au ceva de comunicat peste timp, ea angajează transformări ale obiectului, instrumentarului de analiză, ale locului ei faţă de alte domenii ale cunoaşterii etc. Dar, cu aceasta, suntem deja în teritoriul altei viziuni.

Viziunea reformatoare, mutaţionistă

Sugerează prin însăşi denumire că se face loc transformărilor şi restructurărilor fără a nega rolul acumulărilor în timp, fără a diminua, deci, efectele pozitive ale procesului cumulativ. J.M.Keynes, K.Popper, M.Friedman, M.Blaug, I.Lakatos, T.Postolache, A.Iancu ş.a. concep progresul ştiinţei economice din acest punct de vedere; nu în acelaşi ton şi nu întotdeauna în aceeaşi termeni. Ceea ce-i leagă ca element comun este ideea de *continuitate* în evoluţia ştiinţei economice, fără rupturi bruşte şi spaţii vidate ca în cazul viziunii revoluţionare. Continuitatea nu înseamnă şi linearitate. Blaug, Lakatos, Postolache sau Iancu cultivă ideea unei ciclicităţi în evoluţia ştiinţei economice, aidoma şi legat de ciclul economie, în timp ce Keynes, Popper sau Friedman înregistrează mişcarea spre progres în termenii unei curgeri blânde, de mutaţii succesive, venite din interiorul ştiinţei şi confruntabile în mod permanent cu exteriorul.

Plecând de la ipoteza că ştiinţa economică este o ramură a logicii, Keynes se vede abilitat să gândească şi să scrie prietenului său R.Harrod că „... nu se poate ajunge foarte departe decât inventând modele noi şi îmbunătăţite... În domeniul ştiinţei economice, *progresul* constă aproape în întregime din ameliorări progresive în alegerea modelelor. Marele păcat al şcolii clasice târzii, exemplificată de Pigou, a constat în supralicitarea unui model prea simplu şi învechit şi în nesesizarea faptului că progresul rezidă în ameliorarea modelului; pe când Marshall, care era foarte înzestrat pentru inventarea de modele, şi-a încâlcit modelele vrând să fie realist şi ferindu-se peste măsură de schemele abstracte şi descărnate" [Keynes*,* 120*,* p.274].

Popper şi „corespondentul” său pe terenul economiei, Friedman, gândesc progresul tot prin prisma unor ameliorări succesive. Pentru ei, ştiinţa economică este un ansamblu de credinţe acceptate cu titlu ipotetic, de predicţii „falsificabile”, o nesfârşită succesiune de „conjecturi şi respingeri”. *Logica cercetării ştiinţifice* a lui Popper şi *Metodologia ştiinţei economice pozitive* a lui Friedman, dezvoltă această concepţie. Progresul înseamnă la ei un abandon permanent al acelor teorii care n-au rezistat eforturilor de a le infirma (nu la simpla şi singulara poticnire) şi, corespunzător, conservarea şi îmbogăţirea patrimoniului ştiinţei cu acele idei care s-au dovedit imune faţă de critică. „Progresul în ştiinţă, este de părere Popper, deşi mai degrabă revoluţionar decât cumulativ, este într-un anumit sens întotdeauna conservativ: o nouă teorie, oricât de revoluţionară, trebuie întotdeauna să fie capabilă să explice complet succesul predecesoarei ei. În

toate cazurile în care predecesoarea ei a avut succes, ea trebuie să producă rezultate cel puţin la fel de bune ca acelea ale predecesoarei ei şi, dacă e posibil, mai bune. Astfel, în aceste cazuri, teoria anterioară trebuie să apară ca un caz particular al noii teorii, în timp ce trebuie să existe alte cazuri, de preferat diferite, în care noua teorie să producă rezultate diferite şi mai bune decât vechea teorie" [Postolache*,* 215, p.60 apud Popper*, Autobiography of K. Popper*, *în P.A.Schilpp (ed) The Philosophy of K.Popper*]. Aşadar, ce este bun şi rezistă testelor de validare prin „falsificabilitate" se păstrează pentru a se constitui în piese de rezistenţă ale corpurilor teoretice; ce este invalidat se dă de o parte, ca balast. Şi aceasta în mod permanent şi fără „valuri", după un *principiu al corespondenţei.*

Datorăm economiştilor români Tudorel Postolache şi Aurel Iancu o analiză pertinentă, cu multiple valenţe, relativă la procesul de restructurare la care este supusă mereu ştiinţa economică. Ambii sunt de părere că atunci când se acumulează suficiente cunoştinţe, iar nevoile practice o impun, ştiinţa este supusă unor ample mutaţii structurale. Esenţa lor şi, deci, a progresului ştiinţei economice, înseamnă, în principal, *reconstrucţii* prin „reelaborarea sistemului categorial şi formularea unor noi legi, reordonarea categoriilor şi legilor din sistemele economice anterioare, precum şi articularea unor noi teorii..." [Postolache, 215, p.60**]**; „valurile", sub forma unor „momente de cotitură", sunt admise şi considerate necesare.

Două sunt căile principale prin care ştiinţa economică poate să progreseze, este de părere T.Postolache: „Achiziţiile permanente marchează calea magistrală a progresului «ştiinţei normale»; «revoluţia ştiinţifică» este cea de a doua cale magistrală a progresului ştiinţei. Accelerarea achiziţiilor ştiinţifice este nu numai o posibilă fază a restructurării în economia politică... dar şi o verigă ce face legătura între cele două căi magistrale ale progresului ştiinţei -- «ştiinţa normală» şi «revoluţia ştiinţifică»" [Ibidem, p.59]. Cu precizarea că termenii „revoluţie ştiinţifică" şi „ştiinţă normală" sunt kuhnieni, anticipăm şi reţinem că nici T.Postolache şi nici A.Iancu nu sunt adepţii viziunii lui Th.Kuhn; momentele lor de cotitură nu înseamnă verigi rupte în lanţul evoluţiei ştiinţifice; continuitatea este asigurată. Ne convinge de acest lucru A.Iancu atunci când scrie că „Evoluţia cunoaşterii presupune o necurmată dezvoltare, reconsiderare şi reconstrucţie a ştiinţei. La anumite intervale de timp, când se acumulează suficiente cunoştinţe, iar nevoile practice o impun, ştiinţa este supusă unor ample revizuiri sau restructurări" [Iancu, 115, p.49]. Şi, pentru ca lucrurile să fie şi mai clare, economistul nostru face trimitere la filosoful Ştefan Georgescu pentru a sublinia, în context, următoarele: „Cunoştinţele ştiinţifice rămân în mod permanent deschise revizuirii, dar această revizuire nu se face la întâmplare. *Ea nu compromite ceea ce s-a cucerit.* Datele ştiinţei rămân valabile în ceea ce era domeniul lor de

aplicare. De aceea, în cursul transformărilor sale, cunoaşterea se conformează unui principiu de corespondenţă (Bohr), sau urmează un principiu de conservare (Destouches) a ceea ce a fost dobândit, în înţelesul că acesta nu este ameninţat să dispară, ci este chemat sa se integreze în construcţii mai largi şi mai adevărate, considerându-şi sensul de aproximaţie legat de un anumit grad de precizie al observaţiei şi măsurii, de rafinare a aparatului conceptual" [Georgescu, 85, p.30 sublinierea noastră, I.P.]. Importantă i se pare lui A.Iancu şi precizarea că reconsiderarea şi reconstrucţia ştiinţei economice trebuie să cuprindă atât cunoaşterea realităţii obiective cât şi „cunoaşterea de sine" şi că „Nu putem realiza o reflectare corectă şi suficientă a realităţii obiective din economie dacă nu perfecţionăm mai întâi construcţia internă a ştiinţei economice, funcţionarea şi dezvoltarea sa, precum şi funcţiile acesteia" [Iancu, 115, p.50]. De aici, dintr-o asemenea concepţie, A.Iancu încadrează restructurarea ştiinţei economice pe trei coordonate, corespunzător a trei domenii fundamentale [Ibidem, p.76]: a) obiectul cercetării; b) subiectul cercetării; c) sistemul cunoaşterii, inclusiv metodele de investigaţie, făcând, în acelaşi timp, observaţia pertinentă că, atât la noi cât şi în alte ţări, studiile epistemologice acoperă primul domeniu, în timp ce subiectul şi sistemul cunoaşterii şi cercetării sunt marginalizate. Or, tocmai în aceste din urmă direcţii epistemologia se poate dovedi fertilă şi deosebit de utilă, din cel puţin două considerente: *întâi,* din cel al relevării conţinutului însuşi al restructurărilor pe aceste segmente: „În domeniul subiectului cunoaşterii... se produc schimbări calitative în direcţia modului de organizare socială şi a activităţii ştiinţifice, a structurii socioprofesionale, a potenţialului creativ etc... În ceea ce priveşte sistemul cunoaşterii ştiinţifice, are loc o reconstrucţie a acestuia (în ansamblul şi pe anumite părţi), constând în schimbări de concepte, principii, legi şi teorii, precum şi în elaborarea de noi teorii. În domeniul metodelor de cunoaştere se produc adevărate salturi prin introducerea şi extinderea metodelor de modelare, prin simularea proceselor economice cu mijloace moderne de lucru, prin utilizarea sistemelor informatice şi cibernetice, precum şi prin introducerea conceptelor sistemice şi structuraliste" [Ibidem, p.77-78]; al *doilea* din cel al semnalării plusurilor şi minusurilor, al avantajelor sau piedicilor pe care interferenţa acestor două domenii cu socialul şi ideologicul le interpune în calea progresului ştiinţei economice.

Popasul pe aceste locuri, mai puţin sondate, oferă prilej pentru A.Iancu de a arăta că „ştiinţa, în general, este realizată, întreţinută şi dezvoltată de comunităţi ştiinţifice, care produc şi dezvoltă teorii şi sisteme de teorii nu întâmplător, ci după anumite legi şi reguli, în anumite condiţii culturale, ştiinţifice, economice, comportamentale, individuale şi colective. Cu alte cuvinte, ştiinţa nu cade din cer şi nici nu se dezvoltă de la sine, întâmplător şi în vid. La baza sa

stă cauzalitatea, tradusă printr-o mare diversitate de condiţii concrete şi acţiuni cum sunt: comportamentul şi interesele individuale şi colective ale cercetărilor şi ale organizaţiilor, atmosfera favorabilă creată şi întreţinută sau restricţiile impuse de mediul social şi de forţele dominante în societate, pentru dezvoltarea ştiinţei, pentru vechile şi noile abordări, pentru anumite tematici şi moduri de interpretare, de facilităţi create de elementele progresiste şi opreliştile impuse de elementele conservatoare şi retrograde dominante din comunităţile ştiinţifice şi din societate, de facilităţile create sau de limitele impuse de anumiţi factori decizionali sub imperiul intereselor de putere şi ideologiei, de limitele impuse de anumiţi membri influenţi ai comunităţilor ştiinţifice în cazul când unele abordări depăşesc cadrul paradigmelor acceptate de aceştia" [Ibidem, p.79]. Aşadar, progresul ştiinţei în general şi, cu atât mai mult, al ştiinţei economice, nu poate fi gândit în afara componentei sociale şi ideologice, dincolo de interese şi de sistemul social, economic şi politic, factori care determină parcelarea ştiinţei în şcoli de gândire organizate pe criterii ce ţin, nu rareori, de interese de grup sau ideologice şi care accentuează, spre deosebire de alte ştiinţe, caracterul subiectiv, mai ales în faza cercetării teoretice fundamentale a ştiinţei economice, conferind, prin aceasta, un plus de dramatism salturilor sale calitative.

Aşa cum s-a subliniat deja, atât T.Postolache cât şi A.Iancu admit ideea salturilor în ştiinţa economică fără, însă a le asimila unor rupturi; dimpotrivă, prin trimiteri la Ştefan Georgescu, K.Popper sau Mario Bunge [Bunge, 48], este subliniată cu insistenţă ideea de continuitate, faptul că fiecare nouă şcoală nu înlocuieşte în totalitate ideile predecesoarei ci pleacă de la situaţia existentă a cunoaşterii ştiinţifice, păstrând ce este valabil din vechiul trunchi ideatic. Trecerea de la o şcoală la alta, de la o stare la alta, se realizează ciclic. În concepţia lui T.Postolache, ciclul ştiinţei economice are patru faze[29]: accelerarea progresului ştiinţific, starea de subdezvoltare în raport cu cerinţele practicii, criza şi saltul calitativ care desăvârşeşte procesul restructurării. Cât priveşte conţinutul şi dimensiunea unui „moment de cotitură", în discuţie pot intra, deopotrivă, cele trei domenii fundamentale (obiectul, subiectul şi sistemul cunoaşterii ştiinţifice) sau numai o parte dintre ele. Salturile pot fi, ca atare, mai mari sau mai mici, de mai redusă sau mai întinsă amplitudine.

Urmărind evoluţia istorico-procesuală a ştiinţei economice în principalele ei momente de răscruce, autorii români construiesc o schemă cu patru mari momente de cotitură[30]: economia clasică, economia neoclasică, keynesismul şi marxismul. În aceeaşi notă, P.Samuelson distinge

[29] Vezi T.Postolache în dialog cu I.Olteanu în: I.Olteanu, *În căutarea viitorului,* Editura Politică, Bucureşti, 1984

[30] Vezi *T.Postolache, Capitalismul contemporan şi categoriile economice*, lucr.cit*., şi A.Iancu, Către o nouă structură în ştiinţa economică -- elemente epistemologice*, *Caiet de studii,* lucr.cit.

trei mari salturi revoluţionare cu semnificaţie majoră pentru ştiinţa economică şi anume [3, p.5]: clasicismul, inaugurat de *Avuţia naţiunilor* lui A.Smith, publicată în 1776, marxismul cu lansarea la rampă prin publicarea *Capitalului* în 1867 şi keynesismul, prin *Teoria generală* apărută în 1936. J.K.Galbraith, în dialogul cu Nicole Salinger găseşte şi el patru momente esenţiale în evoluţia ştiinţei economice [Galbraith*,* Salinger*,* 81, p.16]: şcoala clasică, neoclasicismul, keynesismul, momentul actual. Peter Drucker mută borna evoluţiei ştiinţei despre economie mult mai la stânga intervalului pentru a arăta că salturile mari, pe acest teren, au fost: mercantilismul, fiziocraţia, economia clasică şi keynesismul [Drucker, citat de Postolache, 215*,* p.32-33], pentru ca Louis Althusser să meargă şi mai departe pentru a încadra semnificaţia epistemologică a marxismului în următoarea schemă generală: antichitate -- apariţia matematicilor, epoca modernă - apariţia fizicii, Marx - apariţia materialismului istoric [Althusser, 13, p.54 şi următ.].

Cu precizarea că ne vom opri mai insistent în paginile următoare asupra conţinutului principalelor salturi care au provocat schimbări de paradigmă, reţinem pentru moment, ca o *concluzie* la cele de mai sus, că poziţii metodologice şi doctrinare diferite conduc pe economiştii epistemologi la rezultate diferite în aprecierea momentelor de cotitură în evoluţia ştiinţei economice; că la niciunul din autorii citaţi nu lipseşte momentul clasicismului şi cel al keynesismului, probabil fiind şi de cea mai mare anvergură şi cu referite la toate cele trei domenii fundamentale în care saltul este posibil; că, în sfârşit, în aprecierea progresului ştiinţei economice, realizabil pe calea revoluţiei, criteriul istoric general de periodizare nu are întotdeauna relevanţă.

Viziunea revoluţionară

Este legată de numele lui Thomas Kuhn şi de lucrarea sa, *Structura revoluţiilor ştiinţifice*; lucrare care a deplasat controversa dintre „verificaţioniştii" Cercului de la Viena şi „falsificaţioniştii" popperieni ce a polarizat scena dezbaterilor filosofice occidentale până în deceniul al şaptelea al secolului trecut, pe terenul disputei dintre kuhnieni şi popperieni şi care, dincolo de divergenţele şi poziţiile contradictorii cu care a fost abordată şi receptată, rămâne de referinţă pentru filosofia ştiinţei în general; scriere care, furnizând un soclu epistemologic, a inspirat şi inspiră discursul metodologic actual, inclusiv istoria ştiinţei economice, făcându-ne pe toţi, mai mult sau mai puţin kuhnieni.

Înţelegerea demersului kuhnian nu este posibilă decât dacă îl privim prin prisma calităţii sale de replică la adresa celui popperian. Aceasta, deoarece, impulsul şi ideea de bază care l-au condus pe Kuhn la a concepe o nouă schemă a dinamicii ştiinţei ţin de comportamentul aparent

iraţional al oamenilor de ştiinţă în actul creaţiei; de faptul că marile salturi se realizează prin violarea canoanelor metodologice acceptate, dincolo de ceea ce îndeobşte defineşte ştiinţificitatea şi raţionalitatea; de împrejurarea că ceea ce aduce noul val poate fi cu totul inedit, incomensurabil şi incomparabil cu ceea ce a fost, vechea teorie trecând în istorie fără şansa de a mai fi un caz particular al noii teorii.

Ca orice creator original, Th.Kuhn îşi are propriul sistem noţional. Conceptul operant de prim ordin este cel de *paradigmă*. Dintre multiplele sensuri pe care autorul *Structurii revoluţiilor ştiinţifice* le dă acestui termen, relevant pentru conturarea concepţiei sale este acela de „matrice disciplinară"; de sistem de valori constituit dintr-o „întreagă constelaţie de convingeri, valori, metode etc." şi care, desprinse din practica ştiinţifică, se oferă drept „exemple care cuprind, laolaltă, legi, teorii, aplicaţii şi instrumente surprinse în modele din care apar anumite tradiţii coerente de cercetare ştiinţifică" [Kuhn, 130, p.54]. Ca modele de practică ştiinţifică, paradigmele „se învaţă" prin manuale şi prin literatura de specialitate. Cercetătorii care îşi însuşesc aceeaşi paradigmă alcătuiesc un „grup disciplinar". Ei „sunt angajaţi faţă de aceleaşi reguli şi standarde de practică ştiinţifică. Această angajare şi consensul evident pe care ea îl produce sunt condiţii indispensabile ale ştiinţei normale, adică ale genezei şi continuării unei anumite tradiţii de cercetare" [Ibidem]. Prin *ştiinţă normală* Kuhn înţelege cercetarea bazată pe şi realizabilă în cadrul paradigmei, caracteristică oricărei discipline ştiinţifice ajunsă în faza de maturitate. Acceptând şi însuşindu-şi paradigma, membrii grupului disciplinar îşi asigură şi fundamentele practicii lor ştiinţifice; formulează probleme a căror soluţie este asigurată de cercetarea bazată pe paradigmă; în interiorul paradigmei apar probleme obişnuite, „anomalii normale", „puzzle", cum le numeşte Kuhn, pentru a căror nerezolvare nu este de vină „ştiinţa normală" ci însuşi cercetătorul. Sarcina principală a „ştiinţei normale" este de a rezolva aceste „puzzle-uri", o muncă de „grădinărit", după expresia lui Kuhn, şi de a înlătura „anomaliile severe şi îndelungate", ca noutăţi neaşteptate şi, în acelaşi timp, contrastante cu prestigiul recunoscut al „ştiinţei normale".

Atâta timp cât ştiinţa este capabilă să rezolve probleme de tip puzzle, ea se află în stare de normalitate. Nu confirmabilitatea gen Carnap sau falsificabilitatea gen Popper sunt criteriile care separă, acum, ştiinţa de nonştiinţă; nu, pentru Kuhn importantă este capacitatea ştiinţei de a rezolva probleme puzzle în cadrul unei paradigme acceptate. Când însă numărul de „anomalii severe şi îndelungate" creşte, capacitatea paragidmei de a oferi soluţii este pusă sub semnul întrebării şi îndoielii; eşecurile repetate ale grupului de cercetători de a găsi soluţii în cadrul dat conduc la incertitudine profesională. Apare, astfel, *criza*, moment crucial în demersul Kuhnian.

Se pune, acum, problema reevaluării fundamentelor disciplinei ştiinţifice; neîncrederea este totală; atât în paradigma existentă, cât şi în soluţiile socotite până atunci standard. Ochii cercetătorilor ţintesc spre o paradigmă alternativă, concurentă. Nu este însă, aceasta, singura cale de rezolvare a crizei. După spusele lui Kuhn „toate crizele se încheie într-unul din următoarele trei moduri. Uneori, ştiinţa normală se dovedeşte până la urmă în stare să rezolve problema care a provocat criza, în ciuda disperării celor care văzuseră în ea sfârşitul paradigmei existente. În alte ocazii, problema rezidă chiar şi în abordări aparent cu totul noi. Atunci, oamenii de ştiinţă pot conchide că, în starea actuală a domeniului lor, nu se poate ajunge la nici o soluţie. Problema este înregistrată şi lăsată pe seama unei generaţii viitoare, înzestrată cu instrumente mai bune. Sau, în sfârşit, cazul care ne va interesa cel mai mult aici, o criză se poate încheia prin apariţia unui nou candidat la statutul de paradigmă şi prin lupta care urmează pentru acceptarea sa" [Ibidem, p.129-130].

Rezultă că în concepţia lui Kuhn dinamica oricărei ştiinţe se poate înscrie pe două traiectorii: una ţine de normalitate şi este traductibilă într-o activitate cumulativă de rezolvare a problemelor puzzle; alta ţine de revoluţie şi înseamnă o întrerupere a continuităţii - fie prin amânarea rezolvării problemelor, fie, şi acesta este modul tipic de rezolvare a crizei după Kuhn, prin schimbarea pur şi simplu a paradigmelor.

Kuhn nu lasă nici un dubiu în a înţelege că schimbarea de paradigmă înseamnă discontinuitate. Scrie că „Tranziţia de la o paradigmă aflată în criză la o nouă paradigmă, care va genera o nouă tradiţie în ştiinţa normală, este departe de a fi un proces cumulativ, realizat prin articularea sau extinderea vechii paradigme. Este vorba, mai degrabă, de o reconstrucţie a domeniului pe noi baze, o reconstrucţie care modifică unele din generalizările teoretice cele mai fundamentale ale domeniului, ca şi multe din metodele şi aplicaţiile lor paradigmatice. În cursul perioadei de tranziţie, va exista o suprapunere mare, dar niciodată completă, între problemele care pot fi rezolvate de vechea şi, respectiv, de noua paradigmă. Dar va exista, de asemenea, o diferenţă decisivă în modurile de rezolvare. La sfârşitul perioadei de tranziţie, specialiştii îşi vor fi schimbat concepţia asupra domeniului, metodelor şi scopurilor lor" [Ibidem, p.130]. Tranziţia nu se realizează deci în gen Popper de la o teorie la alta, ci de la o paradigmă la alta. Ea priveşte mai puţin fundamentele unei practici ştiinţifice şi mai mult starea de spirit a grupului disciplinar. Ceea ce se schimbă este modul de gândire, matricea de valori şi, indus, modul de percepţie, observaţiile desprinse din studiul aceloraşi realităţi. Prin tranziţie se încalcă principiul corespondenţei. Discontinuitatea şi ruptura caracterizează, esenţial, procesul. Are loc şi „o ruptură de comunicaţie"; cercetătorii, captivi ai unor paradigme rivale, vorbesc limbi diferite. De

aici, dramatismul procesului; consensul este imposibil; trecerea la o nouă paradigmă nu este realizabilă pas cu pas după canoanele logice; nu, ea obligă la *convertire,* termen utilizat de Kuhn pentru a sugera, deopotrivă, că tranziţia vizează starea de spirit a grupului disciplinar şi că ea înseamnă o schimbare bruscă în viziunea lor profesională.

Dramatismul tranziţiei nu înseamnă totuşi vid paradigmatic, aşa cum au crezut şi au interpretat lucrurile majoritatea criticilor lui Kuhn. Dimpotrivă, tranziţia presupune coabitare; o paradigmă se retrage în timp ce o alta îşi face loc şi se impune. Decizia de a renunţa la paradigma veche este simultană cu cea de adoptare a noii paradigme. Discontinuitatea priveşte modul de a pune şi rezolva problemele; nu se asigură continuitate pe aceeaşi filieră. Se asigura însă continuitate unui mod, indiferent care, de a găsi soluţii. Singura chestiune care se pune este de a şti dacă schimbarea revoluţionară a unei paradigme cu alta înseamnă sau nu progres.

Lui Kuhn nu i-a fost indiferentă această problemă. A găsit că în cazul ştiinţei normale se întrunesc facil condiţiile pentru ca membrii comunităţii ştiinţifice să cadă de acord asupra principiilor după care să se judece dacă ştiinţa a făcut sau nu paşi înainte. În aceeaşi manieră se pune problema şi pentru susţinătorii paradigmei învingătoare; ei îşi vor impune, ca victorioşi, propriile criterii de evaluare. Întrebarea fundamentală este dacă există criterii „neutre" celor două paradigme şi care obligă pe cercetătorii formaţi în medii paradigmatice diferite să admită că un anumit mod de rezolvare a problemelor înseamnă progres. Într-un capitol al cărţii sale intitulat sugestiv *Progres prin revoluţii*, Kuhn lasă să se înţeleagă că *în principiu* o nouă paradigmă înseamnă şi progres, cu respectarea a două condiţii esenţiale: „în primul rând, noul candidat trebuie să pară că rezolvă unele probleme proeminente şi general recunoscute ce nu pot fi abordate altfel. În al doilea rând, noua paradigmă trebuie să garanteze păstrarea unei părţi relativ mari a capacităţii concrete de rezolvare a problemelor pe care predecesoarele ei au încorporat-o ştiinţei. Noutatea de dragul noutăţii nu este un deziderat în ştiinţă, la fel cum nu este nici în multe alte domenii de creaţie. În consecinţă, deşi noile paradigme nu dispun rareori sau niciodată de toate capacităţile predecesoarelor, ele păstrează de obicei o bună parte din comportamentele cele mai concrete ale realizărilor trecute şi întotdeauna permit şi alte soluţii concrete ale problemelor" [Ibidem*,* p.213-214]. Chiar dacă în termeni relativi şi, uneori, echivoci, Kuhn spune totuşi ce înţelege el prin progres în ştiinţă. Şi mai mult ca în alte locuri, este afirmată aici, ideea continuităţii; a unei continuităţi gen Th.Kuhn dar neadmisă şi neînţeleasă de cei cu care a duelat ideatic; continuitate în sensul că, oricum, se pun şi se încearcă rezolvări de probleme; discontinuitate însă în modul în care se pun şi, mai ales, în cel în care se caută soluţii. Această idee este întărită în *Postscriptumul* pe care el îi produce ca o replică la criticile ce i s-au adus,

şapte ani mai târziu de la apariţia cărţii. Dar, nici în carte şi nici în *Postscriptum* nu renunţă la ideea că progresul ştiinţei nu înseamnă numaidecât că aceasta îi apropie pe oamenii de ştiinţă mai mult de adevăr. Dimpotrivă, califică drept „teleologică" această concepţie; rămâne convins că adevărul nu este unul singur şi, ca atare, scrie că „s-ar putea să fim nevoiţi să renunţăm la ideea, explicită sau implicită, că schimbările de paradigme îi apropie tot mai mult de adevăr pe oamenii de ştiinţă şi pe cei care învaţă de la ei" [Ibidem, p.215].

Asemenea remarci, despre progresul realizabil prin schimbarea de paradigme, au atras şi atrag atenţia. Cartea lui Kuhn, rupând cu modul tradiţional şi încetăţenit de a vedea dinamica ştiinţei prin ceea ce oferise Popper, a produs reacţii ce se înscriu pe toată gama. Cele mai multe se înscriu în nota circumspecţiei. Sintetizând principalele dimensiuni ale reacţiei critice la adresa viziunii lui Kuhn, filosoful român Mircea Flonta arăta că ele se traduc în următoarele obiecţiuni[31]:

„(1). Existenţa istorică a ştiinţei normale este îndoielnică. Nici o disciplină nu este dominată decenii şi secole de-a rândul de o singură paradigmă. Există, dimpotrivă, teorii concurente şi discuţii bazate pe argumente raţionale între adepţii acestor teorii. Interpretând ştiinţa normală ca o perioadă de practică ştiinţifică bazată pe acceptarea necritică a unei teorii, Popper şi Watkins afirmă că ştiinţa normală, chiar dacă are o existenţă istorică, este departe de ceea ce trebuie să fie ştiinţa ca întreprindere critică şi raţională. Acceptarea fără critică a unei teorii nu favorizează progresul cunoaşterii şi este un pericol pentru ştiinţă.

(2). Teza incomensurabilităţii paradigmelor este rezultatul unei exagerări. Chiar dacă două teorii rivale implică unele supoziţii incomensurabile există, în orice caz, concepte, probleme şi date de observaţie care le sunt comune şi care fac posibilă compararea lor (Shapeare, Scheffler).

(3). Lui Kuhn i se atribuie punctul de vedere că nu există criterii şi standarde raţionale acceptate în comun de adepţii unor teorii rivale şi, prin urmare, nu este posibilă comunicaţia şi discuţia cu argumente în disputele interparadigmatice. Criticii (Popper, Lakatos, Scheffler), subliniază că acest punct de vedere este în dezacord cu numeroase fapte din istoria ştiinţei. Kuhn este acuzat că explică dinamica ştiinţei prin factori şi procese iraţionale şi că are tendinţa de a contesta dreptul la existenţă al metodologiei, care se ocupă de elaborarea unor criterii raţionale de comparare a teoriilor ştiinţifice.

(4). Kuhn confundă punctul de vedere descriptic cu cel normativ în analiza ştiinţei. Studiul psihologic, sociologic şi istoric al comportării oamenilor de ştiinţă nu ne poate spune ce este

[31] Mircea Flonta, *Studiu introductiv* la Th. Kuhn, *Structura revoluţiilor ştiinţifice, lucr.cit*., p.30-31

ştiinţa ca activitate raţională. Dimpotrivă, numai un concept normativ asupra ştiinţei ne poate da criteriile necesare pentru a disocia ceea ce este raţional de ceea ce este iraţional în comportarea oamenilor de ştiinţă şi a comunităţilor ştiinţifice (Popper, Lakatos).

(5). Pretenţia lui Kuhn că teoria sa asupra naturii şi dinamicii ştiinţei se întemeiază pe datele istoriei ştiinţei poate fi greu armonizată cu critica pe care o face tezei despre existenţa unui limbaj de observaţie neutru, a unor date empirice invariante, în raport cu trecerea de 1a o teorie la alta (Scheffler). Dacă în filosofia ştiinţei este posibilă alegerea între teorii rivale pe baza unor fapte empirice, neutre faţă de aceste teorii, faptele istoriei ştiinţei, şi tocmai acesta este cazul atunci când Kuhn încearcă să-şi întemeieze propria sa teorie prin apel la argumente istorice, de ce nu ar fi oare acest lucru posibil în cazul celor mai mature discipline ştiinţifice?".

Mai mult sau mai puţin îndreptăţite, aceste critici vin din partea unor filosofi de prestigiu. Popper, Lakatos, Scheftler sunt nume de rezonanţă pentru istoria şi filosofia ştiinţei, iar părerea lor a influenţat profund discursul metodologic pentru întreg secolul XX.

Nu mai puţin critică este şi atitudinea unor economişti sau sociologi.

M.Blaug [Blaug, 29; 31], De Vroey [de Vroey, 266], D.Hausman [Hausman, 100], A.Wolfelsperger [WoIfelsperger, 274] ş.a. pun sub semnul incertitudinii capacitatea unei paradigme de a juca rolul de cadru de referinţă şi, concomitent, de formă apriori de cunoaştere ştiinţifică.

Cel mai circumspect cu potenţele şi utilitatea unei paradigme se dovedeşte a fi M.Blaug. Nedrept cu autorul *Structurii revoluţiilor ştiinţifice*, M.Blaug consideră că elementul distinctiv al metodologiei kuhniene constă în lipsa totală de comunicare în perioadele de crize revoluţionare; că „la Kuhn, istoria ştiinţei este marcată de lungi perioade de rafinare progresivă, întrerupte la răstimpuri de salturi discontinui de la o «paradigmă» dominantă la alta, fără nici o punte de comunicare între ele" [Blaug, 32, p.330]. Este motivul pentru care scrie, convins, că „termenul «paradigmă» trebuie izgonit din literatura economică, putând fi folosit doar între ghilimele" [Ibidem, p.329]. În compensaţie, Blaug îşi orientează simpatiile spre Imre Lakatos, autorul unei metodologii bazată pe „programele de cercetare ştiinţifică" [Lakatos, 133] în care vede un compromis, o sinteză între Popper şi Kuhn. „Programele de cercetare ştiinţifică" (PCS) nu sunt altceva decât mănunchiuri de teorii interconectate. Ele cuprind o parte mai „rigidă", numită „miezul tare" şi o alta mai flexibilă, ce joacă rolul unei „centuri de protecţie". În timp ce „miezul tare" rămâne în picioare „prin decizia metodologică a protagoniştilor săi", „centura de protecţie" formată din ipoteze auxiliare „suportă asaltul testelor" - cum spune Blaug [Blaug, 32, p.334]. Schimbarea PCS se substituie schimbării de paradigmă. Blaug este convins că „tabloul activităţii

ştiinţifice zugrăvit de Lakatos este mult mai bogat decât cel al lui Kuhn. În plus, el începe să ne facă să înţelegem de ce se ajunge în genere la înlocuirea unei «paradigme», lucru insuficient lămurit în opera lui Kuhn" [Ibidem]. Citându-l, Blaug arată că pentru Lakatos „o asemenea raţiune obiectivă (care lămureşte trecerea de la un PCS la altul - n.n.) este furnizată de un program de cercetare rival care explică succesele anterioare ale rivalului său, depăşindu-l, totodată, pe acesta printr-o putere euristică superioară" [Blaug, 32, p.334 apud Lakatos, *Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes*]. Până aici Lakatos este kuhnian. El este însă şi popperian în măsura în care „un PCS nu este «ştiinţific» odată pentru totdeauna; cu timpul el poate înceta de a fi ştiinţific, devenind din «progresiv» «degenerativ»..." [Blaug, 32, p.334]. Se simte, aici testul „falsificabilităţii" lui Popper, aplicabil, e adevărat, doar „centurii de protecţie"; „miezul tare" rămâne să asigure continuitatea în progresul ştiinţei economice.

Nu ştim ce influenţă a avut viziunea revoluţionară de sorginte Th.Kuhn asupra istoricilor filosofi ai ştiinţei. Ştim însă cu certitudine care a fost impactul *Structurii revoluţiilor ştiinţifice* asupra istoricilor ştiinţei economice. În pofida tuturor criticilor, a reţinerilor cu care a fost primit, termenul de paradigmă este nelipsit în orice lucrare de istorie a gândirii sau doctrinelor economice scrisă de la data apariţiei cărţii lui Th.Kuhn încoace. De fapt, principalele salturi, momentele de cotitură în dinamica ştiinţei economice nu sunt prezentate altfel decât prin schimbări de paradigmă. Rămâne de văzut şi analizat dacă trecerea de la o paradigmă la alta înseamnă întotdeauna progres. Cu toată încercarea sa, Kuhn n-a lăsat nişte criterii riguros definite şi net sesizabile prin care să se poată opera o evaluare în acest sens. Este, poate, partea cea mai slabă a operei sale, deşi exegeţii săi critici îi văd slăbiciunea în principal în motivaţia sa psihologică, care duce la „convertire", la abandonarea de către comunitatea ştiinţifică a unei matrice de valori pentru a îmbrăţişa o alta. Vom încerca, în cele ce urmează, o prezentare a principalelor paradigme care au marcat evoluţia sinuoasă a ştiinţei economice. Sinuoasă pentru că cititorul, avizat şi atent, va observa că tranziţia paradigmatică n-a fost întotdeauna sinonimă cu progresul. „Paradigma" economiei politice a socialismului, pentru a nu oferi decât un exemplu, n-a însemnat progres nici pentru ştiinţa economică şi nici pentru realitatea pe care a inspirat-o.

Momente paradigmatice cu semnificaţie epistemologică în istoria ştiinţei economice[32]

Şcoala clasică

Expresia de clasici a fost utilizată pentru prima dată de K.Marx pentru a desemna şi delimita două curente de gândire economică: cel englez, mergând de la W.Petty la D.Ricardo şi cel francez, cu început la J.P.Boisguilbert şi cu punct terminus la Sismondi. După Keynes, clasicii sunt toţi economiştii care „se trag" din A.Smith, fie că i-au aprofundat teoriile fie că, însuşindu-şi-le, le-au popularizat. Descendenţa lui A.Smith este însă numeroasă şi variată. De aceea, acceptând acest rău necesar care este divizarea în perioade, vom spune că era clasică este bornată la stânga intervalului, de lucrarea *Avuţia naţiunilor* scrisă de A.Smith în 1776. El este „aurora şcolii clasice" [Jesua, *Histoire de la théorie économique*, p.117]. *Principiile economiei politice şi ale impunerii* (1817) ale lui D.Ricardo formează miezul şi punctul culminant; el fixează elementele matricei, ortodoxia şcolii pentru ca J.S.Mill, culegând roadele, sintetizând şi reformând în acelaşi timp, prin *Principiile de economie politică* (1948) să încheie seria şi să stabilească punţi spre tranziţia la neoclasicism.

Aşadar, perioada clasică a ştiinţei economice a ţinut aproape un secol; secol în care capitalismul, în faza primei revoluţii industriale, căuta soluţii pentru propria sa organizare; pentru satisfacerea necesităţii unei populaţii aflată într-o creştere numerică excepţională ce-şi găsea idealul în oraş părăsind satul; pentru a face faţă concurenţei străine; pentru a depăşi piedicile în calea progresului şi inerţiile vechiului sistem. Lecţia faptelor părea foarte clară: libertatea economică cu libera iniţiativă ca pivot central şi cu suport în proprietatea privată. Răspunsul teoretic, cel mai consistent, 1-a dat Anglia. Pe drept cuvânt, J.Schumpeter consideră că era clasică, cu mici excepţii, „este perioada specific engleză a istoriei ştiinţei noastre" [Schumpeter, 241, vol. III, p.15]. Şi într-adevăr, Anglia vine cu patru mari apostoli, creatori de sisteme: A.Smith, D.Ricardo, Th.R.Malthus, J.S.Mill. Franţa, confruntată cu realităţi socio-economice similare, caută, la rându-i răspunsuri. Replica, cu sorginte în şcoala fiziocrată, este dată de J.B.Say şi Fr.Bastiat.

Ca orice ŞCOALĂ, clasicismul economic înseamnă mai întâi de toate un mentor şi o unitate de vederi.

[32] Vezi şi Ion Pohoaţă, *Doctrine economice universale*, vol.I *Predecesori şi fondatori*, vol II *Contemporan*i, Editura Fundaţiei „Gh. Zane", Iaşi, 1993

Fără a umbri personalitatea şi contribuţia lui D.Ricardo, putem afirma că A.Smith este părintele spiritual al clasicismului; fondatorul cu operă de pionierat al economiei politice moderne şi al sistemului economic liberal. El este, deci, şeful ŞCOLII.

Şcoala clasică are şi un corp teoretic unitar, bine structurat. Spre deosebire de prima ŞCOALĂ, cea fiziocrată, clasicismul a acceptat mai puţin norma, dogma; dimpotrivă, a fost deschis confruntărilor ştiinţifice, controverselor. Unitatea a fost de fond şi nu de formă, iar pe alocuri însuşi fondul a făcut obiectul punerii în cauză; reformismul lui J.S.Mill nu este decât un exemplu.

Ceea ce a dat unitate şi reprezintă fondul comun de idei al clasicismului economic, în linii mari înseamnă:

- O concepţie fundamentală despre organizarea economiei cu suport în ordinea naturală; clasicii cred în legile naturale, în virtuţile autoreglatoare ale economiei şi, deci, sunt partizani ai liberalismului; interesul individual, libera iniţiativă şi concurenţa ca piloni centrali ai progresului.

- Ştiinţa economică are, în principal, un scop utilitarist, pragmatic; ea trebuie să facă cunoscute „cauzele îmbogăţirii naţiunii". În acelaşi timp ea începe să însemne o specialitate precisă, bine delimitată, rezultatul unei cercetări întreprinse de profesionişti. Economiştii, chiar dacă unii dintre ei intră în economie prin filosofie (ceea ce nu-i rău deloc) sau se ocupă şi de afaceri sau administraţie, „se recunosc între ei iar publicul, la rându-i, începe să-i recunoască mult mai precis ca înainte" [Ibidem, p.13].

- Metoda folosită de clasici este cea a abstracţiei ştiinţifice şi a deducţiei. Excesul de abstracţie, la Ricardo îndeosebi, va produce reacţia Şcolii istorice germane, aşa cum excesele liberalismului îi vor produce pe Marx şi intervenţionismul statal. Realitatea conflictuală este cuprinsă schematic prin modele; clasicii matematizează şi modelează, fără excese.

- Universul ideatic preferat este microanaliza. Întreprinzătorul individual, egoist, raţional, rapace, mai apt decât statul în a produce bogăţie este subiectul predilect de analiză. Interesul general, colectiv şi problemele macroeconomice nu le scapă; ele sunt însă chestiuni derivate. De ce? Pentru că numai urmărind o bună conduită individuală, numai prin realizarea interesului personal se asigură pacea socială; nu invers.

- Aria preocupărilor clasicilor s-a circumscris unor probleme de fond ale economiei: valoare, preţ, producţie, repartiţie, creştere, echilibru, schimburi internaţionale etc. În toate aceste domenii, fără a pleca de pe un teren gol, dimpotrivă, ei au inovat: adăugând, sistematizând sau sintetizând.

Economiştii englezi şi francezi amintiţi, cu personalităţi net individualizate, s-au raportat la valorile comune a ceea ce Istoria doctrinelor economice numeşte ŞCOALA CLASICĂ. Alţi economişti, trăind în aceeaşi epocă, fie că nu au îmbrăţişat în totalitate valorile fundamentale ale clasicismului, fie că s-au opus. Jean-Charles Leonard Sismondi, spre exemplu, face poziţie de „eretic", ca de altfel şi J.S.Mill; contemporan cu clasicii, el este un eterodox. Gânditor reformist, el se opune economiei de piaţă, miturilor acesteia şi cere intervenţia statului. Poate fi considerat un clasic doar în sens larg [vezi Baslé, 21, p.16]. O situaţie particulară are K.Marx. Considerat adesea ca „ultimul dintre clasici", Marx, de fapt, a trecut printr-o critică severă, nu lipsită de importanţă şi elemente ştiinţifice, întreaga operă economică clasică. Locul lui rămâne alături de mari apostoli ai gândirii economice, de clasici, cu care a polemizat fertil. Specificitatea, amploarea şi mai ales evoluţia particulară a faptelor după modelul gândirii sale, îi impun însă o tratare specială.

Metodologia la K.Marx

La baza analizei sale, Marx a plecat de la principiile materialismului istoric: oamenii sunt cei care-şi făuresc istoria; lumea este materială, spiritul este un produs al materiei; în devenirea şi evoluţia lumii condiţiile materiale de producţie au un rol determinant. Este vorba de un materialism dialectic în baza căruia evoluţia lumii şi raporturile economico-sociale pot fi înţelese numai în unitatea lor contradictorie. Prezentarea lucrurilor în această manieră formează, de altfel, dimensiunea principală a stilului lui Marx; un stil critic, cu accente ironice, adesea de pamflet; critic în dublu sens: faţă de stat-quo-ul ştiinţei economice clasice „burgheze" şi faţă de stările de fapt din viaţa economică şi socială.

Dimensiunea notei critice nu a înregistrat întotdeauna acelaşi nivel. Tânărul hegelian din *Manuscrisele din tinereţe* şi *Ideologia germană* este doar un blând filosof al alienării şi emancipării. Abia cu *Manifestul Partidului Comunist* şi ulterior cu *Capitalul* şi *Critica Programului de la Gotha,* Marx parcurge un drum a cărui principală caracteristică este militantismul teoretic activ.

Pentru a analiza critic, Marx porneşte şi se foloseşte de instrumentarul clasicilor; construieşte axiome; pleacă de la faptul concret pentru a excela pe terenul abstracţiei; exemplificările sunt sporadice, doar pentru a da culoare. În acelaşi timp, Marx îşi construieşte un sistem noţional şi categorial propriu. Singur îşi anunţă câteva descoperiri: dublul caracter al muncii omeneşti întruchipată în marfă; specificul mărfii-forţă de muncă; compoziţia organică a capitalului; legea acumulării capitaliste etc. Cu aceste concepte el operează şi construieşte într-o

logică specifică - logica marxistă. Noţiunile şi categoriile inventate de el au forţă de expresie şi sunt inteligibile doar în interiorul acestui perimetru, al „catedralei marxiste”.

Înarmat cu o metodă şi un arsenal de mijloace proprii, Marx îşi propune, ca scop principal, desacralizarea şi demitificarea economiei şi societăţii capitaliste şi a ştiinţei economice care o slujeşte. Începe, aşadar, ca un clasic şi sfârşeşte ca un eterodox.

În căutarea „misterelor” societăţii capitaliste, Marx este preocupat să demonstreze că în spatele raporturilor dintre lucruri stau raporturi dintre oameni. De aici, teme de meditaţie specifică precum: fetişismul mărfii, valoarea şi capitalul ca relaţii sociale etc. Analizează fenomenele şi procesele economice dintr-o dublă perspectivă: a conţinutului imanent; al esenţei şi al formei de prezentare. De multe ori forma poate ascunde intimitatea fenomenului; este motivul pentru care el studiază mai întâi fenomenul nud pentru ca apoi să-l integreze mecanismului de ansamblu. Legătura dintre conţinut şi formă este ilustrată reprezentativ pe teribilul exemplu al transformării; al transformării plusvalorii în profit şi al valorii în preţ de producţie. Împrumutând viziunea conflictuală a raporturilor sociale de la Hegel, ca motor al istoriei, Marx merge mai departe; „pune filosofia hegeliană pe picioare”; caută motorul conflictului nu în conştiinţa socială ci în condiţia materială a vieţii sociale. Plecând de aici, el ajunge la o interpretare economică a istoriei; introduce în analiză noţiunea de mod de producţie, înţeles ca unitate dialectică a forţelor de producţie (mijloacele de producţie + forţa de muncă) şi a relaţiilor de producţie (raporturi sociale ce se stabilesc între oameni în cadrul procesului de producţie). Elementul cel mai dinamic, factorul prim în evoluţie, îl constituie, după Marx, forţele de producţie; relaţiile de producţie au tendinţa de a rămâne în urmă şi, din cadru propice al dezvoltării, devin frâne; punerea de acord înseamnă revoluţie socială. Fr.Engels, în *Anti-Dühring,* dezvoltă şi completează această teorie. Analiza resorturilor intime ale economiei capitaliste îi dezvăluie lui Marx o serie de contradicţii interne obiective, capabile să condamne această societate la dispariţie; nu amintim, aici, decât legea reducerii tendenţiale a ratei profitului şi consecinţele care decurd din legea acumulării capitaliste.

Concluziile trase îl ridică împotriva „aistorismului” clasicilor economiei politice care asimilau legile economice legilor naturii (ordinii naturale sau mâinii invizibile) şi, în virtutea acestui fapt, considerau societatea capitalistă ca pe una dată pentru totdeauna. Or, pentru Marx, fiecare mod de producţie este un tot supus transformărilor şi evoluţiei, este un şantier în mişcare, o verigă în lanţul istoriei. Motorul acestei evoluţii nu mai este însă interesul personal şi principiul hedonistic; nu, Marx îl caută şi îl găseşte în altă parte. El construieşte, în acest sens, o nouă teorie a claselor sociale şi a luptei dintre clase. Noutatea faţă de predecesori constă în

definirea claselor sociale în funcţie de poziţia lor faţă de mijloacele de producţie. După acest criteriu, societatea capitalistă se împarte în două mari clase: burghezia, posesoarea mijloacelor de producţie şi proletariatul, lipsit de mijloacele de producţie şi obligat, în virtutea acestei realităţi, să-şi vândă forţa de muncă. Dacă aşa stau lucrurile, între cele două clase relaţiile nu pot fi decât de exploatare; repartiţia se face în favoarea celor care posedă mijloacele de producţie pentru că repartiţia este, întâi de toate, repartiţia condiţiilor materiale de producţie.

Dintr-o asemenea perspectivă, Marx îşi asumă rolul de profet; de a conştientiza pe cei exploataţi despre locul şi menirea lor întru devenirea istoriei; de a demonstra că societatea capitalistă, din interior, este condamnată la dispariţie; de a indica mijlocul principal prin care capitalismul poate fi înlocuit cu dictatura proletaristului şi care, ea însăşi, nu este decât o fază tranzitorie spre o societate fără clase - socialismul. Acest mijloc nu este decât unul singur: lupta de clasă. În *Manifestul Partidului Comunist* el, împreună cu Engels, scriu negru pe alb: „Istoria societăţii omeneşti este istoria luptei de clasă".

Cât rău avea să aducă această idee omenirii sau unei părţi considerabile a acesteia, căreia i-a confiscat, prin finalitatea-i fatidică, o bună parte a existenţei, este o problemă care nu-şi găseşte locul aici. Înainte de a trece la prezentarea altei viziuni, o singură problemă se pune totuşi. O privire de ansamblu relevă că marxismul reprezintă o critică, un negativ aproape, al şcolii clasice. Din acest punct de vedere este analiza lui Marx una obiectivă? Aparţine unui economist nutrit şi convins de necesitatea respectării adevărului ştiinţific sau unuia aplecat spre studiu din raţiuni doctrinare? Numeroasa „serie critică" (inclusiv *Capitalul* care are ca subtitlu *Critica economiei politice),* lasă impresia că întreaga construcţie teoretică este subordonată unei ideologii; că a ajuns la concluzia inevitabilităţii socialismului nu în urma analizei; că dimpotrivă, a plecat la drum cu „socialismul în cap" şi nu orice fel de socialism ci unul ştiinţific, opus celui, botezat tot de el, utopic.

Geometria internă a paradigmei neoclasice

Prefixul „neo" plasat în faţa şcolii clasice conduce la ideea că neoclasicismul înseamnă o reînnoire, în funcţie de noile condiţii şi ca o reacţie la noile tendinţe doctrinare cu sorginte în naţionalismul economic, istorismul şcolii germane şi socialismul lui Marx, a valorilor cunoscute ale clasicismului.

Această afirmaţie este însă doar în parte adevărată. Neoclasicismul reprezintă o prelungire reînnoită a şcolii clasice în măsura în care, valorile fundamentale pe care se sprijină şi pe care le cultivă rămân aceleaşi: ordinea naturală, proprietatea privată, libertatea de între-

prindere, ascendenţa interesului individual faţă de cel colectiv, concurenţa, principiul hedonistic etc; şi, tot o prelungire şi o actualizare a valorilor clasice, în măsura în care istorismului şcolii germane a lui G.Schmoller, K.Bücher, M.Weber, W.Sombart ş.a., umanismului şi reformismului structural şi instituţional cultivat de aceştia îi opune, prin repunere în drepturi, abstracţia ca metodă şi mediu de cercetare, viziunea egoistă şi frustă a interesului personal ca unic scop al economiei, individul rupt de conflictualitatea social-istorică, de spaţiu şi de timp; naţionalismului economic a lui Fr.List îi opune o analiză în care valorile şi dimensiunile naţionale ale dezvoltării îşi găsesc prea puţin loc; socialismului lui Marx îi opune calea capitalistă a dezvoltării şi devenirii omenirii.

Propoziţia de mai sus nu este însă confirmată de vreme ce neoclasicismul, în cele trei variante, reprezintă şi o ruptură cu valorile clasice tradiţionale; ruptura şi construcţie de noi valori şi principii metodologice.

Ruptura priveşte, *întâi* de toate, *baza de sprijin:* teoria valorii. „Copilul preferat" al clasicilor teoria valorii-muncă, este abandonat. O nouă abordare a valorii, ale cărei dimensiuni se stabilesc pe piaţă, prin aprecierea subiectivă a indivizilor şi nu în producţie, în mod obiectiv, prin consumul de muncă, deschide perspectiva unui gen, total nou, de analiză. Divorţul între clasici şi neoclasici se produce, în principal, aici. „Cele două abordări fundamentale ale fenomenului economic... se sprijină pe două teorii opuse ale valorii, remarcă Serge Latouche: o teorie subiectivistă şi o teorie obiectivistă [Latouche, 142, p.12].

Dacă acest lucru reprezintă un plus sau un minus pentru ştiinţa economică, părerile sunt împărţite. Reţinem, ca semnificativă, opinia lui A.Samuelson, după care valoarea bazată pe utilitate este menită să sintetizeze, are vocaţia principiului unificator; este vorba de „unificarea celor două elemente separate ale valorii la clasici: valoarea de întrebuinţare şi valoarea" [Samuelson, 234, p.132]. Impactul pe care noua viziune 1-a avut asupra categoriilor economice adiacente valorii a fost mare. Costul de producţie este privit ca utilitate sacrificată sau abandonată (cost de oportunitate); preţurile nu mai au o bază obiectivă, nu mai tind spre o valoare determinată după toate regulile calculului economic în producţie; ele nu pot fi decât relative. La clasici, repartiţia derivă din teoria valorii. La neoclasici, ele fac corp comun. La clasici, remunerarea este a agenţilor purtători, a proprietarilor factorilor de producţie. La neoclasici remunerarea este a factorilor de producţie înşişi; ei sunt remuneraţi pentru că sunt rari; şi au valoare tocmai pentru că sunt rari. Clasele sociale, principalele participante la procesul repartiţiei, aflate pe poziţii adesea divergente şi cu exprimarea interesului într-un mediu pe care

clasicii l-au văzut nu de puţine ori ameninţat de nelinişti, lipsesc din peisajul noii paradigme; peisaj, ideologic vorbind, total neutru.

În *al doilea* rând, ruptura de clasici se produce prin obiectul analizei. În atenţia clasicilor a stat construcţia unui model al dinamicii economice. „Trinitatea productivă", acumularea capitalului şi creşterea economică le-a atras atenţia şi i-a preocupat în mod insistent. Bunăstarea era legată, funcţional, de volumul producţiei. Creşterea bogăţiei materiale rămâne, aşadar, obiectul analizei şi scopul acţiunii *practice.* Pentru neoclasici, oferta de factori de producţie este exogenă. Populaţia, dimensional şi structural privită, pământul şi celelalte resurse, capitalul etc. sunt considerate a fi date. Dintr-o asemenea perspectivă, a găsi modalitatea de combinare optimă a factorilor de producţie pentru a maximiza utilitatea produsului, iată alfa şi omega noii paradigme. Dezvoltarea economică este înlocuită cu preocuparea pentru *echilibru*, într-un climat esenţialmente *static.* Alocarea resurselor rare, date, pentru a atinge optimul economic, devine centrul gândirii economice.

În căutarea echilibrului, neoclasicii construiesc un mediu propice cercetării lor şi impun o nouă metodă.

Mediul este unul abstract, al *concurenţei pure şi perfecte ;* cantonat, predilect, la nivel *microeconomic.* Dacă la clasici subiecţii analizei puteau fi, deopotrivă, indivizii, grupurile sau clasele sociale, pentru neoclasici, personajele acţiunii rămân agenţii simpli, individul sau firma, în calitate de producători sau consumatori. Întreprinzătorul producător, plecând de la o cantitate dată de factori de producţie, într-un sistem de preţuri apriori stabilit şi pe o bază dată a tehnicii, are menirea de a combina factorii de producţie pentru a obţine maximum de profit. Comportamentul cunsumatorului este dominat, de asemenea, de principiul hedonistic. Menajul este asimilat unei întreprinderi. Plecând de la un sistem dat al nevoilor, preţurilor şi veniturilor, consumatorul este pus tot timpul să găsească optimul; să aleagă bunurile de care are nevoie după principiul egalităţii utilităţilor marginale; şi el este capabil să facă acest lucru pentru că este perfect raţional.

Excepţie, într-o oarecare măsură, face aici A.Marshall. El lasă deoparte „abstracţiile eroice" (M.Blaug) ale echilibrului general, stările staţionare, concurenţa perfectă etc. specifice confraţilor de idei şi, fidel tradiţiei clasicismului englez, condiţionează prosperitatea individului nu numai de eficacitatea alocării resurselor ci, în primul rând, de acumularea capitalului, de creşterea demografică şi cea economică, ca o sinteză a primelor două. Iniţiază, de aceea, analize pe termen lung şi în condiţiile concurenţei imperfecte.

În acest mediu, abstract şi static, instantaneu al vieţii economice, neoclasicii operează cu o *metodă* nouă, o inovaţie. Este vorba de *principiul marjei*, al ultimei unităţi, propus pentru prima dată de austriacul Fr. von Wieser în studiul utilităţii. Comportamentul şi influenţa ultimei unităţi dintr-un stoc de bunuri omogene asupra nevoilor este diferit faţă de cel al unităţii precedente; se adresează unei nevoi mai puţin acute. Principiul şi modul de judecată sunt extinse la toate dimensiunile economiei. Ce se întâmplă cu costul dacă se măreşte producţia cu o unitate? Ce influenţă are asupra producţiei creşterea cu o unitate a numărului de muncitori, a salariului, a dobânzii etc.? Cât trebuie adăugat la un factor pentru a compensa scăderea producţiei determinată de diminuarea, cu o unitate, a altui factor, ş.a.m.d.? Iată genul de întrebări cărora neoclasicii au încercat să le găsească răspuns. Întrebări care-şi găsesc expresia concentrată în principiul valorilor marginale: „Dacă se alocă o cantitate dată dintr-un bun unor utilizări aflate în concurenţă, alocarea va fi eficace dacă fiecare unitate din bunul respectiv este utilizată aşa fel, încât deplasarea acestei unităţi de la o utilizare la alta să genereze un câştig egal cu pierderea provenită din retragerea acestei unităţi din alocarea sa iniţială. Că este vorba de alocarea unui venit dat cumpărării unui ansamblu de bunuri de consum sau o sumă ce trebuie cheltuită cu procurarea unor factori de producţie, sau de repartiţia timpului între muncă şi odihnă, principiul rămâne întotdeauna acelaşi. Mai mult, în fiecare caz, problema alocării are o soluţie de maximum dacă şi numai dacă randamentele sunt descrescânde atunci când se alocă o unitate dintr-un bun destinat unei singure utilizări dintre cele posibile" [Blaug, *La pensé,* p.347].

În baza unor atari raţionamente, neoclasicii au construit tipicele modele ale teoriei producătorului şi consumatorului; pragul de rentabilitate este definit dintr-o asemenea perspectivă: la un preţ dat, fiecare întreprindere atinge, mai devreme sau mai târziu, un punct dincolo de care un plus de factori încetează de a mai aduce profit; tot într-un asemenea context se poate estima că „preţul unui bun măsoară preferinţa cumpărătorilor pentru o marfă pe care ei o cumpără efectiv în comparaţie cu cele pe care ei le-ar putea cumpăra pentru aceeaşi cantitate de monedă; preţurile pot *fi* definite drept « coeficienţi de alegere »" [Pribam, 217, p.282] etc.

În aceste formule, relativ *omogene* (nuanţele deosebitoare vin, fie de la A.Marshall, mai conservator cu valorile clasice, fie de la Şcoala austriacă, refractară sau chiar critică la formalizările matematice şi la schematismul lui homo oeconomicus) neoclasicismul apără valorile economiei de piaţă şi, în principal, valorile liberalismului.

Şcoala istorică germană şi a instituţionalismului american

Gândirea economică germană a avut, de la începuturile ei, o anumită specificitate; a fost centrată asupra instituţiilor sociale; interesul principal a vizat nu individul cât relaţiile de interdependenţă dintre grupurile organizaţionale: familie, corporaţie, ducate etc. Individualismul, bazat pe dreptul roman, nu şi-a găsit aici locul, iar liberalismul a fost considerat depăşit înainte de a se manifesta. În pofida apariţiei şi dezvoltării ideilor liberale aduse de revoluţia franceză, Germania rămâne etatistă. Vor trebui să treacă două războaie pentru ca doctrina liberală să-şi facă loc aici în formula economiei sociale de piaţă. Expresia tipică şi sinteza acestei evoluţii proprii o reprezintă Şcoala istorică germană şi naţionalismul lui Fr.List.

Indiferent de varianta în care s-a manifestat, cu nuanţe deosebitoare de mică importanţă, comun Şcolii istorice germane este, întâi de toate, adversitatea faţă de abstracţionismul şi logica pură a ştiinţei economice clasice şi neoclasice. Reprezentanţii acestei orientări refuză calculul marginal şi trăiesc cu convingerea că nu se poate ajunge la adevăr pe cale pur logică. În *Economia politică şi metodele sale,* Schmoller opune metoda empirică şi inductivă celei pur deductive. Susţine că economia trebuie studiată în contextul desfăşurării ei istorice şi sociale; în timp şi spaţiu. De aici, relativismul ştiinţei economice; nu mai poate fi considerată absolută, universală, matematizabilă. Economia politică devine Economie naţională sau „Ştiinţa legilor dezvoltării istorice a naţiunilor" (Hildebrandt) sau, pur şi simplu „Ştiinţa fenomenelor economice" (Wagner). Drumul spre economie trece, aşadar, prin istoric, juridic, instituţional, psiho-sociologic. Tratatele de economie, unele excesiv de încărcate, pierzând, prin aceasta, în esenţialitate şi coeziune, devin adevărate fresce de epocă. Individualismului metodologic de tip smithian i se opune o abordare globală şi instituţională. Pentru şcoala istorică germană, instituţia (familia, grupul social, corporaţia, întreprindere statul etc.) accede individului. Viziunea interesului personal, ca unic scop al economiei, este considerată frustă; oamenii, se crede, sunt animaţi şi de alte sentimente decât cel al câştigului imediat: onoarea, datoria, statutul social etc. Imaginea caricaturală a lui homo oeconomicus este înlocuită cu cea a individului moral care trăieşte, se formează şi acţionează într-un mediu socio-istoric bine definit.

Punând sub semnul relativităţii legile generale ale clasicismului şi neoclasicismului, Şcoala istorică germană nu crede nici în automatismul infailibil al mecanicii clasice. În *Teoria crizelor,* W.Roscher demonstrează că nu toate piedicile pot fi surmontate graţie virtuţilor intrinseci ale liberalismului economic. Fără a nega avantajele liberei concurenţe, reprezentanţii Şcolii istorice germane fac apel la intervenţia statului. Ceea ce rezultă de aici este o *economie mixtă.* Ea a

purtat iniţial numele de „Socialismul de catedră” pentru a sugera opoziţia cu socialismul revoluţioanr al lui Marx. Ulterior, „Socialismul profesorilor” a primit eticheta de *Socialism de stat* sau, mai nou, social-democraţie. În *Fundamentele economiei politice* A.Wagner descrie socialismul de stat ca pe o economie mixtă, cu un puternic sector public şi un stat însărcinat cu justiţia socială şi reglarea economică; un stat redistribuitor de venituri; un plătitor de „salarii indirecte”.

Mai reţinem, pentru conturarea succintei imagini a ceea ce a reprezentat Şcoala istorică germană, că promotorii acestei orientări au fost *naţionalişti.* Naţionalişti în dublu sens: într-unul sănătos şi benefic, după care economia nu poate fi decât naţională şi, ca atare, trebuie abordată şi analizată în propriu-i perimetru şi în raport cu alte naţiuni; într-altul, exprimat în varianta expansionistă cu adresă precisă: marele spaţiu german. Exacerbat în această direcţie, naţionalismul istoricilor germani a condus spre elitism, rasism şi chiar la susţinerea războiului. Schmoller nu are reţineri să scrie că „Supunerea raselor slabe celor capabile serveşte progresul”.

Şcoala istorică germană a avut o mare influenţă asupra *instituţionaliştilor americani* Thorsten Veblen (1857-1929), John Commons (1862-1945) şi Wesley C.Mitchell (1874-1948).

Şi instituţionaliştii americani se pronunţă pentru o metodă empirică bazată pe observaţia faptelor statistice şi pentru plasarea în mediul lor concret, istoric şi social, pentru a le explica şi analiza; acordă o mare importanţă cadrului juridic şi acceptă un intervenţionism rezonabil.

Influenţa germană s-a simţit şi pe terenul politicii sociale. Ideea agreată de Schmoller - situaţia economică depinde de bunele instituţii sociale - a avut priză la americani. Şi ei consideră statul ca pe un factor a cărui influenţă pozitivă reprezintă o condiţie indispensabilă progresului uman; că omul este, înainte de toate, un ins social şi, ca urmare, cele trei niveluri ale studiului sunt acelea pe care le-a stabilit Schmoller: individul, instituţiile, economia naţională; că studiul complexităţii vieţii economico-sociale este singurul capabil de a evita erorile ultraliberalismului.

Paradigma keynesiană

Clarificarea „momentului Keynes” în gândirea economică este o întreprindere pe cât de cutezantă pe atât de necesară şi oportună. Aceasta pentru că: *întâi,* impactul keynesismului asupra teoriei economice clasice şi, în principal, asupra matricei de valori a acesteia a fost deosebit de puternic; *al doilea,* keynesismul este curentul cu cea mai largă răspândire în gândirea economică contemporană; şi în *al treilea* rând, despre Keynes s-a scris o literatură extraordinar de bogată, interpretarea operei acestui economist înscriindu-se pe o gamă extrem de

variată sub raportul interpretării, a poziţiilor şi încadrării ei în contextul gândirii economice contemporane.

Din această nevoie, de desluşire a sensurilor şi semnificaţiilor keynesismului, considerăm necesar, *dintru început*, să subliniem că acest „moment", keynesismul, nu înseamnă exclusiv opera şi activitatea practică a personajului şi economistului Keynes; el reprezintă un *cumul de idei* care au prins contur şi s-au dezvoltat în timp, înaintea lui Keynes, dar care şi-au găsit în lucrările acestuia forma cea mai elaborată, plus o sumă de concepţii ale unor generaţii de discipoli, entuziaşti şi fideli maestrului.

În *al doilea rând,* keynesismul semnifică şi o evoluţie în chiar interiorul operei lui Keynes. Este vorba atât despre o evoluţie pe idee cât şi în ceea ce priveşte poziţia sa faţă de anumite aspecte ale politicii economice. Discipolul cuminte al lui Marshall şi îndrăgostitul de neoclasicism din tinereţe devine „radicalul" Keynes din *Teoria generală.*

În *al treilea rând,* opera lui Keynes şi în special *Teoria generală* se doresc a se defini printr-o *nouă atitudine* faţă de ordinea existentă. În această dorinţă a sa, nu merge însă până la capăt; coexistă, la el, un abandon al unor ipoteze fundamentale ale liberalismului clasic cu păstrarea resorturilor şi a legăturii cu trunchiul trainic al acestui curent în interiorul căruia s-a format şi căruia i-a rămas, de fapt, fidel până la sfârşitul vieţii.

Astfel, debutul unei ere noi în evoluţia gândirii economice, Keynes îl face prin lupta deschisă pe care o declară unor principii ale liberalismului clasic. El îşi intitulează şi pretinde că teoria sa este generală pentru a demonstra că echilibrul în economie este compatibil cu o multitudine de niveluri ale folosirii resurselor disponibile. Deplina folosire a forţei de muncă îi apare un caz cu totul particular (şi ideal, vor dovedi postkeynesiştii). Deşi la începutul activităţii sale este mai concesiv şi chiar admite, sub influenţa lui Marshall, ideea ricardiană că pe termen lung se înregistrează o tendinţă naturală spre o poziţie de echilibru a deplinei folosiri a forţei de muncă prin adoptarea salariilor şi preţurilor la cerinţele pieţei, în *Teoria generală* el combate hotărât această opinie. Aici, aşa cum gândea înaintea sa Thomas Robert Malthus, el consideră că deplina folosire a forţei de muncă nu poate fi decât rezultatul satisfacerii cererii efective pe termen scurt, produsul unei expansiuni temporare a activităţii economice. Apoi, administrează o severă critică, şi conferă spaţii ample în acest sens în lucrările sale, analizei ricardiene care fac din „legea debuşeelor" a lui Say axa echilibrului economic. Imposibilitatea autosufocării producţiei ca urmare a faptului că „oferta îşi creează cererea" era contestată, de altfel, la modul violent prin evidenţa faptelor. De asemenea, rolului neutru al monedei, după credinţa lui Jean Baptiste Say, Keynes îi opune o teorie despre o monedă cu funcţii active dintre cele mai

importante în derularea mecanismului economic. La fel, legea şomajului a lui A.C.Pigou, a constituit subiectul unei virulente critici. După Pigou, la o rată dată a salariilor reale, cantitatea de muncă cerută pe ansamblul economiei nu putea varia decât exact în aceeaşi proporţie ca şi cantitatea bunurilor de consum necesare a acoperi şi a corespunde plăţii acestor salarii. De unde concluzia indusă că reducerea salariilor ar fi susceptibilă de a stimula expansiunea economică. La Keynes, salariul este rezultatul unui proces de negociere în termeni nominali şi nu reali. Punând în centrul analizei cererea efectivă şi necesitatea stimulării acesteia, pe Keynes îl interesa salariul îndeosebi din punctul de vedere al puterii de cumpărare. Salarii mari înseamnă la el putere de cumpărare sporită şi deci imbold pentru dezvoltare. De aceea, el opune ideii lui Pigou, aceea că se poate obţine o stimulare a dezvoltării economice prin reducerea salariilor, o politică de creştere a salariilor nominale combinată cu preţuri stabile.

Părăsirea unor principii ale clasicismului liberal şi ieşirea din „matcă" erau cerute de involuţia doctrinei şi de impasul ei în faţa unor fenomene negative noi, inedite, a căror rezolvare nu mai era posibilă în baza reţetelor cunoscute. De aceea, Keynes se pronunţă pentru activizarea rolului statului, *pentru orientare* economică, pentru dirijism. Dirijismul lui Keynes şi cel inspirat din el nu semnifică planificare centralizată. El înseamnă intervenţionism statal, realizabil prin transformarea statului într-un agent nemijlocit şi eficient al vieţii economice; înseamnă coordonarea procesului decizional la nivel macroeconomic de către autoritatea publică cu condiţia ca semnalele pentru aceste decizii, sensul şi finalitatea lor să vină de la şi să servească iniţiativa privată. Intervenţia statală era la el o necesitate pentru care nu pleda cu plăcere. „Eu mă pronunţ pentru antrenarea statului, pentru abandonarea principiului laissez-faire", scria el în cuvântul introductiv la *Teoria generală,* nu din dispreţ faţă de buna doctrină veche, ci pentru că, indiferent dacă ne place sau nu, condiţiile succesului ei nu mai există. Doctrina avea două aspecte -- ea încredinţa binele public iniţiativei private *necontrolate* şi neajutate. Iniţiativa privată nu mai este necontrolată -- ea este controlată şi periclitată pe multe căi diferite. Acest lucru nu mai poate fi schimbat. S-ar putea ca forţele care ne presează să fie oarbe, dar ele există şi sunt puternice. Iar dacă iniţiativa privată este necontrolată, noi nu putem să o lăsăm neajutată" [Keynes, 123, p.14, sublinierile autorului].

Aşadar, discursul său pentru stat, pentru intervenţia sa, era determinat imperativ de faptul că economia nu mai izbutea, în mod vădit, să-şi descopere alte posibilităţi de rezolvare a problemelor, şi, în principal, de eradicare a flagelului şomajului. Dar el nu a renunţat niciodată la „buna doctrină veche" în ale cărei resorturi şi forţe emulative a rămas încrezător. Pledând însă pentru stat, pentru ca pe această cale, „să ajute" iniţiativa privată, el a deschis un drum nou în

doctrina şi politica economică -- cel al economiei mixte, în care alături de iniţiativa privată, benefică şi stimulativă, statul se manifestă şi rămâne o prezenţă activă şi necesară binelui public. Din acest punct de vedere, keynesismul nu este altceva decât o nouă faţă şi formă a liberalismului clasic adaptat la cerinţele impuse de derularea mecanismului economic în condiţii şi cu restricţii noi şi multiple. Referindu-se la acest aspect, istoricul doctrinar Henry Denis scria că „El, Keynes, a fost heraldul unui nou liberalism economic pe care l-am putea denumi un liberalism keynesist" [Denis, 60, p.615]. Că aşa stau lucrurile, o confirmă şi faptul că ţările care au scăpat de marasmul crizei din '29 - '33 şi au obţinut cei mai buni ani de creştere economică postbelică aplicând o politică de factură keynesistă n-au renunţat nicidecum la principiile liberalismului şi ale economiei de piaţă.

Keynes nu s-a detaşat total de doctrina clasică şi neoclasică şi prin alte elemente ale paradigmei sale de gândire. Spre exemplu, analiza pe care o întreprinde este pusă în termenii *utilităţii marginale*, aplicată, e adevărat, nu cererii şi ofertei factorilor de producţie la nivelul firmei, ci mărimilor macroeconomice agregat; „înclinaţiile" spre consum, spre investiţii şi spre economii sau „preferinţa pentru lichiditate" etc. nu sunt altceva decât termeni desprinşi din vocabularul ştiinţei economice marginaliste. De asemenea, cei mai *mulţi exegeţi ai* operei sale consideră că modelul de analiză keynesist este un model *static şi pe termen scurt.* Această apreciere îşi are temei în măsura în care Keynes a delimitat el însuşi cadrul de analiză în termeni riguroşi, din motive de simplificare: preţurile sunt exprimate în unităţi de salariu stabile pe unităţi de timp de muncă; numărul firmelor, profilul lor ca şi tehnica de producţie sunt date; se face abstracţie de influenţa factorilor externi; cantitativ şi calitativ, înclinaţia spre consum este dată; gradul de folosire a forţei de muncă este considerat direct proporţional cu nivelul producţiei etc. dar, în interiorul acestui cadru dat, construit pentru nevoile analizei, economia este privită în mişcare; mecanismul economic este „filmat" în funcţiune. Keynes nu oferă un clişeu, o fotografie a unei „stări staţionare" din cunoscutele modele neoclasice marshalliene. Ceea ce a gândit el că e valabil pe termen scurt, legile de mişcare ale economiei, au putut fi, prin extensie raportate la perioade mai lungi de timp. Concepută şi formulată în baza unei analize pe termen scurt, politica keynesistă a fost şi s-a dovedit deci aplicabilă pe undă lungă. Prin aceasta, deşi macrostatică, analiza keynesistă a dat un puternic impuls macrodinamicii.

În optica Şcolii clasice, economia şi mecanismul economic în general erau echivalente cu o sumă de interrelaţii între preţuri şi salarii. În condiţiile în care forţele care conduceau acest mecanism nu mai ofereau nici un sprijin, era necesară adoptarea unei noi politici economice. Dar, o politică care să salveze economia de la pieire era incompatibilă atât cu universul cât şi cu

mecanismul microeconomic. O nouă viziune, macroeconomică, era necesară. De aceea, Keynes îşi plasează analiza la nivelul economiei naţionale, uzând de mărimi agregat precum: venit naţional, investiţii totale, economii, consum total etc. Extinzând analiza la nivelul economiei naţionale, Keynes nu înfăptuieşte o operă de pionierat. El are, pe această linie, un veritabil precursor în persoana lui Fr.Quesnay. Dar el a creat o tendinţă; efectuând analiza în dublu flux - în termeni de venit şi în termeni monetari - Keynes a furnizat un model de macroanaliză modernă; determinând relaţiile de interdependenţă între producţie, consum şi gradul de folosire a forţei de muncă la nivelul ansamblului, el a îmbogăţit ştiinţa economică cu o teorie a cererii efective în mod general valabilă.

Revoluţia săvârşită de Keynes în domeniul ştiinţei economice nu se reduce la inaugurarea unei noi metode de analiză. Mediul care 1-a inspirat şi, în principal, flagelul şomajului din anii '29 - '33, ca şi tensiunea socială ce rezulta de aici, l-au determinat să-şi concentreze eforturile spre găsirea de soluţii acestei probleme şi, în acelaşi timp, să facă din *echilibru* problema principală a ştiinţei economice. El a înţeles mai bine decât oricare dintre contemporanii săi că fără pace socială ieşirea din criză şi reconstrucţia economică rămân deziderate utopice.

Cu sorgintea în atari stări de spirit şi din necesitatea de a restabili „egalitatea la punctul de plecare" fără bulversări de proporţii, preocuparea pentru echilibru a constituit o dominantă a gândirii sale. Cantonându-şi efortul analitic pe această problemă, Keynes a acordat o mare atenţie *factorului psihologic şi sociologic*. Şi, dacă avem în vedere că, în multiplele sale ipostaze, echilibrul keynesian nu putea fi conceput în afara utilizării la un nivel cât mai înalt posibil a forţei de muncă, genialitatea şi profunzimea gândirii sale îşi găsesc un solid suport *în* următoarea susţinere: orice model realist de politică economică trebuie să-şi facă din folosirea cât mai deplină a forţei de muncă dimensiunea principală, coordonată-axă.

Keynes a fost un economist total pentru că a stăpânit, deopotrivă, istoria, sociologia, psihologia, filosofia şi matematica. Profundul filosof n-a rămas însă numai în sferele abstractizării. Keynes a fost un economist cu un pronunţat simţ practic. Aceasta nu în sensul şi nu în primul rând că a ştiut să se afirme cu succes în lumea afacerilor şi să acumuleze o avere demnă de invidiat, ci prin aceea că ceea ce 1-a caracterizat a fost un extraordinar simţ al concretului. Excelentul cunoscător al mecanismelor intime de funcţionare ale economiei nu s-a mărginit să scrie sau să propage principii generale. El a adus practica în sălile de curs şi i-a dat formă în rândurile scrise. Teoria şi analiza sa trebuiau să aibă, după el, ca finalitate, un sfat practic. Din acest punct de vedere oamenii politici ai vremii au găsit întotdeauna în el un generos

şi avizat sfătuitor. Aceasta nu înseamnă că opera lui Keynes, şi în principal *Teoria generală,* rămâne doar un ghid de politică economică aşa cum mulţi înclină să creadă. Nu, ea abordează probleme ale politicii economice dar din punct de vedere teoretic. Pe Keynes 1-a caracterizat preocuparea ca orice aspect al activităţii practice să fie înserat şi explicat în contextul şi prin intermediul unei teoreme fundamentale, a unui principiu teoretic.

Pare curios, dar teoreticianul talentat al politicii economice, cel care a dat ştiinţei economice un nou limbaj şi un nou sistem de gândire pe care nimeni nu 1-a putut şi nu-1 poate ignora[33], a fost, dintr-un anumit punct de vedere, un apolitic. Nu în sensul că nu 1-a interesat ce fac partidele politice ale vremii şi care era opţiunea acestora. Dimpotrivă, era angajat în confruntările politice ale vremii şi nu ezita să-şi definească poziţia faţă de acestea şi să-şi afişeze public propria profesiune de credinţă: „Dacă ar fi să urmăresc vreodată interesele unui grup oarecare, ţinea el să sublinieze, le voi urmări pe ale mele proprii. Când este vorba de lupta de clasă ca atare, ataşamentele mele locale şi personale, ca cele ale oricărui alt om, exceptându-le pe cele ale anumitor fanatici dezagreabili, sunt rezervate propriului meu mediu. Pot fi influenţat de ceea ce mi se pare a fi echitabil şi dictat de bunul simţ; dar războiul între clase mă va găsi de partea burgheziei instruite" [Keynes, 122, p.324].

Subliniind şi această caracteristă a activităţii şi gândirii sale, încheiem prin a spune că opera lui Keynes şi, în principal *Teoria generală* îşi aduce aportul la a ne face mai buni economişti nu numai sub aspectul tehnic, deloc neglijabil, al cunoaşterii mecanismelor intime ale economiei, al faptului că ne-a lăsat o sinteză integratoare a tot ceea ce a existat înaintea şi în timpul lui, că preocupările epocii, pe linia ciclicităţii vieţii economice, a şomajului, monedei, dobânzii, salariului, investiţiei şi consumului etc. el le-a interconectat, le-a explicat şi prezentat în contextul ansamblului, ca pe verigi ale unui întreg, definind şi delimitând locul şi rolul fiecărei componente în cadrul mecanismului agregat, dar el a venit şi cu acea notă de moralitate, dezinteresată şi angajată în acelaşi timp, proprie numai celor ce nu pot fi influenţaţi decât de ceea ce „pare a fi echitabil şi dictat de bunul simţ". Neacceptând înregimentarea în vreun partid, Keynes reprezintă prototipul celui capabil să moară pentru o idee dacă e convins că aceasta aduce ceva pozitiv pentru omenire. Numai aşa se explică de ce poziţia ca şi apartenenţa sa la un partid politic erau privire prin prisma libertăţii de conştiinţă.

[33] Este semnificativă şi edificatoare, în acest sens, remarca liderului şcolii de la Chicago, Milton Friedman, potrivit căreia, „Astăzi suntem cu toţii keynesieni" şi folosită ca motto de către Paul Samuelson la cunoscutul său *Economics*

Economia politică a socialismului

După opinia lui N.Buharin, o dată ce socialismul va fi fost victorios, economia politică ca ştiinţă a modului de producţie trebuia să dispară; tot ceea ce mai rămânea de rezolvat cădea în sarcina „factorului politic conştient". Acest voluntarism exacerbat a continuat să se manifeste multă vreme, deşi ideea dispariţiei economiei politice n-a fost îmbrăţişată. Începând cu anii '30 ai secolului trecut s-a conturat tot mai mult ideea constituirii unei secţiuni noi a economiei politice orientată numai spre studiul problemelor socialismului. Obiectivul a fost atins prin editarea în 1954 a *Manualului de Economie Politică* sub egida Academiei de Ştiinţe a URSS. Cu o largă difuzare internaţională, îndeosebi în ţările socialiste în a căror limbă s-a tradus, acest manual a influenţat gândirea economică şi a reprezentat doctrina oficială a lumii socialiste, cu mici modificări, inflexiuni şi particularităţi, până la nivelul anilor '80. El a dat şi a trasat „linia".

Sub coperţile *Manualului* şi-a găsit loc prezentarea celor două lumi, diametral diferite, opuse şi duşmane; fiecare cu propria filosofie şi încadrată în propria-i diviziune a muncii. Descrierea lor, plecând de la conceptul marxist de mod de producţie, s-a făcut în două culori: alb, negru; capitalismul, măcinat de crize şi contradicţii imanente, este muribund şi-şi joacă ultima carte; socialismul învingător, cunoaşte creşteri pe toată linia; în 1931 victoria lui va fi declarată „deplină şi definitivă". „Haosului", „anarhiei" şi concurenţei capitaliste i se opune o economie supercentralizată şi etatistă, dar prosperă. Economia socialistă este gândită în termeni fizici. Totul se planifică şi se proporţionează. Este negat rolul pieţei, al monedei şi al concurenţei: sunt catalogate „unelte burgheze" de exploatare a clasei muncitoare. Pivoţii mişcării sunt găsiţi în lupta de clasă şi în coerenţa ideologică; un singur partid, o singură ideologie, un singur *Manual.* Categoriile economice sunt privite şi definite ca raporturi sociale; „Nu există bază tehnică în general" se susţine; există o bază tehnică a socialismului şi o alta a capitalismului; altfel spus, strungurile se împart în două categorii: socialiste şi capitaliste. Economiştii sunt, şi ei, de două culori: marxişti, clarvăzători şi „burghezi" care, deşi ar dori să facă ceva, sunt victime ale orizontului îngust, burghez.

„Marea cartă" a popoarelor socialiste care a fost *Manualul* a suferit, în timp, transformări. Spre ele trimiteau rezultatele catastrofale ale primilor ani ai comunismului de război ca şi reformele iniţiate de Lenin în ultimele zile ale existenţei sale, reforme cunoscute sub denumirea de NEP (Noua Politică Economică) şi care admiteau un anumit pragmatism economic. Ironia soartei a făcut ca linia reformelor să fie continuată de Stalin. De altfel, opus-ul său fundamental, *Problemele economice ale socialismului în URSS,* va influenţa considerabil arhitectura

Manualului. El „dă dezlegarea" spre a se admite existenţa producţiei de mărfuri şi a banilor în socialism; dar nu peste tot şi nu stăpânită de legile pieţei. Existenţa celor două forme de proprietate, de stat şi cooperatistă (colhoznică) face necesar în mod obiectiv schimbul de produse dintre oraşul industrial şi satul agrar. Stalin nu admite însă decât caracterul de marfă al bunurilor de consum produse în colhozuri. Mijloacele de producţie, oricum şi-ar schimba stăpânii, rămân, în ultimă instanţă, tot ale statului; ele nu sunt deci mărfuri, se plătesc întotdeauna din acelaşi buzunar. De această teză, economia politică a socialismului nu s-a debarasat multă vreme. Nevoia de a retribui munca nu numai în natură, ci şi în bani, a pus, de asemenea, problema banilor şi a statutului forţei de muncă. Definindu-se salariul ca fiind remuneraţia în bani ce reprezintă o parte din valoarea nou creată corespunzătoare şi necesară compensării cheltuielilor cu forţa de muncă, problema se considera rezolvată şi „reforma" se opreşte aici. În rest, se merge pe aceeaşi linie; de fetişizare a virtuţilor socialismului şi de negare a capitalismului. Teoria economică este chemată să facă apologia planificării, a rolului industrializării şi colectivizării agriculturii. Apologia trebuia făcută cu mijloacele ştiinţei. Legile economice obiective, legea cererii şi ofertei, sunt înlocuite cu legi proclamate. Cu excepţia legii valorii, admisă ca regulator al producţiei de mărfuri, doar în cazul bunurilor de consum, socialismul funcţionează după legile lui proprii: legea dezvoltării planice proporţionale, legea repartiţiei după cantitatea, calitatea şi importanţa socială a muncii depuse etc. Legea fundamentală este definită în termenii creşterii permanente a nivelului de trai pe seama introducerii în producţie a celor mai noi cuceriri ale ştiinţei şi tehnicii. De toate acestea, inclusiv de manifestarea în parametrii normali a legilor economice, trebuia să se ocupe statul, identificat cu partidul unic. Cu statul este confundată adesea şi societatea; mai ales în cazul definirii proprietăţii socialiste de stat, prin supralicitarea aspectului relaţional, juridic şi minimizarea obiectului, a conţinutului proprietăţii.

Munca individuală este declarată, a priori, o părticică din munca socială. Nimic nu se poate risipi. Cererea este studiată în amănunt şi producţia are, din faza de proiect, desfacere. Pentru ajungerea din urmă a capitalismului, două soluţii par a fi la îndemână: industrializarea socialistă şi transformarea socialistă a agriculturii. Prima cale, industrializarea, este concepută a asigura autonomia şi posibilitatea de apărare în faţa duşmanului comun -- imperialismul capitalism; se pledează pe industria grea cu „pivotul industria constructoare de maşini". Pentru multe ţări socialiste, inclusiv România, industrializarea s-a constituit, realmente, într-un mijloc de asigurare a autonomiei şi independenţei dar nu faţă de ţările capitaliste, ci faţă de Moscova. Cât priveşte „revoluţia agrară", în haina socialistă, ea s-a redus la o problemă de proprietate; transformată într-o vânătoare de vrăjitoare împotriva elementelor celor mai mobile şi mai întreprinzătoare ale

ţărănimii: chiaburii sau culacii, duşmanii închipuiţi de Stalin pe care i-a distrus până la unul. Ceea ce nu a reuşit Stalin să facă prin aparatul poliţienesc a „rezolvat" programul de industrializare. Nu numai în URSS, ci în toată lumea socialistă, industrializarea s-a realizat pe seama „acumulării primitive", a cărei victimă a fost agricultura şi ţărănimea. A fost aceasta una dintre cele mai mari tragedii ale socialismului.

Toate aceste realităţi şi-au găsit reflectarea teoretică în *Manual.* Doctrinarul cel mai dogmatic care a apărat aceste „valori" a fost A.G.Strumilin. Inflexiunile şi mutaţiile de care s-a amintit au venit în valuri. Primul val îl reprezintă epoca Hruşciov pentru ca, acoperit completamente de dogmatismul brejnevist, să fie urmat de altele, mărunte, până la cel care cu numele de „perestroica" (reconstrucţie) a încheiat seria şi **a** deschis calea adevăratelor reforme.

În această evoluţie, din interior, reformismul economic a avut susţinători în aproape toate ţările socialiste. Leonid Kantarovici (laureat al Premiului Nobel), V.V.Novojilov, V.Nemcinov, N.Fedorenco etc nu sunt decât câteva nume de economişti sovietici care au încercat să scoată cercetarea economică de sub dominaţia ideologiei comuniste totalitare. Prin *Calculul economic şi utilizarea resurselor,* Kantorovici deschide seria unor analize de preţ şi cost în tradiţie Marx -- Ricardo -- Marschall. Novojilov şi Nemcinov judecă prin prisma cheltuielilor diferenţiale şi a costurilor de oportunitate. Polonezul Oscar Lange se inspiră din Walras pentru a gândi un sistem de planificare optimală la nivel macroeconomic. Cehoslovacul Ota Sik se încumetă să vorbească despre *A treia cale* pentru Cehoslovacia. Ungurul Janos Kornoi scrie *Anti - Echilibrium* pentru a amorsa, în această parte a lumii, teoria dezechilibrului economic şi *Economia penuriei* pentru a ne prezenta una dintre cele mai dramatice fresce ale economiei socialiste cu concluziile şi soluţiile ce se desprind de aici. Românul N.N.Constantinescu are curajul să pună *Problema contradicţiei în economia socialistă.*

Urmarea acestor impulsuri din interior a fost conceperea modului de producţie socialist în termeni şi parametri relativ noi; fie în formula „noului mecanism economic", fie a „socialismului de piaţă". Esenţa evoluţiei pe calea acestor reforme constă într-un sumum de propoziţii cu mai mare acoperire decât arsenalul de lozinci menite a face apologie unui sistem care scârţia din toate încheieturile. Se admite, astfel, ideea pluralismului formelor de proprietate; se reconsideră rolul banilor şi al producţiei de mărfuri; pentru „întrecerea socialistă" se împrumută din „ştiinţa economică burgheză" un cuvânt mai „tehnic" -- concurenţa; economia mondială este privită prin dimensiunea sa unică; se admite un sistem de autogestiune cu participarea muncitorilor la procesul decizional; armonia perfectă dintre forţele de producţie şi

relaţiile de producţie este lăsată în urmă; sunt puse în evidenţă contradicţii, atât în raporturile dintre cele două componente ale modului de producţie cât şi în interiorul lor.

„Realismul socialist" va deschide, la nivelul anilor ‘80 calea unor reforme de profunzime; nu peste tot şi nu în aceeaşi măsură. Ele au venit însă prea târziu; se acumulaseră mult prea multe eşecuri. În plus, reformele politice o luaseră înainte.

Starea actuală şi perspectiva ştiinţei economice

A vorbi şi scrie despre problemele existenţei şi devenirii unei ştiinţe, fie ea şi ştiinţa economică, desfaşurându-te doar pe parcursul câtorva pagini, poate fi socotită, cu temei, o lipsă de măsură. Cărţi şi biblioteci întregi pot fi umplute cu subiectul. Cutezanţa de a rezuma, frustrant, n-avem încotro, găseşte, totuşi, minimă explicaţie. Despre ştiinţa economică vorbim tot timpul, servind-o sau deservind-o. Despre problemele ei o facem mai puţin şi mai rar. Când realităţile economice îi pun, la modul serios, statutul în cauză trebuie să luăm poziţie: apărând-o, primenind-o, modernizând-o sau, pur şi simplu, schimbându-i registrele pe care se produce. Un atare moment este cel pe care-l parcurgem. Vorbim de criza economică mondială actuală care, nu pentru prima şi, credem, nici pentru ultima dată, solicită revizuirea severă a structurilor teoretice mari care dau contur şi fizionomie ştiinţei noastre.

E logic ca afectată de sincopele economiei reale să fie *ştiinţa* şi *filozofia economică aflate pe val*. Criza se produce atunci când întrebările care vin din derularea, devenită anevoioasă, a mecanismelor economiei reale şi nominale nu-şi mai găsesc corespondent şi explicaţie în osatura teoretică a *mainstream*-ului. Criza este, adică, a „…gândirii economice dominante care serveşte de justificare discursurilor politice şi organizaţiilor internaţionale…Ea (gândirea economică-n.n) cunoaşte o criză multiformă care se manifestă prin acumularea unor predicţii eronate, a unor erori de prescripţie şi analize. Ea se manifestă, de asemenea, prin multitudinea de incoerenţe în argumentare… Discursul pretins ‹‹savant›› se înfundă în procedee ale unei retorici tribuniene sub acoperirea unei pretinse legimităţi ştiinţifice” [Sapir, *Quelle économie,* p.7-8]. Se pare că nu atât erorile de apreciere, evaluare şi prescriere deranjează; ele fac parte din munca ştiinţifică şi sunt asumate de cercetători. Deranjantă e infatuarea şi suficienţa economiei standard, a mainstream-ului.

Circumscriindu-ne în perimetrul aceleeaşi ştiinţe, unice şi universale, e greu de spus, la final de secol XX şi început de secol XXI, ce filozofie economică oferă marca şi conturează status-quo-ul „la zi". În linii mari, se consideră că cea de-a doua jumătate a secolului XX a fost a

lui Samuelson - a economiei mixte, a mixturii între piaţă şi reglajul fin din partea statului. Criza nu este însă percepută ca o lovitură dată intervenţionismului guvernamental. Dimpotrivă, produsele toxice, devenite baloane detonatoare, sunt puse pe seama excesului de piaţă şi a insuficientei reglementări, economice şi financiare. De aici şi poziţionarea economiştilor. Împărţiţi în două tabere, după aceeaşi schemă funcţională ce a operat în anii '29-'33 ai secolului trecut, ei caută soluţii: fie aruncând anatema asupra pieţei şi invocând intervenţia guvernamentală; fie, dimpotrivă, militând pentru un plus de piaţă spre a ieşi din impas, excesul de etatism şi reglemetare fiind socotit responsabil de ce i se întâmplă economiei. Oricum, puţini rămân echidistanţi şi dispuşi să constate că economia s-a dezvoltat „pe dreapta" iar când motoarele-i dau rateuri, în loc să fie reparate, „se trage pe stânga" pentru a solicita sprijin de acolo de unde, istoria economică a constatat, vine birocraţie, corupţie, pervertirea intereselor etc., într-un cuvânt, ineficienţă.

Pentru cei aflaţi în „interiorul" ştiinţei economice, divizarea pe tabere şi susţinerea de poziţii, adesea, diametral opuse, nu pare a fi un rău în sine. E o dovadă, se poate spune, a unui şantier viu care îndepărtează pericolul „osificării"; angajează dialogul fertil de unde se poate desprinde, ca o rezultantă, soluţia în haina compromisului ştiinţific. Pentru cei plasaţi, însă, dincolo de marginile ştiinţei economice, spectacolul pe scena căruia ştiinţa pare a se simţi confortabil în acelaşi moment în care economia reală este în derivă apare dezarmant de năucitor. Dacă mai adăugăm şi faptul că, tocmai în asemenea împrejurări, mai şi nobelizăm pentru rezultate de excepţie obţinute în cercetarea ştiinţifică nu e greu să ne întrebăm de ce economiştii sunt „gratulaţi" ca şarlatani iar ştiinţa pe care aceştea o servesc trimisă la rubrica imposturii.

Dintr-un asemenea unghi amorsăm şi noi discuţia. Plecăm la drum convinşi că momentele de descumpănire din economia reală ne obligă, deopotrivă, la reflecţie şi atitudine, critică şi constructivă. Vom încerca să întrebăm fară a emite pretenţia răspunsurilor acoperitoare şi exhaustive.

Pe unde se află ştiinţa economică actuală ?

O privire din interior, entuziastă şi intenţionat laudativă, induce concluzia că *ştiinţa economică se poartă bine.* Are, adică rezultate care-i ridică cota şi o impun cu seriozitate în lumea generală a cunoaşterii. Îi rămân, e cert şi vizibil, un număr mare de probleme de rezolvat. Inflaţie, şomaj, recesiune economică, ca să nu reţinem decât trei dintre fenomenele chintesenţă a răului ce vine dinspre realitatea faptică şi care însoţesc nedorit, dar permanent, dinamica economică la sfârşit de veac XX şi început de secol XXI înseamnă sarcini ingrate şi dificile. Dar,

poate părea curios pentru unii, tocmai de aici, sau în principal de aici, derivă şansa ei de a-şi croi un viitor şi un statut respectat şi recunoscut; din a se lupta cu necunoscutul; din a se confrunta cu un obiect al cercetării mereu viu, cu probleme inedite şi greu rezolvabile. Din punctul acesta de vedere, al lărgirii permanente a perimetrului invetigaţional, perspectiva şi şansa ştiinţei economice, a sistemului de ştiinţe economice în general, sunt fără egal. De altfel, multe tendinţe se conturează deja. Teoria capitalului uman demonstrează, prin opera unor economişti de prestigiu ca Theodor Schultz, Iacob Mincer, Glen Cain, Michael Grossman ş.a., că raţionalitatea şi principiul hedonistic pot cuceri cu uşurinţă şi pot fi utilizate cu folos şi în perimetrul dreptului, familiei, religiei, altruismului, şi, de ce nu, al intrigii amoroase. [vezi Aftalion ş.a., 5, apud Riboud, Iglesias, *La théorie du capital humain: un retour aux clasique*]. Prin Gary Becker (Premiul Nobel, 1992) ştiinţa economică se dovedeşte o ştiinţă a arbitrajelor raţionale pentru toate dimensiunile activităţii umane. Prin lucrări precum *Capitalul uman* şi *Teoria economică*, el iniţiază genul de analiză economică aplicabilă unor domenii care, până atunci, erau revendicate, exclusiv, de psihologie, sociologie, drept sau istorie. Adeptul unei „analize economice generalizante", el oferă un exemplu relevant al ineditului construcţiilor sale prin teoria consumatorului. [vezi Becker, 24]. Şcoala Drepturilor de proprietate, cu figuri reprezentative, ca Ronald Coase şi Douglas North, oferă o abordare cu totul originală a apariţiei dreptului de proprietate prin prisma costului informaţional. Animatorii Şcolii „Preferinţelor publice" sau Public Choice, printre care James Buchnan (laureat cu Premiul Nobel în 1986) şi Gordon Tullock, sunt interesaţi să afle ce corelaţie există între regimul politic, modul lui de funcţionare ca sistem instituţional şi optimul economic; ce legătură există între homo politicus, comportamentul acestuia după principiul interesului şi cel hedonistic şi binele colectiv; motivele birocrizării politice şi economice şi impactul acestui proces asupra eficacităţii sociale; pentru ce votează, în fapt, cetăţeanul? Şi exemplele ar putea continua; spre a demonstra că ştiinţa economică nu numai că are mari posibilităţi să se dezvolte extensiv şi intensiv sub raportul obiectului,_dar că ea ştie să şi valorifice această şansă. Pe un alt plan, din 1968, s-au acordat peste 42 premii Nobel (în anumiţi ani s-au decernat câte două). Pe lângă domeniile tradiţionale în care şi-a produs discursul, altele, noi, vin să o deschidă şi să o facă mai interesantă, de ce nu, mai cosmopolită. Iată câteva exemple, cu titlu ilustrativ: teoria dezechilibrului, a anticipaţiilor raţionale sau adaptive, cea a convenţiilor, reverimentului instituţionalismului în formula noii economii instituţionale, economia mediului, via dezvoltare durabilă, economia cercetării sau a inteligenţei, noua economie, neuroeconomia, economia sănătăţii, etc., etc.

Numai reaua credinţă ne-ar împiedica să nu recunoaştem că de la A.Smith încoace ştiinţa economică a înregistrat şi înregistrează remarcabile succese. Succese care i-au consolidat statutul şi au aşezat-o, la loc de cinste, alături de alte ştiinţe.

Acceptând unda critică, cu rol de frână la patină, concluzia indusă e alta. Ştiinţa economică are şi probleme. Fără ca acest lucru să fie sinonim cu o criză şi fără a-i pune în discuţie şansele ei de a le rezolva, problemele cu care se confruntă sunt reale; şi sunt semnalate nu doar de noi ci de o generoasă literatură critică; cu statut de probleme vechi sau noi [vezi şi Lakatos 134, p.1]. Astfel:

- Dacă raportăm susţinerile ei teoretice la realitatea faptică aspectul de criză se impune, numai şi din raţiuni logice. La ce serveşte ştiinţa economică dacă economia reală, căreia trebuie să-i ofere înţelegere şi forţă predictivă, e în plină recesiune, acompaniată de nedoriţii însoţitori: falimente, şomaj, inflaţie etc ? Acuza de impostură este justificată dacă, în timp ce mecanismele economice se gripează, noi ne ţinem în continuare lecţiile la modul doct, solomonic, cu pretinsă rigoare academică dar total neinteresante în planul percuţiei practice. Dacă, în timpul acesta, mai acordăm şi un Nobel, impresia că înşelăm lumea cu fantasme este întregită. În fapt, aceasta ar fi doar un apendice la o imagine construită în timpuri normale. Revelatoare în acest sens este remarca lui Jon Elster, care, în recenta sa lucrare *Dezinteresul. Tratat critic al omului economic* [Elster, 70, p.11] dezvăluie faptul că în fizică nici un fizician nu ajunge să ia premiul Nobel dacă predicţiile sale nu au primit şi proba empirică. În schimb, în economie, un singur economist „empirist", adică unul ale cărei predicţii au fost verificate, a luat Nobel - Daniel Kahneman (cu „Prospect Theory" - o variantă a teoriei alegerilor raţionale). Toţi ceilalţi, adică, au primit marea recunoaştere pentru ficţiuni, pentru dezvoltări pe terenul pretins dur al neoclasicismului inductivist.
- Dacă, însă, îi raportăm premisele ca şi rezultatele teoretice la ceea ce este acceptat a fi ştiinţificitate sau interes ştiinţific**,** atunci, din nou, ştiinţa economică a avut şi are probleme; probleme legate de obiect, sistem conceptual operant, limbaj, metodologie, relaţia cu alte discipline etc. Cu permisiunea unei maxime concizii aceasta ar însemna:

a. Probleme de *obiect***.** Ştim că, pendulând între cotitian şi iluzia universalităţii, ştiinţa economică şi economiştii nu şi-au bornat şi nici nu-şi bornează cu rigoare teritoriul. Pe de o parte, excesul de cotidian, nicicând întâlnit la această cotă, lasă mult prea puternic impresia că ştiinţa economică se oferă oricui. Se pleacă chiar, justificativ, de la celebra definire oferită de J.S. Mill ştiinţei economice, de „ansamblu de cunoştinţe" pentru a induce ipoteza că intuiţia sau bunul simţ sunt suficiente pentru a rezolva, „ştiinţific" probleme economice. În replică, şi

folosindu-se de definirea mult mai preţioasă dată ştiinţei de Andre Lalande în *Vocabulaire tehnique et critique de la philosophie* [Lalande, 136, p.954] unde unitatea, nivelul, gradul de generalitate şi concordanţa concluziilor cu rezultatele practice contează în a stabili graniţa dintre ştiinţă şi nonştiinţă, Bernand Guerrien împarte economiştii în două categorii: agnostici şi ştiinţifici [Guerrien, 98, p.ll-12]. La primii, majoritari, operează doar intuiţia; nu-i interesează teoria. Pe ştiinţifici, minoritari, îi interesează analiza făcută cu mijloacele ştiinţei. Aşadar, ponderea o dau economiştii-funcţionari (sau funcţionarii- economişti), „meseriaşii", în defavoarea_celor care nu-şi revendică numele numai ca urmare a unui exerciţiu de analiză empirică consumat pe terenul ştiinţei economice. Pe de altă parte, aşa cum spuneam, ştiinţa economică e încercată de iluzia universalităţii. Două aspecte trebuie reţinute aici. Întâi, forţând modernismul şi frizând cosmopolitismul deşanţat, făcând apel şi desfăşurându-se sub marca unei necesare şi lămuritoare interdisciplinarităţi, analiza economică e trimisă pe teritorii care, tradiţional nu-i apaţin. Se pleacă de la premisa iluzorie că hedonismul şi raţionalitatea nu vizează doar activitatea economică ci activitatea umană, în general. Omul este, adică, şi rămâne raţional în întreaga gamă a alegerilor cu care este confruntat. Nu e uşor să faci ştiinţă în atari perimetre. Îţi trebuie „ştaif". Gary Becker 1-a probat şi a luat premul Nobel pentru dezvoltări pe această direcţie [vezi Becker, 25]. Ba, mai mult, depăşind lacunele modelării activităţii agentului reprezentativ, dispus şi capabil să-şi maximizeze profitul sau, după caz, satisfacţia, rezolvând o funcţie de maximizare cu o singură, variabilă, Becker face din „gospodina" sa raţională un personaj cheie; îi ridică nivelul capabilităţilor şi o îndeamnă să rezolve o funcţie de utilitate cu trei variabile. Un exerciţiu captivant, în sine; fals, însă în raport cu o realitate şi mai ales cu o natură umană care refuză să se încadreze în această inginerie fantasmagorică. Peste toate, însă, un exerciţiu redundant în măsura în care, părăsind adevăratul teren al analizei economice, cu multe şi serioase probleme care-şi aşteaptă soluţii, sari gardul în vecinătăţi şi prinzi fluturi. Al doilea, în măsura în care este lăsată să-şi trimită simplismele sale cantitativist-economice pe teritorii străine şi să ofere modele de optimizare a aventurilor extraconjugale, în aceeaşi măsură ştiinţa economică se lasă invadată: *de ideologie*, *de psiho-sociologie* sau *de hermeneutică*.

Cu ideologia, rigoarea analizei economice nu a făcut niciodată casă bună. Că ea a reprezentat şi reprezintă un duşman al analizei echidistante s-a spus de mult. Schumpeter şi-a făcut un titlu de glorie şi din asta [Schumpeter, 245]. Ceea ce e demn de reţinut este faptul că, deşi conştientizat, pericolul nu e ocolit. Cu ştiinţă sau dogmatig, fară ştiinţă, se continuă, la noi ca şi aiurea, să se trimită, spre a se complica, pe piste ideologice, chestiuni seci, în mod necesar

„dure", cristaline. Se judecă şi se fac aprecieri ideologice în chestiuni precum moneda, datoria publică, bugetul, regimul de salarizare sau cel de pensionare.

„Invazia hermeneutică" este sintagma folosită de Murray Rothbard spre a desemna pericolul general ivit prin deschiderea prea largă a porţilor către produse exotice [vezi Rothbard, 228]; către curente venite pe ruta umanismului post-modernist, via filologie-ştiinţe sociale-structuralism-fenomenologie şi îmbrăcând haina catalizantă a „polylogism-elor" despre care Mises, mentorul lui Rothbard avertiza la vreme.

Întreaga literatură amorsată de punerea în gardă a lui Rothbard reţine aceeaşi idee: economia îşi pierde din „duritatea" ei, din rigoare şi academism şi cade în convenţionalism, conversaţionalism şi colocvitate prin expunere prea mare şi deschizându-se prea mult exotismelor din afara sferei ei de cercetare.

Pierderea de contur, de „duritate", e o rezultantă a unei înclinaţii mimetice istorice. În speranţa unui plus de câştig, în statut şi afirmare, ştiinţa economică şi-a întins tentaculele în ograda vecină, i s-a părut, întotdeauna, mai mustoasă iarba crescută de partea cealaltă a tufişului cum, metaforic şi inspirat, constata [Veblen, 263]. Prinsă în această încercare, de a se lăsa invadată sau de a invada, ea însăşi, teritorii care nu îi aparţin, ştiinţa economică îşi asumă riscul volatilizării adevăratului său obiect de studiu. Cum bine reţine profesorul Dinu Marin, în recenta şi excelenta carte construită în formula unor *Exerciţii de îndemânare epistemică* „ Sunt inspiratoare perspectivele neuropsihologiei sau ale analizei psihologice, ale filosofiei fizicii, ca şi ale biochimiei, ca şi a tuturor combinaţiilor sciziparitare şi de acuplare – deodată - (pornind de la ambiţia biologiei de a înţelege ce este viaţa şi ale psihiatriei de a descoperi sensul vieţii), dar ele nu trebuie să volatizeze reperele universului Economiei, să şteargă distincţiile, să ajungă să se bată câmpii prin generalizarea nevrozei, ca stare existentială, adică să se relativizeze orice punct de sprijin, orice ancoră a soliditătţii temeiurilor adevărului. A explica orice prin orice este faza de retrogradare a ştiinţei la neştiinţă, când forma cunoaşterii dată prin vorbire se originează în entuziasme obscurantiste şi explozii verbale ale ignoranţei, în expunerea beţiei cuvintelor care ies direct din beciurile ignoranţei, în delirul grandorii inspirate de ultima lectură".

b. Probleme de metodologie. De la cunoscuta „ceartă a metodelor" şi până în prezent e un parcurs în timpul căreia s-a reţinut că statutul ştiinţei economice datorează mult metodologiei; metodologie ca filosofie a metodelor la care se recurge pentru a ajunge la/sau a impune adevăruri. Nu este locul şi spaţiul necesar pentru a oferi un inventar al problemelor ştiinţei noastre, vechi sau noi, cu sorginte epistemologică. Ne rezumăm doar la cele ce produc efecte mai apropiate de timpurile noastre. Iată câteva:

✓ Numai „ceaţa metodologică" poate „explica" de ce aceleaşi realităţi primesc, în funcţie de metoda de analiză de care se uzează, soluţii diferite. De ce, de exemplu, unii spun că o politică bazată pe ofertă ar fi soluţia la criză în timp ce alţii consideră că, dimpotrivă, o stimulare a cererii globale ar scoate economia din impas; de ce pentru unii „banii scumpi" s-ar impune ca remediu în timp ce, pentru alţii, creditul facil şi ieftin ar fi chemat de evidenta însăşi. Şi, în fine, de ce pentru unii economişti traiectoria crizei este sub forma literei V iar pentru alţii W sau U. Am putea para şi argumenta că viaţa economică e mult prea complexă pentru a fi prinsă în tuşe sigure. Tocmai impresia ei de permanent şantier ar menţine-o vie. Argumentul rămâne unul „de salon", de interior. Imaginea pe care atari abordări contrastante o lasă celor din exterior nu e una care să-i ridice cota, dimpotrivă.

✓ Pe relaţia individualism – holism, s-au produs şi se produc „turbulenţe metodologice". La individualism, ca normă de comportament şi principiu de judecată, ştiinţa economică a recurs pentru câteva raţiuni evidente, relevate deja de noi în paginile anterioare. Dar, deşi reci şi logice, asemenea aserţiuni nu sunt peste tot piste de plecare. O invazie a holismului, a societalului pare mult mai tentantă. În baza lui avem probleme cu înţelegerea libertăţii, inclusiv a celei manageriale; avem probleme cu înţelegerea relaţiei individ - societate, trăim sentimentul că „ne naştem supuşi"; supuşi unui stat pe care-l privim dincolo de noi, ca pe o entitate autonomă şi în numele căreia suntem dispuşi să ne consumăm energia şi, la o adică, să muncim, să cheltuim sau să economisim pentru „raţiuni de stat" [Laval, 147].

✓ Dezechilibre între componenta cantitativă şi cea calitativă a analizelor economice. Faptul că relaţiile economice, intim cauzale, se supun exerciţiului cuantificării matematice şi modelării este quasi-recunoscut ca o cale de eficientizare a analizelor economice. Modelelor cantititiviste nu le pot face concurenţă decât textele şi analizele calitative de maximă conciziune şi forţă de abstracţie în genul celor care vin dinspre Şcoala austriacă. La abstractizare s-a recurs şi se recurge tocmai pentru a oferi modele, cantitative sau „literare" în care să se mişte în voie şi să găsească explicaţie lumea mare a faptelor şi, pe această cale, să devină perene, clasice. Dacă avem, aici, probleme ele vizează excesele; fie un exces de cantitativism, doct şi rece, trimis să explice ceva ce nu are nevoie de explicaţie ştiinţifică sau prin care „minţim ştiinţific" şi ne certăm cu morala, etica sau cu logica; fie un exces produs ca o reacţie la cantitativism şi care se traduce în lucrări gen fresce de epocă, căptuşite cu fapte nereprezentative şi unde argumentul suprem este cel transcendent - lucrurile se întâmplă aşa pentru că aşa trebuie să se întâmple, natura umană oferind alfa şi omega explicaţiei.

✓ Excesul de „marginalism". „Procesul capitalului" iniţial la nivelul anilor '70 ai secolului trecut s-a dovedit cu palid ecou [Robinson, 223]. Omogenitatea capitalului, fizic sau

uman, continuă să se constituie premisă de bază pentru fantomaticele modele ale producătorului sau consumatorului. În construcţia modelelor de echilibru economic unde toţi devenim "particule" omogene supuşi analizelor de cost sau productivitate marginală, acceptăm chiar substituţia unei „particule" fizice cu alta umană şi asta în opoziţie cu modelele sociale unde, buna tradiţie liberală ne invită să fim fericiţi pentru că suntem, tocmai, diferiţi. Analizele de factură marginalistă nu „excelează" doar pe această direcţie. O alta, de-a dreptul periculoasă şi de natură a stârni reacţii, este impunerea raţionalităţii şi a coerenţei raţionale, dincolo de raţional.

- ✓ Excesul de didacticisme. Componenta didactică aparţine, de drept, literaturii economice. Ea are însă o adresă clară, e făcută pentru cei care vor să înveţe. Pentru ceea ce se vrea a fi literatură ştiinţifică, didacticul nu-şi mai are loc. El trebuie să cedeze terenul „şantierului". Altfel spus, terenul răspunsurilor totale, pline, exhaustive, a „ideilor ciocan", a finalurilor de drum dincolo de care nu mai există întrebări trebuie să lase loc chiar întrebărilor, cu răspuns sau fară răspuns; e locul unde se acceptă că totul este perfectibil. Şi, tocmai de aceea, aceste spaţii sunt şi rămân de interes ştiinţific.
- ✓ Dezechilibre în relaţia întreg - parte. Printr-un benefic proces de diviziune a muncii, ştiinţele de ramură s-au autonomizat spre a oferi cunoştinţe adânci, specializate pe un anumit areal al cunoaşterii economice. Diviziunea muncii n-ar trebui să însemne şi desprindere de întreg. Acest lucru se întâmplă şi el capătă semnificaţia unei probleme, una cu multiple faţete. Demnă a fi reţinută este următoarea: pierzând contactul cu întregul, de unde îşi iau metodele şi contextul general teoretic ca fundal al analizelor, ştiinţele economice specializate oferă explicaţii rupte de context şi de literatura mare care, doar ea dă rotunjime şi sens larg şi adânc înţelegerii.
- ✓ Probleme de sistem conceptual şi limbaj. Nicicând economiştii nu s-au găsit în acord unanim asupra sistemului noţional şi categorial. Dimpotrivă, dezacordul pare de aici să înceapă. Nu găsim doi economişti care să ofere aceeaşi definiţie pentru categorii mari ale limbajului economic, precum inflaţia, şomajul, ocuparea etc. Profitul, un alt exemplu, e înţeles într-un fel de clasici, în alt fel de Mises şi Hayek şi în cu totul alt fel, şi altfel calculat, de către economiştii - contabili. Lucrurile nu se opresc aici. Chiar dacă desemnează realităţi diferite în funcţie de „subiectul emiţător", aceste noţiuni, în sine, nu fac rău. Ele devin periculoase atunci când concură la construcţia unui „balet conceptual" la care se recurge: în manieră păsărească pentru a nu spune nimic cu multe cuvinte; în manieră esopică, înşelătoare, specioasă când vrem să facem din „accesul la idee" o barieră de temut; în manieră fardantă, gen paravan când cu bună ştiinţă, lăsăm realitatea în spatele cuvintelor.

Aria aspectelor cu statut de problemă care ar putea obstacula progresul ştiinţei economice e mult mai extinsă. Ne-am oprit la minima exemplificare în baza căreia s-ar putea contura perspectiva ei.

Ştiinţa economică, încotro ?

Este dificil de definit statutul actual al ştiinţei economice; cu atât mai greu de prin în tuşe viitorul său. Şi aici, ca în orice alt domeniu, este valabilă propoziţia după care viitorul îşi trage, în mare parte, seva din trecut şi prezent. Punând problema în aceşti termeni este clar că opiniile cu privire la perspectiva ştiinţei economice nu se înscriu în aceeaşi notă după cum, diverse sunt şi părerile cu privire la starea ei actuală. Cei înclinaţi să vadă ştiinţa economică mereu în criză nu-i prefigurează un viitor prea trandafiriu. În ce ne priveşte, am căutat la momentul potrivit argumente spre a convinge că locul ştiinţei economice în constelaţia de ansamblu a ştiinţelor este unul de primă mărime; că starea de criză este doar aparentă, manifestă în termenii unei nemulţumiri relativ la ceea ce s-a realizat comparativ cu ceea ce în mod potenţial ar fi putut fi înfăptuit, dar că, în raport cu ceea ce s-a împlinit, ştiinţa economică suportă concurenţa celor mai intrasigente teste.

În acelaşi timp, o bogată şi generoasă literatură critică, subliniind aspectele problematice, adesea cu accente de criză a ştiinţei economice, nu e scrisă în scopuri pur iluministe, de simplă cunoaştere dezinteresată. Dimpotrivă, reţinându-i erorile, metodologice sau de orientare tematică, acuzând-o de suficienţă şi autism, ea, această literatură, se vrea prospectivă. Vrea să-i traseze jaloanele evoluţiei, pentru cel puţin secolul XXI. [Sapir, 237]

E greu, sau aproape imposibil, de trasat riguros, sub forma unui program, jaloanele coordonatoare pe care, mişcându-se, ştiinţa economică să câştige carate, aşa cum aceste rute se întrezăresc din lucrările pe profil. Forţând nota, *două* direcţii de discuţie ni se par revelatoare.

Una **-** perspectiva ştiinţei economice trebuie privită dincolo de neoclasicism. Interpret sincer al mai multor voci autorizate, Bernard Guerrien scrie, negru pe alb, că „...direcţia urmată de teoria neoclasică este fără ieşire, indiferent de virtuozităţile matematice ale adepţilor săi". [Guerrien, 98, p.91]. A întoarce macazul şi a schimba direcţia de mişcare, punând sub semnul întrebării o ştiinţă aflată pe val de mai bine de un secol care afiliază, inerţial sau din convingere, cele mai bune minţi şi condee se va dovedi, suntem convinşi, o întreprindere, cel puţin, anevoioasă.

Oricum, nutrim convingerea că o schimbare de direcţie este necesară. Căutarea altui registru ar avea şansa reaşezării ştiinţei economice pe temeiurile ei reale, de a o readuce cu picioarele pe pământ şi cu faţa spre om, om în totala complexitate a existenţei sale.

A doua, am putea-o numi, generic, întoarecerea la origini. În puţine cuvinte, aceasta s-ar vrea reînvierea liniei care-i uneşte pe Smith, Ricardo, Mill via Mises şi Hayek, luând ce-i bun de la neoclasicism, în special de la Walras, aducând pe terenul economiei eticul şi moralul şi făcând din ea o artă. Ce-ar înseamna aceasta, pe scurt?

a) Alegerea unor mari teme. Pe fond, tema pricipală de studiu e aceea pe care a stabilit-o, plenar şi acoperitor, A.Smith prin chiar titlul celebrei sale cărţi: Avuţia naţiunilor. Tradus în limbajul curent, subiectul principal de reflecţie este creşterea şi dezvoltarea economică. Indiferent din ce unghi şi sub ce formă, cercetarea economică trebuie subordonată acestui scop, în aparenţă neînălţător dar esenţial pentru încadrarea ei în perimetrul care i se cuvine de drept şi care-i poate conferi sănătate propoziţiilor ei predictive.

b) Odată alese, temele trebuie tratate din perspectiva şi cu uneltele economistului dar ancorate în social. Din Marea transformare a lui Polanyi [Polanyi, 205] aflăm că pe temele analizei economice s-a produs şi ceva ce, azi, „se răscoală": a dobândit preeminenţă relaţia om - lucruri în faţa relaţiei om - om. Cu atenţionarea că alienarea prin obiecte a fost o „speţă" generos exploatată de Marx şi că nu aceea este direcţia în care trebuie să trimitem cercetarea, trebuie să admitem că nevoia unei noi filosofii despre conţinutul şi modul în care bogăţia ne poate face fericiţi e una reală. Din perspectiva aceasta, teoria dezvoltării durabile unde, alături de componenta economică şi cea de mediu, cea privind relaţiile sociale pe care se brodează procesul producţiei ocupă locul binemeritat, poate servi de reper. De asemenea, programul de cercetare deschis de Noua Economie Instituţională se oferă generos prin angajarea socialului în analizele economice. *Teoria drepturilor de proprietate*, *a contractului incomplet*, *a costurilor de tranzacţie*, *a activelor specifice* dar mai ales rolul şi importanţa regulilor (*instituţiilor*), formale şi informale în fasonarea traiectoriei dezvoltării economice nu sunt decât câteva exemple. În plus, perspectiva *economiei informaţiei* se dovedeşte a fi rodnică în sensuri şi abordări noi. Urmând linia de cercetare deschisă de un Jacob Marschack [Marschak, 162, p.187-220] şi continuată de Stigler [Stigler, 257, p.213-225], Stiglitz [Stiglitz, 258, p.460-501], Akerlof [Akerlof, 9, p.411-433] etc., aflăm că locurile unde teoria informaţiei este aplicabilă, a se vedea, cu titlu explicativ, analiza economică a organizaţiilor, a pieţelor financiare, a asigurărilor, selecţia inversă, hazardul moral etc. sunt tot atâtea piste noi de cercetare, de un real interes şi deschizătoare, la rându-le, de noi perspective. Apoi, economia informaţiei este doar un pas spre *economia cunoaşterii*, dacă

socotim că informaţia şi cultura, nu doar cea economică, îi sunt pilonii principali. Un domeniu care se deschide şi se deschide generos deoarece „Cunoaşterea este un capital care poate fi stocat pe un mare număr de suporţi; idei ştiinţifice care sunt public cunoscute… protocoale tehnice prinse în brevete, sisteme de informaţie şi de comunicaţie, echipamente şi infrastructuri colective, cunoştinţe la purtătorii lor, fiinţele umane. Indiferent de suport, cunoaşterea trebuie produsă. Ea absoarbe resurse care nu sunt disponibile pentru producţia curentă" [Aglietta, 6, p.8]. De multiplele forme ale cunoşterii, cercetarea economică nu are decât de profitat. Mai amintim că *teoria firmei*, loc al coerenţei organizaţionale, al reducerii cheltuielilor de tranzacţie, al optimizării cheltuielor şi cunoştinţelor, aşa cum a fost ea amorsată de R. Coase şi J. Burnhanan, reprezintă, de asemenea, o perspectivă fructuoasă.

c) Valorificarea liniei clasice în selecţia şi modul de abordare a temelor. Din punctul acesta de vedere, întoarcerea la origini înseamnă, cel puţin *trei* lucruri:

c_1) Popas consistent pe cartea mare şi literatura fundamentală. Preeminenţa, uneori forţată şi impusă cu orice preţ a „actualului", a „literaturii la zi" în faţa literaturii „vechi" riscă să se traducă, din neatenţie, să zicem, într-o invitaţie în a relativiza pe marii şi importanţii dispăruţi. Cu alte cuvinte, premisa de plecare e una singură: clasicismul a devenit clasicism iar marii corifei ai gândirii despre economie au rezistat timpului tocmai pentru că s-au ocupat de esenţe; au încercat şi au reuşit, prin inteligenţă şi un colosal efort de abstactizare, să-şi trimită propoziţiile şi concluziile desprinse din ele, dincolo de contigenţele temporare, în perspectiva timpului. La aceste propoziţii trebuie să ne raportăm.

c_2) Un plus de elitism. Reînvierea autenticei tradiţii în construcţia ştiinţei economice trebuie să ne aducă aminte că de ştiinţa economică nu se ocupa oricine. Se ocupa o elită, oameni cu o zestre aparte, cu statut de instanţe (ştiinţifică şi morală) imitabili şi sugestivi spre lecturi fundamentate, spre exerciţii de gândire abstractă, cu putere declanşatoare în priceperea lumii economice dată de cultura mare şi filosofie, produse în spaţii principale ale cunoaşterii economice, şi nu numai.

c_3) Ştiinţa economică are mult de câştigat prin contactul tot mai strâns cu alte discipline : istoria, filosofia, dreptul, sociologia, matematica, etc. Cercetarea interdisciplinară este singura cale posibilă de a studia economicul în contextul existenţei sociale din care face parte, şi astfel, singura posibilitate de a obţine rezultate pozitive. Pe această direcţie, contactul permanent cu celelalte ştiinţe sociale, îi este, deopotrivă, obiectiv necesar şi benefic. „Fiecare specialist, notează Mario Bunge, crede că este dator să evite a privi la alte domenii, chiar dacă sunt învecinate. Filosoful, care este un generalist *par excellence*, poate evidenţia că această izolare

este artificială şi dăunătoare: realitatea socială este unitară, nu fragmentată. Şi există o cale optimă de a o studia – cea ştiinţifică. Asta nu înseamnă că referenţii centrali din toate ştiinţele sociale sunt aceeaşi oameni ce trăiesc în societate şi interacţionează cu mediul fizic, ci doar că nu există fapte exclusiv economice, politice sau culturale. Fiecare fapt ce cuprinde un grup social… conţine cele trei aspecte în mod simultan - chiar dacă unul poate fi mai pronunţat decât celelalte…

De aceea, deşi ar fi posibil şi ar trebui să ne concentrăm atenţia asupra unui aspect la un moment dat – căci astfel nu am putea nici măcar să începem analiza – nu trebuie să le ignorăm pe celelalte… Una este a închide temporar un ochi ca mijloc metodologic, adică pentru a ataca problemele circumscrise şi a construi modele unilaterale, dar precise, şi cu totul alta să ne lipsească un ochi – ochiul pentru domeniile învecinate şi concepţii cuprinzătoare" [Bunge, 48, p.342].

d) Găsirea liniei de echilibru între analiza cantitativă şi cea calitativă.

Dihotomia cantitativ-calitativ nu-şi găseşte sens şi logică. Din raţiuni de eficientizare, economistul va recurge, întotdeuna, la modelări, la matematizare. Pentru a nu avea probleme de validare a discursului, el se va duce şi în concret, în empiric.

e) O mai bună sutură între teorie, economics şi ştiinţele de gestiune.

Diviziunea muncii şi autonomizarea oferă şanse de studii specializate şi înţelegere adâncă a fenomenelor economice. Armonia ansamblului este însă necesară. Nu poţi explica profund şi specializat dacă te desprinzi de teoria mare. Nu poţi, de pildă, să faci promovare la marketing dincolo de teoria producătorului sau consumatorului. Nu ai şanse să fii lămuritor într-o problemă precum criza economică fără cunoaştere aprofundată pe domenii precum teoria monetară, ciclul economic, piaţa muncii, inflaţia, şomajul etc.

f) Un plus de atenţie la stil şi limbă

Ar fi de dorit ca relaţia directă a cercetătorului economist să fie cu realitatea. El, şi nu numai el, e nevoit să constate că aceasta din urmă rămâne în umbră şi că el „vorbeşte" cu cuvintele. Limba, adică e de mare însemnătate în construcţia produsului ştiinţific.

Şi în ştiinţa economică, ca şi în alte ştiinţe, stilul şi temeinicia gândului trebuie să slujească adevărul. De aceea, nu convingerea cu orice preţ, nu euristica ci logica trebuie să stea la temelia discursului. În alţi termeni, nu acrobaţia dialectică reclamată pentru a impune orice adevăr ci concepte bine găsite şi aruncate în scenă pentru a configura, propoziţii cristaline, limpezi, simple şi elegante reprezintă calea de urmat. „Nevoia" de a fi savant cu orice preţ, printr-un limbaj preţios, de obicei, nu face casă bună cu inteligenţa. Complicatorul de profesie

ascunde, printr-un text încărcat şi expresiv, o vacuitate interioară. Priceperea lumii economice n-are nevoie de cuvinte mari; şi nici de pacea înţepenită a unui text doct, văduvit de libertatea exprimării. La termeni „specioşi" se recurge din absolută nevoie. Ca să nu „dispară" în spatele cuvintelor şi pentru ca soarta acestor cuvinte să fie una de a transmite, peste ani, gânduri convingătoare, cercetătorul economist trebuie să-şi lase vizitată mintea de cultură. Numai astfel va înţelege că prin cuvinte puţine, viguroase, fără umpluturi şi divagaţii inutile şi fără „traduceri de frumuseţe" va reuşi să se facă înţeles şi apreciat.

Am putea enumera şi înscrie şi alte rubrici care, parcurse, ar oferi un plus de şansă reînvierii şi consolidării tradiţiei clasice. Rezerve faţă de teme în mod artificial noi, un plus de atenţie în faza de validare a propoziţiilor ei, una care trimite spre normativ şi politic, un plus de grijă în a opera cu „homo oeconomicus" sau cu agentul reprezentativ, neexcluderea din analiză a dezinteresului, neimpunerea canonicităţii formale ca un indiciu obligatoriu al calităţii analizei etc., i-ar putea veni în ajutor. În plus, tot un ajutor s-ar primi şi prin rezolvarea minusurilor semnalate cu caracter de problemă.

Concluziv vorbind, punerea în două planuri a plusurilor şi minusurilor unei discipline pentru a desprinde, dintr-o atare analiză comparativă, perspectiva unei ştiinţe nu e o chestiune facilă. Ea este, însă, absolut necesară şi permanentă. Câştigul, în timp, şi progresele înregistrate de ştiinţa noastră sunt indubitabile. O spunem noi, economiştii, o spun şi alţii, neeconomişti.

Bibliografie

1. ***. *Amintiri despre Marx, Vol. I: Formațiunile presocialiste*, în *Economie politică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970.
2. ***. *Enciclopedia Universalis*, S.A., Paris, France, 1970.
3. ***. *Le malaise de la science économique face à la crise: le point de vue du professeur Paul Samuelson*, în *Problemes économiques*, Dec. 1977.
4. Aftalion, F, *Socialisme et économie.* PUF, Paris, 1978.
5. Aftalion, F., ș.a., *L'Economique retrouvée. Vieilles critiques et nouvelles analyses,* Economica, Paris, 1977.
6. Aglietta, M., *Macroéconomie financière,* La Découverte, Paris, 1995.
7. Akerlof, G., *Cartea de povești a unui economist. Eseuri despre consecințele noilor ipoteze în teoria economică,* Publica, București, 2009.
8. Akerlof, G., Shille, R., *Spirite animale. Despre felul cum psihologia umană influențează economia și ce înseamnă asta pentru capitalismul global,* Publica, București, 2010.
9. Akerlof, G.A., *Behavioral Macroeconomics and Macroeconomic Behavior,* în *American Economic Review* 92, nr. 3 (Iun. 2002) p.411-433.
10. Alchian, A.A., *Biological Analogies in the Theory of the Firm: Comment* în *American Economic Review*, nr. 43 (1953), p.600-603.
11. Alchian, A.A., *Uncertainty, Evolution and Economic Theory*, în *Journal of Political Economy*, nr. 58 (1950), p.211-221.
12. Allais, M., *Le Comportament de l'homme rationnel devant le risque: critique des postulats et axiomes de l'école américaine.* Econometrica, Oct. 1953.
13. Althusser, L., *Citindu-l pe Marx,* Editura Politică, București, 1970.
14. Attali, J., Guillaume M., *L'Anti-économie,* PUF, Paris, 1974.
15. Bachelard, G., *La formation de l'esprit scientifique,* Vrin, Bibliothéque de textes philosophiques, Paris, 1993.
16. Bachelard, G., *La philosophie du non,* PUF, coll. <<Quadrige>>, Paris, 1994.
17. Bachelard, G., *Le Nouvel Esprit scientifique,* PUF, coll <<Quadrige>>, Paris, (1934) 1991.

18. Baro, R., *Rational expectations and the role of monetary policy*, în *Journal of Monetary Economy*, nr. 2 (1976).

19. Bartholy, M.C., Despin, J.P., *La production. Economie Politique,* Editions Magnard, Paris, 1982.

20. Baslé, M., *Histoire de la théorie économique, Vol. II: Les Contemporains*, Sirey, Paris, 1988.

21. Baslé, M., *Histoire de la théorie économique, Vol. I: Les Fondateurs,* Sirey, Paris, 1983.

22. Baslé, M., *Quelques économistes allemands: de l'Etat commercial fermé (1800) à l'économie sociale de marché (1950-1990),* Editions de l'Espece European, Paris, 1991.

23. Bătrâncea, L., *Teoria jocurilor. Comportament economic. Experimente,* Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2009.

24. Becker, G., *A Theory of the Allocation of Time,* în *The Economic Journal*, Sept. 1965.

25. Becker, G., *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analisys,* NBER, Columbia University Press, 1964.

26. Becker, G., *The Economic Approach to Human Behavior,* University of Chicago Press, Chicago, 1976.

27. Behaghel, L., *Lire l'économétrie,* La Decouverte, Paris, 2006.

28. Berthoud, A., *Remarques sur la rationalité instrumentale* în *Cahiers d'Economie Politique* (L'Harmattan), nr. 24-25 (1994).

29. Blaug, M., *Kuhn versus Lakatos or Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics* în *Method and Appraisal in Economics*, de S.J.(coord.) Latris. Cambridge University Press, 1976.

30. Blaug, M., *La pensé économique. Origine et développement,* Economica, Paris, 1981.

31. Blaug, M., *Méthodologie économique,* Economica, Paris, 1982.

32. Blaug, M., *Paradigme și programe de cercetare în istoria științelor economice* în *Filosofia științei economice. Antologie*, de D. Hausman, Humanitas, București, 1993.

33. Blaug, M., *Teoria economică în retrospectivă,* Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992.

34. Blaug, M., *The Methodology of Economics or How Economists Explain,* Cambridge University Press, 1980.

35. Böhm-Bawerk., *Théorie positive du capital, I-ére partie,* Marcel Giard, Paris, 1929.

36. Bolton, P., Dewatripont, M., *Contract Theory,* Massachusetts Institute of Technology, 2005.

37. Boudon, R., *Le juste et le vrai,* Fayard, Paris, 1995.

38. Boudon, R., *L'Idéologie,* Fayard, Paris, 1986.

39. Bourdieu, P., *Homo-Academicus,* Editions de Minuit, Paris, 1984.

40. Brăilean, T., *Fundamente filosofice ale economiei,* Editura Junimea, Iași, 2008.

41. Brémond, J., *Les économistes néoclasiques. De L.Walras à M.Allais, de F. von Hayek à M.Friedman,* Hatier, Paris, 1989.

42. Brochier, H., *Criteres de scientificité en économie, Vol. I-II* în *Encyclopedie économique*, editor X. Greffe, J. Mairesse și J.L. Reiffers, Economica, Paris, 1990.

43. Brochier, H., *Economie et Societés, PE 8*, nr. 10 (1987).

44. Brochier, H., *Pour un nouveau programme de recherches en économie*, în *La Revue MAUSS semestrielle*, nr. 1er semestre (1994): 141-152.

45. Broglie, L., *Certitudinile și incertitudinile științei,* Editura Politică, București, 1980.

46. Brousseau, E., *Processus Evolutionnaires et Institutions: Quelles alternatives à la rationalité parfait?*, în *Revue Economique*, Nr. Spécial: ”Cinquantemaire - Au 2000: une mise en perspective” (Sept. 2000), p.51-55.

47. Buchanan, J., Tollison, R., *Theory of Public Choice. Political Applications of Economics.* The University of Michigan Press, 1972.

48. Bunge, M., *Știință și filosofie,* Editura Politică, București, 1984.

49. Campagnolo, G., *Critique de l'économie politique classique,* Press Universitaires du France, Paris, 2004.

50. Charron, D.C. (ed.), *Views on Individualism. Presentations by: Israel M. Kirzner, Walter J. Ong, Mancur Olson, Kurt Baier,* St. Louis Humanities Forum, St. Louis, 1986.

51. Chauvire, Ch., *L'économie de la recherche chez Charles Sonders Peirce*, în *Revue de Méthaphysique et de Morale, Economie et philosophie aujourd'hui*, nr. 3 (Iulie 2005), p.391-402.

52. Coase, R., *Structura instituțională a producției*, în *Natura firmei. Origini, evoluție și dezvoltare*, editor O.E. Williamson și S. Winter, Editura Sedona, Timișoara, 1997.

53. Cojanu, V., *Logica raționamentului economic,* C.H.Beck, București, 2010.

54. Constantinescu, N.N., *Probleme ale metodologiei de cercetare în știința economică,* Editura Economică, București, 1998.

55. Constantinescu, N.N., *Știința economică și progresul tehnic*, în *Revista economică*, nr. 38 (1986).

56. d'Autume, A., Cartelier, J., *L'économie devient-elle une science dure?,* Economica, Paris, 1995.

57. De Soto, J.H., *Moneda, creditul bancar și ciclurile economice,* Ed. Univ. „Al.I.Cuza", Institutul „Ludwig von Mises", Iași, 2010.

58. Deleplace, G. *Théories du capitalisme: une introduction,*Maspero et Presses Universitaires de Grenoble, Paris, 1979.

59. Demsetz, H., *Rationality, Evolution and Acquisitiveness*, în *Economic Inquiry*, nr. 34(3) (Iul. 1996), p.484-495.

60. Denis, H., *Histoire de la pensée économique,* PUF, Paris, 1977.

61. Descartes, R., *Méditations seconde 1641*, în *Oeuvre et letters*, p.274-283, Gallimard, coll. <<Bibliothèque de la Pléiade>>, Paris, 1953.

62. Destutt de Tracy, A., *Eléments d'idéologie.*

63. Dilthey, W., *Introduction à l'étude des sciences humaines. Essai sur le fondament que l'on pourrait donner à l'étude de la société et de l'histoire,* PUF, Paris, 1942.

64. Drăgan, F.C., Demetrescu, M.C., *Economistul mileniului trei. Nicolae Georgescu Roegen, profetul arhitect al noii gândiri,* Editura Europa Nova, București, 1994.

65. Dumont, L., *Essais sur l'individualisme. Une perspective anthropologique sur l'idéologie moderne,* Editions du Seuil, Paris, 1983.

66. Dumont, L., *Homo aequalis I. Genèse et épanouissement de l'idéologie économique.* Gallimard, Paris, 1977.

67. Dumont, L., *Homo Hierarchicus. The Cast System and It's Implications, Nature of Human Society,* University of Chicago Press, 1980.

68. Durkheim, E., *Les régles de la méthode sociologique,* PUF, Paris, 1967.

69. Einstein, A., *Cuvinte memorabile,* Editura Humanitas, București, 2008.

70. Elster, J., *Le désintéressement. Traité critique de l'homme économique,* Seuil, Paris, 2009.

71. Engel, P., *Croyances collectives et acceptations collectives* în *Cognition et sciences sociales*, editor Boudon, Bouvier și Chalez, PUF, Paris, 1997.

72. Fabra, P., *L'Anticapitalisme. Essay de réhabilitation de l'économie politique,* Arthoud, Paris, 1974.

73. Feyerabend, P.K., *Contre la méthode,* traducere de B. Jourdan şi A. Schlumberger, Editions du Seuil, Paris, 1979.

74. Foucault, M., *Cuvintele şi lucrurile,* RAO, Bucureşti, 2008.

75. Fourquet, F., *Lettre à une jeune doctorant. Sur la causalité en économie*, în *La Revue du MAUSS*, nr. 30 (2007), p.219-226.

76. Frey, B., *Economie politique moderne,* PUF, Paris, 1985.

77. Friedman, M., *Essais d'économie positive,* Litec, Paris, 1995.

78. Friedman, M., *Inflation et systèmes monétaires,* Calmann-Lévy, coll. <<Perspectives économiques>>, Paris, 1969.

79. Friedman, M., *The Methodology of Positive Economics* în *Essays in Positive Economics*, de M. Friedman, University of Chicago Press, Chicago, 1953.

80. Friedman, M., Schwartz, A., *A Monetary History of the United States, 1857-1960,* Princeton University Press, Princeton, 1963.

81. Galbraith, J.K., Salinger, N., *Tout Savoir - où presque sur l'économie,* Seuil, Paris, 1978.

82. Galiani, F., *Della moneta,* ed. Scrittori classici italiani di economia politica, 1803.

83. Ganseth, F., *Despre metodologia cercetărilor* în *Logica ştiinţei*, Editura Politică, Bucureşti, 1970.

84. Généreaux, J., *Economie politique. Vol. I: Introduction en microéconomie*, Hachete, Paris, 1990.

85. Georgescu, Şt., *Epistemologie,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1978.

86. Georgescu-Roegen, N., *Analytical Economics: Issues and problems,* Harvard University Press, Cambridge, 1966.

87. Georgescu-Roegen, N., *Economie analitică, Vol. I,* Editura Expert, Bucureşti, 2000.

88. Georgescu-Roegen, N., *La decroissance. Entropie-Ecologie-Economie,* Sang de la Terre, Paris, 1995.

89. Georgescu-Roegen, N., *Legea entropiei şi procesul economic,* Editura Expert, Bucureşti, 1996.

90. Georgescu-Roegen, N., *Legea entropiei şi procesul economic,* Editura Politică, Bucureşti, 1979.

91. Ghica, I., *Scrisoare către Vasile Alecsandri,* în *Scrieri*, *Vol. III*, București, 1914.

92. Gide, Ch., Rist, Ch., *Istoria doctrinelor economice,* Editura Casei Școalelor, București, 1926.

93. Gilbert, M., *Marcher ensamble,* Princeton University Press, 2003.

94. Godelier, M., *Rationalité et irrationalité en économie,* Maspro, Paris, 1968.

95. Granger, G., *Le progres en science economique*, în *Encyclopedie économique*, editor X. Greffe, J. Mairesse și J.L. Reiffers, Economica, Paris, 1990.

96. Grellet, G., *Tendances nouvelles de l'économie politique,* Editions du Centurion, Paris, 1979.

97. Guerrien, B., *La théorie des jeux,* Economica, coll. <<Economie peche>>, Paris, 1993.

98. Guerrien, B., *L'illusion économique,* Omniscience, Paris, 2007.

99. Guillaume, M., *Le capital et son double,* PUF, Paris, 1975.

100. Hausman, D., *Capital, Profits and Prices. An Essay in the Philosophy of Economics,* Columbia University Press, New York, 1981.

101. Hausman, D., *Filosofia științei economice. Antologie,* Humanitas, București, 1993.

102. Hayek, F.A., *Denaționalizarea banilor,* Libertas Publishing, București, 2006.

103. Hayek, F.A., *Drumul către servitute,* Humanitas, București, 1994.

104. Hayek, F.A., *Individualism and Economic Order,* University of Chicago Press, Chicago-Londra, 1980.

105. Hayek, F.A., *Prices and Production,* Routledge, Londra, 1935.

106. Hayek, F.A., *Scientisme et science sociales,* Plon, coll. <<Agora>>, Paris, 1986.

107. Hayek, F.A., *Scientisme et sciences sociales,* Plon, Paris, 1953.

108. Hayek, F.A., *The Counter-Revolution of Science. Studies on the Abuse of Reason,* The Free Press, Glencoe, 1952.

109. Hayek, F.A., *The Pure Theory of Capital,* Routledge and Kegan Paul, Londra, 1976.

110. Hirschman, A.O., *Morala secretă a economistului,* Editura Nemira, București, 1998.

111. Huizinga, J., *Homo ludens,* Humanitas, București, 2002.

112. Hutchison, T., *Despre verificare în știința economică*, în *Filosofia științei economice*, de D. Hausman, Humanitas, București, 1993.

113. Hutchison, T., *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory,* Augustus M. Kelley, New York, 1965.

114. Iancu, A., *Către o nouă structură în știința economică. Elemente de epistemologie*, în *Teoria economică* (ASE) 5-6 (1987).

115. Iancu, A., *Tratat de economie, Vol. 1: Știința economică și interferențele ei,* Editura Economică, București, 1993.

116. Ionașcu, I., *Epistemologia contabilității,* Editura Economică, București, 1997.

117. James, E., *Histoire sommaire de la Pensée économique,* Monchréstien, Paris, 1969.

118. Jessua, C., *Histoire de la théorie économique,* PUF, Paris, 1991.

119. Jivan, A., *Teorii Economice Actuale,* Editura Mirton, Timișoara, 2007.

120. Keynes, J.M., *Construcția de modele economice și econometrice*, în *Filosofia științei economice. Antologie*, de D. Hausman, Humanitas, București, 1993.

121. Keynes, J.M., *Essais de persuasion,* Gallimard, Paris, 1933.

122. Keynes, J.M., *Essays in Persuasion,* MacMillan, Londra, 1931.

123. Keynes, J.M., *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii și a banilor,* Editura Științifică, București, 1970.

124. Keynes, J.M., *Teoria generală a ocupării forței de muncă, a dobânzii și a banilor,* Publica, București, 2009.

125. Keynes, J.M., *The Economic Consequences of the Peace,* MacMillan and Co., Londra, 1919.

126. Keynes, J.N., *Domeniul și metoda economiei politice* în *Filosofia științei economice. Antologie*, de D. Hausman, Humanitas, București, 1993.

127. Kirzner, I., *Perspectiva economică,* All, București, 1996.

128. Knight, F., *What is „Truth" in Economics?*, în *Journal of Political Economy*, nr. 48 (1940), p.1-32.

129. Kuhn, Th., *La Structure des révolutions scientifiques,* Flammarin, coll. <<Champs>>, Paris, 1983.

130. Kuhn, Th., *Structura revoluțiilor științifice,* Editura Științifică, București, 1970.

131. Lachmann, *Capital and its Structure,* Sheed Andrews and McMeel, Kansas City, 1978.

132. Lakatos, I., *Falsification and the methodology of scientific research programmes*, în *Histoire et méthodologie des sciences*, de I. Lakatos, traducere de C. Malamoud și J.F. Spitz, p.1-146, Presses Universitaires de France, Paris, 1994.

133. Lakatos, I., *Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes,* în *Criticism and the Growth of Knowledge*, de Imre Lakatos și Alan Musgrave, University Press, Cambridge, 1970.

134. Lakatos, I., *La Science existe-t-elle?,* 1986.

135. Lakatos, I., *The Methodology of Scientific Programmes. Philosophical Papers.* Cambridge University Press, Cambridge, 1978.

136. Lalande, A., *Vocabulaire technique et critique de la philosophie,* PUF, coll. <<Quadrige>>, Paris, 1999.

137. Lalande, A., *Vocabulaire technique et critique de la philosophie.* 2e. ed., PUF, Paris, 1968.

138. Lalande, A., *Vocabulaire technique et critique, de la philosophie,* PUF, Paris, 1956.

139. Lallement, J. *Les fondements de la théorie néoclassique de la demande,* Thèse d'Etat, Paris, I, Panthéon, Sorbonne, Paris, 1985.

140. Lange, O., *Economie politique. Vol. I*, PUF, Paris, 1962.

141. Larrére, C., *L'étude des sphères: une autre approche de l'économique?*, în *Economie et philosophie aujourd'hui, Revue de Métaphysique et de Morale*, nr. 3 (Iulie 2005).

142. Latouche, S., *Epistémologie et économie,* Anthropos, Paris, 1973.

143. Latouche, S., *Epistémologie et économie,* Anthropos, Paris, 1988.

144. Latouche, S., *Le procés de la science sociale,* Anthropos, Paris, 1984.

145. Latouche, S., *Le Projet marxiste,* PUF, Paris, 1975.

146. Laurent, A., *La philosophie liberale. Histoire et actualité intellectuelle,* Les Belles Lettres, Paris, 2002.

147. Laval, Ch., *L'homme économique,* Gallimard, Paris, 2007.

148. Lawson, T., *Economics and Reality,* Routledge, Londra - New York, 1997.

149. Lee, R.E., *Economics, the Structures of Knowledge and the Quest for a More Substantively Rational World*, în *The Journal of Philosophical Economics* I, nr. I (Autumn 2007), p.9-23.

150. Lefebbre, H., *Le Marxisme,* PUF, Paris, 1966.

151. Lerroux, A., Livet, P., *Leçons de philosophie économique. Vol. I : Economie politique et philosophie sociale*, Economica, Paris, 2005.

152. Lerroux, A., Quiquerez, G., Tosi, G., *Idéologiès et doctrines en économie,* Economica, Paris, 2001.

153. Lucas, R., *Econometric Policy Evaluation: A critic*, în *The Phillips curve and labor markets,* Editor K. Brunner și A. Meltzer, Carnegie Rochester Confererence, Series North Holland, 1976.

154. Lucas, R., *Methods and Problems in Business Cycle Theory*, în *Journal of Money, Credit and Banking*, nr. 12 (Nov. 1980).

155. Machlup, F., *Theories of the Firm: Marginalist, Behavioural, Managerial*, în *American Economic Review*, nr. 57 (Mar. 1967).

156. Machlup, F., *Methodology of Economics and Other Social Sciences,* Academic Press, New York, 1978.

157. Malinvaud, E., *Voies de la recherche économique,* Odile Jacob, coll. <<Points: Economie>>, Paris, 1991.

158. Manoilescu, M., *Încercări în filosofia ştiinţelor,* Imprimeria Națională, București, 1938.

159. Manoilescu, M., *La nécessité d'une términologie unifié pour la science économique,* Imprimeria Centrală, București, 1937.

160. Marian, V., *Elemente de teoria valorilor economice în societatea noastră,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984.

161. Marin, D., *Economia de dicţionar. Exerciţii de îndemânare epistemică,* Editura Economică, București, 2010.

162. Marschak, J., *Towards an Economic Theory of Organization and Information, Cap. XIV* în *Decision Processes*, editor Thrall, Davis și Coombs, p.187-220, John Wiley, New York, 1954.

163. Martinet, A.Ch., *Epistémologies et Sciences de Gestion,* Economica, Paris, 1990.

164. Menger, C., *Recherches sur la méthode dans les sciences sociales et en économie politique en particulier,* Paris, 2011.

165. Mill, J.S., *Despre definiția și metoda economiei politice*, în *Filosofia științei economice. Antologie*, de D. Hausman, Humanitas, București, 1993.

166. Mill, J.S., *Systéme de logique,* vers. fr., Pierre Mardago, Bruxelles, 1988.

167. Mill, J.S., *The Principles of Political Economy: with some of their applications to social philosophy,* Longmans, Green and Co., Londra, 1848.

168. Mingat, A., Salmon, P., Wolfelsperger, A., *Méthodologie économique,* PUF, Paris, 1985.

169. Mises, L., *Epistemological Problems of Economics,* New York University Press, 1960.

170. Mises, L., *L'action humaine. Traité d'économie,* PUF, Paris, 1985.

171. Mises, L., *The Ultimate Foundation of Economic Science. An Essay on Method,* Shead Andrews and Macmeel, Kansas City, 1978.

172. Mises, L., *What is Truth in Economics?*, în *On the History and Method of Economics*, de F. Knight, University of Chicago Press, Chicago, 1956.

173. Mladenatz, Gr., *Cunoaștere și metodă în știința economică,* Editura Tiporex, București, 1947.

174. Moldovan, R., *New Trends in the Method of Social Sciences and Especially of the Economic Science* IV-th International Congress for Logic, Methodology and Phylosophy of Science, București, 1971.

175. Moroshimo, M., *The Good and Bad Uses of Mathematics*, în *Economics in Desarray*, de P. Wiles și G. Routh, Basil Basil Blackwell, Oxford, 1984.

176. Mouchot, Cl., *Decision et sciences sociales*, în *Epistémologies et sciences de gestion*, de A.Ch. Martinet (coord.), p.31-81, Economica, Paris, 1990.

177. Mouchot, Cl., *Economie politique,* Economica, Paris, 1984.

178. Mouchot, Cl., *Méthodologie économique,* Edition du Seuil, Paris, 2003.

179. Munteanu, C., *Mirajul raționalității economice,* Editura Sedcom Libris, Iași, 2001.

180. Munteanu, C., *Un punct de vedere epistemologic asupra crizei teoriei economice,* în *Revista de filosofie*, nr. 1 (1987).

181. Muth, J., *Rational Expectations and the Theory of Price Movement*, în *Econometrica*, Iul. 1961.

182. Myrdal, G., *Proces de la croissance. A contre-courant,* PUF, Paris, 1987.

183. Negulescu, P.P., *Pagini alese,* Editura Științifică, București, 1967.

184. Neurath, O., Carnap, R., Morris, C., *Foundation of the Unity of Science. Vol. II*., Chicago, 1970.

185. Neurath, O., Carnap, R., Morris, C., *Foundation of the Unity of Science. Vol. I.,* Chicago, 1969.

186. North, D., *Instituții, schimbare instituțională și performanță economică,* Știința, Chișinău, 2003.

187. Nozick, R., *The Nature of Rationality,* Princeton University Press, Princeton, 1993.

188. Olson, M., *Logique de l'action collective,* PUF, Paris, 1971.

189. Olson, M., *The Logic of Collective Action,* Harvard University Press, 1965.

190. Olteanu, I., *În căutarea viitorului,* Editura Politică, București, 1984.

191. Pareto, V., *Manuale di economia politica,* Milano, 1906.

192. Parthenay, Cl., Thomas-Fogiel, I., *Science économique et philosophie es sciences: la question de l'argument transcendantal*, în *Revue de Méthaphysique et de Morale*, nr. 3 (Iul. 2005), p.428-456.

193. Paty, M., *La matière dérobée*, în *La pensée*, nov. - dec. 1978.

194. Piaget, J., *Logique et connaissance scientifique,* Gallimard, Encyclopedie de la Pléiade, Paris, 1967.

195. Picavet, E., *L'action collective entre rationalité individuelle et institutions*, în *Leçons de philosophie économique*, de A. Lerroux și P. Livet, Economica, Paris, 2005.

196. Pilat, V., *„Restructurări" în economia politică*, în *Revista economică*, nr. 14 (1982).

197. Pleșu, A., *Despre bucurie de Est și Vest și alte eseuri,* Humanitas, București, 2006.

198. Pleșu, A., *Note, stări, zile 1968 - 2009,* Humanitas, București, 2010.

199. Pohoață, I., *Doctrine economice universale. Vol. II: Contemporani*, Editura Fundației „Gh.Zane", Iași, 1993.

200. Pohoață, I., *Doctrine economice universale. Vol. I: Predecesori și fondatori,* Editura „Gh.Zane", Iași, 1993.

201. Pohoață, I., *Filosofia economică și politica dezvoltării durabile,* Editura Economică, București, 2000.

202. Pohoață, I., *Nicolae Georgescu-Roegen: de la cauză cauză-efect și aritmomorfism la dialectică*, în *Analele Științifice ale Universității „Al.I.Cuza", Iași, secțiunea Științe Economice* LII/LIII (2005/2006): 214-218.

203. Pohoață, I., *Repere în economia instituțională,* Editura Economică, București, 2009.

204. Poincaré, H., *La valeur de la science,* Flammarion, Paris, 1970.

205. Polanyi, K., *La Grande transformation. Aux origines politiques et économiques de notre temps,* Gallimard, Paris, 1972.

206. Polanyi, K., *The Economy as an Instituted process*, în *Trade and Market in the Early Empires*, editor Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg și Harry W. Pearson, Glencoe III, 1957.

207. Popa, C., *Teoria cunoașterii,* Editura Științifică, București, 1972.

208. Popescu, Gh., *Evoluția gândirii economice,* Editura Academiei Române - Editura Carsimpex, București - Cluj-Napoca, 2004.

209. Popescu, Gh., Filimon, R., *Nicholas Georgescu-Roegen. Epistemologia evoluționistă. Săgeata timpului,* Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2009.

210. Popper, K., *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge,* Routledge and Kegal Paul, Londra, 1969.

211. Popper, K., *Entretien sur l'économie*, în *Revue française d'économie*, nr. 2 (1986).

212. Popper, K., *Logica cercetării științifice,* Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1970.

213. Popper, K., *Logique de la découverte scientifique,* Payot, Paris, 1984.

214. Popper, K., *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach,* Clarendson Press, Oxford, 1972.

215. Postolache, T., *Capitalismul contemporan și categoriile economice* Editura Politică, București, 1988.

216. Postolache, T., *Restructurări în economie politică,* Editura Politică, București, 1981.

217. Pribram, K., *Les Fondements de la pensée économique,* Economica, Paris, 1986.

218. Rand, A., *Le vertu d'egoisme,* Les Belles Lettres, Paris, 1993.

219. Răboacă, Gh., Ciucur, D., *Metodologia cercetării științifice economice,* Editura Fundației „România de Mâine", București, 1999.

220. Ricardo, D., *Despre principiile economiei politice și impunerii. Vol. I.*, în *Opere alese*, Editura Academiei Române, București, 1959.

221. Robbins, L., *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science,* Macmillan, Londra, 1935.

222. Robbins, L., *Eseu despre natura și importanța științei economice*, în *Filosofia științei economice. Antologie*, de D. Hausman, Humanitas, București, 1993.

223. Robinson, J., *Hérésies économiques. Essais sur quelques problémes démodés de théorie économique,* Calmann-Lévy, Paris, 1972.

224. Rothbard, M., *Economistes et charlatans,* Belles Lettres, Paris, 1991.

225. Rothbard, M., *Man, Economy and State: A Treatise on Economic Principles,* ed. a III-a, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 1993.

226. Rothbard, M., *Man, Economy and State: A Treatise on Economy Principles, Vol. 2*, David Van Nostrand, Princeton (New Jersey), 1962.

227. Rothbard, M., *Recenzie la cartea „Invasion of Privacy", autor W. Zelermyer*, în *Volker Fund*, 6 Oct. 1960.

228. Rothbard, M., *The Hermeneutical Invasion of Philosophy and Economics*, în *Review of Austrian Economics* 3, nr. 1 (1989), p.45-60.

229. Rousseau, J.J., *Discours sur l`économie politique,* Ed. Bruno Bernandi, Paris, Vrin, 2002.

230. Rumleanschi, P., *Epistemologia economică,* Ministerul Educației și Științei al Republicii Moldova, Academia de Studii Economice din Moldova, Chișinău, 2000.

231. Ruzza, R., *Elements d'épistemologie pour économistes. La dernière instance et son ombre,* Presses Universitaires de Grenoble, 1988.

232. Samuelson, P.A., *Economic Theory and Mathematics - An Appraisal*, în *American Economic Review*, nr. 42(2) (1952), p.56-66.

233. Samuelson, P.A., *Foundations of Economic Analysis,* Harvard University Press, Cambridge, 1947.

234. Samuelson, P.A., *L'Economique. Vol. I*, Armand Colin, Paris, 1977.

235. Samuelson, P.A., *Les grands courants de la pensée Economique. Concepts de base et questions essentielles,* Presses Universitaires de Grenoble, 1988.

236. Santori, G., *Homo Videns. Imbecilizarea prin televiziune și post-gândirea,* Humanitas, București, 2005.

237. Sapir, J., *Quelle économie pour le XXI-éme siécle,* Odile Jacob, Paris, 2005.

238. Sargent, Th., *Formulating and Estimating Dynamic Linear Rational Expectations Models*, în *Journal of Economic Dynamics and Control*, 1980.

239. Sargent, Th., Ljungqvist, L., *Recursive Macroeconomic Theory,* MIT Press, 2000, 2004 .

240. Say, J.B., *Traité d'économie politique,* Calman-Lévy, Paris, 1972.

241. Schumpeter, J.A., *Histoire de l'analyse économique. Vol. I-III*, Gallimard, Paris, 1983.

242. Schumpeter, J.A., *Histoire de l'analyse économique. Vol. I: L'age des fondateurs (des origines à 1790),* Gallimard, Paris, 1954.

243. Schumpeter, J.A., *History of Economic Analysis,* George Allen and Unwin, Londra, 1954.

244. Schumpeter, J.A., *Science and Ideology*, în *American Economic Review*, martie 1949.

245. Schumpeter, J.A., *Știință și ideologie*, în *Filosofia științei economice. Antologie*, de D. Hausman, Humanitas, București, 1993.

246. Sen, A., *Des idiots rationnels*, în *Ethique et économie*, de A. Sen, PUF, Paris, 1994.

247. Sen, A., *Rationalité et liberté en économie,* Odile Jacob, Paris, 2005.

248. Simon, H., *Administrative Behavior: A Study of Decision Making Processes in Administrative Organization,* 4th ed., Free Press, New York, 1997.

249. Smith, A., *Avuția Națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei,* Universitas, Chișinău, 1992.

250. Smith, A., *Avuția Națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei. Vol. II*, Editura Academiei Române, București, 1962.

251. Smith, A., *Avuția Națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei. Vol. I*, Editura Academiei Române, București, 1962.

252. Sokal, A., Bricmont, J., *Impostures intellectuelles,* Odile Jacob, Paris, 1997.

253. Solow, R., *The last 50 years in growth theory and the next 10*, în *Oxford Review of Economic Policy*, nr. 23 (1) (2007), p.3-14.

254. Sraffa, P., *Production de Merchandises par des merchandises,* Dunod, Paris, 1977.

255. Stengers, I., *L'invention des sciences modernes,* Flammarion, Paris, 1995.

256. Stigler, G., *Economics or Ethics?*, în *The Tanner Lectures on Human Values*, editor McMurrin, University of Utah Press, Salt Lake City, 1981.

257. Stigler, G., *The Economics of Information*, în *Journal of Political Economy* 69, nr. 3 (Iun. 1961), p.213-225.

258. Stiglitz, J.E., *Information and the Change in the Paradigm in Economics*, în *American Economic Review* 92, nr. 3 (Iun. 2002), p.460-501.

259. Stiglitz, J.E., *În cădere liberă. America, piața liberă și prăbușirea economiei mondiale,* Publica, București, 2010.

260. Strat, I., *Tratat complet de Economie Politică,* București, 1870.

261. Sută-Selejan, S., *Probleme de epistemologie economică*, în *Mihail Manoilescu - creator de teorie economică*, de Vasile Nechita (coord.), Editura Cugetarea, Iași, 1993.

262. Tintner, G., *The Theory of Choice under Subjective Risk and Uncertainty*, în *Econometrica*, nr. 9 (1941), p.298-304.

263. Veblen, Th., *Teoria clasei de lux,* Editura Publica, București, 2009.

264. Veblen, Th., *The beginning of Ownership*, în *American Journal of Sociology* 4 (1898-9).

265. Veblen, Th., *Why is Economics not an Evolutionary Science*, în *The Place of Science in Modern Civilization*, p.56-81, B.W.Huebsch, New York, 1919.

266. Vroey, M., *Une explication sociologique de la prédominance néoclasique dans la science économique*, în *Cahiers de l'ISEA*, 1972.

267. Vultur, M., *Raymond Boudon et le paradigme de l'individualisme méthodologique*, în *Aspects Sociologiques* (Université Laval), 1997: 30-37.

268. Wallace, N., *Rational expectations and the theory of economic policy*, în *Working Papers 29,* Federal Reserve Bank of Minneapolis, 1974.

269. Walras, L., *Elements d'économie politique pure ou théorie de la richesse sociale.* Editor R. Pichon și R. Dunond-Auzias, Paris, 1926.

270. Weber, M., *Obiectivitate și înțelegere în economia politică*, în *Filosofia științei economice. Antologie*, de D. Hausman, Humanitas, București, 1993.

271. Willes, M.H., *Les anticipations rationneles, une contrerévolution,* Bonnel, 1986.

272. Willey, D., *Petite histoire des grandes doctrines économique,* Genin, Paris, 1944.

273. Williamson, O., *The Economic Institution of Capitalism,* The Free Press, New York, 1985.

274. Wolfelsperger, A., *De la contestation de l'orthodoxie à la tentation du sociologisme chez les Economistes*, în *Revue du Sociologie*, Iul.-Sept. 1977.

275. Wolfelsperger, A., *Le contenu idéologique de la science économique*, în *L'Economique retrouvée. Vielles critiques et nouvelles analyses*, de J.J. Rosa și F. Aftalion, Economica, Paris, 1970.

276. Yefimov, V., *Vers une autre science économique (et donc une autre institution de cette science)*, în *La Découverte* (MAUSS), 2007.

277. Zaiț, D., Spandalzani, A., *Cercetarea în economie și management,* Editura Economică, București, 2006.